

Szleng és lexikográfia

Szlengkutatás 8.

Sorozatszerkesztő
Kis Tamás

1. A szlengkutatás útjai és lehetőségei
2. *V. Jelisztratov*: Szleng és kultúra
3. Mi a szleng? (Tanulmányok a szleng fogalmáról)
4. A szlengkutatás 111 éve
5. *Szabó Edina*: A magyar börtönszleng szótára
6. *Kis Tamás*: A magyar katonai szleng szótára
7. *Kis Tamás*: A magyar szlengkutatás bibliográfiája

Szleng és lexikográfia

**Szerkesztette
Szabó Dávid és Kis Tamás**

**Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
Debrecen, 2012**

Lektorálta: *Kövecses Zoltán*

A fordításokat az eredetivel egybevetette: *Kovács Máté*

Borítóterv: *Varga József*

A kötet megjelenését az MTA Debreceni Területi Bizottsága és
a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta.

A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával,
az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.
Készült a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén.

© *Szabó Dávid, Kis Tamás*, 2012

© *Szerzők*, 2012

Magyar fordítás © *Fordítók*, 2012

© *Debreceni Egyetemi Kiadó*, 2012

beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát

ISBN 978-963-318-240-6

ISSN 1417-7730

Előszó

Magyarországon a rendszerváltozás óta nagyon sokat és nagyon keveset változott a szleng tudományos megítélése. Már nem szokás ideológiai, társadalmi szempontból veszélyes jelenséggént utalni rá, de bő két évtizeddel az után, hogy a szlenget (is) tiltani akaró gondolkodásmód megszűnt államideológiának lenni, ezeknek a preskriptív normával szembehelyezkedő változatoknak a vizsgálata továbbra is periferikus helyet foglal el a nyelvészeti kutatásokon belül. Nemcsak a hagyományos szemléletű és az elméleti nyelvészet, de a szociolingvisztika sem igazán tud mit kezdeni vele, pedig a szlengkutatás éppen az utóbbival áll szoros kapcsolatban: a szleng mint nyelvi jelenség társas és társadalmi összefüggései nélkül aligha (vagy csak nagyon felszínesen) értelmezhető.

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a perifériák nyelvezetének kutatása a nyelvtudományon belül is perifériára szorul, de ez a frappánsnak tűnő megállapítás aligha áll meg a lábán. A szleng ugyanis nem foglal el periferikus helyet a nyelvhasználaton belül. Ez bizonyos szlengváltozatokra, például az alvilág nyelvezetére, kétségtelenül igaz ugyan, de egyáltalán nem vonatkozik a mindennapi nyelvhasználatot átszövő, széles körben használt közszlengre. A szlengkutatás marginalizálása egyfelől tudományos szempontból értelmezhetetlen előítéletekkel, másfelől elméleti-módszertani jellegű okokkal magyarázható.

Ugyanakkor az aligha vonható kétségbe, hogy a szleng mint nyelvi-nyelvészeti jelenség létezik, és ha már egyszer létezik, a nyelvtudomány aligha engedheti meg magának, hogy ne törekedjen egy ennyire hangsúlyozottan megmutató jelenség minél pontosabb leírására.

A leíró nyelvészet a szlenghez a leggyakrabban alkalmazott nyelvészetként, a lexikográfián keresztül közelít. Ez egyrészt a szleng nyilvánvaló lexikológiai aspektusaival magyarázható, másrészt azzal, hogy a szlengszókincs tabu jellege sokakat vonz, s így üzleti szempontból megérheti szlengszótárakat megjelentetni. Sajnos azonban az elsősorban üzleti megfontolások ritkán eredményeznek igazán jó szlengszótárat, ezzel is magyarázható, hogy az elmúlt bő két évtized folyamán Magyarországon megjelent viszonylag nagyszámú szlengszótár meglehetősen vegyes képet mutat.

A szlengszótárak általában vett minősége persze csak részben magyarázható a szlengkutatás marginalizációjával és a kiadók kereskedelmi szempontjaival. A *Szleng és lexikográfia* című kötet részben a szlengszótárírásnak ezeket kérdéseit igyekszik körüljárni a magyar, a francia, a német és az angol lexikográfia eseté-

ben, kitérve nyelvtől független, általános problémákra is. Az elméleti kérdéseken túl az itt közreadott írásokban a szerzők az érintett nyelvek szlengszótárainak széleskörű bemutatására is vállalkoztak, így ezek a tanulmányok könyvészeti adataik révén is sok hasznos információt hordoznak.

A *Szleng és lexikográfia* kötet első négy írása a magyar, a francia, a német és az angol szlengszótárak széleskörű áttekintését tartalmazza Kis Tamás, Szabó Dávid, Pátrovics Péter és Julie Coleman munkájaként (a tanulmányírók mindegyike maga is gyakorló szlengszótáríró, illetve Julie Coleman a négykötetes *A History of Cant and Slang Dictionaries* szerzőjeként az angol szlengszótárak történetének legismertebb kutatója), de túl ezen, ezek a tanulmányok betekintést nyújtanak olyan további, a kutatók és az érdeklődők számára egyaránt izgalmas kérdésekbe is, mint a szlengszótárak lexikográfiai típusai, a mögöttük megbújó nyelv- és szlengszemlélet vagy épp e szótárak gyűjtési, összeállítási módjának következményei, hatásuk, fogadtatásuk stb.

A kötetet záró két tanulmány az előbbiektől eltérő céllal közelít a szlengszótárakhoz, és teszi még teljesebbé a szleng lexikográfiájával való ismerkedést: Cseresnyési László az angol lexikográfia több évszázados történetén keresztül vezeti végig a tabuszavaknak (főleg) az angol kultúrában elfoglalt helyét, a változó és a változatlanul megmaradó társadalmi közvélekedés hatását a szótárírás gyakorlatára; Jonathon Green pedig mint az angolszász szlengszótárkészítők legnevesebbje (olyan világhírű szlengszótár, mint az öt évszázad szlengjét feldolgozó *Green's Dictionary of Slang* készítője) egyféle szubjektív szemüvegen keresztül tekint végig saját pályája és az angol szlengszótárírás tanulságain, bemutatva egy szlengszótáríró több évtized alatt felgyűlt gondolatait.

A *Szleng és lexikográfia* kötet elkészülése több időt vett igénybe az előre eltervezettnél, ezért nagyon hálásak vagyunk szerzőinknek, akik nagy türelemmel várták, míg a könyv átbukdácsolt napjaink tudományos könyvkiadásának útvesztőin. Hozzájuk hasonlóan szeretnénk megköszönni lelkiismeretes munkájukat fordítóinknak és kontrollszerkesztőinknek is. Rajtuk kívül köszönet illeti önzetlen segítségéért Szabó Évát is, aki az angol nyelven íródott tanulmányok magyar fordításának jobbá és pontosabbá tételéhez adott sok-sok tanácsot.

Tanulmánygyűjteményünket elsősorban egyetemi segédkönyvnek szántuk, abban bízva, hogy a magyar és az idegen nyelvek szlengjével ismerkedő diákokon kívül hasznos munkaeszköze lehet a tanároknak és a szlenget kutató tudósoknak is. Ennek a célkitűzésnek és sorozatunk eddigi gyakorlatának megfelelően írásaink idegen nyelvű idézeteit, a bibliográfiai tételek címeit, a szlengre hozott példákat stb. igyekeztünk minden részükben magyarra fordítani.

Reméljük, a *Szleng és lexikográfia* kötet jól használható könyv lesz mindazok számára, akik a lexikográfia és a szleng közös kérdései iránt elmélyültebben érdeklődnek.

A szerkesztők

A magyar szlengszótárakról*

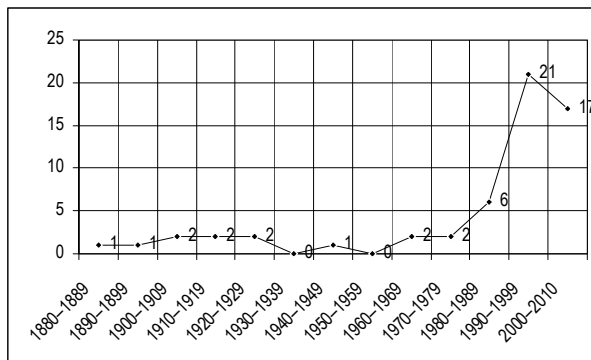
1. Szlengszótárak és szlengkutatás

Egy-egy nyelv szlengkutatásának állapotát a legegyszerűbben (és leggyakrabban) szlengszótárainak számán keresztül szokták lemérni: azoknak a nyelveknek (például a franciának, az angolnak vagy újabban az oroszoknak) a szlengkutatása számít gazdagnak, jelentős eredményeket elértnek, amelyek szlengjéről sok szótár készült. A szlengszótárak ilyen szempontú kiemelése ugyan meglehetősen leegyszerűsíti az egyébként nyilvánvalóan összetettebb képet, végeredményül azonban mégis olyan mutatónak tekinthetjük, ami segíthet rávilágítani a szlengkutatás számos érzékeny pontjára, azaz képes megmutatni az adott szlengkutatás legfontosabb minőségi jegyeit. A szlengszótárak száma, kidolgozottsága, elméleti letisztultságuk, a bennük foglalt nyelvi anyag és a feltárt szlengtípusok mennyisége, mind-mind olyan kérdéseket vetnek föl, amelyek a szlengkutatás elméletével szorosan összefüggenek, s mint ilyenek természetesen a szleng vizsgálo tudományosság leglényegibb ügyeként értelmezhetők.

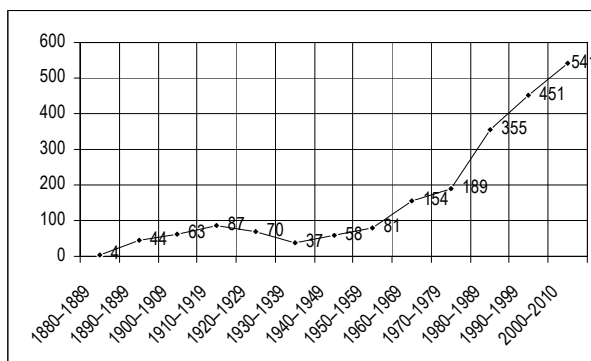
Nincs ez másképp Magyarországon sem, ahol a magyar szlengszótárak számának alakulása kiválóan példázza a magyar szlengkutatás nyelvészetben belüli térhódításának megindulását. Hazánkban a modern értelemben vett szlengkutatásról 1980 óta beszélhetünk (vö. KIS 1997: 256), a szlengkutatás valódi fellendülése pedig csak az 1990-es évekre következett be. Jól mutatja ezt, hogy Magyarországon csak a rendszerváltást követő egyetlen évtizedben több szlengszótár jelent meg, mint 1990 előtt összesen.

Annak bemutatása, hogy a szleng kutatottsága korrelál a szlengszótárak számával, viszonylag egyszerű. Amennyiben grafikonra vetítjük a szlengszótárakat, és melléhelyezzük a szlenggel foglalkozó írások (legyenek ezek egyszerű hírlapi cikkek vagy terjedelmesebb könyvek) ugyanilyen módon rendezett adatait, akkor jól láthatjuk, hogy a két grafikon görbéje legnagyobb részben egyezéseket mutat. Az 1. és a 2. ábrán (ld. a következő oldalon) a nyomtatásban megjelent magyar szlengszótárak és *A magyar szlengkutatás bibliográfiája*-ba (KIS 2011) felvett, ismert megjelenési évű művek évtizedek szerinti eloszlásán figyelhetjük meg a szlenggel való foglalkozásnak és a szlengszótárak készítésének párhuzamos alakulását.

* Írásom két korábbi tanulmányom (KIS 1995 és 2008b) felhasználásával készült.

1. ábra: A nyomtatásban megjelent magyar szlengszótárak száma 1880 és 2010 között

2. ábra: A szlengről szóló művek száma 1880 és 2010 között
(A magyar szlengkutatás bibliográfiája alapján)

A fenti ábrákból kirajzolódó, mintegy a szlengvizsgálat elméleti és a gyakorlati területeinek együttjárását alátámasztó kép azonban jelentős mértékben csalóka. Amennyiben a magyar szlengszótárak számát nem az összes, a szlengről bármilyen módon, akárcsak érintőlegesen is szóló írásával vetjük össze, hanem csak azokkal a könyvekével, amelyek a szleng elméletével foglalkoznak, akkor az derül ki, hogy a mennyiség szerinti mérleg a szótárak javára billen, hiszen míg a szleng elméletével a *Szlengkutatás* sorozaton és a SZABÓ DÁVID által szerkesztett idegen nyelvű konferenciaköteten (2006) kívül más fórumokon rendszeresen alig foglalkoztak a magyar szakirodalomban, addig az önálló kötetként hozzáférhető szlengszótárak száma 2011 végére elérte az ötvenhetet.

Ebből az egyszerű számadatból azonban nemcsak az látszik egyértelműen, hogy a modern magyar szlengkutatást főként a szótárak kiadása jellemzi, hanem az is, hogy a szlengkutatás elméleti kérdései továbbra is háttérben maradnak. Ennek viszont rendkívül súlyos következményei lehetnek a szlengkutatás (és a nyelvészet) egészére épp úgy, mint maguknak a szlengszótáraknak a minőségére nézve. Ez még akkor is így van, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a szleng-

szótárak számának növekedésével együtt járt a szótárak jellegének megváltozása is. Az 1980-as években és az ezt megelőzően született szlengszótárak még sokban eltértek a következő két évtizedben őket követő utódaik többségétől, lévén ezek szűk körben forgalmazott szakmai kiadványok, amelyek vagy a bűnüldözés számára készített belső terjesztésű munkák (BOROSS–SZÜTS 1987), vagy eldugott nyelvészeti adattárak voltak (GÉMES 1982, CSÁNYINÉ 1987, KÖVESDI–SZILÁGYI 1988). Majd csak az 1980-as évek legvégén lát(hat)ott napvilágot az első nagyközönségnek szánt, modern szlengszótár, ANDRÁS T. LÁSZLÓ és KÖVECES ZOLTÁN *Magyar–angol szlengszótár-a* (1989).

Természetesen ANDRÁS–KÖVECES könyve után is jelentek meg kis példányszámú, szűkebb szakmai körnek szánt szlengszótárak¹, ám az 1990 óta tartó időszakot már inkább az jellemzi, hogy a különböző munkák igyekeztek az olvasók, érdeklődők szélesebb rétegeihez is eljutni.

A szótárak számának ez az öröndetes fellendülése — az elméletnek a gyakorlat mögötti lemaradása ellenére — látszólag azt sugallja, hogy a magyar nyelv-tudománynak a szlenghez való korántsem felhőtlen viszonya (vö. KIS 1997: 237–239) teljességgel megváltozott. Valójában azonban — annak ellenére, hogy napjainkra jelentős mennyiségű szlenggel kapcsolatos vagy szlenghez kapcsolható ismeret halmozódott fel, illetve hogy szleng témájú értekezéssel ma már nagyobb nehézség nélkül lehet tudományos fokozatot szerezni — a magyar nyelvészetben még mindig élni látszik az a nyíltan ki nem mondott² elítélő vélemény, amit magam úgy foglaltam össze, hogy „A szleng: nyelvi deviancia, a szlengkutatás: nyelvészeti deviancia” (KIS 1997: 237).

Mindezek ellenére a szleng és a szlengkutatás iránti érdeklődés eljutott arra a szintre, amely már elérte a magyar nyelv-tudomány ingerküszöbét. Bizonytalán nem véletlen, hogy 2005. novemberében megrendezték Magyarországon az első szlengkongresszust³, majd 2010-ben a XX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson helyet kapott a *Köznyelv és szleng a lexikográfiában* című kerekasztal-beszélgetés.⁴ A sor a 17. Élőnyelvi Konferencia *Szleng és szociolingvisztika* műhelyével folytatódik 2012-ben. (Mindhárom eseményt SZABÓ DÁVID az ELTE francia tanszékének oktatója, kötetünk egyik szerzője-szerkesztője szervezte, szervezi.)

¹ TÓTH 1990, KIS 1991, FÜLÖP 1991, THOMANN–TÓTH 1994, SZABÓ E. 2008, KIS 2008a; ezek egy része később a nagyközönség számára is hozzáférhetővé vált: BOROSS–SZÜTS 1990, KIS 1992.

² A tudománypolitika nem nyilvános fórumain már sokkal inkább előfordul, hogy a szleng kutatása (ennek mérhető, látható eredményessége ellenére, sőt talán éppen emiatt) hátrányt jelent a kutatóra nézve, és azt róják fel hibaként neki, hogy témája „népszerű”, azaz tudományosan komolytalan.

³ «L’argot: un universel du langage?» (*Colloque international d’argotologie*) / “Slang: a linguistic universal?” (*International Slang Conference*): <http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng/egyeb/szlkonf.doc>. A konferencia anyaga kötetben is megjelent: SZABÓ D. 2006.

⁴ Vö. <http://www.manyexx.unideb.hu/?q=node/17#aug26>.

Úgy látszik tehát, hogy a magyar szlengkutatás minden nehézség ellenére — ha kisebb-nagyobb megtorpanásokkal és a reméltnél lassabban is, de — fejlődik. Épp ezért nem lesz talán haszontalan, ha az alábbiakban megpróbálom számba venni, hogy hová is sikerült eljutnunk a szlenggel kapcsolatosan legtöbbeket érdeklő és leginkább szem előtt levő szótárírás területén. Tanulmányomban két nagyobb, szorosan összekapcsolódó lexikográfiai témakört szeretnék érinteni: egyrészt szólok néhány elméleti és gyakorlati kérdésről, amelyek közvetlenül befolyásolják a szlengszótárak elkészítését, másrészt a lehetőségekhez mérten igyekszem bemutatni a magyar szlengszótárakat, áttekintve ezek főbb típusait és sajátosságait.

2. A magyar szlengszótárak állománya

Mielőtt a témák kifejtésébe kezdenék, ki kell térnem arra, hogy mely munkákat sorolom a magyar szlengszótárak közé. Korántsem egyértelmű ugyanis, hogy hol húzzuk meg a határt a magyar és a nem magyar, a szleng és a nem szleng⁵, illetve a szótár és a nem szótár között.

2.1. Szótár vagy szójegyzék?

A három kérdés közül a szótáraknak a „nem szótárak”-tól való elválasztása tűnik a legegyszerűbbnek, még ha tudjuk is, hogy lexikográfiai szempontból nincs éles határ a szótárak és a szójegyzékek között. A magyar nyelvtörténeti szakirodalom szerint a szójegyzékek (nomenclatura) olyan munkák, amelyek a szavakat (általában főneveket) a könnyebb tanulhatóság kedvéért fogalomkörök szerint csoportosítják; tőlük a szótárak (vocabularium) elsősorban abban különböznek, hogy ez utóbbiak a szavakat ábécérendben közlik (vö. BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR 1967: 52–53).

Napjaink szójegyzékei és szótárai azonban többnyire már nem így szerveződnek, és elsősorban nem oktatási céllal jönnek létre, ezért a legcélszerűbb talán a s z ó t á r a k a t egyszerűen olyan ö n á l l ó k ö n y v k é n t felfognunk, amelyekben valamilyen logikus (többnyire ábécérendes) elrendezésben találunk információkat (szófaj, használati sajátosságok, jelentés stb.) a feldolgozott szavakról, kifejezésekről, míg s z ó j e g y z é k e k n e k a n e m ö n á l l ó k ö t e t k é n t készült, többnyire kisebb terjedelmű, kevesebb tájékoztatást nyújtó műveket tekintjük. Mivel a két típust nem tudjuk élesen elkülöníteni, hiszen egyes önállóan napvilágot látott szótárak kisebb terjedelműek lehetnek, mint némely folyóiratban vagy könyvfejezetként megjelent szójegyzék⁶ (amelyek egyébként általában szintén betűrendben sorolják fel adataikat, mint ahogy

⁵ A „szleng/nem szleng” kérdésre tanulmányom későbbi részében, „A szlengszótárak tárgyának meghatározása” fejezetben fogok kitérni (ld. a 14. laptól).

⁶ Arra is akad példa, hogy egy szótár először egy folyóiratban jelent meg folytatásokban, majd ezt követően önálló kötetként (DOBOS 1898a és 1898b).

vannak nem ábécérendet követő szótárak is), itt következő lexikográfiai áttekintésemben célszerűnek találtam SÁGI eljárását követve (vö. 1922: 1) a szótárak mellett a fontosabb nem önállóan megjelent műveket is figyelembe venni (még ha ezeket természetesen nem is sorolhatjuk a szótárak közé). Jól tudom, hogy a „fontosabb” minősítés meglehetősen szubjektív, ám ha az összes szójegyzéket vizsgálni kívánnám, az szétfeszítené dolgozatom ésszerű kereteit, ezért megelégszem azzal, hogy csak a keletkezési idejük, illetve a bennük bemutatott szlengtípus miatt érdekes és/vagy „szótárnyi” mennyiségű adatot tartalmazó, n y o m - t a t o t t szójegyzékeket említem meg tanulmányomban.

Vizsgálatom középpontjában természetesen az önálló kötetként, nyomtatásban megjelent ö t v e n h é t magyar szlengszótár áll (ezeket a műveket a könyvnyebbi keresethetőség végett az irodalomjegyzékben *-gal jelöltem meg). Ez a szám — mivel egyes szótárak nemegyszer eltérő címmel vagy éppen jelentősen bővített tartalommal jelentek meg újból⁷ — tartalmazza az egyes művek újabb kiadásait is, ellenben nem számoltam közéjük a különlenyomatokat⁸, valamint az elkészült, megjelenésre szánt, de végül kiadásra nem került, kéziratban maradt munkákat sem. Ez utóbbiak kivétel nélkül ZOLNAY VILMOSnak és GEDÉNYI MIHÁLYnak a fattyúnyelvi nagyszótár munkálatai során készült alkotásai, amelyeknek egyike sem jutott el a kiadásig, ám ezeket ennek ellenére befejezett, kész munkáknak kell tekintenünk, hiszen készítőik fennmaradt formájukban próbálták meg őket kiadatni, amiről több könyvkiadóval is folytattak sikertelen tárgyalásokat. Ezeket a műveket azonban csak a megjelent szótárak számának megállapításakor nem vettem figyelembe, egyébként viszont felhasználtam őket tanulmányom mennyiségi mutatóinak megállapításában is, melyekben épp ezért nem 57, hanem 61 szótárral számoltam. (Az irodalomjegyzékben ezt a négy fattyúnyelvi szótárt ‡ jelöli.)

A vizsgált szótárak és szójegyzékek körének viszonylagosan tágra szabása ellenére kimaradt vizsgálatomból sok egyéb esetlegesen szóba jöhető munka. Nem fogok kitérni mostani tanulmányomban a kéziratosszójegyzékekre, és nem dolgoztam fel a csak az interneten hozzáférhető kisebb-nagyobb műveket sem, amelyekkel az 1990-es évek közepe óta növekvő számban találkozhatunk, és amelyek között egyébként a szlengkutatásban kiválóan használható források is akadnak.⁹ Minden értékük ellenére azért hagytam figyelmen kívül ezeket az elektro-

⁷ Vö. ANDRÁS T.–KÖVECSES 1989 és 1994, ANDRÁS T.–KÖVECSES 1991 és 1995, BOROSS–SZÜTS 1987 és 1990, KIS 1991, 1992 és 2008a, KÖVECSES 1998 és 2009, RÓNÁKY 1995, 1997 és 1999.

⁸ Vö. LÉNÁRT 1914, MATIJEVICS 1972b. Ezekkel ellentétben szótárként számoltam PAPP műegyetemi („műhalnyelvi”) szótárával (PAPP 1944b), ami a *Vicinális Dugóhúzó*-ban „megjelent tanulmány kissebbített (!) hasonmás kiadása” (vö. PAPP 1944a).

⁹ Az internetes források között van értelmező szótári jellegű, a nyomtatott munkákra emlékeztető szójegyzék, mint például POLGÁR TAMÁSnak a katonaságról írott beszámolójához csatolt összeállítás (A katonai szleng: <http://tomcat.demoscene.hu/armyreport/szleng.htm>) vagy PÉLI ZOL-

nikus publikációkat, mert egyelőre nincs közöttük egyetlen olyan online szleng-szótár sem, amelynek megbízhatóságát bármi is (például egy elismert kiadó vagy szerkesztő személye, világosan megfogalmazott elvek stb.) garantálná. Jellemző példa, hogy a legnépszerűbb internetes szlengoldal, a már újabb bejegyzésekkel nem bővülő *Szlengblog*. *Ha érted, hogy mondom* (régebbi alcímén: *A magyar nyelv alulnézetből*; <http://szleng.blog.hu>) esetében még azt sem lehet tudni, hogy a magát NYELVÉSZ JÓZSI álnéven nevező szerző egyáltalán kinek vagy minek a szlengjét mutatja be, létező vagy általa kitalált szlenget olvashatunk fiktív szövegeiben (vö. OSZLÁNSZKI 2010). Az internetes források többsége esetében az is indokolja figyelmen kívül hagyásukat — még akkor is, ha egyébként jól azonosítható és hiteles anyagot találunk bennük —, hogy ezek a művek szótártani szempontból meglehetősen kiforratlanok, megbízhatatlanok.

2.2. Magyar vagy nem magyar szlengszótár?

A vizsgálandó művek kiválasztásában kérdésként vetődik fel a szótáraknak a nem szótár jellegű művektől való elválasztásán túl az is, hogy hol húzzuk meg a határt a magyar és a nem magyar szlengszótárak között. Mennyiben tekinthető például magyar szlengszótárnak az a szótár, amelyik a címszávaiban az angol vagy a német szleng szavait tartalmazza, ezek magyar értelmezésében viszont csak köznyelven megadott jelentésekkel találkozhatunk, magyar szlengmegfelelővel nem? Ez a kérdés vetődik fel GERENCSEN *Angol szleng szótár*-a (2004) vagy BALOGH *Orosz bűnözői zsargon szótár*-a (1997) esetében is, amelyekben nem vagy alig (ld. még Szleng szótár 1998) találunk magyar szlengkvivalenst.¹⁰

Ez a bizonytalanság nem új keletű, már az első önálló könyvként megjelent magyarországi szlengszótárra is érvényes (THIELE 1882), hiszen a NAGY PÁL által németből magyarra fordított mű címszavai — amennyire ezt ma megítélhetjük — valószínűleg mind a német tolvajnyelv kifejezései, és ezeket látta el magyar értelmezéssel a fordító.¹¹

TÁN GÁBOR *Sorkatona-szótár*-a (<http://www.konyv-e.hu/pdf/Sorkatona2.pdf>), de találunk különböző jellegzetesen internetes műfajú, interaktív szlengforrásokat is: fórumokat (ilyen a *SZLENG*, *SZLENG*, *SZLENG* topik az *Index.hu* Magyarulez fórumán: <http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9048955&la=82310298>), blogokat (pl. *Börtönszleng*: <http://bortonszleng.blog.hu>), vagy éppen online szlengszótárakat (*Hogy mondom*: <http://www.hogymondom.hu>, *Népszótár*: <http://nepszotar.com>, *The Alternative Hungarian Dictionary*: <http://www.alternative-dictionaries.net/dictionary/Hungarian>). Néhány további internetes szójegyzék adatai megtalálhatók a *Magyar szleng*. (*Tanulmányok, szótárak, könyvek a magyar szleng témaköréből*) c. gyűjteményben: <http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng>.

¹⁰ Ellenkező esetben (amikor a magyar szleng szavait angolul, németül vagy franciául magyarázzák) ez a probléma fel sem vetődik, hiszen ezeket a műveket (vö. DAHN 1999, MAGYAR 2003, SZABÓ D. 2004, WHITE 1960) szlenganyaguk miatt egyértelműen magyar szlengszótárnak tekintjük.

¹¹ Nem kizárt azonban — mint ezt BERKES KÁLMÁN (1888) pár évvel későbbi gyűjteménye mutatja —, hogy THIELE szótárának (1882) kifejezései közül egyik-másik használatos volt a hazai bűnözők magyar nyelvű beszédében is. NAGY PÁLnak, a könyv fordítójának szándéka szerint a szótár a nemzetközi tolvajnyelv szavait sorolja fel, mivel a Magyarországon működő német, orosz,

Ezeknek a szótáraknak magyar szlengszótárként való számontartása nyilvánvalóan némiképp problematikus, sőt talán önkényes is részemről. Hogy ezt a néhány művet mégis felvettem a magyar szlengszótárak listájára, azt a magyar szótárirodalom gyakorlata indokolja, mely szerint — MAGAY TAMÁS megfogalmazásában — a „magyar szótárak” kifejezésben a „*magyar* szó azt jelenti, hogy *magyar vonatkozású*, azaz vagy a szerzője, vagy a nyelve, vagy valamelyik nyelve a szótárnak magyar” (MAGAY 2004: 15).

2.3. A magyar szlengszótárak jellege

A napjainkig megjelent szlengszótárak rendkívül heterogén képet mutatnak. Az utóbbi két évtized meglepően nagy mennyiségű, bár legalább ugyanennyire vegyes színvonalú szlengszótárai azt mutatják, hogy meglehetősen eltérőek a szlenggel való foglalkozás okai: a nyelvi érdekességek bemutatásától az üzleti szándékon keresztül a tudományos feldolgozásig sok mindenre lehet példát mutatni. A skála két végpontját — közöttük rendkívül széles átmeneti sávval — a szlengkutatási szempontból nézve is alapos, tudományos célú nyelvészeti szótárak és a pénzvadász könyvkiadók sikerhajhász, alig néhány új adatot tartalmazó, de még ezt is minden szempontból igénytelenül közreadó fércművei alkotják.

Ha csak az utóbbi években megjelent munkákat vesszük szemügyre, akkor is látjuk, hogy újabb szlengszótáraink között akad az iskolai dolgozatok színvonalát sem elérő, alapítványi börtönkiadvány, ami egy hét évet börtönben töltött elítélt ötoldalas, 178 adatot (és jó pár helyesírási hibát is) tartalmazó szójegyzéke (FARKAS 2004), és találunk sokéves munkával elkészült, igen alapos és terjedelmes, sok (tíz)ezer adatot feldolgozó, igazán értékes munkákat is (DAHN 1999, FENYVESI 2001). Modern szlengszótáraink összeállítói között vannak diákok (MAGYAR 2003) vagy a diákoktól bő harmincezer kifejezést összegyűjtő nyelvészek (HOFFMANN 1996) éppúgy, mint amatőr gyűjtők (TIMÁR–FAZAKAS 2003) vagy az amatőr gyűjtők munkáiból mazsolázgató nyelvművelők (SZÜTS 2008, KARDOS–SZÜTS 1995). (Külön érdekesség, hogy az ez utóbbi kötet „alapanyagául” szolgáló *Hogyan beszél ma az ifjúság?* pályázat nyertese három kiadásban is megjelentette győztes munkáját: RÓNAKY 1995, 1997, 1999.) Van szlengszótárunk, amelyik a magyar szlengkutatás elfeledett munkásainak állít emléket 50–100 évvel korábban használt kifejezéseket közreadva (ZOLNAY–GEDÉNYI 1996,

lengyel, főleg pedig ezen nemzetiségű zsidó tolvajokat tartotta a legveszélyesebbeknek (THIELE 1882: 3), de a legszükségesebb Ausztriában és Magyarországon használt tolvaj (Jenisch) szavakat is felvette (uo. 5). Ez a szándék önmagában még nem bizonyítaná, hogy a szótár egynemű címszava a magyar tolvajnyelvben is használatos lett volna (hiszen NAGY körülhatárolása a magyarországi német tolvajnyelvre is érvényes), azonban a szótár egy-egy magyarázatában magyar toldalékkal ellátva is előfordul némelyik szó: például a *makkener* ’álkulcsos tolvaj’ szócikkében ezt olvashatjuk: „addig az utcán egy vagy több társ felügyel (S c h m i e r e n áll)” (THIELE 1882: 47). Az efféle előfordulások legalábbis megerősítik ezt a gyanúkat, hogy a német argó egyes a szótárba felvett, bár külön nem jelzett szavai ez idő tájt már átkerültek a magyar tolvajnyelvbe.

vö. még FAZAKAS 1991), és olyan is készült, amelynek anyaga egy internetes fórumon gyűlt össze napról napra a fórumot meglátogatóknak köszönhetően (ÚJ 1997). Külön színt alkot a palettán a kétnyelvű szlengszótárak önmagában is heterogén (minőségű) csoportja FENYVESI (2001) és ANDRÁS–KÖVECSES (1989) munkájától a Laude Kiadó kis füzetéig (Szleng szótár 1998; vö. még ANDRÁS–KÖVECSES 1991, TAKÁCS 2002, PÁTRÓVICS 2004, GERENCSEN 2004, KÖVECSES 2006a, 2006b).

Ezt a minőségileg is erősen változatos képet látva indokoltnak tartom, hogy rávilágítsunk néhány olyan kérdésre, amelyek tisztázatlansága buktatóként jelentkezhet a szlengszótárak elkészítése során.

3. A szlengszótárkészítés néhány kérdése

3.1. A szlengszótárak tárgyának meghatározása

A szlengszótárkészítés első lépése a kutatás tárgyának meghatározása és a szótárba felveendő anyag elhatárolása a (vizsgált) szlengbe nem tartozó, egyéb nyelvváltozatokétól. Először is a szleng és a nem szleng (köznyelv, nyelvjárás, hétköznapi beszélt nyelv, gyermeknyelv, szaknyelvek, kollokvializmusok, vulgárizmusok stb.) közötti határvonalat kell a kutatónak meghúznia.

Ez a feladat csak látszólag könnyű, a gyakorlatban azonban rengeteg buktatót rejtget. A probléma súlyát jelzi, hogy értelmező kéziszótárunk új kiadása (ÉKsz.²) például nem merete használni a *szleng* minősítést. Ahogy PUSZTAI FERENC írja: „Szinte kerülgatjuk ezt a műszót”, „a szlenggel megjelölhető nyelvi tényeket hajlamosak vagyunk a *biz*(almas), ritkábban a *tréff*(ás) minősítés álruhájába öltöztetni; ha nem akarjuk argósítani, durvának, vulgárisnak vagy egyértelműen pejoratívnak minősíteni, illetőleg foglalkozást érzékeltető megnevezéssel jellegteleníteni őket. Azt hiszem zavarunkban, jobb híján.” (1994: 419, 420).

Nem véletlen, hogy újabb szótáraink kapcsán rendre felvetődik az a kérdés, hogy vajon teljes egészében szleng-e az adott műbe beválogatott nyelvi anyag. KÖVECSES ZOLTÁN gyűjteménye (KÖVECSES 1998) kapcsán KISS ESZTER így ír erről a problémáról: „Meglepő továbbá a *gyermeknyelv* bizonyos szavainak, illetve a magyar nyelvben annyira gyakori *-i* végű becéző szavaknak a szlengbe való besorolása. Mi több: föllelhetetlen a válogatás koncepciója is! Mert ha szleng az *ágyikó*, akkor miért nem az a *házikó*, a *ládikó* vagy a *lábikó*? Ha bekerült a *cigi*, akkor hol marad a *csoki* és a *fagyi*, nem is beszélve a *csokifagyiról*. Ha szleng a *paci*, akkor valószínűleg szleng a *maci* meg a *naci* is. Szlengben beszélünk, ha apánkat *papának*, anyánkat *maminak* szólítjuk (vajon ha szleng a *papa*, akkor a *mama* miért nem?), és persze szleng szó az *öcsi*, s ennek analógiájára — bár a szótárban nem szerepel — valószínűleg az a *nagyi* és a *hugi* is. Ha *házibulit* mondunk, akkor is a szlenget használjuk, mert a standard nyelvi változat szerint csakis *összejövetelre* vagy *partira* mehetünk; *bili* helyet a konformista beszé-

lő *éjjeliedényt* tart az ágya alatt, *foci* helyett pedig kizárólag *futballt* néz. Szlengnek minősül ezenkívül a *laszti*, a *csini*, a *randi*, a *Trabi*, a *zsepi*, a többi *-i*-re végződő szó pedig nyilván csak helyhiány miatt maradt ki.” (KISS E. 1999: 1303).

FODOR ISTVÁN (2000) egy egész tanulmányt szentelt a szleng/bizalmas köznyelv elválasztásának, és bár tökéletes megoldásra nem jutott (sőt következtetéseit elfogadhatatlannak tartom), de legalább két szlengszótár (DAHN 1999, KÖVECSSES 1998) anyagán bemutatta a problémát, amelynek megoldása a szlengszótárkészítés egyik legsürgősebben megoldandó elméleti feladata lenne. (Vö. még MOLNÁR CSIKÓS 2006.)

3.1.1. Lássuk, milyen gondokat okozhat, ha a gyűjtő-szótárszerkesztő nem hoz elvi döntést a szleng/nem szleng elhatárolásában! Elsősorban azt, hogy csak nehezen lesz megmondható, minek a szótára is az érintett mű valójában. És ez korántsem csak ritkán előforduló jelenség a szlengszótáraknál. Ötvenhét szlengszótárunk közül többről csak alaposabb vizsgálódással vagy úgy sem állapítható meg biztosan, miféle szlenget mutat be. Ilyen például KÖVECSSES 1998, MATIJEVICS 1979, TIMÁR–FAZAKAS 2003 és különösen NYELVÉSZ JÓZSI 2009.

Feltűnő, hogy ez a hiba elsősorban újabb szlengszótárainknál fordul elő; míg a korábbi szótárak egy-egy jól körülhatárolható csoport nyelvét akarták leírni, az újabb — és vélhetőleg szélesebb közönségnek szánt — kötetek valamiért „a” magyar szleng szótárai akarnak lenni. „A” magyar szleng azonban mint olyan nem létezik, így ezek a művek is csak valamiféle azonosíthatatlan (valószínűleg a szótárban foglalttal azonos szókincsállományként nem is létező) nyelvváltozat szótárai lehetnek: afféle betűrendbe szedett érdekességgyűjtemények.

Egyik legutolsó szlengszótárunk, PARAPATICS ANDREA műve is ilyen „nehezen azonosítható” szlenget feldolgozó munka.¹² A szerző „A szótár tartalma” cím alatti bevezető fejezetben (9) tájékoztatja olvasóit munkájának jellegéről. Ebből a néhány sorból azt tudhatjuk meg, hogy ez a kötet egy „általános szlengszótár”. De hogy ez egy tematikájában általános szlengszótár-e, amiben az *általános* azt jelenti, hogy ’általánosan ismert, használt’ szlengszavakat tartalmaz (vö. KÖVECSSES rövidítései között, 1998: XV), esetleg általánosan ismert, használt fogalmak szlengmegnevezéseit adja meg, vagy inkább a magyar általános szleng szótárának készült, ennek magyarázatával adós marad PARAPATICS ANDREA, és maga a szótárba felvett anyag sem nyújt segítséget a megfejtésben. A pon-

¹² A továbbiakban tárgyalandó kérdések illusztrálására elsősorban PARAPATICS ANDREA szlengszótárát (PARAPATICS 2008) használom, mert ez a munka minden szempontból (az adott mű elméleti megalapozottságának, szakirodalmi beágyazottságának, anyaggyűjtésének, szócikkei megszerkesztésének stb. kérdésében is) kiválóan alkalmas arra, hogy annak a napjainkban talán leggyakoribb szlengszótártípusnak a főbb jegyeit bemutassuk rajta, amely egyszerre kíván tudományos kiadvány és közönségikert elérő olvasmány is lenni. (A kiválasztás további indokairól ld. még KIS 2008b: 73–74. Ebben a hivatkozott tanulmányomban egyébként a jelen munkámnál nagyobb terjedelemben, részletesebben és jóval több adatot felsorolva mutatom be a PARAPATICS-szótár kiemelésre érdemes problémáit, és ezeken keresztül a szlengszótárkészítés kisebb-nagyobb elméleti és gyakorlati buktatóit.)

tos magyarázat helyett csak valamiféle homályos körülírást találunk (9), miszerint a szótár a bárhol és bárki által ismert és használt szlengkifejezések közül válogat. Ebből a meglehetősen pontatlan szövegből azonban nem derül ki, mitől „általános szlengszótár” PARAPATICS munkája. Annyiban természetesen „általános szleng” a közreadott szóállomány, hogy inkább a szerző korai huszonéves életkora és bölcsész érdeklődése érződik rajta úgy általában, nem pedig egy (vagy több) objektívan kiválasztott csoport létező nyelvhasználatának bemutatása. És „általános” azért is, mert szavainak jelentős része nem is szlengszó, hanem a hétköznapi beszélt nyelv szokásos (nagyon sok esetben már az ÉKsz.² által is szótárazott) fordulata.¹³

3.1.2. Az efféle „általános szleng(szótárak)” körüli bizonytalanságok és/vagy a szótárakban nagy mennyiségben sorjázó nemszleng-szavak (azaz szlengként szótárazott hétköznapi társalgásbeli, népnyelvi, köznyelvi kifejezések) problémája azt mutatják, hogy a szótár készítője nem döntötte el, hogy milyen szlenget szeretne szótári formában feldolgozni, vagy hogy melyik csoportnak a szlengjét akarja feltárni, épp ezért a kötetbe bekerült anyag csakis esetleges lehet, hiszen a szerző ez esetben lényegében arra vállalkozik, hogy egy beszélők nélküli szókincsből, a szócikkek szintjén önmagukban megálló szavakból, jelentésekből állít össze egy szlengszótárt. A szleng (és még inkább egy-egy szlengszó) önmagában azonban többnyire megragadhatatlan.

Egy szóról ugyanis két esetben állítható biztosan, hogy szlengszó: (1) elsősorban akkor, ha egy jól körülhatárolható csoport azt állítja róla, hogy szlengbeszédében használja (vagy még inkább, ha nem is explicit módon kifejti, hanem nyelvhasználatával bizonyítja ezt a tényt). A szleng ugyanis nem más, mint amit a beszélői annak tartanak. Azt kell tehát tudnunk, hogy az adott szó egy közösség szlengjének a része-e. Ha ezt nem lehetséges megállapítani (mert például olyan szlenget akarunk vizsgálni, mint a közszleng, amelynek nem lehet jól körülhatá-

¹³ Vö. pl. *aktakukac* 'egyhangú irodai munkát végző ember, hivatalnok', *anyázik* 'káromkodik', *Balcsi* 'Balaton', *balfasz* 'buta, szerencsétlen, ügyetlen ember', *hülyül* 'bolondozik', *jogsi* 'jogosítvány', *kamatyol* 'közösül', *kamu* 'valótlan állítás, füllentés', *kapcsol* 'felfog, megért', *kegyetlen* 'nagyon', *ketyere* 'ismeretlen rendeltetésű szerkezet', *kibas* 'szándékosan kellemetlenséget okoz', *kibukik* 'kikészül idegileg', *kicsinál* 'elbánni vkivel', *kidob* 'kiadja az útját', *kidöglök* 'nagyon elfárad', *kigolyóz* 'kirekeszt, kitúr', *kisül* 'kiderül', *kivan* 'fáradt', *kiveséz* 'részletesen megbeszél', *kóceráj* 'elhanyagolt helyiség, üzlet', *kütyü* 'apró műszer', *lerobban* 'elromlik, megbetegszik', *lóg* 'iskolát, munkahelyet kerül', *rábaszik* 'pórul jár', *ramaty* 'rossz, gyenge minőségű', *zabos* 'dühös', *zsuga* 'kártya', *zsugás* 'kártyás', *zsugázik* 'kártyázik' stb.

A magam részéről még az *izomagyú* 'izmos, de buta', *ká* 'prostituált, kurva', *kagylózik* 'hallgatódik', *kajakos* 'izmos', *kajál* 'eszik', *kajás* 'éhes', *karó* 'elégtelen osztályzat' szavakat is inkább látom egy köznyelvi értelmező, mintsem szlengszótárba illőnek. Egyébként nemcsak a szavak, hanem a szólások között is gyakran jelentkezik az a probléma, hogy nem szlengbe tartozó kifejezéseket vesz fel gyűjteményébe a szerző: *ahogy esik, úgy puffan*; *áll a zászló*; *az baszna be*; *azt hiszi, a bab is hús*; *azt hiszi, hogy ő fújja a passzátszelet*; *azt hiszi, ő a jani*; *beleköt az élő fába is*; *beüt a krach*, hogy csak a szótár elejéről válogassunk.

rolható beszélőcsoportját meghatározni), akkor csak olyan szavakat vehetünk fel a szótárunkba, amelyek (2) önmagukban hordozzák a „szlengséget”, a szleng valamiféle (esetleg vitatható, de mégiscsak) előre meghatározott kritériumait.

Míg az előbbi eljárást, a csoportokhoz kötött és a beszélői által azonosított szlengnek a gyűjtését sokan szokták választani (már ha beszélhetünk egyáltalán tudatos választásról), addig a szleng kritériumainak a felállítására, vagyis azoknak a jegyeknek a számbavételére, hogy mitől szleng a szleng, alig vállalkozik valaki (vö. DUMAS–LIGHTER 2002 próbálkozását ez ügyben, továbbá FORSSKÅHL 1999).

3.1.3. A szleng/nem szleng problémakör jelentőségét nem lehet túlhangsúlyozni, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy szlengszótáraink készítői vajmi keveset szoktak foglalkozni vele, hanem mintegy elvágva a gordiuszi csomót, egy „megfelelő” cím kiválasztásával megoldottnak vélik a szótárakban tárgyalt szleng(szókincs) elhatárolásának és meghatározásának kérdését. Bizonyára úgy gondolják, hogy a mű címe elegendő útbaigazítás az érdeklődő olvasó vagy szakember számára. Ez természetesen lehet így, hiszen *A magyar diáknyelv és szótára* cím alapján (DOBOS 1898b) a magyar diáknyelv lehetőségeihez képest teljes szótárát és e csoportnyelv leírását reméljük kézbe venni (és ezt is kapjuk), míg *A lenti laktanya katonáinak nyelvhasználata 1985/86* cím (FÜLÖP 1991) jóval szerényebb célokat sejtet. Újabb (elsősorban a nagyközönségnek szánt) szótáraink azonban gyakran nem ezt a címadási gyakorlatot követik, előfordul, hogy a szerző vagy a kiadó feltűnő, attraktív címet akar adni a kötetnek, mint a *Minitini-szótár* vagy a *Bakaduma* esetében (HOFFMANN 1996, KIS 1992, vö. SZILÁGYI 1992: 428).¹⁴ Ezekben a szótárakban az alcímek pótolják a főcím által eltakart információt (*A mai magyar diáknyelv szinonimaszótára*, *A mai magyar katonai szleng szótára*).

Ez tudományosnak szánt kiadványok esetében nem a legjobb megoldás, de még mindig szerencsésebb, mint amikor a (fő)cím sokkal többet ígér, mint amennyit a könyv nyújtani tud vagy akar. KÖVECSÉS ZOLTÁN *Magyar szlengszótár*-a (1998) kapcsán például teljes joggal írja SZILÁGYI MÁRTON, hogy a „könyv címe (...) túlzottan nagyra látó (...): terjedelme és a felvett címszavak mennyisége szerint ugyanis inkább kisszótárról van szó, ráadásul a címadás még csak arra sem volt tekintettel, hogy a szóanyag szűkítettségét valamiféleképpen — kronológiailag, területileg vagy szociológiailag — jelezze. A kötet tehát olyasmit ígér, amit biztosan nem tudhat teljesíteni: a magyar szleng szótárának elkészültét sugallja.” (SZILÁGYI 1999: 12).

Ugyanez a helyzet PARAPATICS ANDREA szótárával (2008) is, melynek szerzője, úgy látszik, nem tanult a munkája közvetlen előzményének tekinthető KÖ-

¹⁴ Ld. még: BOROSS–SZÜTS (1990): *Megszólal az alvilág...*, FAZAKAS (1991): *Jasszok, zsarók, cafkavágók*, KARDOS–SZÜTS (1995): *Diáksóder*, RÓNAKY (1999): *Kész röhej!*

VECSÉS-féle *Magyar szlengszótár* címválasztási hibájából: akárha PARAPATICS szótáráról írta volna SZILÁGYI MÁRTON az előbb idézett mondatokat. Ilyen módon nem is csoda, ha ez a szlengszótár már első pillantásra lehűtötte „a” magyar szlengszótárra várakozók reményeit. Ez a kötet ugyanis — főcímével (*Szlengszótár*) ellentétben — nem „a” magyar szleng, de még csak nem is „a” magyar közszleng szótára. Ebből a szempontból még az alcíme is (*A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomköri szinonimamutatóval*) félrevezető, hiszen — mint rövid szemrevételezés után bárki láthatja — a mai magyar szlengnek csak egy szűk köréből merít a szerző.

3.1.4. A szleng/nem szleng választóvonal rendkívül nehezen kezelhető problémájának megoldásában a szleng fogalmának meghatározása lehet elsősorban segítségünkre, vagy ennek híján legalább a szerző által szlengnek tekintett jelenségek elvi körülhatárolása. Ebben a talán legfontosabb, bár kétségtelenül elméleti és nem a szótárírás közvetlen gyakorlatát érintő kérdéskörben azonban meglehetősen gyenge lábakon áll szlengszótáraink egy része, jóllehet már a legkorábbi munkák is jó példát mutatnak a kísérő-magyarázó, a szleng általános kérdéseit is érintő tanulmányok közlésére: DOBOS (1898b: 3–25) vagy JENŐ–VETŐ munkájában (1900: 3–47) alapos elemzés szól a kérdésről, SZIRMAY szótárához pedig már nyelvész, BALASSA JÓZSEF írt bevezetőt „A magyar tolvajnyelvről” (1924: 3–14). Még KABDEBŐ könyvecskéje is fontosnak tartotta az általa szótárazott jassznyelv és beszélőinek rövid bemutatását (1917: 5–9). Ezzel szemben szlengszótárainknak több mint felében semmiféle értelmező-dokumentáló rész nem található.

Ezek a (bevezető) tanulmányok természetesen nemcsak a szerző használta szlengfogalom megvilágításához szükségesek, hanem ahhoz is, hogy maga a gyűjtemény a tudományos kutatás számára használható legyen. A kísérő tanulmányok tartalmazhatják ugyanis az összegyűjtött anyag értelmezését. A legtöbb szótár azonban jóformán meg sem kíséri az interpretálást. Ennek az okát SZILÁGYI MÁRTON abban látja, hogy a kutatók a kényelmesebb utat választva inkább egyféle ideológia mögé bújnak: „valakinek vállalnia kell az előkészület, az anyagfeltárás aprómunkáját a majdan s más által elvégzendő szintézis érdekében. Mivel a nyelvészet számos részterületének, így a csoportnyelv kutatásnak is, a legfőbb elérendő ideálja a Nagy Szótár (vagy nagyszótár), az anyaggyűjtés éthosza igen hasznos: ki-ki a keze alá dolgozik annak az igazi, szintetizáló elméjű nyelvésznek, aki majd betetőzi a vállalkozást, így adván utólag értelmet az összes előkészületnek. A baj csupán az, hogy ez a gondolkodásmód gyakran elfedi a tudományos kutatómunka igazi tétjét, az anyaggyűjtésnek és az anyag értelmezésének egymásra vonatkozását. Illúzió ugyanis azt hinni, hogy az interpretáció ugyanolyan gondossággal és részletességgel végezhető el jóval később és más által, mint ha maga a gyűjtő tenné meg — gyakorlatilag már a gyűjtés pillanatában. Olyan megfigyelések is elveszhetnek e mulasztás miatt, amelyeket lehetet-

len pótolni. Ez pedig már a mechanikus, szavakat vadászó csoportnyelvi gyűjtés értelmét kérdőjelezheti meg: — hiszen a gyűjtő gondolati igényessége nélkül csak eleve korlátozott felhasználásra van módja a szintézis készítőjének is.” (SZILÁGYI 1992: 429–430).

Ez a SZILÁGYI említette mentegetőző ideológia természetesen csak a tudományos célú szótárakra vonatkozik, az üzleti célú munkákban még erre sincs szükség, elég azt feltételezni, hogy a hétköznapi olvasókat csak zavarná a hosszú, tudományos okfejtés, tehát ezt nem is kell elkészíteni. Ennek a következménye aztán így is, úgy is az egyes szótárak elméleti háttérének hiánya vagy ennek a háttérnek a nem eléggé alapos kidolgozottsága lehet.

3.1.5. Szlengszótáraink szóállományát vizsgálva nemcsak a feldolgozott nyelvi anyag érvényességi körének problémáival szembesülünk (azzal tudniillik, hogy mi is a szleng a szerző szerint, és hogy kik is beszélhetik ezt a szlenget), hanem azzal is, hogy esetleg a szlengszókincs forrásai sem egyértelműek, mert az adott szerző jelentős mennyiségben nem saját gyűjtésére támaszkodik, hanem korábban megjelent munkákból emel át kifejezéseket.

Az az eljárás, hogy szlengszótáraink — külön jelzés nélkül — átveszik korábbi munkák szóanyagát, nem szokatlan. Már a legkorábbi tolvajnyelvi szótáraink szócikkeit és jelentésmegadásait átnézve is látszik, hogy milyen nagy mértékűek az átfedések. Például SZIRMAY ISTVÁN híres tolvajnyelvi szótárának (1924) anyaga jelentős részben az Államrendőrség szótárából (A tolvajnyelv szótára 1911) származik, ez utóbbi viszont JENŐ–VETŐ (1900) és BERKES KÁLMÁN munkáját (1888) másolta. Előfordul ez a jelenség újabb szótárainknál is. Átnézve és bő tíz százalékában részletesen is ellenőrizve szócikkeit az látszik, hogy például PARAPATICS ANDREA szótára nagyobb részben korábbi munkákból van összeválogatva (ld. KIS 2008b: 85–86).

Mindazonáltal két kérdés is adódik e problémakör kapcsán: (1) Mennyiben elfogadható a nyelvi anyag egyik szótárból a másikba való átemelése, mi indokolhatja ezt az eljárást? (2) Vajon a jelzetlen átvételek miatt — amikor is nem derül ki, hogy milyen (társadalmi helyzetű, foglalkozású, lakóhelyű, életkorú stb.) csoport szlengjét milyen másik szlenggel összekeverve adja közre a szótár — mennyiben tekinthető hitelesnek az adott szlengszótár, felhasználható-e tudományos célokra, egyáltalán megállapítható-e egy ilyen munkáról, mely szlengtipus szavait, kifejezéseit tartalmazza?

Az első kérdés kapcsán, hogy mennyiben fogadható el a nyelvi anyag egyik szótárból másikba való átemelése, természetesen nem mondhatunk általános véleményt. Ennek a „másolásnak” az oka és a megítélése nyilvánvalóan más volt száz éve, és más napjainkban. Manapság azonban azon az elfogadhatatlan magyarázaton túl, hogy így sokkal könnyebben lehet terjedelmesebb munkákat gyártani, semmi sem indokolja az efféle szerzői/szerkesztői eljárást. Ha a forrásként megjelölt kötetek könnyedén hozzáférhetők, azaz nem könyvritkaságok, ha

maguk is ott sorakoznak a belőlük összeállított mű mellett a könyvespolcon, akkor csak az adhat értelmet a nagy mértékű átvételnek, ha ezáltal valami újat kaphatunk, ha az új szótár a korábbiak anyagát nemcsak átveszi, hanem például öszszegzi, szintetizálja, új szempontból dolgozza fel.

Ha azonban a szerző épp azt hangsúlyozza, hogy a „szótár anyagát jelentős részben a saját gyűjtés adja¹⁵, amelyet az alább feltüntetett korábbi szótárak ma is ismert és aktuális szlengjei [értsd: szlengszavai] egészítenek ki” (PARAPATICS 2008: 9), akkor elfogadhatatlan, hogy szócikkei kétharmadukban megegyezzenek az általa forrásként megadott művekben fellelhetőkkel. Egy a mai szlenget bemutatni akaró gyűjteményben semmi értelme sincs régebbi szleng- (és még inkább: a nem szleng)szótárak anyagát közvetlenül felhasználni, újrapublikálni.

Az természetesen könnyen előfordulhat, amennyiben a kutató, a szótár készítője meghatározott csoport(ok)tól gyűjti anyagát, hogy a felgyűlt szókincs — akár jelentős részben is — egybeesik hasonló (életmódú, életkorú stb.) csoportok már szótárazott szókincsével. Ez a helyzet azonban nem vonatkozik az olyan művekre, mint PARAPATICS ANDREA munkája is, hiszen ő nem konkrét, valós, azonosítható csoport(ok)tól gyűjtött ellenőrizhető módszerrel, hanem saját bevallása szerint is esetlegesen, véletlenszerűen eléje kerülő adatokat jegyzett fel. Egy ilyen érdekességeket szemezgető gyűjtés esetében csak olyan szókincsanyag közreadásának van némi értelme, ami teljesen új, eddig még nem szótárazott adatokat tartalmaz.

3.2. A szlengszótár-készítés céljai

Szlengszótárainkat vizsgálva megkerülhetetlen kérdés az is, hogy vajon milyen céllal készült az adott mű.

3.2.1. Ez a cél a szlengszótárak esetében nem mindig egyértelmű, ugyanis viszonylag magas azoknak a műveknek a száma, amelyeknek elkészítését nem a tudomány vagy egy szakma szükségletei és előre ismert felhasználási területei teszik szükségessé, hanem lelkes amatőrök hobbiból (TIMÁR–FAZAKAS 2003) vagy éppen pályázati felhívásra (KARDOS–SZÜTS 1995, SZÜTS 2008, RÓNAKY 1995), esetleg „terápiás indítékból” (FARKAS 2004) állítják össze őket.

Könyve (így a benne található szlengszójegyzék) elkészítésének okairól leg-egyértelműbben TORONYAI KÁROLY (1862) nyilatkozik, aki már a kötet címében elárulja céljait: *A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együttvaló hamis és zavaros beszédek, hasonlóan hamis és titkos cselekedeteik felfedezéseül össze-*

¹⁵ Itt jegyzem meg, hogy PARAPATICS ANDREA — hasonlóan sok más szótárkészítőhöz — sehol sem szól adatgyűjtéséről. Ilyenformán róla is elmondhatjuk, amit SZILÁGYI mondott KÖVECSESRŐL, hogy „egy szót sem veszteget a nyelvi anyag összegyűjtésének módszertanára, pedig ezen a ponton saját (...) munkájának legfontosabb szakmai kritériumait tehetné volna láthatóvá”, ezért aztán szótára, ahelyett, hogy „megbízható, komoly alapot jelentene volna mindazoknak a nyelvészeti és kulturális antropológiai vizsgálatoknak, amelyek a szlengkutatásra települhetnek”, jelen formájában a „metodológiai alapvetésének tisztázatlansága miatt megreked a jópofa kamaszolvasmány” szintjén (SZILÁGYI 1999: 12).

iratott és kiadattatott a köznépnek ovakodási hasznára, és a rossz emberektől való őrizkedéseikre. A tolvajnyelvvel foglalkozó munkák jelentős része azonban nem a „köznépnek ovakodási hasznára”, hanem a rendőrség és a bűnüldözés számára készült, összeállítóik azt vallották ugyanis, hogy „amint a katonának el-
lensége fegyverét, úgy a bűnügyekkel bajlódónak a tolvajok nyelvét ismernie kell” (THIELE 1882: 3). Ez okból szójegyzékeket is tartalmazó oktatási, továbbképzési anyag volt eredetileg BERKES KÁLMÁN (1888): *A tolvaj élet ismertetése* című könyve és ENDRÖDY GÉZA munkája (*A bűnügyi nyomozás kézikönyve*, 1897) ugyanúgy, mint később a TURCSÁNYI GYULA szerkesztette *A modern bűnözés* (1929) vagy a KEPES FERENC által összeállított *Amit a detektívnek tudnia kell* (1945). A tolvajnyelvi szótárak kiadóinak, megcélzott közönségének és készítőinek személye is gyakran mutat kapcsolatot a bűnüldöző szervekkel. A Budapesti Államrendőrség Főkapitányságának Bűnügyi Osztálya adta ki 1911-ben *A tolvajnyelv szótárát*-t, DR. KÁLNAY GYULA államrendőrségi főtanácsos és BENKES JÁNOS államrendőrségi detektív voltak a szerzői az ugyanezzel a címmel 1926-ban Nagykanizsán napvilágot látott tolvajnyelvi szótárnak, továbbá egészen az 1989-es rendszerváltásig találkoztunk szigorúan rendőrségi belső használatra gyártott argószótárakkal (vö. KISS 1963, BOROSS–SZÜTS 1987).

Eltérő, de szintén gyakorlati céljai vannak a legtöbb kétnyelvű szlengszótár elkészítésének. Ezek többnyire az adott idegen nyelv szlengjének elsajátításában, megértésében kívánják segíteni használókat, közelebb hozva hozzájuk a szleng képviselte hétköznapi nyelvet és kultúrát, mint például ANDRÁS–KÖVECSÉS szótárjai (1989, 1991). Nem véletlen, hogy ezek a munkák gyakran címükben is jelzik, hogy célközönségük a diákság (pl. MAGYAR 2003, Szleng szótár 1998). Akad persze ezeknél nagyobb szabású vállalkozás is: FENYVESI ISTVÁN az *Orosz–magyar és magyar–orosz szlengszótár*-ban (2001) az élőnyelvi szleng mellett a szépirodalom nyelvére is tekintettel volt, sőt, hogy „a »szleng az orosz életben/irodalomban« téma ne tűnjék csupán e század produktumának, (...) néhány szóért (...) Gyerzsavinig, sőt Avvakumig (valamint a népmesék és csasztuskák által képviselt folklórig is)” visszanyúlt, és 760 író műveit fésülte át (2001: 7).

Mindezek mellett a célok mellett nagyon gyakoriak az elsősorban nyelvészeti felhasználásra szánt („önelvű”) szlengszótárak is. Ezek a munkák elsősorban a vizsgált szleng szótárazását, szókincsének adatolását kívánják elvégezni, mintegy rögzíteni akarják az utókor és a tudományos feldolgozás számára az adott szleng(ek) nyelvi anyagát. E munkák igen vegyes színvonalon mozognak, ami teljesen érthető, hiszen készítőik felkészültsége meglehetősen nagy különbségeket mutat: egyik oldalon találhatók például a nyelvészek szerkesztette „tanítanivalóan gondos, mintaszerű” szótárak (PUSZTAI 1994: 413) és az eredetileg tudományos fokozatszerzés céljából íródott alkotások (SZABÓ D. 2004, SZABÓ E. 2008), míg a másikon az egyetemi hallgatók hol jobban, hol kevésbé sikerült munkái állnak (pl. CSÁNYINÉ 1987, FÜLÖP 1991, GÉMES 1982 stb.).

Újabban a kötetek összeállítói többnyire nem nyilatkoznak szótáraik elkészítésének céljairól, vagy épp meglehetősen semmitmondó kijelentéseket tesznek (vö. PARAPATICS 2008: 12). Ez esetben többnyire azt gyaníthatjuk, hogy az ilyen mű elsősorban nem tudományos alkotás kíván lenni, hanem népszerű és jól eladható könyv, melynek készítője vagy kiadója úgy gondolja, hogy széles olvasóközönséget megcélozni nem is lehet másképpen, csak ha eleve nem is kívánják a tudomány szempontjait meghatározó módon figyelembe venni, hanem inkább a közönségszórakoztatásra helyezik a hangsúlyt, még ha mindezt időnként meg is próbálják a tudományosság látszatával és „az üzleti szempontok indokolt bombasztikusság”-gal eltakarni (vö. SZILÁGYI 1999: 12).

3.2.2. A tisztán üzleti szándék vagy épp a tudományosság mellett a szlengszótárak megjelentetésének (vagy még inkább elkészítésének) céljai között Magyarországon rendre feltűnhet — ha többnyire nem is közvetlenül kinyilvánítva — az *(anyanyelvi) nevelés* címke mögé bújtatott nyelvművelés szándéka is. Az, hogy egy szlengszótár nem tudományos munka, hanem nyelvörkődő kiadvány kíván lenni (elsősorban), egyértelműen kitűnik abból, ha az adott szótár szövegében lappangva valamiféle preskriptív, nyelvművelő szemlélet jelenik meg.¹⁶

Az előíró, nyelvművelő, népnevelő nézőpont érvényesülése a szleng kutatásában régi hagyományokra tekinthet vissza Magyarországon. A második világháború előtt élénk vita dúlt a szlenget kiirtani szándékozó, benne nyelvünket elcsúfító szörnyszülöttet látó nyelvvédők és a szlenget a nyelv természetes jelenségeként értelmezők között. A szópárbajba keveredő szerzők egyik részről általában azt hangoztatták — a *Népszava* hasábjain zajlott egyik vitából kiragadott idézetekkel illusztrálva —, hogy „A magyar nyelv olyan csodás szépségű, olyan zengzetes és minden magasztos érzést kifejező, hogy halálos vétek utcai jasszkifejezésekkel, tolvajnyelvvvel meggyalázni” (HARAGOS 1942: 9), a másik oldal pedig nyelvi tényeket felsorakoztatva hangsúlyozta, hogy „Nincs igaza [annak, aki] erkölcsi felháborodással sujtja a tolvajnyelv szavait. A nyelvi jelenségek ugyanis nem tartoznak az erkölcs kategóriájába, éppoly kevésbé mint ahogy egy fizikai törvényt nem lehet erkölcsösnek vagy erkölcstelennek nevezni.” (SZÁVA 1942: 16).¹⁷

A második világháború után az 1963-ban elindult ifjúságinyelv-kutatásnak voltak erőteljes nyelvtisztító-fiatalágnevelő céljai, de a modern szlengkutatás megerősödésével párhuzamosan visszaszorult és napjainkra lényegében megszűnt irányzat tevékenységének szinte teljes sikertelensége épp azt bizonyította, hogy preskriptív megközelítéssel lehetetlen bármilyen használható eredményt

¹⁶ A preskripció és a tudomány szembenállásáról ld. SÁNDOR 2001, kül. 241–244, KONTRA 2003: 27–28.

¹⁷ E polémiákra utalva jegyzi meg ZOLNAI BÉLA egyik írásában, hogy „Érthetetlen az a félműveltségen alapuló ellenszenv (...), amely nálunk az úgynevezett jassz szavakat üldözi” (ZOLNAI 1943: 4). Vö. még KIS 1997: 260–261.

elérni a szlenggel kapcsolatos nyelvtudományi vizsgálatokban (vö. KIS 1997: 265–266). Ezek fényében teljesen érthetetlen, hogy miért próbálkoznak egyesek még napjainkban is ilyen gondolatok terjesztésével, különösen a nyelvművelést már a létezésével is megfricskázó szleng esetében.

Szlengszótáraink között van, amelyik inkább kiadójának óvatoskodása révén, és akad, amelyik szerzőjének szemléletével kötődik a nyelvművelő attitűdhöz. Nem lehet különösebben vitatni például a nyelvapoló vonzalom meglétét PARAPATICS ANDREA szótárában, amelyben — különböző egyéb jelek mellett (vö. KIS 2008b: 88–90) — direkt preskriptív kijelentéseket is találhatunk: szóba kerül a szleng mint nyelvi divat, a szleng mint a nyelvi igények kielégítője (7), és megtudhatjuk, hogy hol helyes használni a szlenget¹⁸, vagy hogy mi történik azzal, aki nem így jár el.¹⁹

A 19. lábjegyzetben idézett „nyelvi értékítéletet” maga PARAPATICS ANDREA is gyakorolja, amikor nem mulasztja el, hogy a kiadó nevében is elhatárolódjon az „egy-egy nép- vagy embercsoportot gúnyosan vagy lekicsinylően” jelölő (10) kifejezésektől: „A szlengszókincs e gyakori és ismert elemeit nem hagyhattuk ki a szótárból, de fontosnak tartjuk leszögezni, hogy sem ez a tény, sem a példamondatok nem tükröznek semmiféle szerzői vagy kiadói véleményt, és ezekkel semmiféle közösséget nem vállalunk” (PARAPATICS 2008: 11).

Ez az óvatoskodó, avagy még inkább álszent magatartás nem szokatlan szlengszótáraink készítőinél vagy kiadóinál. A *Diáksóder* összeállítói például nemes egyszerűséggel kihagyták a szótárukból az általuk illetlennek ítélt szavakat, amelyek „napjainkban ugyan már nem botránkoztatnak meg senkit” szerintük sem, de közkinccsé tételüket még így sem merték vállalni (KARDOS–SZÜTS 1995: 11). KÖVECSÉS *Magyar szlengszótár*-a (1998) már tartalmazza a kiadó megítélése szerint nehezen vállalható kifejezéseket, de a kötetet egy olyan papírszalaggal ragasztották körbe, amely a következő figyelmeztetést tartalmazza: „A könyvben, természeténél fogva, obszcén szavak is találhatók, ezért CSAK FELNŐTEKNEK szánjuk.” (A kötet bevezetésében a XI–XII. lapon pedig RITÓÓK ZSIGMOND egyenesen „veszélyes könyv”-nek minősíti a kézben tartott a munkát.) Pár évvel később TIMÁR GYÖRGY és FAZAKAS ISTVÁN *Szleng-szó-szedet-e* (2003) már beéri a szennycímlap hátulján elhelyezett védekezéssel: „A könyvben — a szleng jellegéből adódóan — előfordulhatnak olyan szavak, amelyek sérthetik egyes olvasók ízlését.”

Nagyon pontosan ír erről a jelenségről is SZILÁGYI MÁRTON: „eszerint az elhárítandó veszély a nyelvhasználat eldurvulása lenne. A szlengszótárnak mint nyelv-

¹⁸ „A szlenghasználat megfelelő közege az informális, bizalmas társalgás” (PARAPATICS 2008: 8).

¹⁹ „Aki pedig formális, hivatalos beszédhelyzetben is a szlengszókészletből válogatja szavait, azt a nyelvi értékítélet jelensége alapján közönséges, komolytalan, gyermeteg és/vagy műveletlen embernek tarthatják — a szó vagy kifejezés stílusárnyalatától függően” (PARAPATICS 2008: 8).

vészeti, mentalitástörténeti vagy szociológiai dokumentumnak a fölfogása konfrontálódik itt a nyelvszokást befolyásoló, úzust alakító kiadványként való prezentálásával, felújítva a nyelvművelés — erősen a XIX. századi nyelvfilozófiák meghatározta, nálunk mindmáig uralkodó — felfogását” (SZILÁGYI 1999: 12).

Úgy tűnik, mintha Magyarországon nyomtalanul telt volna el közel egy évszázad azóta, amikor BAUDOUIN DE COURTENAY a DAL-szótár általa szerkesztett kiadásához ezt írta előszavában: „Egy szótár tudományos pontossága abban mutatkozik meg, hogy a lehetőségekhez mérten tükrözi az adott nép való életét és valóságos nézeteit. Ha az élet vad és komor, a gyűjtőnek vagy szerkesztőnek bele kell törődnie e szomorú ténybe, s nincs joga azt szépíteni vagy éppen elhallgatni. (...) A lexikográfus nem nyírálhatja meg, nem herélheti ki az élő nyelvet.” Ugyanitt hangsúlyozza: „Ha a nyelvben léteznek az »illetlen« szavak, az »utcai zsargon ocsmányságai«, a tárgylagosság ezeknek a felvételét is előírja, bármennyire méltatlankodnak is emiatt a képmutatók, a Tartuffe-ök” (BAUDOUIN DE COURTENAY 1963: 189, magyarul idézi: FENYVESI 1997: 189).

3.3. A szlengszótárak szócikkeinek felépítéséről

Az eddigiekben olyan elméleti kérdésekről szoltam, amelyeknek közvetlen kihatása van a szlengszótárak kivitelezésére. Nyilvánvaló, hogy ezek végiggondolása vagy ennek elmellőzése alapvetően határozza meg a szótárba bekerülő szavak, kifejezések feldolgozását a címszavak kiválasztásától a stílusminősítéskén át a jelentésmegadásig, és szinte megjósolhatóvá tesz bizonyos, majd a szócikkekben (is) feltűnő problémákat.

Ezek a problémák szótáranként erősen eltérőek lehetnek, hiszen függenek a szótár funkciójától, típusától: teljesen más feladatot kell megoldani annak, aki a magyar tolvajnyelv történeti-etimológiai szótárát akarja elkészíteni, mint annak, aki a diáknyelv szinonimaszótárának vagy egy laktanya katonai szlengjét bemutató értelmező szótárnak a munkálataiba kezd bele. Szerteágazósága miatt mostani írásomban csak jelezni szeretném ezeknek a szótárírás során lépten-nyomon felvetődő, a külső szemlélő számára jobbra apró-cseprőnek látszó kérdéseknek a létezését, amelyekkel magam is többször szembesülhettem, egyrészt a gyakorlatban, egy több kiadást is megért szlengszótár (KIS 1991, 1992, 2008a) összeállítójaként, másrészt pedig bírálóként, amikor a felgyült elméleti ismeretek megvalósulását számon kérve is kifejtettem meglátásaimat a szlengszótárkészítés nehézségeiről (vö. KIS 2008b, kül. 91–96). Mindezek elisméltése helyett (annál is inkább, mert a magyar lexikográfiában — különösen az értelmező szótárak munkálatainak köszönhetően — rendkívül alapos és jól használható útmutatók állnak a szlengszótárírók rendelkezésére is: ORSZÁGH 1962, 1966b, PUSZTAI 1994 stb.) — inkább térjünk át a következő nagyobb témakörünkre, és tekintsük át a szlengszótárak készítésének eredményeit: milyen műveket is termelt a magyar szlenglexikográfia!

4. A magyar szlengszótárak

A magyar szlengszótárak áttekintéséhez kezdve először is szlengszótáraink típusairól kell szólni, ugyanis ezt a témakört alig érintik az egyébként igen gazdag magyar szótártani szakirodalomban, ahol a szlengszótárakat általában valamelyik szótártípus egyik alfajaként mint egységes csoportot emlegetik. Egyedül SÁGI ISTVÁN könyvészete különbözteti meg nyelvi anyaga alapján az egynyelvű tárgyi csoportnyelvi szótárakon belül a tolvajnyelvi és a diáknyelvi szótárakat (1922: 38), mások homogén típusként kezelik a szlengszótárakat, így például az angol szótárakról írva ORSZÁGH LÁSZLÓ (1966a: 361–362), majd a magyar lexicográfiai szakirodalmat számba véve MAGAY TAMÁS is (1966: 376; 2004: 38–39, 2006: 184–185).

Ezt a besorolásmódot sokáig teljesen természetesnek és elfogadhatónak tekintettük, hiszen szlengszótáraink az 1970-es évekig szinte kivétel nélkül kis terjedelmű, néhány szavas magyar köznyelvi értelmezést tartalmazó szójegyzékek voltak, esetleg egy-egy kisebb tanulmánnyal, témaköri vagy szinonimamutatóval ellátva. Viszonylag egységes feldolgozásmódjuk és kis számuk miatt nem volt szükség részletesebb felosztásra még az elméleti munkákban sem. („Szótártípusok” c. tanulmányában például O. NAGY GÁBOR a speciális (nyelvtudományi, nyelvművelő) szótárak egyik alfajaként említi az argószótárakat: 1970: 144.)

Az 1990-es évek folyamán azonban megnövekedett annyira szlengszótáraink száma, hogy funkciójuk (vö. O. NAGY 1970: 141), feldolgozásmódjuk és a bennük foglalt nyelvi anyag alapján már nem kezelhetjük őket homogén kategóriaként, bár tagadhatatlan, hogy továbbra is a bennük leírt szleng típusa alapján lehet a legmarkánsabban elkülöníteni őket; a funkció szerinti osztályozáshoz jóval kevésbé (bár egyre növekvő számban) találni közöttük a hagyományos értelmező jellegűtől eltérő szlengszótárt.

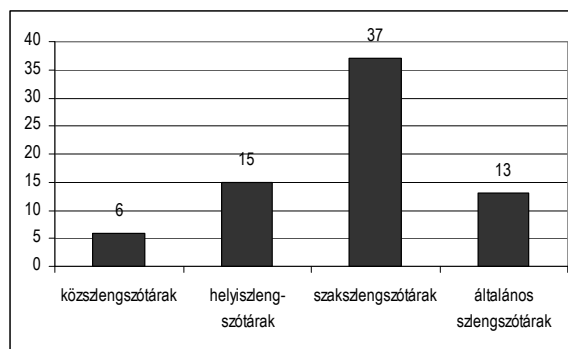
4.1. A szlengszótárak szleng típusa szerint

A szleng — mint ma már közismert — nem egységes nyelvi jelenség, a magyar szakirodalomban három fő típusát szokás megkülönböztetni: a k ö z - s z l e n g e t , ami a nyelvet beszélők számára általánosan ismert dolgokat, fogalmakat megnevező országszerte elterjedt szlengjelenségek összefoglaló neve; a n a g y c s o p o r t - s z l e n g e k e t , amelyek alapvetően a területileg korlátozott érvényességű h e l y i s z l e n g e k r e és a foglalkozás, hobbi, érdeklődés alapján tömörülő csoportokban kialakuló s z a k s z l e n g e k r e oszthatók; továbbá a k i s c s o p o r t - s z l e n g e k e t , amelyek — szemben a fentebb sorolt, a nyelvészeti absztrakció által létrehozott típusokkal — a beszélőközösségek valóságosan létező szlengjei (részletesebben: KIS 1997: 248–251).

Mivel a kiscsoport-szlengeket a szociológiai értelemben vett, maximum egy-két tucat ember alkotta kiscsoportokban használják, ezek szótári leírásával nem igen találkozhatunk, ugyanis az eddigi megfigyelések szerint egy ekkora csoport

szótárazható szókincsmennyisége nem éri el a szokásos szótárakhoz szükséges méretet. Ráadásul egy-egy kiscsoport szlengje a csoport tartózkodási helyének és életmódjának, foglalkozásának, életkorának stb. megfelelően jelentős átfedést szokott mutatni más kiscsoportokéval, ezért az egy-egy kiscsoportban megfigyelt szlenganyagot más kiscsoportokéval együtt helyi vagy szakszleng (leggyakrabban helyi szakszleng) szótárakban gyűjtik össze.

Mindezeket figyelembe véve létező szlengszótárainknak a bennük foglalt nyelvi anyag alapján az alábbi három fajtáját írhatjuk le: közszlengszótárak, helyi-szleng-szótárak, szakszlengszótárak, illetve ezek mellé felvehetjük a több szleng-típust is bemutató általános szlengszótárakat. E típusok megoszlása a következő:

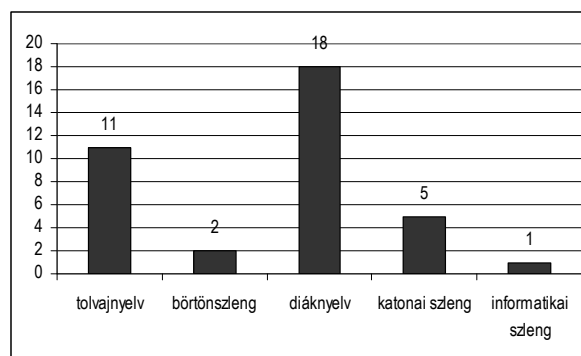
3. ábra: A magyar szlengszótárak megoszlása

4.1.1. Közszlengszótárak. Ez a szlengszótártípus mindig is meg lehetőségen ritka volt, hisz ahogyan szinte lehetetlen „tisztá”, például szaknyelvi elemektől mentes köznyelvi vagy nyelvjárási szókincset találni, ugyanúgy nagyon nehéz „tisztá” közszlengre bukkannunk is. A szleng egyébként is jellegzetesen kiscsoportokban (nyelvi oldalról nézve beszédközösségekben) kialakuló szociolektus, márpedig a kiscsoportok létrejötte szinte mindig valamilyen együttes tevékenységhez és közös célhoz kapcsolódik, ami természetesen a csoport szakmai vonásait erősíti. A régebbi művek közül talán WHITE (1960): *Dictionary of Hungarian Slang* [A magyar szleng szótára] c. munkája és NAGY F. (1980): *Magyar zsargon (tolvajnyelv) szótár*-a sorolható ebbe a csoportba. Az utóbbi időben keletkezett művek esetében vagy a nyelvtanítási szándék (GERENCSEN 2004, TAKÁCS 2002), vagy a magyar szleng idegen anyanyelvűeknek való bemutatása (DAHN 1999) magyarázza, hogy a szótár készítője a közszlenget tette meg szótára tárgyává. Jobb híján sorolhatjuk részben a közszlengszótárak közé az ÚJ PÉTER szerkesztette *Internetto zsargon*-t (1997), amelynek anyaga egy internetes fórum olvasói által gyűlt össze, és amely emiatt jelentős részben szakszlengbeli (az informatikához kötődő) szavakból áll, emellett azonban számtalan sem szakmai, sem területi kötöttséget nem mutató kifejezése miatt közszlengszótárként is tekinthetünk rá.

4.1.2. Helyiszleng-szótárak. Jóllehet a helyi (területi) szleng fogalma új a magyar szlengkutatásban, néhány korai munka — például *A pesti tájszólás kis szótára* (1904) vagy KABDEBÓ OSZKÁR (1917): *Pesti jassz-szótár-a* — már régóta képviseli ezt a típust. Feltűnő, bár teljesen természetes, hogy helyiszleng-szótáraink közül sok Budapesthez kapcsolódik (ZOLNAY–GEDÉNYI 1960, 1961, 1996, SZABÓ D. 2004): akárcsak Bécs, Párizs, London, Helsinki, Moszkva stb., Budapest szintén kitermelte a maga jellegzetesen nagyvárosi szlengjét. Az első helyiszleng-szótárak szókinsük témaköreit tekintve a közszlengszótárakra hasonlítanak, újabb változataik viszont inkább a szakszlenget képviselik: GÉMES (1982): *A kecskeméti diáknyelv szótára*, KÖVESDI–SZILÁGYI (1988): *Egy nagykanizsai laktanya nyelve és folklórja* stb. Ezek a szótárak — mint látható — többségükben egy település valamely szakszlengjét gyűjtik össze, így egyúttal szakszlengszótárként is számon kell őket tartanunk (ld. még FÜLÖP 1991, TÓTH 1990, VASNÉ 2010). Azt sem hallgathatjuk el, hogy ezek a szótárak (vö. még CSÁNYINÉ (1987): *Egy miskolci szakközépiskola diákszávai*, PAPP (1944b): *Technikus argot*) sokszor nem is egy település, hanem egy intézmény (laktanya, iskola) szlengszókincsét dolgozzák fel. MATIJEVICS LAJOSnak köszönhetően készültek több település szlengjét bemutató, regionális (adott esetben: vajdasági) szlengszótárak is (MATIJEVICS 1972a, 1979).

A helyiszleng-szótárak természetesen nagy mennyiségben tartalmaznak olyan szavakat és kifejezéseket, melyek nem csak a kutatott területen élnek, hiszen a gyűjtés célja soha nem a területi sajátosságok, hanem egy kisebb vagy nagyobb közösség nyelvének a feltérképezése volt, márpedig egy-egy közösség szlengjében általában több különböző szlengtípus is fellelhető. Emiatt ezek a munkák sokkal inkább tekinthetők köz- vagy szakszlengszótáraknak, mint egy régió vagy település szlengjét bemutató köteteknek.

4.1.3. Szakszlengszótárak. A szótárakban foglalt nyelvi anyag szempontjából a szakszlengszótárak képviselik a legjelentősebb és a legváltozatosabb típust. A magyar szakszlengnek alábbi fontosabb típusairól készültek szótárak:

4. ábra: A magyar szakszlengszótárak megoszlása

4.1.3.1. Tolvajnyelvi szótárak. A diáknyelv mellett a tolvajnyelv a legjobban adatolt magyar szlengtípus. Első szleng szójegyzékeink²⁰ is ezt képviselik, és elsősorban a bűnözőket és bűnügyeket bemutató újságíróknak (JENŐ–VETŐ 1900, SZIRMAY 1924)²¹, valamint a bűnüldöző szerveknek, rendőröknek, nyomozóknak köszönhetően (pl. A tolvajnyelv szótára 1911, KÁLNAY–BENKES 1926, KISS 1963, BOROSS–SZÜTS 1987)²² napjainkig tizenegy tolvajnyelvi szótár és jóval több tolvajnyelvi szójegyzék látott napvilágot.

Ezek között a munkák között találunk olyat is, amelyik nem a magyar argót mutatja be. Mint erről a 12. lapon a 11. lábjegyzetben már szó volt, első önálló könyvként megjelent szlengszótárunk, THIELE (1882): *Tolvaj-nyelv (mely Európa legnagyobb részében nem csak a tolvajok, hanem az orgazdák és hozzátartozók által is használtatik)* című munkája egy német könyv magyarra fordításaként született, és a német tolvajnyelv szavait értelmezi magyarul. Ebből a szempontból hasonlít hozzá az *Orosz bűnözői zsargon szótár* (BALOGH 1997).²³ Ezekről a munkáktól eltekintve azonban tolvajnyelvi szótáraink a magyar argó értelmező jellegű, köznyelvi magyarázatot adó, betűrendes szótárai.

Kérdéses, bár magam ide vettem, KABDEBÓ OSZKÁR (1917): *Pesti jassz-szótár*-ának a tolvajnyelvi szótárak közé számítása. A jasszok, mint maga a szerző hangsúlyozza is, nem tolvajok (5–6), nyelvük azonban nagyon sokban megegyezik a tolvajnyelvvvel, ezért ezt a művet is a tolvajnyelvi szótárak közé soroltam. (A jasszokhoz és a jassznyelvhez ld. még: NEMES 1935: 27–28, ADAMETZ 1947: 93–99.)

Az argónak a szakszlengek közötti kiemelkedő kutatottságát mutatja a szótárak számán túl az is, hogy a legkorábbi szókinszözlések között eleinte csak tolvajnyelveket találunk. Ha a helytartótanács nyomtatott körleveleként (azaz nem publikációként) szétküldött *Hajdúsági szójegyzék*-et (1782) még nem is számítjuk ide, TORONYAI KÁROLY könyvecskéjének tolvajnyelvi szavakat listázó fejezetével (TORONYAI 1862: 27–33) már mint az első megjelent tolvajnyelvi szójegyzékünkkel számolhatunk, majd ezt követte egy méretében már az önálló szótárakkal vetélkedő, jó 800 szavas gyűjtemény BERKES KÁLMÁN (1888): *A tolvaj élet ismertetése* c. könyvében (Tolvajszavak gyűjteménye: 101–139; ugyanitt található egy „A tolvajnyelvről” szóló ismertetés (98–100), továbbá a „Tolvaj számok” (139–140) és a „Beszélgetések tolvajnyelven” (141–182) című fejezet).

²⁰ Miskolci szójegyzék 1775, Piarista szójegyzék 1775, Zsivány Szók 1776, Hajdúsági szójegyzék 1782, Egri szójegyzék é. n. Részletes leírásuk *A magyar szlengkutatás bibliográfiájában* található (KIS 2011: 59, 76–77, 79–83, 142, 173, 237–237).

²¹ Akadnak még további újságírók készítette viszonylag bőséges szójegyzékek is, pl. TÁBORI–SZÉKELY 1908, ZOMBORI 1988

²² A tolvajnyelv terjedelmesebb rendőrségi szójegyzékei még: A tolvajnyelv 1929, KEMÉNY 1937, KEPES 1945.

²³ Az orosz tolvajnyelvhez magyarul ld. még: KOVÁCS–SZTRÉS 1989: 209–244.

TORONYAI és BERKES anyagát az őket követő szótárak készítői (főleg JENŐ–VETŐ 1900 és A tolvajnyelv szótára 1911) sorra beépítették munkájukba, BERKES szójegyzéke még német fordításban is hozzáférhetővé vált (BERKES 1889, ENDRÖDY 1897, 1898).

Míg régebbi tolvajnyelvi szótáraink elég tisztán és keveredésmentesen a bűnözők szlengjét gyűjtötték össze, a legutóbb megjelent argószótárak csak némi fenntartással tekinthetők valódi tolvajnyelvi szótárnak, ezek ugyanis jelentős részben közszlenget tartalmaznak, mint például BOROSS–SZÜTS: *A mai magyar argó kisszótára* (1987) és *Megszólal az alvilág...* (1990) c. munkája; FAZAKAS: *Jasszok, zsarók, csafkavágók* c. könyve (1991) pedig szándékosan — „a »műfaj« szubjektív történeti keresztmetszete” (11) akarván lenni — válogat a különböző tolvajnyelvi és szlengszótárakból, kiegészítve ezt saját gyűjtésével.²⁴

A tolvajnyelv, mint maga a bűnözőtársadalom (ld. pl. TORONYAI munkájában: 1862: 9–26, 34–55), további belső típusokra bomlik²⁵, de ezeket a belső csoportnyelveket eddig még önálló szótárban nem dolgozták fel. Aránylag gazdag szójegyzékkel rendelkezünk a hamiskártyások szlengjéről (PARLAGHY 1898: 167–170, ZOLNAY 1933), és van, bár lényegesen kisebb gyűjtemény a prostitúaltakéről is (ZOMBORI 1986: 236–239).²⁶

4.1.3.2. Börtönszlengszótárak. A börtönszleng a tolvajnyelv mellett a bűnözői szlengek másik ismert fajtája. Különválasztásukat az indokolja, hogy meglehetősen valószínűnek látszik, hogy „a szabadlábon lévő bűnözői csoportok életmódja, a csoportokban uralkodó szokások és viselkedési formák, valamint a csoportokat létrehozó és működtető szabályok élesen eltérnek a börtönben mint szociológiai értelemben is zárt intézményben tapasztalhatóaktól, ami alapján joggal feltételezhetjük, hogy a börtönben kialakult szleng más jellemzőkkel rendelkezik, mint a szabadon élő bűnözőké” (SZABÓ E. 2008: 9).

Elkülönítésük nehézségeiről szólva teljesen igaza van SZABÓ EDINÁnak, amikor kifejti, hogy a „tolvajnyelv és a börtönszleng szétválasztása az elmúlt bő száz évben megjelent bűnözői szótárak alapján szinte lehetetlen, azonban mindenképpen abból kell kiindulnunk, hogy argószótáraink nyelvi anyaga jelentős részben (bár nehezen kimutathatóan és bizonyíthatóan) a börtönszlenget képví-

²⁴ Gyűjtésének körülményei miatt bizonytalan, hogy valóban bűnözői szlenget tartalmaz MATIJEVICS LAJOS (1972b): „Vajdasági magyar argószótár” c. szójegyzéke. MATIJEVICS adatközlői „munkakerülők, csavargók, naplopók, utcalányok, csempészek, hordárok, utcaseprők sorából kerültek ki”, az ő beszélgetéseiket figyelte, jegyzetelte éjjelente titokban a közelükben letelepedve (i. m. 72–73).

²⁵ JENŐ és VETŐ *A magyar tolvajnyelv és szótára*-ban 1. a közönséges tolvajszókat, 2. a hamis kártyások, 3. a csirkefogók, 4. a kéjnék és 5. a lókupecsek nyelvét említi a magyar tolvajnyelv fő fajaiként (JENŐ–VETŐ 1900: 31).

²⁶ Állítólag az 1990–1991. körül megjelent *Prostituáltak Világa* c. lap egyik számában is található egy kis szójegyzék, de ennek nem sikerült a nyomára bukkannom.

seli, hiszen vélhetőleg börtönökben, különböző bűnüldözési és büntetés-végrehajtási intézményekben gyűjtötték össze őket. Az ugyanis meglehetősen nehezen képzelhető el, hogy aktívan bűnöző csoportok egy életmódjuk — melynek része a nyelvük is — iránt érdeklődő idegent maguk közé beengednének. Ebből természetesen az is következik, hogy a »valódi« tolvajnyelv (szemben a börtönszlenggel) kevésbé kerülhetett a kutatók szeme elé.” (SZABÓ E. 2008: 9).

A magyar börtönszlengről (néhány kisebb szójegyzék után)²⁷ csak a 2000-es évek elején készült el egy aprócska, meglehetősen szakszerűtlenül összeállított kis füzet (FARKAS 2004), majd ezt egy sokkal alaposabb, egész országra kiterjedő gyűjtésű, lexikográfiai is megbízható mű, SZABÓ EDINA (2008): *A magyar börtönszleng szótára* című munkája követte, amelynek 5096 szócikkben közzéadott anyaga tíz év alatt, közel ezer adatközlő kikérdezésével gyűlt össze tizenhat büntetés-végrehajtási intézetből (vö. SZABÓ E. 2008: 49).

A börtönszleng egyik speciális változatáról, a recski internáló tábor nyelvéről (lényegében a magyar lágerszlengről) is fellelhető valamennyi adat ERDEY SÁNDOR *A recski tábor rabjai* című kötetében (ERDEY 1984: 263–270), de szótár terjedelmű munka erről a nyelvváltozatról nem készült.

4.1.3.3. Diáknyelvi szótárak. A tolvajnyelvhez hasonlóan régóta ismert és viszonylag gazdagon adatolt csoportnyelvünk a diáknyelv. A magyar szleng első magyar adatokat tartalmazó önálló szótára éppen egy diáknyelvi szótár (DOBOS KÁROLY (1898b): *A magyar diáknyelv és szótára*), és azóta is kisebb-nagyobb rendszerességgel születtek és születnek diáknyelvi szókincset bemutató munkák.

A diáknyelvi szótárak többsége egy(-két) iskola, város diákszlengjét dolgozza fel (CSÁNYINÉ 1987, GÉMES 1982, PAPP 1944b, RÓNAKY 1995, 1997, 1999, SZABÓ D. 2004, TÓTH 1990, VASNÉ 2010)²⁸, de legelső diáknyelvi szótárunk óta (DOBOS 1898b) előfordul, hogy a magyar nyelvterület sok pontjáról (THOMANN-TÓTH 1994) vagy egy összefüggő régiójából (MATIJEVICS 1972a) szolgáltatnak adatokat. (Ez az utóbbi három szótár szócikkeiben megadja az egyes szavak gyűjtési helyét is, így az egyes települések diáknyelvének vizsgálatára is felhasználható.) Országos gyűjtésűnek tekinthetjük az ifjúsági nyelvi pályázatokra beérkezett dolgozatokból összeállított szótárakat is (KARDOS-SZÜTS 1995, SZÜTS 2008, MAGYAR 2003), a legnagyobb gyűjtési terület és a legnagyobb szókincs azonban mindenképpen HOFFMANN OTTÓ (1996): *Mini-tini-szótár*-ához kötődik. HOFFMANN szótára az egész magyar nyelvterületről gyűjtött negyed-

²⁷ Vö. C. FEHÉR 1991: 122–124, SZABÓ E. 1998, SZABÓ K. 1994. Ismerünk egy 1960-as években a Sopronköhida Fegyház és Börtönben készült kéziratot gyűjtést is (amelynek anyaga furcsa módon lényegében megegyezik a KISS KÁROLY (1963) szótárában találhatóval), de ezt készítője, VELKEI LÁSZLÓ megyei főügyész-ségi ügyész soha sem publikálta, mindössze egy rövidebb válogatás látott belőle napvilágot VÁRHELYI ANDRÁS (1992): *Fegyház* c. könyvében (210–214).

²⁸ Vannak ilyen típusú szójegyzékeink is: A budapesti volapük 1901, LÉNÁRT 1914, S. SZABÓ 1940 stb.

milliók korpuszából állt össze, és teaurusz jellegű szinonimaszótári elrendezésben mintegy 32 500 adatot dolgoz fel. Két szlengszótárunk (PARAPATICS 2008, Szleng szótár 1998) gyűjtési területéről nincs megbízható információ, ezeket leginkább a bennük fogalt szókincs tematikája alapján tekinthetjük diáknyelvi szótárnak.

4.1.3.4. Katonai szlengszótárak. A sorkatonai szleng a diáknyelv mellett az egyik legtöbbek által beszélt szakszlengünk volt a 20. század végéig, a sorkatonaság 2004-ben bekövetkezett megszüntetéséig. Ehhez képest a II. világháború előtről csak kisebb szójegyzékeket ismerünk róla (ld. KIS 2008a: 31–34, első-sorban 13–14. és 17. jegyz.), terjedelmesebb (és teljesebb), egy laktanya egy évének katonai szlengjét bemutató szótárak pedig csak az 1980-as években készültek (KÖVESDI–SZILÁGYI 1988, FÜLÖP 1991). Úgyszintén az 1980-as évtized katonai szlengjét dolgozza fel az első országos gyűjtésű katonai szlengszótárunk (KIS 1991), illetve ennek változatlan tartalmú, a nagyközönségnek szánt kiadása is (KIS 1992). E munka második, bővített kiadása (KIS 2008a) már az 1950-es évektől 2004-ig terjedő időszakból tárgyalja a sorkatonák szlengjét, így jelenleg ez a legátfogóbb magyar katonai szlengszótár, amely egyébként az egyes szócikkeiben megadja az adott szó vagy jelentés előfordulásának évtizedét is, ilyen módon a bemutatott félévszázad katonai szlengjének történeti szótáraként is használható.

A katonai szleng egy speciális típusát a határőrök szlengje képezi; erről VASKÓ PÉTER (1999) szótár terjedelmű szójegyzékéből, *A ferihegyi határőrök nyelve és folklórja*-ból alkothatunk képet.

4.1.3.5. Informatikai szlengszótár. Valódi magyar informatikai szlengszótár — bármilyen meglepő is ez — nem létezik. A NYÍRŐ ANDRÁS gyűjtötte, ÚJ PÉTER szerkesztette *Internetto zsargon*-t (1997) ugyan részben annak tekinthetjük, ámbar sokkal inkább az 1990-es évek közepén az *Internetto* portál körül kialakult internetes közösség nyelvét olvashatjuk benne. Mivel azonban ezt a közösséget épp a számítógép- és internethasználat fűzte össze, nem véletlen, hogy ebben a szótárban nagyobb mennyiségben előfordulnak az informatikai szleng kifejezései is.

4.1.3.6. Szótáraink között további szakszlengszótárakat nem találunk. Szójegyzékek ugyan akadnak a k á r t y a j á t é k o s o k (KÁZMÉRI 1921: 33–46, 54–57, ZOLNAY 1928: 311–364), a k á b í t ó s z e r - é l v e z ő k (KURDICS 1996: 203–205, HEITER 2001, ld. még PICK 1977, 1978; FAZEKAS 1993), a s z í n é s z e k (HARMAT 1911, GALAMB 1927)²⁹ vagy a (rock-, elektronikus)

²⁹ Állítólag DÉNES OSZKÁRNak is megjelent egy „Duma szótár”-a a *Színházi Élet*-ben, de erről a forrásról több adatom nincs.

z e n e szlengjéről (ZSUPOS 2000, PONGRÁCZ 1980: 176) stb., de ezek szótárban történt feldolgozásáról nincsen tudomásom.

4.1.4. Általános szlengszótárak. Az általános szlengszótárak azok a munkák, amelyek egy szótáron belül igyekeznek bemutatni a szleng több (esetleg valamennyi ismert) fajtáját. Az általános szlengszótárak legjelentősebb képviselője *A magyar fattyúnyelv szótára*, ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY kéziratban maradt alkotása (1967). Ez a szótár ugyan napjainkban már nem felel meg (és talán a maga korában sem felelt meg) mindenben a tudományos követelményeknek, de a mögötte lévő szlengszemlélet és a benne összegyűjtött több tízezer adat révén így is a magyar szlengkutatás és -lexikográfia egyik kiemelkedő alkotása. Hasonló terjedelmű és jellegű szótár a magyar szlengről az elkövetkező évtizedekben nemigen fog napvilágot látni, így különösen sajnálatosnak tarthatjuk, hogy különböző személyes(kedő) és tudománypolitikai okok miatt (erről ld. ZOLNAY–GEDÉNYI 1967: I, 0184–0213; vö. még KIS 2000) a fattyúnyelvi szótár nem jelenhetett meg. Ennek a szótárnak a kiadási lehetőségeit keresve, az anyag bizonyos szempontú szűkítésével készültek további szintén általános szlengszótárak is (ZOLNAY–GEDÉNYI 1960, 1961, 1970), de kiadóra ezek sem találtak.

Az újabb munkák közül ANDRÁS–KÖVECSES magyar–angol (1989, 1994) és angol–magyar szlengszótára (1991, 1995) említhető mint általános szlengszótár: alvilági, diáknyelvi és katonai szlengből való szavakat, illetve korosztályonként különböző szlengek szókincsét (ANDRÁS–KÖVECSES 1989: 26–27) vették fel szótáraikba a szerzők, akik e szótárak elsődleges funkcióját figyelembe véve természetesen leginkább a közszlengből válogattak. Ugyanez mondható el KÖVECSES *Magyar szlengszótár*-áról (1998, 2009) és TIMÁR–FAZAKAS (2003) munkájáról is. A PÁTROVICS-féle *Német szlengszótár* (2004) szintén általános szótár, bár a közszlengen kívüli merítése szűkebb az ANDRÁS–KÖVECSES szerzőpárosénál, és elsősorban az ifjúsági nyelvre helyezi a hangsúlyt.

A megjelent általános szlengszótárak közül kiemelkedik FENYVESI ISTVÁN (2001): *Orosz–magyar és magyar–orosz szlengszótár*-a. Ez a munka nemcsak terjedelmében múlja felül társait, hanem abban is, hogy igen bőven válogat a teljes 20., sőt részben a 19. század orosz szlengjéből és annak legkülönbözőbb fajtáiból a tolvaj-, börtön- és rendőrnnyelvtől az autóvezetők, taxisok, vadászok, kártyások, zenészek, repülősök szlengjén át a sportolók, hippik, kábítószerfogyasztók stb. szlengjéig. Ráadásul mindezt úgy teszi, hogy szinte kivétel nélkül magyar szlengmegfelelőket is rendel az orosz szlengszavakhoz, azaz igen gazdag magyar szlenganyagot is feldolgoz.

4.2. A magyar szlengszótárak lexikográfiai típusai

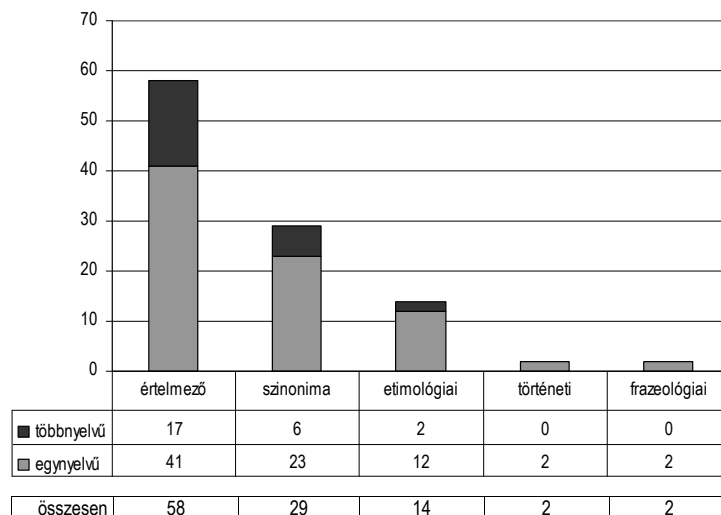
Funkciójuk, azaz lexikográfiai típusaik (vö. O. NAGY 1970: 141–145) szerint rendezve kevésbé változatos a szlengszótárak mutatta kép, mint a szleng típusai

felől nézve. E szerint alapvetően két nagy csoportra oszthatjuk őket: az egynyelvű és a többnyelvű szlengszótárakra.

Mint minden szótár, a szlengszótárak is — közvetve (fogalmi csoportba sorolással, példamondatokkal) vagy közvetlenül (körülírással, szinonimákkal) — megadják a szócikkeikben bemutatott szlengszavak vagy -kifejezések jelentését. Azokat a szótárakat, amelyek csak a jelentést közlik (esetleg grammatikai vagy a használatra vonatkozó és egyéb stilisztikai megjegyzésekkel), értelmező szótáraknak tekinthetjük. Az egynyelvű magyar szlengszótárak esetében az értelmezés nyelvváltozata kivétel nélkül a magyar sztenderd (köznyelv), míg a többnyelvű szlengszótárak között az értelmezés megadása során kétféle gyakorlattal találkozhatunk: az értelmezés történhet egyrészt a célnyelvi sztenderden (pl. amikor az angol szlengszavakat a magyar köznyelvben megfogalmazott jelentéssel mutatják be: ezek a többnyelvű értelmező szótárak), vagy — szlengszótárakról lévén szó — előfordul az is (esetleg a köznyelvi értelmezést kiegészítve), hogy a célnyelv szlengjéből rendelnek azonos jelentésű szlengszavakat a forrásnyelvi szlengkifejezésekhez. A többnyelvű szótáraknak ezt a típusát nevezhetjük (valódi) fordítói szótáraknak.

Az értelmező szótárakon kívül, előfordulnak szlengszótáraink között rokon értelmű megfelelőket megadó egy- és többnyelvű szinonimaszótárak (illetve ezek altípusaként тезauruszok, amelyek nem betűrendben, hanem témakör szerint rendezik el anyagukat); továbbá történeti, etimológiai és frazeológiai szlengszótárak is.

A nyelvtudományi szempontból fontosabb szótárfajták közül az alábbi típusok találhatók meg a magyar szlengszótárak között:

5. ábra: A magyar szlengszótárak lexikográfiai típusai

4.2.1. Egynyelvű szlengszótárak

4.2.1.1. Értelmező szótárak. Legtöbb szlengszótárunk pusztán a szleng egy (ritkábban több) fajtájának szókincsét szándékozik közzétenni. A nyelvi anyag közlésére a szótárkészítők a leggyakrabban rövid, többnyire néhány szavas köznyelvi értelmezéssel ellátott szólistákat készítenek. Az így készült munkákat leginkább értelmező szótáraknak tekinthetjük, hisz céljuk az — mint a köznyelvi értelmező szótáraké is —, hogy a szókincs kiválasztott részét értelmezzék, azaz a jelentéstartalom főbb elemeivel körülírják, rokon értelmű szók segítségével kifejtsék, magyarázzák (H. BOTTYÁNFY et al. 1987: 14). Az értelmezés mellett az újabb munkák megadják a címszavak szófaját, továbbá ragos alakokat, stilisztikai minősítéseket, példamondatokat stb. is beépítenek szócikkeikbe.

A szótárban szereplő szlengszavak és -kifejezések jelentésének értelmező szótári jellegű megadásával lényegében az összes magyar szlengszótárban találkozzunk, bár az értelmezés szakszerűsége meglehetősen nagy különbségeket mutat az *Internetto zsargon*-ban (ÚJ 1997) jellegzetesen előforduló, inkább a használati helyzetet felvázoló szituatív leírástól a nyelvészeti lexikográfiában elvárt precíz, minősítésekkel ellátott, példamondatokkal illusztrált jelentésmegadásig (pl. KÖVESDI–SZILÁGYI 1988, KIS 2008a).

4.2.1.2. Szinonimaszótárak. A szlengszavak jelentésének megadása, azaz az értelmezés mellett sok szlengszótárunkban további, illetve más szótárápítési szempontok is érvényesülnek. Nem ritka például a szótári rész után álló (sokszor a szókincsnek csak egy részét felölelő) *s z i n o n i m a - v a g y t é m a k ö r i m u t a t ó*. Ez több szlengszótárban megtalálható, például SZIRMAY (1924: 51–61), KÁLNAY–BENKES (1926: 5–17), BOROSS–SZÜTS (1987: 41–56, 1990: 32–48) tolvajnyelvi szótárában. Az ilyen mellékletszerű fejezetekben akad példa betűrendes szinonimaszótárra, amikor az ábécérendbe sorolt köznyelvi vezérszavak alatt vannak felsorolva a szlengszinonimák (KARDOS–SZÜTS 1995: 151–197, Szleng szótár 1998: 5–51, KÖVECSES 1998: 323–360, 2009: 303–336, SZÜTS 2008: 137–176), és találunk témakörök szerinti (tezaurusz jellegű) elrendezést is (SZIRMAY és KÁLNAY–BENKES már említett munkáján túl tematikus elrendezés látható RÓNAKY (1995/1997/1999) könyvének szójegyzékében (1999: 107–49) és PARAPATICS könyvében (2008: 125–143) is. Kerül olyan megoldás is, amely keveri a kétféle szinonimamutatózást: VASNÉ TÓTH KORNÉLIA szótárában részben betűrendbe szedett köznyelvi megfelelők után vannak felsorolva a diáknyelv rokon értelmű szavai, de a fontosabb, gazdagabb diáknyelvi szócsoportokat (osztályzatok, tantárgyak stb.) témakörök alapján csoportosítja (VASNÉ 2010: 111–121). A köteteknek ezeket a részeit — még ha maguk nem is így nevezik, hanem pl. a „szavak tárgykörök szerinti csoportosításá”-nak (MATIJEVICS 1972: 79) — mindenképpen szinonimagyűjteményeknek tekinthetjük.

A szlengszinonimáknak egy-egy köznyelvi vezérszó alá való csoportosítása és önálló fejezetben való felsorolása helyett néhány szlengszótárunk más megoldáso-

kat alkalmaz a rokon értelmű szavak bemutatására. KIS TAMÁS katonai szlengszótárai (1991, 1992, 2008a) és SZABÓ EDINA börtönszlengszótára (2008) például a szócikkeken belül, a jelentésmeghatározások befejező részében egy másik címszó megadásával ún. vezérszócikkekre utal, és ezekben a vezérszócikkekben vannak felsorolva a szinonim szavak. (Vö. SZABÓ EDINÁNál: **adi** fn *gyak* Ötszáz forint(os bankjegy). — **kékhasú, lila, meredtszemű, nagycsákó. kékhasú** fn *ritk* Ötszáz forint(os bankjegy); **adi. lila** fn *ritk* Ötszáz forint(os bankjegy); **adi.** Stb.)

Ezekben a szótárakban tehát a szinonimák csak egy szócikkben vannak megadva, a többi szócikkből pedig erre a vezérszócikkekre történik utalás. *A sárbogárdi diáknyelv szótára* (TÓTH 1990) hasonló módon jár el, de ez a munka minden érintett szócikkben felsorolja az összes rokon értelmű szót.

Mivel témakörök alapján szerveződik, és szinonimákat is felsorol, bizonyos értelemben teaurusz jellegű szinonimaszótárként tekinthetünk ZOLNAY és GEDÉNYI (1996): *A régi Budapest a fattyúnyelvben* című könyvére is, amelyben egy-egy fejezet egy-egy témakör szavait tartalmazza betűrendes szócikkekben. Ehhez hasonló az elrendezése MATIJEVICS (1979): *Az utca nyelve* c. könyvének is.

Az eddig felsorolt munkák — mint látható — valójában nem szinonimaszótárak, azonban a bennük található mutató miatt akként is használhatók. Valódi szinonimaszótár — amelynek szerkezetét a rokon értelmű szavak szerinti összerendezés határozza meg alapvetően, azaz amelybe a szinonimák nem mellékletként, a betűrendes értelmező szótárt kiegészítő mutatóként kerülnek bele — mindössze kettő akad az egynyelvű magyar szlengszótárak között (mindkettő tematikusan szerveződő teaurusz): ZOLNAY–GEDÉNYI (1970): *A magyar fattyúnyelv szinonimái* c. munkája, melyben *A magyar fattyúnyelv szótára*-nak (1967) teljes szókincsét rendezték a szerzők témakörök szerint köznyelvi címszavak alá, valamint teljes egészében szinonimaszótár HOFFMANN OTTÓ (1996): *Mini-tini-szótár*-a is. Ez utóbbi 32 500 adatát PÓRA klasszikus szinonimaszótárának (PÓRA 1907) elrendezési elveit követve 23 nagyobb fogalmi kör alá, azokon belül mintegy 1760 címszóba rendezetten, azaz egyféle hatalmas „témaköri szinonimamutatóként” közli.

A *Mini-tini-szótár*-nál tagoltabb szerkezetű ZOLNAY és GEDÉNYI szótára. Készítőinek elsődleges célja egy köznyelv–fattyúnyelv elrendezésű szótár létrehozása volt, amelynek szerkesztése során a szavakat kis számú főcsoportokba, majd ezek alá rendelt további alcsoportokba sorolták (pl. a villamos részeit [ütköző, kapaszkodó stb.] megnevező szavak elhelyezésekor: **G.** Társas-közösségi élet. **VI.** Közlekedés. **5.** Vasúti járművek. **f.** Villamos. **f-1.** Kellékek). Fontos szempont volt a logikus rendszerezés, az áttekinthetőség, ügyeltek rá, hogy az egyes csoportokba se túl sok, se túl kevés szó ne kerüljön. Ezt természetesen csak úgy lehetett megvalósítani, hogy az egy csoportba kerülő szavak esetenként tágabb fogalmi csoportot alkotnak, míg máskor valódi szinonimák kerültek a szótárt felépítő blokkokba, hiszen míg a tolvajlásra 698 vagy a közösülésre 250 rokon ér-

telmű szót gyűjtöttek, addig a szerénynek vagy a kegyelemnek csak 1 megfelelője akad fattyúnyelvi anyagukban.

A *magyar fattyúnyelv szinonimái*-ban a rokon értelmű szavak csoportokba rendezett felsorolásán kívül — megkönnyítendő a keresést azok számára is, akik nem akarnak megismerkedni a szótár szerkezetének logikájával — egy „tárgymutatót” is található (601–651), amelyben betűrendbe szedett köznyelvi szavak utalnak tovább a keresett (a megfelelő tematikus helyre besorolt) fattyúnyelvi szinonimákhoz. A tezauruszba rendezett szavakon (és ezek logikai rendjének igen részletes bemutatásán) kívül a szótár terjedelmesebb nyelvi alakulatokat is tartalmaz: a IV. kötetben obszcén és torzított közmondásokat, mondásokat, továbbá fattyúnyelven írott verseket is találunk (579–593). Mindezeket a szótár szerkesztői kiegészítik a fattyúnyelv feldolgozott szóanyagának statisztikai-gyakorlati adataival, valamint a magyar fattyúnyelvi szókincs témaköreinek a francia argóéval való összevetésével is.

4.2.1.3. Történeti és etimológiai szótárak. A szleng szavainak történeti adatait, változását, eredetét elsődleges célként bemutatni akaró *n y e l v t ö r t é n e t i* és *e t i m o l ó g i a i* szlengszótárként leginkább ZOLNAY–GEDÉNYI fattyúnyelvi nagyszótárát (1967) említhetjük.³⁰ A *magyar fattyúnyelv szótára* magában foglalja a legtöbb ismert forrás szlengadatait, így máig ez a legteljesebb történeti szlengszótárunk, amely — megadva azok előfordulási idejét — felsorolja az egyes címszavakra talált összes adatot (írás- és alakváltozatokat, különböző jelentéseket), és egyúttal szófejtő szótárként is használható, hisz minden szóhoz igyekszik etimológiát adni. Szerkesztőinek alaposágát mutatja, hogy az idegen eredetű szlengszavak származásának megállapításához 95 külföldi szlengszótárt dolgoztak fel, és összeállítottak egy 130 oldalas cigány–magyar szótárt is, a belső keletkezésű szavak magyarázatához pedig egy olyan szóalkotási rendszerezést készítettek, ami tartalmazza a fattyúnyelvben előforduló, de a sztenderd nyelvtanokban nem tárgyalt szóalkotási módokat is.

ZOLNAYék fattyúnyelvi szótára mellett a KIS TAMÁS szerkesztette szótárakban (vö. KIS 1991, 1992, ZOLNAY–GEDÉNYI 1996, SZABÓ E. 2008) fordulnak elő aránylag nagyobb számban etimológiai megjegyzések. Ezek a kötetek leginkább az értelmező kéziszótár (vö. ÉKsz.²) gyakorlatához hasonló technikát alkalmazva (az értelmező rész után álló szögletes zárójelben, rövidítésekkel, tömören) igyekeznek címszavaik etimológiáját megadni, vagy legalább a szó keletkezésének módjára utalni.

Egy szlengszótár természetesen csak akkor tekinthető valódi történeti vagy etimológiai (esetleg történeti-etimológiai) szótárnak, ha a szócikkeiben követke-

³⁰ Köznyelvi etimológiai szótáraink is tartalmazzák néhány közkeletű szlengszavunk etimológiáját például a TESz.: *balek, bratyi, brígó, buli, cucc, csaj, dumál* stb.; az EWUng. közel száz új címszó között is akadnak szlengszavak, pl.: *kégli, krapek, mószerol, piti* stb. (vö. ZAICZ 1991: 655).

zeten bemutatja a szleng szókészletének múltját, változását (minél korábbról és minél teljesebb adatoltsággal), illetve ha minden szócikkében feltárja a tárgyalta szlengszavak eredetét, etimológiáját. Ezeknek a kritériumoknak csak ZOLNAYÉk említett munkája tesz eleget, azonban sok további szlengszótárban találunk több-kevesebb következetességgel beépített etimológiai megjegyzéseket (ritkábban időponthoz kötött történeti adatokat), még ha nem is minden szócikkben szerepelnek efféle információk, és ha e szótáraknak nem is elsődleges célja a szlengszavak történetének, változásának bemutatása.

Néhány szlengszótár viszonylag következetesen helyez el szócikkeiben kisebb etimológiai utalásokat. JENŐ–VETŐ (1900) és FAZAKAS argószótára (1991), továbbá TIMÁR–FAZAKAS munkája (2003) például általában jelöli az idegen eredetű szlengszavak átdő nyelvét. Ezek a szótárak valódi szófejtést nem adnak, többnyire még az átdő alakot sem közlik, csak a forrásnyelvre utalnak.

Némely diáknyelvi szótárunk (DOBOS 1898, HOFFMANN 1996) szófejtései és eredetmagyarázatai nemcsak a jövevényszavakra terjednek ki, ellenben sokkal esetlegesebbek, mert leginkább csak azokról a szavakról adnak etimológiai magyarázatokat, amelyekről valami érdekességet tudnak közölni. DOBOS például előszeretettel sző a tájszógyűjteményekből már adatolt diáknyelvi szavakról (vő. *befűteni*, *belebőszülni*, *brugó*, *budli* stb.) vagy azokról, amelyek KLUGE német diáknyelvi szótárában (1895) is megtalálhatók (vő. *famulus*, *filiszter*, *pumpolni*, *randált csapni*).

Lényegében etimológiai magyarázatoknak tekinthetjük MATIJEVICS diáknyelvi szótárában a szókincs gazdagításának módjait bemutató fejezetet is (1972: 25–77). Efféle, a szóalkotás módjait elemző fejezettel egyébként több más műben is találkozhatunk a szótári részt kísérő tanulmányokban, ezeket azonban nem számítottam az etimológiákat is adó szótárak közé, mert — ellentétben MATIJEVICS munkájával — nem szócikk formában dolgozzák fel a szóeredet kérdését.

Történeti szótárként ZOLNAY–GEDÉNYI nagyszótára mellett — a fogalmat némiképp tágabban értelmezve — még KIS TAMÁS katonai szlengszótárának második kiadását (KIS 2008a) említhetjük meg: ennek a munkának nagyjából fél évszázadot felölő adatai a használat évtizedére utaló jelzésekkel vannak ellátva, így ez a mű, ha egy rövid korszakra érvényesen is, de mégiscsak megfelel annak a történeti szótárakkal szemben felállított követelménynek, hogy a vizsgált nyelvváltozat „szókészletének múltját fejlődésében, változásában” bemutassa (H. BOTTYÁNFY et al. 1987: 33).

4.2.1.4. Frazeológiai szótárak. Szólásokat, közmondásokat, szállóigéket, rigmusokat, találós kérdéseket és egyéb frazeológiai egységeket a legtöbb magyar szlengszótár tartalmaz, azonban ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY: *Szólásmondások a budapesti fattyúnyelvben* c. munkáján (1961) kívül nincs kizárólag frazémákat feldolgozó szlengszótárunk. ZOLNAY és GEDÉNYI a felvett kifejezések

seket szigorúan első szavuk/szavaik alapján állították ábécérendbe (ennek megfelelően a határozott névelővel kezdődőek, pl. *a béka sleppjénél van* 'lecsúszott, rossz helyzetben van', *a bolha köhög* 'lekicsinylő mondás valakire' (5) az „A” betűhöz vannak sorolva). Amennyiben az egyes szólásmondások több alakváltozatban is belekerültek a szótárba, akkor ezeket utalásokkal kapcsolták a magyarázatot tartalmazó szócikkhez. Az egyes frazémákat a szerzők ún. „csoportjelzésekkel” látták el (ált., tolv., kártya stb.), azaz megadták azt a szlengtípust, amelyből az adott kifejezést merítették. Emellett természetesen közölték a bemutatott szólásmondás jelentését is, továbbá az értelmezés mellett jelezték, ha már nem használt, elavult frazémáról van szó.

Ezen a ZOLNAYék készítette „tisztán” frazeológiai szlengszótáron kívül csak olyan gyűjteményekkel találkozhatunk, amelyekben mintegy mellékletként, önálló fejezetben szerepelnek a frazéma jellegű szlengkifejezések (ilyenek például RÓ-NAKY EDIT szótárai), azonban ezek a munkák többnyire nem minősíthetők még korlátozott értelemben sem frazeológiai szótáraknak vagy szójegyzékeknek, mert elrendezésük esetleges, nem szótár jellegű, így az egyes kifejezések kikeresése is meglehetősen nehézkes bennük.

A frazeológiai szlengszótárak hiányának oka minden bizonnyal az, hogy a szleng szavai és egy szónál terjedelmesebb kifejezései erősen összefüggenek, nagyon nehezen választhatók szét, ha ezt nem mechanikusan kívánjuk elvégezni. Számtalan olyan fordulatot ismerünk a különböző szlengekben, ahol ugyanazt a jelentést egy szóval és többszavas fordulattal is ki lehet fejezni (vö. *télakol ~ télakot vesz* 'megszökik', *rokkázik ~ nyomatja a rokkát* 'nyalizik' stb.), vagy az is gyakori, hogy az adott szlengszó különböző szólások részeként, eredeti jelentésének témaköréhez szorosan kapcsolódva is felbukkan (*kavar* 'kotnyeleskedik': *kavar, mint a mérgezett egér*; *kopasz* 'újonc katona': *Sír az öreg ágya, kopasz fekszik rája*; *A kopaszok veszekednek, az öregek leszerelnek* stb.). A szónál terjedelmesebb kifejezéseket és a szónyi terjedelmű lexémákat összefüggéseik miatt tehát célszerű együtt, egyetlen szótári részen belül tárgyalni.³¹ Ezeknek az eltérő

³¹ Az sem tekinthető a legjobb megoldásnak, ha a szótár egy elkülönített részében sorolódna fel a vizsgált szleng állandósult szókapcsolatait, mint a ZOLNAY–GEDÉNYI-féle *A magyar fattyúnyelv szótára*-ban (1967), amelyben a XXI. kötet tartalmazná — a szerzők előzetes tervei és az első kötetbeli útmutató szerint — a névelő nélkül három szónál hosszabb kifejezéseket. (A valóságban a frazémáknak ez a szószám alapján történő feldolgozása nem valósult meg: különösebb ellenőrzés nélkül is rögtön látszik, hogy a rövidebb, akár egyszavas frazémák is [pl. *Túró(t)!*, 290. lap] belekerültek a szótárnak ebbe a részébe. Ennek okát nem ismerjük. Gondolhatnánk, hogy a szólásmondásokat tartalmazó kötet készítésének idején (ellentétben az első kötetben megfogalmazott elképzelésekkel) már egy önállóan is megálló frazeológiai szótár elkészítése volt a szerzők célja. Ennek azonban ellentmond, hogy *A magyar fattyúnyelv szótára*-nak ez a XXI. kötete teljes egészében azonos a *Szólásmondások a budapesti fattyúnyelvben* c. (1961) munkájukkal. Ez természetesen fölöttébb kétséges teszi, hogy önálló frazeológiai szótárunk valóban csak budapesti anyagot ölelne fel, de ha mégis így lenne, akkor azt kell valószínűsíteniünk, hogy nagyszótárunk XXI. kötete nem tartalmazza a nagyszótár teljes frazémanyagát.)

terjedelmű nyelvi egységeknek (szavaknak és szó szerkezeteknek) az együtt való kezelésében problémát egyedül a frazémáknak a betűrendbe sorolása szokott okozni, jóllehet erre a magyar szólás- és közmondásgyűjtemények (az értelmező szótárakhoz hasonlóan) egy régóta ismert, jól használható technikával szolgálnak: eszerint a kifejezések ábécérendbe való illesztésének legcélszerűbb, a viszszafelelést megkönnyítő és egyúttal az összefüggésben lévő kifejezéseket is együtt tartó eljárása az első állandó főnévi elemnek vagy a szókapcsolat legjellemzőbb szavának a vezérszavá minősítése és a frazéma ez alá történő elhelyezése, amit a további fontosabb szavaknál utalások elhelyezésével kell kiegészíteni (ld. pl. O. NAGY 1982: 22–23). Ezt a megoldást bizonyára nem minden szótárkészítő gondolja követendőnek, mert emellett még manapság is gyakran előfordul az a ZOLNAYÉktól látott eljárás, hogy a szótár összeállítója az egész kifejezést „címszóvá” teszi, és ennek megfelelően illeszti be a betűrendbe.³²

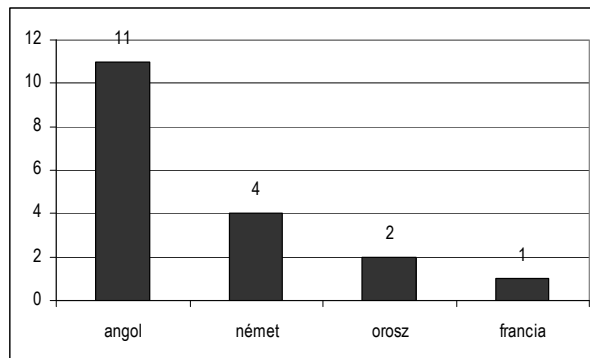
4.2.2. Kétnyelvű szlengszótárak

Kétnyelvű szlengszótáraknak azokat a munkákat tekinthetjük, amelyekben a bemutatni szándékozott (címszóként szereplő) szlengszavakat egy másik nyelven értelmezik.³³ A magyar szlengszótárak hosszú időn keresztül többségükben egynyelvű szótárak voltak, a kétnyelvű szlengszótárak típusa — ha THIELE (1882) és WHITE (1960) munkájától eltekintünk — teljesen új a magyarországi szlengkutatásban. Az utóbbi huszonöt évben bekövetkezett elterjedésüket elsősorban minden bizonnyal az idegennyelv-tanulásnak és az interneten szabadon elérhető zenéknek³⁴, filmeknek stb. köszönhetik, hiszen egy idegen nyelv hétköznapi beszélt változatának megismerésében nagyon jól használhatók. Természetesen nemcsak a nagyközönségnek, hanem szűkebb szakmai körnek készült szótárak is akadnak ezek között a munkák között, amelyeknek túlnyomó többsége, mint a 6. ábrán is látszik, angol–magyar kétnyelvű szótár:

³² Ez a nem túl szerencsés eljárás látható például PARAPATICS ANDREA szótárában (2008) is, amelyben így egy „címszó” a *meresztí a seggét, a se kép, se hang, a van benne [egy-két, egypár] vonó* stb. Ezzel az eljárással a legfőbb gond az, hogy a szólások, kifejezések nagyon gyakran több (szórendi) változatban is élnek, ezért egyáltalán nem biztos, hogy az olvasó pont azzal a kezdőszóval fogja keresni az adott szó szerkezetet, mint amivel a szerző megadja. Korántsem evidens, hogy például a határozott névelővel kezdődő kifejezéseket (*a két szép szeméért, a levegőben lóg*) az a szerint célszerű besorolni. Az utóbbi kifejezés szócikke mutatja is ezt, ugyanis az A betűs szavak közé helyezett *a levegőben lóg* mellett felsorolt *lóg a levegőben* alakváltozatot hiába keresnénk az L betűnél, ha mi épp a második helyre rangsorolt alakot szeretnénk megtalálni. (Ld. még KIS 2008b: 91–92.)

³³ Bonyolítja a kérdést az a korábban már említett eset, amikor egy szótár például az angol vagy a német stb. szlenget kívánja bemutatni úgy, hogy magyarázataiban ezekhez az idegen nyelvi szlengkifejezésekhez magyar köznyelvi értelmezést rendel. Ebben az esetben a magyar szleng semmilyen formában nem fordul elő ezekben a munkákban, azaz igazából ezek nem is a magyar, hanem az angol, a német stb. szleng szótárak. Erről ld. a 12–13. lapon írottakat!

³⁴ Ld. például a Rapnyelv.hu oldalon posztolt fordításokat, elemzéseket, amelyek némelyike igen alapos idegen nyelvi szlengismeretet mutat.

6. ábra: A kétnyelvű szlengszótárak megoszlása

4.2.2.1. Kétnyelvű szlengszótáraink többsége lexikográfiai szempontból értelmező szótárként írható le. Ezeket a kétnyelvű szótárakat a szótártani szakirodalomban *fordítói szótárak*-nak is nevezik, én azonban a *fordítói szótár* kifejezést csak azokra a két- vagy többnyelvű szlengszótárakra használom, amelyekben a forrásnyelvi szlengszó jelentéseként megadott célnyelvi kifejezés is szlengszó, azaz egymás szlengbeli fordításaként foghatók fel (vö. orosz *бабёнок, бабёц* = *baba, bébi, bige*: FENYVESI 2001: 29). Azokat a szótárakat viszont, amelyekben a célnyelven nem szlengmegfelelőt adnak meg jelentésként, hanem a célnyelvi szótárakban *értelmezik* a forrásnyelvi szlengszót, kétnyelvű értelmező szótáraknak tekintem (vö. német *Kabore* = „a hely a hová a tolvajok a lopott tárgyakat vagy a betöréshez szükséges eszközöket elrejtik vagy elássák”: THIELE 1882: 36; magyar *mazli* = good luck: WHITE 1960: 31).

Mindezeket figyelembe véve akár azt is mondhatnánk, hogy valódi kétnyelvű szlengszótáraknak csak a fordítói szótárakat számíthatjuk, hiszen kizárólag ezek azok, amelyekben szlengmegfelelők szerepelnek mindkét nyelv oldaláról. Ilyen valódi, tisztán fordítói szlengszótárakat azonban nem találunk a kétnyelvű szótárak között, és valószínűleg soha nem is fogunk, ugyanis egy-egy nyelv szlengszavai gyakran olyan speciális területeket fednek le, amire a másik nyelvben nincs szó se a szlengben, se az adott nyelv más változataiban. (Vö. magyar katonai szleng *kanalazás* 'az áldozat csupasz hasának egy kanál homorú oldalával történő nagyon gyorsan ütögetése' vagy orosz tolvajnyelvi *боеу* [tkp. *harcos*] 'a tolvajbíróóság ítéleteinek végrehajtója'.) Az efféle szavak miatt elkerülhetetlen, hogy a kétnyelvű szlengszótárak mindig kevert típusként jelentkezzenek.

A kétnyelvű szlengszótárak közel kétharmada magyar–angol vagy angol–magyar, magyar szlengkifejezéseket elsősorban természetesen a magyar–angol szótárak tartalmaznak (WHITE 1960, ANDRÁS–KÖVECSES 1989, 1994, KÖVECSES 2006b; vö. ANDRÁS–KÖVECSES 1991, 1995, Szleng szótár 1998, KÖVECSES 2006a, TAKÁCS 2002, MAGYAR 2003, GERENCSEN 2004).

További magyar szlenget tartalmazó, nem angol párú kétnyelvű szlengszótár még: magyar–német: DAHN 1999, MAGYAR 2003, német–magyar: PÁTROVICS 2004, magyar–francia: SZABÓ D. 2004, valamint orosz–magyar: FENYVESI ISTVÁN 2001.

4.2.2.2. A kétnyelvű szlengszótárak lexikográfiai típusuk szerint leggyakrabban értelmező szótárnak tekinthetők, azonban találunk közöttük néhány *s z i - n o n i m a s z ó t á r* t is. Ilyen a *Magyar–angol szlengszótár* (alcíme szerint: *Hungarian–English Thesaurus of Slang*: ANDRÁS–KÖVECSES 1989 és 1994), amelyben „a magyar szavak nem egyenként vannak megfeleltetve egy (vagy több) angol szónak — mint a szokványos kétnyelvű szótárakban —, hanem újszerű módon a szótári egységek (szavak, kifejezések, idiómák) mindkét nyelven általában egyszerű magyar, ill. angol köznyelvi szavak (fogalmak) alá vannak csoportosítva” (i. m. 9), a szótárba felvett szlengszavak megtalálását pedig mutatók segítik a szótár végén. Ebből az eljárásból az következik, hogy a használó ezt a munkát hagyományos (1) magyar értelmező, (2) magyar és angol szinonima-, valamint (3) magyar–angol kétnyelvű szótárként is forgathatja (uo.).

Ugyancsak a magyar szleng szinonimaszótárai közé sorolhatjuk az említett mű „párját”, az *Angol–magyar szlengszótár*-t is (ANDRÁS–KÖVECSES 1991 és 1995), amely egy-egy angol kifejezéshez általában több magyar szlengmegfelelőt is sorol, míg FENYVESI ISTVÁN *Orosz–magyar és magyar–orosz szlengszótár*-ának (2001) magyar–orosz részében az orosz szleng rokon értelmű kifejezéseit találhatjuk meg a magyar köznyelven megadott jelentésük alá sorolva.

A kétnyelvű értelmező szlengszótárak számához (17) képest meglehetősen kicsi a szinonimaszótárak száma (6), ám még inkább igaz ez azokra a kétnyelvű szótárakra, amelyek *e t i m o l ó g i a* i magyarázatot is adnak. Efféle, a szóeredetet is közlő kétnyelvű szlengszótárunk mindösszesen kettő van: THOMAS C. DAHN (1999), valamint SZABÓ DÁVID (2004) munkája. Szócikkeinek túlnyomó többségében mind a két szótár megadja a tárgyalt szlengszó rövid etimológiáját, és ezen túl mindkét szótár további igen jól használható adatokkal szolgál a szavak keletkezési módjáról: a DAHN-szótár egy függelékben az átadó nyelvek szerint csoportosítva is felsorolja a magyar szleng e szótárban bemutatott, más nyelvekből átvett kölcsönszavait (322–325), SZABÓ DÁVID könyvének jelentős része pedig — nem szócikkés formában — épp a magyar szleng szavainak keletkezését tárgyalja, egyes fejezeteiben részletesen olvashatunk a jövevényszavak, valamint az alaki és jelentésbeli szóalkotás kérdéseiről.

5. A magyar szlengszótárak jövőjéről

Az eddig megszületett magyar szlengszótárak áttekintése után magától vetődik fel a kérdés, hogy vajon milyen újabb szlengszótárak fognak sorakozni a már odakerültek mellett a kutatók és az érdeklődők polcain, vagy még inkább, milyeneknek kellene odakerülniük, mihamarabb elkészülniük.

A kérdés első felére viszonylag könnyű válaszolni, hiszen a jól látható tendenciák alapján nem nehéz megjósolni, hogy bizonyára a jövőben is a nem tudományos igényű és célú, inkább szórakoztató olvasmánynak szánt munkák fognak nagyobb számban napvilágot látni. Ezekre, mint a már ma is kézbe vehető előzményeikre, szinte minden mostani írásom első részében kifogásolt hiányosság jellemző lesz: azonosíthatatlan forrásból, homályos szlengkoncepció alapján, bizonytalan módszerekkel mutatnak be a fiatalok számára érdekesnek gondolt, innen-onnan összeválogatott, közszlengszerű ifjúsági nyelvi elemeket.

Szaporodnak majd kétnyelvű szlengszótáraink is, amelyeknek a többséget alkotó kétes értékű darabjai az előző bekezdésben emlegetett „könnyed stílusú” egynyelvű szótárak talajáról indulva készülnek el, fennén hirdetve, hogy a korszerű idegen nyelvi tudás záloga az élőnyelv és a szleng ismerete. Nagy valószínűséggel még az is előre megmondható, hogy az e típusban ma is többségben lévő angol–magyar szlengszótárakból íródik majd több, de szerencsés esetben (és mert egyre növekvő igény van rá) talán az olyan jeles szlenghagyományokkal rendelkező nyelvek, mint a francia, vagy olyan Magyarországon egzotikusnak számító nyelvek, mint a japán is nem túl sokára kiérdemlik, hogy legyen a magyarral összekapcsolt és hozzáértő szakember által készített szlengszótáruk.

Várható szlengszótárainkat számba véve meg kell említeni, hogy bizonyos erre utaló jelek alapján egyes nem hétköznapi foglalkozások, hobbik vagy éppen szubkulturális csoportok szlengjei is helyet fognak követelni a szlengszótárak között. Én magam mindenekelőtt a kábítószer-fogyasztók szlengszótárának megjelenésére számítok a közeljövőben, de mivel meglehetősen terjedelmes és alapos munkákat ismerünk például a repülősök (HÁY 2005), a siklóernyősök (KOLLMANN 2005), a barlangászok (ILLÉS 2002), a sziklamászók (TONDORA é. n.) vagy épp a hegyikerékpárosok (VERTSE 1999) szlengjéről, ezeknek vagy az ezekhez hasonló szlengeknek az önálló kötetekben való feltűnése sem lenne meglepetés számomra.

Vannak olyan szlengszótárak is, amelyeknek az elkészülése egyelőre nem remélhető. Sajátos típust képviselhetnének az írói fordítói szótárak, amelyek egy vagy több szépirodalmi alkotás vagy alkotó szlengjét tolmácsolnák egyik nyelvről a másikra. Egyelőre azonban ez a szlengszótártípus nem létezik a magyar szótárak között, annak ellenére, hogy MÉSZÖLY DEZSŐnek köszönhetően már megtalálhatjuk az irányába mutató nyomokat: MÉSZÖLY Villon argóban írott balladáinak (*Le Jargon et Jobelin*, MÉSZÖLY-nél: *Hadova és hamuka*) magyarra

fordításához feltételezhetően összeállított egy kisebb francia–magyar argósztárt, ennek hozadéka lehet a *Hadova-szótár*, amelyben MÉSZÖLY a magyar fordításban alkalmazott magyar tolvajnyelvi szavak magyarázataát adta közre (1980). Ezt a szójegyzéket ismerve teljes joggal támad hiányérzetünk kétnyelvű megfelelője iránt.

Nincsenek, és nem is nagyon várható, hogy lesznek például valódi helyi szlengszótáraink. Magyarországon a szleng és a nyelvjárások kapcsolatát alig vizsgálták (vö. KIS 1997: 242–243), és jelenleg se a szlengkutatás, se a dialektológia nem mutat abba az irányba, hogy ez a helyzet megváltozna, még akkor sem, ha megítélésem szerint a legizgalmasabb újdonságok és szlengszervező sajátosságok éppen az ilyenfajta kisközösségi nyelvváltozatokban volnának megfigyelhetők.

Az újabb szlengeket feltáró vagy a nyelvtanulást is segítő két- vagy többnyelvű munkák mellett vitathatatlanul szükség lenne a már meglévő adatokat feldolgozó szlengszótárakra is. Egyrészt célszerű lenne egy szakmailag ellenőrzött, folyamatosan bővülő, nyilvános, elektronikus szlengadatbázis létrehozására, másrészt pedig immár itt lenne az ideje a magyar szleng múltját feltáró-bemutató történeti és etimológiai szótár(ak) megszerkesztésének is. Ezek elkészülése nem reménytelen, de hogy a kezdeti bizonytalan lépéseket fogja-e eredményes munka követni, ma még nem tudhatjuk.

Irodalom

(A művek részletesebb, annotált leírását

ld. Kis Tamás (2011): A magyar szlengkutatás bibliográfiája c. könyvében)

A budapesti volapük 1901 = [Név nélkül] (1901a): A budapesti volapük. *Esti Ujság* 6/133 (1901. június 13.): 3.

ADAMETZ GYULA (1947): *Angyalföld*. Budapest : Sylvester nyomda.

*ANDRÁS T. LÁSZLÓ–KÖVECSES ZOLTÁN (1989): *Magyar–angol szlengszótár. (Hungarian–English Thesaurus of Slang)*. Budapest : Maecenas.

*ANDRÁS T. LÁSZLÓ–KÖVECSES ZOLTÁN (1991): *Angol–magyar szlengszótár. (English–Hungarian Dictionary of Slang)*. Budapest : Maecenas.

*ANDRÁS T. LÁSZLÓ–KÖVECSES ZOLTÁN (1994): *Magyar–angol szlengszótár. (Hungarian–English Thesaurus of Slang)*. Második kiadás. Budapest : Eötvös Kiadó.

*ANDRÁS T. LÁSZLÓ–KÖVECSES ZOLTÁN (1995): *Angol–magyar szlengszótár. (English–Hungarian Dictionary of Slang)*. Második kiadás. Budapest : Eötvös Kiadó.

* Az irodalomjegyzékben a * az önálló műként, nyomtatásban megjelent szótárakat jelöli.

- *A pesti tájszólás 1904 = [Név nélkül] (1904): *A pesti tájszólás kis szótára*. A helyszinén eszközölt gyűjtés alapján összeállította: egy pesti benszülött. Budapest. A „Pesti Napló” 1904. évi karácsonyi számának (55/356 [1904. december 25.]) melléklete.
- A tolvajnyelv 1929 = [Név nélkül] (1929): A tolvajnyelv. In: TURCSÁNYI GYULA szerk.: *A modern bűnözés. I–II*. Budapest : Rozsnyai Károly kiadása. II, 406–411.
- *A tolvajnyelv szótára 1911 = [Név nélkül] (1911): *A tolvajnyelv szótára*. (Melléklet az „Államrendőrség” 44-ik rendkívüli számához). Budapest : A Budapesti Államrendőrség Főkapitányságának Bűnügyi Osztálya.
- BALASSA JÓZSEF (1924): A magyar tolvajnyelvről. In: SZIRMAY ISTVÁN: *A magyar tolvajnyelv szótára*. Budapest. 3–14.
- *BALOGH ISTVÁN (1997): *Orosz bűnözői zsargon szótár*. Nyíregyháza : Studium Kiadó.
- BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN (1967): *A magyar nyelv története*. Budapest : Tankönyvkiadó.
- BAUDOUIN DE COURTENAY 1963 = БОДУЭН ДЕ КУРТЕНЭ: *Избранные труды*. В 2-х томах. Москва. Т. 1.
- BERKES KÁLMÁN (1888): *A tolvaj élet ismertetése*. Budapest : Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda.
- [BERKES KÁLMÁN] (1889): *Das Leben und Treiben der Gauner* [A tolvajok élete és ténykedése]. Nach dem Ungarischen („A tolvajélet ismertetése”) des kön. ung. Polizei-Inspectors, KOLOMAN BERKES, deutsch bearbeitet von VICTOR ERDÉLYI kön. ung. Polizeibeamte. Budapest : Sam. Markus.
- *[BOROSS JÓZSEF–SZÜTS LÁSZLÓ] (1987): *A mai magyar argó kisszótára*. Összeállította BOROSS JÓZSEF, SZÜTS [= SZÜTS] LÁSZLÓ. Budapest : Idegenforgalmi, Propaganda- és Kiadványvállalat, é. n.
- *BOROSS JÓZSEF–SZÜTS LÁSZLÓ (1990): *Megszólal az alvilág... (A mai magyar argó kisszótára)*. Budapest : Idegenforgalmi, Propaganda- és Kiadványvállalat.
- C. FEHÉR FERENC (1991): *Szabaddábon*. [Cegléd (?)]: Dominó Kiadó.
- *CSÁNYINÉ WITTLINGER MÁRIA (1987): *Egy miskolci szakközépiskola diákszavai*. (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 32. sz.) Budapest : ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke–MTA Nyelvtudományi Intézete.
- *DAHN, THOMAS C. (1999): *Wörterbuch der ungarischen Umgangssprache. (Ungarisch–Deutsch)* [A magyar bizalmas társalgási nyelv szótára. (Magyar–német)]. Hamburg : Helmut Buske Verlag.
- DOBOS KÁROLY (1898a): A magyar diákn nyelv. *Tanulók Lapja* 5: 314, 316–317; 327–328, 330; 340–341; 357–358; 376–377; 397–398; 404–405; 422–423; 435–436; 454–455, 458; 474, 476–477.
- *DOBOS KÁROLY (1898b): *A magyar diákn nyelv és szótára*. Budapest : Franklin-Társulat.
- DUMAS, BETHANY K.–LIGHTER, JONATHAN (2002): Nyelvészeknek való-e a *szleng* szó?. In: VÁRNAI JUDIT SZILVIA–KIS TAMÁS szerk.: *A szlengkutatás 111 éve*. (Szlengkutatás 4. sz.) Debrecen. 277–291.
- Egri szójegyzék é. n. = *Dictionarium Novum in Sede Dominali Episcopali Agriae Die 29 Novemb[ris] conscriptū[m] a latronib[us] interceptis, adhuc in latrocinio suo exis-*

- tentib[us] excogitatū[m]* [Új szótár, amelyet az egri érseki székhelyen november 29-én írtak össze, [és] amelyet elfogott rablók eszeltek ki, akik eddig rablóbandájukban éltek]. *Megtalálható*: MTA kéziratára: M. Nyelvt. 4-r. 33. sz. (A könyv végére betett lap 310. levélként van beszámozva.) *Közzéteszi*: HEINLEIN ISTVÁN (1908): Egri tolvajnyelv a XIX-dik század elejéről. *Magyar Nyelv* 4: 268–269.
- ÉKsz.² = PUSZTAI FERENC főszerk. (2003): *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest : Akadémiai Kiadó.
- [ENDRÖDY GÉZA] (1897): *A bűnügyi nyomozás kézikönyve (a m. kir. csendőrség, városi-és járási rendőrhatalóságok, valamint a vizsgálóbírák, királyi ügyészségek s általában a bűnügyekkel foglalkozó egyének részére)*. DR. GROSZ JÁNOS grázi cs. kir. államügyész munkája és egyéb források nyomán írta: ENDRÖDY GÉZA. Losonc : Kármán-féle Könyvnyomda.
- [ENDRÖDY GÉZA] (1898): *A bűnügyi nyomozás kézikönyve (a m. kir. csendőrség, az összes rendőrhatalóságok és rendőrök, valamint a vizsgálóbírák, királyi ügyészségek s általában a bűnügyekkel foglalkozó egyének részére)*. DR. GROSZ JÁNOS grázi cs. kir. államügyész munkája, saját tapasztalatai és egyéb források nyomán írta: ENDRÖDY GÉZA. Második kiadás. Budapest : Singer és Wolfner Kiadása.
- ERDEY SÁNDOR (1984): *A recski tábor rabjai*. München : Erdey Sándor kiadásában.
- EWUng. = BENKŐ, LORÁND szerk. (1993–1995): *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. I–II*. Budapest : Akadémiai Kiadó.
- *FARKAS ISTVÁN (2004): *Börtön argó szótár*. [Budapest : Váltó-sáv Alapítvány, é. n.].
- *[FAZAKAS ISTVÁN] (1991): *Jasszok, zsarók, csfkavágók. (Életképek a vagányvilágból, ó- és új argószótár)*. Összeállította: FAZAKAS ISTVÁN. Budapest : Fekete Sas Kiadó.
- FAZEKAS ERZSÉBET (1993): A kábítószeresek nyelvhasználatáról. In: *Egyetemi szociolingvisztikai dolgozatgyűjtemény*. (Egyetemi Szociolingvisztikai Dolgozatok 1. sz.) Budapest : ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéke. 42–59.
- FENYVESI ISTVÁN (1997): Az orosz szleng és kutatása. In: KIS TAMÁS szerk.: *A szlengkutatás útjai és lehetőségei*. (Szlengkutatás 1. sz.) Debrecen. 185–236.
- *FENYVESI ISTVÁN (2001): *Orosz–magyar és magyar–orosz szlengszótár. (Русско–венгерский и венгерско–русский словарь сленга)*. Budapest : Syca Kiadó.
- FODOR ISTVÁN (2000): Szleng — bizalmas köznyelv. (Gondolatok két új szótár kapcsán). *Magyar Nyelvőr* 124: 248–253.
- FORSSKÄHL, MONA (1999): A szleng meghatározásáról. In: FENYVESI ANNA–KIS TAMÁS–VÁRNAI JUDIT SZILVIA szerk.: *Mi a szleng? (Tanulmányok a szleng fogalmáról)*. (Szlengkutatás 3. sz.) Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. 77–88.
- *FÜLÖP TAMÁS (1991): *A lenti laktanya katonáinak nyelvhasználata 1985/86*. (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 48. sz.) Budapest : ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke–MTA Nyelvtudományi Intézete.
- GALAMB SÁNDOR (1927): A magyar Thália nyelve. *Magyar Nyelv* 23: 24–27.
- *GÉMES BALÁZS (1982): *A kecskeméti diáknyelv szótára (1967)*. (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 10. sz.) Budapest : ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke–MTA Nyelvtudományi Intézete.

- *GERENCSÉN FERENC szerk. (2004): *Angol szleng szótár*. Budapest : Tárogató könyvek, é. n.
- Hajdúsági szójegyzék 1782 = *Annó 1782. Die 17ma Aprilis, sub Sedria Districtús Privilegiatorum Oppidorum Hajdonicalium Causarum Criminalium Revisoria in Oppido Bőszörmény celebrata, Consignatio Terminorum, & Vocum, quibus Fures Nundinales, vulgò 'Sivány, seu Vásári Tolvaj, in mutuo colloquio, occasione patratorum furtorum uti consueverunt* [Az 1782. év április 17-én a kivételezett hajdú városok kerületi törvényszéke bűnügyi vizsgálóbizottságának ülése, melyet Bőszörmény városában tartottak; azon szavak és kifejezések jegyzéke, melyet a vásári tolvajok (közönségesen 'Sivány, vagy Vásári Tolvaj) egymás közt folytatott beszélgetéseinek a tolvajlás végrehajtása alkalmával szoktak használni]. *Megtalálható*: Magyar Országos Levéltár; jelzete: C 43 – Helytartótanács Levéltár – Acta secundum referentes – Sauska – 1782 – Fasc. 62.
- HARAGOS SÁNDOR (1942): A munkások és a magyar nyelv. *Népszava* 70/213 (1942. szeptember 20.): 9.
- HARMAT GÉZA (1911): Hogyan beszél a magyar színész? *Magyar Nyelv* 7: 225–227.
- HÁY GYÖRGY (2005): Repülés szlengszótár. In: HÁY GYÖRGY: *Amit a repülésről tudni kell*. Budapest : Typotex. 217–256.
- H. BOTTYÁNFY ÉVA–HORVÁTH MÁRIA–KOROMPAY KLÁRA–D. MÁTAI MÁRIA (1987): *Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba*. 7. változatlan kiadás. Budapest : Tankönyvkiadó.
- HEITER SÁNDOR (2001): Drog szlengszótár A-tól Z-ig. In: JÁVOR ÉVA szerk.: *Drogcsapda*. Budapest : Paginarum. 327–345.
- *HOFFMANN OTTÓ (1996): *Mini-tini-szótár. (A mai magyar diáknyelv szinonimaszótára)*. Pécs : Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Központ University Press.
- ILLÉS ÉVA (2002): *A debreceni barlangászok szlengje*. Szakdolgozat. Debrecen. URL: http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng/szakdolgo/illes_e.doc.
- *JENŐ SÁNDOR–VETŐ IMRE (1900): *A magyar tolvajnyelv és szótára*. Irta és gyűjtötte: JENŐ SÁNDOR és VETŐ IMRE. Budapest : A szerzők sajátja.
- *KABDEBŐ OSZKÁR (1917): *Pesti jassz-szótár*. Összeállította és bevezetéssel ellátta DR. KABDEBŐ OSZKÁR. Mezőtur : Török Ignác könyvkiadóvállalata, é. n.
- *KÁLNAY GYULA–BENKES JÁNOS (1926): *A tolvajnyelv szótára*. Összeállították: DR. KÁLNAY GYULA m. kir. államrendőrségi főtanácsos, BENKES JÁNOS m. kir. államrendőrségi detektív. Nagykanizsa.
- *KARDOS TAMÁS–SZÜTS LÁSZLÓ (1995): *Diáksóder. (Hogyan beszél a mai ifjúság?)* Budapest : Ciceró, é. n.
- [KÁZMÉRI KÁZMÉR] (1921): *Kész vagyok. (Kázméri Kázmér könyve a baccaratról és legendaköréről, chemin de ferről, az alsósról, tarokkról, pikérről, kaszinóról, ferbliről, tartliról és mindarról, amit a kártya, mint szerencsejáték felölel)*. Budapest : Magán kiadás.
- KEMÉNY GÁBOR (1937): A tolvajnyelv. *Magyar Rendőr* 4: 5–7.
- KEPES FERENC (1945): A tolvajnyelv. In: KEPES FERENC szerk.: *Amit a detektívnek tudnia kell*. Budapest : Hungária Nyomda. 192–195.

- KISS ESZTER (1999): Szlengszótár. *Élet és Tudomány* 54/41 (1999. október 8.): 1303.
- *KISS KÁROLY (1963): *A mai magyar tolvajnyelv*. Budapest : BM Tanulmányi és Módszertani Osztály.
- *KIS TAMÁS (1991): *A magyar katonai szleng szótára (1980–1990)*. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 60. sz.) Debrecen.
- *KIS TAMÁS (1992): *Bakaduma. (A mai magyar katonai szleng szótára)*. Budapest.
- KIS TAMÁS (1995): A magyar szlengszótárak. *Magyar Nyelvjárások* 32: 79–94.
- KIS TAMÁS (1997): Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. In: KIS TAMÁS szerk.: *A szlengkutatás útjai és lehetőségei*. (Szlengkutatás 1. sz.) Debrecen. 237–296.
- KIS TAMÁS (2000): A magyar fattyúnyelv kutatói. *Magyar Nyelvjárások* 38: 251–262.
- *KIS TAMÁS (2008a): *A magyar katonai szleng szótára*. Második, javított, bővített kiadás. (Szlengkutatás 6. sz.) Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó.
- KIS TAMÁS (2008b): A szlengszótárkészítés műhelytitkaiból. (Megjegyzések legújabb szlengszótárunk margójára). *Magyar Nyelvjárások* 46: 71–102.
- KIS TAMÁS (2011): *A magyar szlengkutatás bibliográfiája*. 2. javított, bővített kiadás. (Szlengkutatás 7. sz.) Debrecen : Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KLUGE, FRIEDRICH (1895): *Deutsche Studentensprache* [Német diáknyelv]. Straßburg : Verlag von Karl J. Trübner.
- KOLLMANN ANDRÁS (2005): „Beadja, viszonylag”. (*A siklóernyős sport antropológiai megközelítése*). Budapest. URL: <http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng/szakdolg/kollmann.htm>.
- KONTRA MIKLÓS szerk. (2003): *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon*. Budapest.
- KOVÁCS ÁKOS–SZTRÉS ERZSÉBET (1989): *Tetovált Sztálin. (Szovjet elítéltek tetoválásai és karikatúrái)*. Szeged : Népszava Kiadó.
- *KÖVECSE ZOLTÁN (1998): *Magyar szlengszótár*. Budapest : Akadémiai Kiadó.
- *KÖVECSE ZOLTÁN (2006a): *Angol–magyar szlengszótár*. Debrecen : Aquila Könyvkiadó.
- *KÖVECSE ZOLTÁN (2006b): *Magyar–angol szlengszótár*. Debrecen : Aquila Könyvkiadó.
- *KÖVECSE ZOLTÁN (2009): *Magyar szlengszótár*. Második, bővített és átdolgozott kiadás. Budapest : Akadémiai Kiadó.
- *KÖVESDI PÉTER–SZILÁGYI MÁRTON (1988): *Egy nagykanizsai laktanya nyelve és folklorja*. (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 38. sz.) Budapest : ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke–MTA Nyelvtudományi Intézete.
- KURDICS MIHÁLY (1996): *A kábítószert itt van testközelben. (Ahogyan egy rendőrtiszt látja. Kézikönyv felnőtteknek és fiataloknak)*. [Budapest] : 2zsiráf Kft.
- LÉNÁRT JÓZSEF (1914): *Emlékek a régi kollégiumi életből*. (Külön lenyomat a Marosvásárhelyi Református Kollégium 1913–14. tanévi értesítőjéből). Marosvásárhely : Benkő László Kollégiumi Könyvnyomdája.

- MAGAY TAMÁS (1966): A magyar szótártani irodalom könyvészete 1945-től 1964-ig. In: ORSZÁGH LÁSZLÓ szerk.: *Szótártani tanulmányok*. Budapest : Tankönyvkiadó. 369–396.
- MAGAY TAMÁS szerk. (2004): *A magyar szótáriróadalom bibliográfiája*. (Lexikográfiai Füzetek 1). Budapest : Akadémiai Kiadó.
- MAGAY TAMÁS szerk. (2006): *Szótárak és használóik*. (Lexikográfiai Füzetek 2). Budapest : Akadémiai Kiadó.
- *MAGYAR CSILLA szerk. (2003): *PONS európai diákszótár. (Magyar–angol és magyar–német)*. Diákok munkáiból összeállítva. Barcelona–Budapest–London–Posen–Sofia–Stuttgart : Ernst Klett Sprachen.
- *MATIJEVICS LAJOS (1972a): *A vajdasági magyar diáknyelv*. (A Magyar Tanszék Kiadványai. Értekezések 1.) Újvidék : Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéke.
- MATIJEVICS LAJOS (1972b): Vajdasági magyar argószótár. *Tanulmányok* 5: 71–103.
- *MATIJEVICS LAJOS (1979): *Az utca nyelve*. Újvidék : Forum Könyvkiadó.
- MÉSZÖLY DEZSŐ (1980): Hadova-szótár. In: [MÉSZÖLY DEZSŐ]: *A teljes Villon*. (MÉSZÖLY DEZSŐ fordításában, kísérő tanulmányokkal és függelékekkel). Budapest : Magvető Kiadó. 176–178. *Újraközlése*: MÉSZÖLY DEZSŐ (1993): Hadova-szótár. In: [MÉSZÖLY DEZSŐ]: *Az igazi Villon. (Mészöly Dezső fordításai és tanulmányai)*. Budapest : Gondolat Könyvkiadó–Magyar Művészeti Akadémia. 143–145.
- Miskolci szójegyzék 1775 = *Vocabula verō, quibus iudem uti Solebant, ūti Nobis revelatum extitit, Seqvuntur hoc Ordine*’ [Most pedig e (sor)rendben következnek a szavak, amelyeket ugyanők szoktak használni, ahogy nekünk elárulták]. *Megtalálható*: Nógrád Megyei Levéltár, jelzete: Nógrádm. Lt. Fiscalia fasc. XLV/36. *Közzéteszi*: TÖRÖK GÁBOR (1957): Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk. *Magyar Nyelv* 53: 273–274.
- MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ (2006): A szleng és a köznyelv. *Hungarológiai Közlemények* 37/2: 20–35.
- *[NAGY F.] (1980): *Magyar zsargon (tolvajnyelv) szótár*. H. n.
- NEMES LIPÓT (1935): *A bűnöző társadalom kialakulása*. Angyalföldi adatgyűjtések, megfigyelések és tanulmányok alapján írta: NEMES LIPÓT. Budapest : Merkantil Nyomda.
- *NYELVÉSZ JÓZSI (2009): *Szlengblog. (Ha érted, hogy mondom)*. Budapest : Silenos.
- O. NAGY GÁBOR (1970): Szótártípusok. *Magyar Nyelv* 66: 135–146.
- O. NAGY GÁBOR (1982): *Magyar szólások és közmondások*. 3. kiadás. Budapest : Gondolat.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ szerk. (1962): *A szótárirás elmélete és gyakorlata A Magyar Nyelv Értelmező Szótárában*. (Nyelvtudományi Értekezések 36. sz.) Budapest : Akadémiai Kiadó.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ (1966a): A mai angol szótáriróadalom. In: ORSZÁGH LÁSZLÓ szerk.: *Szótártani tanulmányok*. Budapest : Tankönyvkiadó. 341–367.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ szerk. (1966b): *Szótártani tanulmányok*. Budapest : Tankönyvkiadó.

- OSZLÁNSZKI ÉVA (2010): Érted, hogy mondd? (Nyelvész Józsi: Szlengblog. Ha érted, hogy mondom.) *A Vörös Postakocsi* 4/2 (2010 Nyár): 121–124.
- PAPP LÁSZLÓ (1944a): Technikus argot. *Vicinális Dugóhúzó 1944*: 151–160.
- *PAPP LÁSZLÓ (1944b): *Technikus argot. (A műegyetemi diáknyelv szó- és szólásgyűjteménye)*. A Vicinális Dugóhúzó 1944. évfolyamában megjelent tanulmány kissebbített (!) hasonmás kiadása. Budapest : A szerző kiadása.
- *PARAPATICS ANDREA (2008): *Szlengszótár. (A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomköri szinonimamutatóval)*. (Az Ékesszólás Kiskönyvtára 6.) Budapest : Tinta Könyvkiadó.
- PARLAGHY KÁLMÁN szerk. (1898): *Kártyajátékok könyve. (A legelterjedtebb hazai és külföldi kártyajátékok leírása, a hamis játék, a roulette, hazardjátékok s játékbargangok leírásával, a kártyabűvészkedéssel, a kártyajátékok történetével és a kártyaműszavak szótárával bővitve)*. Budapest : Lampel Robert (Wodianer F. és fiai) könyvkiadása, é. n.
- *PÁTROVICS PÉTER (2004): *Német szlengszótár (avagy Die Leiden der jungen Wörter)*. [Budapest] : Anno Kiadó.
- Piarista szójegyzék 1775 = *Lingva idiotica furum Complurium in una Societate et ingenti Banda Constitutorum per Captivum Eppālem [= Episcopalem] Joannem Kovács asylantem elicitā. 28° 9^{bris} 1775* [Egy társaságba és hatalmas bandába szerveződött jó néhány tolvaj sajátos nyelve, ahogy azt a püspöki oltalmat kérő fogoly, Kovács János révén megismertük 1775. szeptember 28-án]. *Megtalálható*: Budapesti Piarista Levéltár, jelzete: Varia For. 20. Fasc. 1/16 (V407). *Közzéteszi*: SCHRAMM FERENC (1962): Egy 1775-i tolvajnyelvi szójegyzék. *Magyar Nyelv* 58: 107–109.
- PICK IMRE (1977): A kábítószer-élvezők zsargonja. *Alkohológia* 8: 14–16.
- PICK IMRE (1978): Hazai tapasztalatok egyes pszichoaktív szerekekkel visszaélő fiatalok-rúak zsargon ismeretéről. *Alkohológia* 9: 212–215.
- PONGRÁCZ ZOLTÁN (1980): *Az elektronikus zene*. Budapest : Zeneműkiadó.
- PÓRA FERENC (1907): *A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve*. Budapest.
- PUSZTAI FERENC (1994): Leíró lexikográfiánk változó és változatlan feladatai. *Magyar Nyelv* 90: 413–421.
- *RÓNAKY EDIT (1995): *Hogyan beszél ma az ifjúság? (Avagy: Hogy hadováznak a skacok?)* (Az Embernevelés Kiskönyvtára 2.) Szentlőrinc.
- *RÓNAKY EDIT (1997): *Hogyan beszél ma az ifjúság? (Avagy: Hogy hadováznak a skacok?)* Második, javított kiadás. (Az Embernevelés Kiskönyvtára 2.) Szentlőrinc.
- *RÓNAKY EDIT (1999): *Kész röhej! (A diáknyelv humora)*. Harmadik — bővített — kiadás. Kolozsvár : Tinivár Kiadó.
- SÁGI ISTVÁN (1922): *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszete*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 18. sz.) Budapest : Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- SÁNDOR KLÁRA (2001): „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”: az emberek nyelvhasználata. *Replika* 45–46: 241–259.

- S. SZABÓ JÓZSEF (1940): A debreceni Kollégium nyelv- és diákszótára. In: *Debreceni Képes Kalendárium az 1941-ik esztendőre*. Negyvenegyedik évfolyam. Debrecen : Méliusz. 45–52.
- *SZABÓ, DÁVID (2004): *L'argot des étudiants budapestois. (Analyse contrastive d'un corpus d'argot commun hongrois)* [Budapesti diákszleng. (Egy magyar közszleng-korpusz összehasonlító elemzése)]. (Bibliothèque finno-ougrienne 13). Paris : L'Harmattan/ADÉFO.
- SZABÓ, DÁVID szerk. (2006): *L'argot: un universel du langage? Actes du colloque «L'argot : un universel du langage?» organisé au Centre Interuniversitaire d'Études Françaises les 14, 15 et 16 novembre 2005 à Budapest*. Revue d'Études Françaises 11. Budapest.
- SZABÓ EDINA (1998): Belső szókinsz. (A mai magyar börtönszleng). *Börtönügyi Szemle* 17/2 (1998. június): 32–45.
- *SZABÓ EDINA (2008): *A magyar börtönszleng szótára*. (Szlengkutatás 5. sz.) Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó.
- SZABÓ KRISZTINA (1994): A börtönnyelv jellegzetességei szociolingvisztikai szempontból. *Szociális Munka* 6/2 (1994. április–június): 111–121.
- SZÁVA ISTVÁN (1942): Ki tévedett? *Népszava* 70/225 (1942. október 4.): 15–16.
- SZILÁGYI MÁRTON (1992): Bakaduma. *BUKSZ* 4: 428–431.
- SZILÁGYI MÁRTON (1999): A szleng és határai. (Kövecses Zoltán, Magyar szlengszótár). *Élet és Irodalom* 43/12 (1999. március 26.): 12.
- *SZIRMAY ISTVÁN (1924): *A magyar tolvajnyelv szótára*. Összeállította SZIRMAY ISTVÁN „A Rend” munkatársa. Bevezető tanulmánnyal ellátta DR. BALASSA JÓZSEF a „Magyar Nyelvőr” szerkesztője. (Mindent Tudok Könyvtár 16. sz.) Budapest : Béta Irodalmi Részvénytársaság, é. n.
- *Szleng szótár 1998 = [Név nélkül] (1998): *Szleng szótár. (Magyar. Angol–magyar)*. [A külső borítón: *Szlengszótár diákoknak*]. (Puska-sorozat diákoknak). [Budapest] : Laude Kiadó.
- *SZÜTS LÁSZLÓ (2008): *Diáksóder 2*. Budapest : Cédus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó.
- TÁBORI KORNÉL–SZÉKELY VLADIMIR (1908): *A tolvajnép titkai. (A Bűnös Budapest ciklus folytatása)*. Budapest : A Nap Ujságvállalat Nyomdája.
- *TAKÁCS ERIKA (2002): *Angol–amerikai szlengszótár*. Budapest : Könyvmíves Könyvkiadó.
- TESZ. = BENKŐ LORÁND főszerk. (1967–1984): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–IV*. Budapest : Akadémiai Kiadó.
- *[THIELE, A. F.] (1882): *Tolvaj-nyelv (mely Európa legnagyobb részében nem csak a tolvajok, hanem az orgazdák és hozzátartozóik által is használtatik)*. A. F. THIELE és mások után németből magyarra fordította NAGY PÁL. fõv. állam-rendõrségi polgári biztos. Gyõr, nyomtatott Czéh Sándor özvegyénél.

- *THOMANN MÓNICA–TÓTH KORNÉLIA (1994): *Magyar diákszótár (1965–1980)*. (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 62. sz.) Budapest : ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke–MTA Nyelvtudományi Intézete.
- *TIMÁR GYÖRGY–FAZAKAS ISTVÁN (2003): *Szleng-szó-szedet*. Budapest : Fekete Sas Kiadó.
- TONDORA EDINA (é. n.): *A debreceni sziklamászók nyelvhasználata*. Debrecen. URL: <http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng/hallgato/tondora.zip>.
- TORONYAI KÁROLY (1862): *A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együttvaló hamis és zavaros beszédek, hasonlóan hamis és titkos cselekedeteik felfedezéseül összeíratott és kiadattatott a köznépnek ovakodási hasznára, és a rossz emberektől való őrizkedéseikre Toronyai Károly által Békés Csabán*. Pest.
- *TÓTH KORNÉLIA (1990): *A sárbogárdi diáknyelv szótára*. (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 46. sz.) Budapest : ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke–MTA Nyelvtudományi Intézete.
- TURCSÁNYI GYULA szerk. (1929): *A modern bűnözés. I–II*. Budapest : Rozsnyai Károly kiadása.
- *ÚJ PÉTER szerk. (1997): *Internetto zsargon*. Gyűjtötte NYÍRŐ ANDRÁS. Előszó: PARTI NAGY LAJOS. Budapest : IDG Lapkiadó.
- VÁRHELYI ANDRÁS (1992): *Fegyház*. [Budapest] : ISTAR Kiadó Kft., é. n.
- VASKÓ PÉTER (1999): A ferihegyi határőrök nyelve és folklórja. In: BALÁZS GÉZA szerk.: *Felfedezőúton a jelek világában. (Az ELTE Bölcsészettudományi Kar hallgatóinak szemiotikai tanulmányai)*. (Magyar Szemiotikai Tanulmányok 2. sz.) Budapest. 171–216.
- *VASNÉ TÓTH KORNÉLIA (2010): *Élő diáknyelv. (Két város, húsz év tükrében)*. Sopron, Novum Pocket.
- VERTSE TAMÁS (1999): *A hegyikerékpárosok nyelvhasználata*. Debrecen. URL: <http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng/hallgato/mtb/mtbindex.htm>.
- *WHITE, A.[LEX] SANDRI (1960): *Dictionary of Hungarian Slang* [A magyar szleng szótára]. Central Valley–New York : Aurea Publications.
- ZAICZ GÁBOR (1991): Megjelenés előtt első idegen nyelvű etimológiai szótárunk. In: HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ szerk.: *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest : ELTE. 655–659.
- ZOLNAI BÉLA (1943): Képtelen szóképek a képes beszédben. *Magyar Nemzet* 6/40 (1943. február 19.): 4.
- ZOLNAY VILMOS (1928): *A kártya története és a kártyajátékok*. Budapest : Pfeiffer Ferdinánd (Zeidler Testvérek) Nemzeti Könyvkereskedésének kiadása.
- ZOLNAY VILMOS (1933): A hamiskártyások nyelve. *Magyar Nyelvőr* 62: 17–22, 50–53, 82–85.

- ‡ ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY (1960): *Budapesti fattyúnyelvi szójegyzék. I–III.* Összegyűjtötte és magyarázta ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY. (Kézirat.) Budapest.
- ‡ ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY (1961): *Szólásmondások a budapesti fattyúnyelvben. I–II.* Gyűjtötte és magyarázta ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY. (Kézirat.) Budapest.
- ‡ ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY (1967): *A magyar fattyúnyelv szótára. I–XXIV. füzet.* (Kézirat.) Budapest, 1945–1962, 1967.
- ‡ ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY (1970): *A magyar fattyúnyelv szinonimái. I–IV.* (Kézirat.) Budapest.
- * ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY (1996): *A régi Budapest a fattyúnyelvben.* Budapest : Fekete Sas Kiadó. (Utánnyomás: Budapest : Fekete Sas Kiadó, 2008.)
- ZOMBORI ATTILA (1986): *Szexpiaci körséta.* Budapest : Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat.
- ZOMBORI ATTILA (1988): *Mesél az alvilág. Betörők.* Budapest : Colorplast Kiadó.
- Zsivány Szók 1776. *Megtalálható:* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltára, jelzete: IV. A. 505/e 16. doboz. 1776. Fasc. J. № 14/17. *Közzéteszi:* NAGY SÁNDOR (1970): Zsivány nyelv a XVIII. században. *Múzeumi Kurír* 2. sz. (1970. február): 34–36.
- ZSUPOS GABRIELLA (2000): A debreceni rockzenészek szlengje. In: BALÁZS GÉZA–GRÉTSY LÁSZLÓ szerk.: *Anyanyelvünkről anyanyelvünkért. (Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból).* Budapest : Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. 201–226.

‡ Az irodalomjegyzékben a ‡ az önálló műként elkészült, de nyomtatásban nem megjelent szótárakat jelöli. Részletesebb leírásuk *A magyar szlengkutatás bibliográfiájában* olvasható (Kis 2011: 232–233).

About Hungarian Dictionaries of Slang

The easiest (and most frequent) way of evaluating the present state of slang studies related to a language is checking the number of its slang dictionaries: a higher number of dictionaries seems to indicate a higher level achieved in slang research. Even though such a view of slang lexicography may simplify considerably the complexity of the overall picture, it has the advantage of focusing on some of the most important aspects of slang research. The number and the theoretical background to slang dictionaries, as well as the quantity of the linguistic corpora and slang varieties included in them raise questions that are closely related to slang theory and belong as such to the very essence of slang studies.

In Hungary, too, the growing number of slang dictionaries shows clearly the progress of slang studies as a branch of Hungarian linguistics. Modern slang studies started in Hungary around 1980 but a real breakthrough took place only in the 1990s. This can be illustrated by the fact that between 1989 and 1999 more dictionaries of Hungarian slang were published than during the preceding centuries.

The growing number of dictionaries seems to show a positive change in the attitude of Hungarian linguistics to slang. Yet, Hungarian linguistics has not completely got rid of the negative stereotype according to which “slang is a deviation from language, slang studies are a deviation from linguistics”. This does not stop Hungarian slang studies from developing, which makes it important to evaluate the present state of Hungarian slang lexicography.

This presentation of the 57 Hungarian slang dictionaries ranging from the first dictionary of Hungarian argot published in 1882 to current editions can be divided into two parts: an overview of major theoretical and practical issues related to slang lexicography and the evaluation of slang dictionaries according to their main types and characteristics.

Szabó Dávid

Három fontos szótár Napjaink francia argósztárjai*

Igaz, a franciáknál az elmúlt évtizedekben nem volt rendszerváltás, de egy közelmúltban megírt tanulmányomhoz hasonlóan (vö. SZABÓ 2011), ebben az írásomban is az elmúlt bő húsz év lexikográfiai termésére koncentrálok elsősorban. Csak míg ott francia nyelven a rendszerváltás utáni időszak hazai szlengszótártermését elemeztem, most egy tágabb kitekintést követően három olyan, közelmúltban megjelent szótárt veszek majd górcső alá, amelyek meggyőződésem szerint kiemelkedő hatással voltak napjaink francia szlengkutatására: CELLARD és REY *Dictionnaire du français non conventionnel*-jét¹, COLIN, MÉVEL és LECLÈRE *Grand Dictionnaire de l'Argot et du français populaire*-jét és GOU-DAILLIER *Comment tu tchatches! Dictionnaire du français contemporain des ci-tés* c. munkáját.

Nem áll szándékomban a hagyományos angol–francia csipkelődésbe bekapcsolódni, de kezdetnek mégis álljon itt egy angol párhuzam: KIS TAMÁS a magyar szlengszótár-termés „nagyságának” viszonylagosságát érzékeltetendő JULIE COLEMAN-re hivatkozik, aki szerint „csak az 1990-es években több mint 300 angol szlengszótár jelent meg, de egy kivételével már az 1920-as évek óta nem volt olyan évtized, amikor legalább 100 szótár ne látott volna napvilágot” (KIS 2008: 71–72). Bár ennek az adatnak a hitelességét nincs okom kétségbe vonni, de valószínű, hogy még a hatalmas angol nyelvterület esetében is csak úgy kaphatunk ilyen számokat, ha a (rendkívül) kis terjedelmű, minden tudományos igény(essé-ge)t mellőző, alapvetően kereskedelmi célokat szolgáló, illetőleg fél amatőr/amatőr kiadványokat, sőt a korábbi munkák új kiadásait is beleszámítjuk. Amint már utaltam rá, nem célom a francia argósztárírás történetének részletes bemu-

* Ez a tanulmány habilitációs értekezésem 1. fejezetének átdolgozott változata (SZABÓ DÁVID (2011): *Szleng és lexikográfia. (A francia és a magyar szleng a szótárírás tükrében). — Argot et lexicographie. (Approche lexicographique aux argots français et hongrois).* (Habilitációs értekezés). ELTE BTK, Budapest. 6–33.

A témából adódóan írásomban az *argó* kifejezést a francia gyakorlatnak megfelelően nem csupán tolvajnyelvi, hanem a szlenggel megegyező általánosabb értelemben, a szleng szinonimájaként fogom használni. Az *argot* franciában végbement jelentésváltozásához vö. pl. SZABÓ 1997: 160, 162–163.

¹ A három szótár közül a legkorábbi, CELLARD és REY munkája valójában nem az elmúlt két évtized folyamán jelent meg, de mind a mai napig kapható 2. átdolgozott és bővített kiadása 1991-ben látott napvilágot.

tatása, de mielőtt az említett három szótár alaposabb elemzésére kitérnék, röviden bemutatom a fontosabb előzményeket és a jelentősebb kortárs kiadványokat.

A francia argók 1989-ben megjelentetett, igaz nem minden szempontból megbízható bibliográfiája (DESCAMPS–HOCQUET 1989: 73–108) 262 francia argószótárat sorol fel, igaz, ez a feltehetően rendkívül hiányos lista eleve nem számolhat a munkám szempontjából legérdekesebb időszak, az elmúlt bő 20 év termésével. Az interneten közzétett *Bibliographie des dictionnaires d'argot, de français «populaire» et de français familier*² a XV. századtól kezdve 491 szótárat tart nyilván, és ez az amúgy nehezen ellenőrizhető adat nem tartalmazza a különböző szótárak újabb kiadásait, illetőleg utánnyomásait. Az argó és szótárainak sokszínűségéről sokat elárul az a mód, ahogy a honlap szerkesztője csoportosítja a műveket. Az általános argószótárakat speciális argószótárakkal állítja szembe, amelyeknek sora szinte vég nélkül folytatható: szakmai argók³ és zsargonok⁴; rendőrségi argó; nyomdai argó; újságírói argó; politikai argó; tőzsdei, pénzügyi argó; orvosi argó; hentesek argója; postai argó; taxisargó; kamionos argó; bolhapiaci argó; az emberi test az argóban; szexuális argó; a prostituáltak argója; párizsi argó, Párizs az argóban; italok az argóban; ifjúsági nyelv, mai külvárosi nyelv; kábítószeres argó; argó és vallás; háborús és katonai argó; hadifoglyok és deportáltak argója; diákargó; sportargó; (szerencse)játék-argó; színházi és filmes argó; zenészárgó; autós, motoros, repülő argó; rádióamatőrök argója; tengerészárgó⁵. Az „egyéb” kategóriába kerültek a vadászattal, a halálos ítélettel (?), a tulajdonnevekkel és a szépirodalmi argóval kapcsolatos szótárak, és külön csoportot alkotnak a kétnyelvű szótárak, amelyek között sajnos nem találunk magyar–francia, illetőleg francia–magyar argószótárt.

I. A francia argószótárak — rövid történeti áttekintés

Csakúgy, mint bárhol másutt a világban, a legkorábbi francia argószótárak szerkesztőit is elsősorban az az igen pragmatikus cél motiválta, hogy szélesebb közönség számára érthetővé tegyenek egy veszélyesnek tartott titkos „nyelvet” (COLIN–CARNEL 1991: 29), a szigorú értelemben vett mai magyar terminológia

² A francia argó-, városi népnyelvi és bizalmas nyelvi szótárak bibliográfiája: <http://www.languefrancaise.net/Argot/BibliographieDesDictionnaires>.

³ Természetesen a mai magyar terminológia a legtöbb itt felsorolt speciális szótárat szlengszótárnak nevezné. Ugyanakkor ez a lista jól illusztrálja, hogy az idők folyamán a franciában mennyire tág és általános jelentést kapott az *argot* kifejezés.

⁴ Hangsúlyozzuk, hogy itt francia értelemben vett zsargonról, azaz nemsztenderd szaknyelvről van szó, a francia *jargon* és a magyar *zsargon* kifejezések jelentése ugyanis eltér egymástól (vö. pl. SZABÓ 1997: 169–171 és CSERESNYÉSI 2004: 73).

⁵ Tanulságos lenne, még ha itt erre sajnos nincs is lehetőség, kvantitatív szempontból is elemezni ezt a listát: azaz melyek azok a kategóriák, amelyeket a legtöbb szótár képvisel.

szerint is *argó*-nak nevezhető tolvajnyelvet, azaz az alvilág jellegzetes, titkos nyelvhasználatát. A titkosnyelvi funkció eltűlése vezet aztán ahhoz a francia lexicográfiában napjainkig széles körben elterjedt tévhithez, miszerint a szótárírók az argó sírásói lennének, hiszen azáltal, hogy érthetővé válnak, az argóelemek éppen argóságukat veszítik el (CARADEC 1989: 10; vö. COLIN–CARNEL 1991: 37, DENISE FRANÇOIS-GEIGER 1990: XI).

Mielőtt a bevezetésben említett három fontos mai szótár részletesebb elemzésére sort kerítenék, röviden bemutatom a francia argószótárak történetének fontosabb mérföldköveit: kilenc valamilyen szempontból jelentősnek érzett szótárat a XVII. század elejétől napjainkig.

1. *Le jargon ou langage de l'argot réformé*⁶ (1628)

1628-ban (vagy egyes források szerint 1629-ben)⁷ jelent meg Párizsban az első „valódi” argószótár (COLIN–CARNEL 1991: 29) második kiadása (az elsőnek nincs nyoma), amelyet egy bizonyos OLIVIER CHÉREAU-nak — egyebek között vallásos művek szerzőjének — szokás tulajdonítani. A mindösszesen tíz lapos füzetke, amely a XIX. század közepéig számos kiadást ért meg, eredetileg 216 szót tartalmazott, míg az 1836-os jelentősen bővített kiadás már 685-öt (CALVET 1994: 18). Fontos hangsúlyozni, hiszen lényeges argótörténeti adalék, hogy a címben szereplő *argot* még nem nyelvváltozatot jelent, hanem az alvilág zárt közösségét, amelynek titkos nyelve a *jargon*, azaz zsargon. Ez az évszázadokon át rendkívül népszerű könyv sokak fontos forrása lett (pl. a hamarosan tárgyalandó VIDOCQÉ), és innen erednek az argó mesterséges jellegére vonatkozó legendák, melyeket legalább is részben BÁRCZI GÉZA is átvett (BÁRCZI 1980: 240–241).

2. Vidocq, Eugène-François: *Les Voleurs*⁸ (1836)

A rendkívül kalandos életet élt EUGÈNE-FRANÇOIS VIDOCQ rablóból lett pandúr: megjárta a börtönöket, majd magas pozícióba került a rendőrségnél. Személye Vautrin alakjának megformálására ihlette BALZACot, míg gyűjtéséből nem csak a későbbi argószótárírók, hanem különböző műveihez VICTOR HUGO is bátran merített (CALVET 1994: 26). Munkája, amelynek teljes címe *Les Voleurs, physiologie de leurs mœurs et de leur langage* [A tolvajok, erkölcsök és nyelvezetük fiziológiája], öt részből áll, ezek közül kettő argószótár. A hosszabbik az argókifejezéseket oldja fel franciául, a rövidebb köznyelvi francia címszavak argómegfelelőit adja meg. VIDOCQ bevallottan sokat merített VILLON zsargonban íródott balladáiból és a fentebb bemutatott *Le jargon ou langage de*

⁶ A zsargon avagy a megreformált argó nyelvezete (a szerző fordítása).

⁷ Vö. <http://www.languefrancaise.net/Argot/ChereauXVII#tocLink5>.

⁸ A tolvajok (a szerző fordítása).

l'argot réformé-ből⁹, bár állítólag csak olyan szavakat vett át, melyeket maga is ismert. Viszont a maga korában ritka filológiai igényességről tesz tanúbizonyságot, amikor forrásait egy, illetőleg két csillaggal feltünteti. Az egyes vélemények szerint nem is VIDOCQ, hanem egy bizonyos SAINT-EDME által írt (vö. pl. LARCHEY 1881: XXXIII) két kötetes mű mintegy 1500 szavas szótárrészében bizonyos szócikkek meglepően terjedelmesek. Ilyen például a magának a nyelv-változatnak szentelt *arguche* (= argó) szócikk vagy a hajdani legendás alvilági társadalom meghatározó tagjait (*cagoux* vagy *archi-suppôt*, *Coësré* stb.) bemutató szócikkek. Valószínű, hogy a *Le jargon ou langage de l'argot réformé*-ban leírt alvilági társadalom-szerkezet széles körű ismertsége leginkább VIDOCQ-nak köszönhető.

3. Delvau, Alfred: *Dictionnaire de la langue verte*¹⁰ (1866)

DELVAU szótára nyitja meg az egyre nagyobb nyelvészeti alaposággal elkészített munkák sorát. Fontos újdonsága, hogy elődeitől eltérően nem az alvilág egzotikus titkos nyelvezetét kívánja elsősorban bemutatni: Párizsban mindenki az argót beszéli, ahány mesterség, annyi zsargon létezik (DELVAU 1867: XI). Bár terminológiája nem teljesen egyértelmű, de angol szakkifejezéseket (*cant* és *slang*) segítségül hívva megkülönbözteti az alvilági argót és a párizsi tömegek argóval tűzdelt beszédét, a városi népnyelvet. Érdeme még, hogy — ha nem is elég következetesen, de — gyakran feltünteti a szavak etimológiáját, használati körét, sőt datálja is az adatokat.

4. Larchey, Lorédan: *Dictionnaire historique d'argot*¹¹ (1878)

Ez a számos kiadást megért szótár a képzett nyelvész LARCHEY korábbi munkáin, az 1858-as bizalmas nyelvi szótáron¹² és az egy évvel későbbi, az argószótár alcímében is szereplő *Excentricités de la langue française*-en¹³ alapul. DELVAU-hoz hasonlóan LARCHEY is hosszú, de nyelvészeti szempontból lényegesen modernebb bevezetőt fűz művéhez. Ebben sok szempontból ma is vállalhatóan mutatja be az argószókincs keletkezését. Hangsúlyozza, hogy nem csupán az alvilág nyelvhasználata érdekli: az argót univerzális jelenségnek tekint, amely jelen van minden társadalmi osztály beszédében. Kitér módszertani kérdésekre is. Ír a datálás hasznosságáról, a példákat pedig a „neologizmusok útleveleinek” (LARCHEY 1881: XXVIII) nevezi. Külön dicséretet érdemel a szótár az idézett művek és újságok részletes felsorolása miatt. LARCHEY egyébként meg-

⁹ Ennek címét pontatlanul adja meg.

¹⁰ Argószótár (a szerző fordítása). A nyelvészeti szempontból (tudtommal) pontosan sosem definiált *langue verte* (zöld, azaz nyers nyelv) lényegében a (tágabb értelemben vett) argó szinonimájának tekinthető.

¹¹ Történeti argószótár (a szerző fordítása).

¹² *Dictionnaire des familiarités françaises*.

¹³ A francia nyelv hóbortosságai (a szerző fordítása).

lehetősen kritikus elődjével, VIDOCQ-kal szemben, ugyanakkor deskriptivista léte — vagy talán épp azért, a „támadási felületet” redukálандó — nagy tisztelettel beszél a Francia Akadémiáról.

5. Bruant, Aristide:

*L'argot au XXe siècle. Dictionnaire français-argot*¹⁴ (1901)

A másik hírességhez, VIDOCQ-hoz hasonlóan a századvég neves sanzonéneke-se, ARISTIDE BRUANT sem maga írta legendás szótárát: a mű legnagyobb részben valószínűleg LÉON DROUIN DE BERCY munkája (BRUANT 1993: VI–VII). Az argóban és párizsi népnyelven íródott, a fővárosi alvilág „hétköznapijait” romantikus köntösben ábrázoló dalok szerzőjeként elhíresült kabarétulajdonos BRUANT már azzal is eltér elődeitől, hogy nem az argókifejezéseket fordítja franciára, hanem a köznyelvi francia szókincs mellé gyűjti az argómegfelelőket. Ötvenezer ekvivalensével mind a mai napig ez a leggazdagabb francia–argó szótár! BRUANT (vagy inkább DE BERCY?) munkáját dicséri még a rendkívül gazdag (és olvasmányos is szórakoztató) irodalmi példaanyag. A szótár erénye még az elavult szavak megcsillagozása. Ha nem is elég módszeresen, de bizonyos szócikkek esetében a használói kört, illetőleg a földrajzi eredetet is feltűntetik.

Az eddigiekben a francia argószótárírás korai időszakát¹⁵ mutattam be röviden, még ha BRUANT szótárával már meg is érkeztünk a XX. századba. Éppen ennek tudatában inkább tömör ismertetésre szorítkoztam szoros értelemben vett szótárkritika helyett. A történeti áttekintés most következő részében viszont már napjaink szótárait közvetlenül előkészítő, illetőleg kortárs művekről lesz szó, és ebből következően a bemutatás szempontjai is változnak, az áttekintés esetenként kritikusabbá válik.

A múlt század első felét¹⁶ átugorva, az áttekintés második részét a francia argólexikográfia egyik legjelentősebb alkotásával kezdjük:

¹⁴ Az argó a XX. században. Francia–argó szótár (a szerző fordítása).

¹⁵ Tegyük hozzá, hogy természetesen ez a meglehetősen hosszú korai időszak is további szakaszokra osztható: a XIX. század előtről tudatosan csak az első igazi argószótárát, a XIX. század közepéig különböző kiadásai révén folyamatosan jelen lévő *Le jargon*...-t vettem figyelembe. Ennek utolsó kiadásai idején VIDOCQ már lényegesen korszerűbb és gazdagabb művet jelentet meg, de a tudományos igényű argószótárírás igazából a század második felében indul be LARCHEY és DELVAU munkáival. Ebből az igen termékeny időszakból három szótárt emeltem ki, de példaként még említhetjük JEAN LA RUE (*Dictionnaire d'argot* [Argószótár], 1894), CHARLES VIRMAÎTRE (*Dictionnaire d'Argot fin-de-siècle* [Századvégi argószótár], 1894) vagy GEORGES DELESALLE (*Dictionnaire Argot–Français & Français–Argot* [Francia–argó és argó–francia szótár], 1896) szótárait.

¹⁶ Természetesen ebben a bő fél évszázadban is születtek fontosabb szótárak, azonban ezek részletesebb bemutatására ebben a tanulmányban nem vállalkozom. De feltétlenül említsük meg legalább JEAN LACASSAGNE és PIERRE DEVAUX *L'argot du "milieu"* (Az alvilág argója, 1935) és GÉO SANDRY és MARCEL CARRÈRE *Dictionnaire de l'argot moderne* [A modern argó szótára, 1953] c. műveit.

6. Esnault, Gaston: *Dictionnaire historique des argots français*¹⁷ (1965)

A negyed századdal annak megjelenése után a nagymúltú Larousse kiadónál éppen ESNAULT szótárát váltó COLIN-féle szótár előszavában DENISE FRANÇOIS-GEIGER mint a legmegbízhatóbbat említi ezt a művet (COLIN et al. 1990: XV), és én magam is személyesen tapasztaltam, hogy még a 90-es évek elején is egyfajta etalonként tekintettek párizsi nyelvész körökben erre az évtizedekkel korábban megjelent lexikográfiai munkára. Erre a különösen az adatok datálása és az etimológiák szempontjából igen értékes és megbízható szótárra jelentős mértékben támaszkodott két nemzetközi tekintetben is referenciának számító hatalmas lexikográfiai vállalkozás, a *Trésor de la Langue Française* és a *Grand Robert*¹⁸. A sokak szerint pótolhatatlan munkaként a francia könyvpiacról mind a mai napig hiányzó szótár komoly értéke még a szlenglexikográfiai alpműként olvasható, a francia argószótárak történetére is részletesen kitérő bevezetés. Hibája viszont a források nem elég következetes, nem mindig elég precíz feltüntetése.

7. Caradec, François:

***Dictionnaire du français argotique et populaire*¹⁹ (1977)**

JEAN-PAUL COLIN, aki maga is szótáríró, egy társszerzőként jegyzett cikkében meglehetősen negatív képet fest a 80-as/90-es évek fordulóján elérhető francia argószótárak színvonaláról (COLIN–CARNEL 1991: 30), és jelentős részben a kereskedelmi szempontokat hibáztatja, csakúgy mint KIS TAMÁS jó másfél évtizeddel későbbi, és a magyar szlengszótárírás helyzetét elemző tanulmányában (KIS 2008: 72). Nos, CARADEC szótára egyfajta állatorvosi ló ebből a szempontból. Vannak ennél sokkal gyengébb munkák is, de mivel rangos kiadó adta ki (Larousse) és egészen napjainkig számos kiadást megért, sok kárt okozhatott a tudományos igényű argó kutatásnak és — lexikográfiának.²⁰ CARADEC — mit sem törődve a franciában végbement jelentésváltozásokkal — a lehető legkonzervatívabb módon közelít az argóhoz: argószótáríró létére azok közé tartozik, akik úgy gondolják, hogy az argókifejezések megjelenésük pillanatában elveszítik argotikus jellegüket (CARADEC 1989: 10). Alighanem ezért is került szótárába olyan sok a városi népnyelvbe²¹, illetőleg a bizalmas köznyelvbe tartozó lexikai elem. Utal arra, hogy az argószavak jelentős része átkerül a városi népnyelvbe, de nem húzza meg egyértelműen a határt ez utóbbi és az argó között.

¹⁷ A francia argók történeti szótára (a szerző fordítása).

¹⁸ <http://www.languefrancaise.net/Argot/DHAF>.

¹⁹ A francia argó és városi népnyelv szótára (a szerző fordítása).

²⁰ Az amúgy kitűnő internetes *abc de la langue française* honlap részben épp kevéssé tudományos volta miatt dicséri (<http://www.languefrancaise.net/Argot/Caradec1977>).

²¹ Ezt a magyarban elavult kifejezést (vö. BÁRCZI 1980: 280–297, SZABÓ 1997: 167–168) jobb híján használom a kevéssé iskolázott nagyvárosi rétegek társadalmi dialektusának jelölésére.

Bár az újabb kiadások címe *N'ayons pas peur des mots*²², a foglalkozására nézve inkább író, mint nyelvész CARADEC-nek akadnak egyértelműen nyelvművelő gesztusai: az előszó végén például megnyugtatóan mindenkit, aki attól félne, hogy az argósztár veszélyt jelenthet a Francia Akadémia szótárára. A legnagyobb baj természetesen nem ez, hanem az, hogy a szótárhasználók megzavarását elkerülendő (?), a szerző mintegy 5000 szavas szótárában nem ad etimológiai magyarázatokat, és főleg nem tisztázza sem a címszavak, sem a példamondatok eredetét.²³ Erősen puritán szócikkei így talán könnyen áttekinthetőek, de rendkívül információszegények.

8. Seguin, Boris–Teillard, Frédéric:

*Les Céfrans parlent aux Français. Chronique de la langue des cités*²⁴ (1996)

Ez a kilencvenes évek közepén kiadott, és 230 oldalas terjedelme ellenére csupán egy 40 lapos szótárat tartalmazó kötet már minden szempontból a kortárs szótáriróadalom részét képezi, és alighanem az első, amely (al)címében az azóta — kis változtatással — bevetté vált *langue des cités* változatra utal. A könyv igazi értéke, hogy a szótárat egy külvárosi alsó középiskolában²⁵ tanító tanárok saját diákjaik bevonásával készítették el, és a mű legnagyobb része ennek a sajátos lexikográfiai kísérletnek a részleteit meséli el: rendkívül érdekes és tanulságos szociolingvisztikai²⁶ olvasmány.

9. *Le dictionnaire de la zone*²⁷

Végül elértünk napjainkhoz, az internetes szótárakhoz. Mivel az internetes argósztár mint műfaj külön tanulmányt érdemelne, így csupán a francia szlengkutató körökben alighanem leginkább elismert szótárról ejtek néhány szót. A *Dictionnaire de la zone* 2011. októberi állapotában 1897 címszót és 236 frazeológiai egységet tartalmaz, és a szócikkeket nagyszámú, pontosan hivatkozott idézettel illusztrálja.

²² Ne féljünk a szavaktól (a szerző fordítása).

²³ Csúpn arra utal a bevezetőben, hogy itt-ott hallotta vagy olvasta őket.

²⁴ A főcím lefordíthatatlan szójátékot tartalmaz: a „franciák” beszélnek a franciákhoz. Csak-hogy a *Céfran* a külvárosi francia szlengben jelenti azt, hogy francia. Tehát olyan franciákról van szó, akik nem úgy nevezik magukat, és nem is úgy beszélnek, mint a többség. Az alcím kevésbé problematikus: *a lakótelepi francia nyelv krónikája*. Itt csak a lakótelepi nyelv okozhat gondot. Valójában mind a *langue des cités*, mind szinonimája, a *français contemporain des cités* egy mai, elsősorban a bevándorlók lakta külső városrészekben beszélt szlengváltozatot jelent, amelyre talán szerencsésebb kül- vagy elővárosi nyelvként utalni.

²⁵ A francia *collège* a tanulók életkora szempontjából többé-kevésbé megfelel a mi általános iskolánk felső tagozatának, illetőleg a gimnázium legelejének.

²⁶ A szó tágabb, vulgarizáló értelmében.

²⁷ Kb. *Külvárosi szótár*. Míg az imént tárgyalt *cité* egyfajta, gyakran kül-, illetőleg elővárosban található lakótelepet jelent, a *zone* senkiföldjét, veszélyes külvárost.

Ezzel végére értünk tanulmányom több évszázadon átívelő, és a francia argó-lexikográfia legfontosabb mérföldköveit röviden bemutató első részének. Nyilván lesznek, akik hiányolnak belőle bizonyos szótárakat, akár a korai²⁸, akár a késői²⁹ időszakból, de meggyőződésem, hogy csak olyan munkák kaptak helyet a felsorolásban, amelyek valamilyen szempontból (akárcsak negatív példaként is, mint CARADEC szótára) fontos szerepet játszottak a francia argószótárírás történetében.

II. Három fontos kortárs szótár

Tanulmányom második részében három, a mai francia szlengkutatás szempontjából meghatározó jelentőségű szótárt fogok bemutatni. A legkorábbi (CELLARD–REY 1980) három évtizeddel ezelőtt jelent meg először, de 1991-es kibővített kiadása máig a francia argó iránt érdeklődő nyelvészek és „amatőrök” egyik legfontosabb segédkönyve. Az időrendben második (COLIN et al. 1990) a klasszikus ESNAULT-szótárat váltotta a kilencvenes évek elején a Larousse kiadónál, és 2006-ban látott napvilágot jelentősen kibővített új kiadása, míg a harmadik (GOUDAILLIER 1997), amelynek 2001-ben jelent meg kibővített új kiadása, az általánosabb és múlt felé fordulóbb előző kettővel szemben, egy új szlengváltozat — a kül-, illetőleg elővárosi nyelv — bemutatását célozta meg.

Az elemzés során a szlengszótárakkal kapcsolatban KIS TAMÁS által (KIS 2008: 75–96) és saját korábbi írásaimban (SZABÓ 2010: 55–56, SZABÓ 2011) megfogalmazott kritériumokból fogok kiindulni. Azaz **a)** egyértelműen határozza-e meg a szerző szótára tárgyát, a jó esetben a mű címében is szereplő szlengváltozatot, illetőleg -változatokat, és egyértelműen elkülöníti-e ezeket az egyéb nemsztenderd vagy akár sztenderd változatoktól? Ez az első kritérium természetesen többé-kevésbé magában hordozza azt a kérdést is, hogy a szerző kínálja-e elfogadható választ arra az amúgy kétségtelenül fogas kérdésre, hogy mi is a

²⁸ Például nem említettem PÉCHON DE RUBY 1596-ban Lyonban kiadott munkáját, a *La vie gèneveuse des mercelots, gueux et boémiens*-t [A vándorkereskedők, koldusok és cigányok kalandos élete], amely egy mintegy 200 szavas szöveget tartalmaz, és noha korábbi, mint a *Jargon ou langage de l'argot réformé*, de jóval kisebb jelentőségű annál. És kimaradt GRANVAL a maga idejében nagyon sikeres verses műve, a *Le vice puni, ou Cartouche* [A kiérdemelt büntetés, avagy Cartouche] (1725), amihez egy nagyrészt a *Jargon*...-ból merítő szótár is tartozik (CALVET 1994: 21).

²⁹ Nem jutott hely népszerű krimiírók főleg saját regényeik nyelvezetét bemutató szótáraitra, mint ALBERT SIMONIN-tól a *Le petit Simonin illustré* [Kis Simonin példákkal], (1957), amelyhez JEAN COCTEAU írta az előszót, vagy AUGUSTE LE BRETON-tól a *Langue verte et noirs desseins* (Le-fordíthatatlan szójáték: kb. Argó és sötét tervek, 1960). SIMONIN művére rimelt az argotikus és szókimondó nyelvezetéről híres énekes, PIERRE PERRET szótára: *Le petit Perret illustré par l'exemple* [Kis Perret sok példával] (1982). Ezek azonban inkább dokumentumként, nem pedig lexicográfiai munkaként érdekesek.

szleng. **b)** Kiderül-e, hogy a szerző honnan, milyen módon gyűjtötte címszavait és példaanyagát, és ha igen, akkor ez a módszer megfelel-e a modern élőnyelv-kutatás vagy legalábbis a hagyományos filológia követelményeinek? Tegyük hozzá, hogy a szótár használhatósága szempontjából közel sem mindegy, mekkora a bemutatott címszóállomány és az azt illusztráló példaanyag. **c)** Mennyire logikus, illetőleg praktikus a címszavak kiválasztása, és mennyire áttekinthető és informatív a szócikkek felépítése? **d)** Feltűnteti-e a szótár a szlengszavak etimológiáját, és ha igen, mennyire megbízhatók az etimológiai magyarázatok? Természetesen mindezek az alapvető kritériumok magukban foglalják a választ azokra a megkerülhetetlen kérdésekre is, hogy mennyire információgazdag, megbízható és aktuális a vizsgált szótár.

A főbb vizsgálati szempontok rövid áttekintése után most következzen a három, napjaink francia szlengkutatása szempontjából meghatározónak tekinthető szótár bemutatása.

1. Cellard, Jacques–Rey, Alain:

*Dictionnaire du français non conventionnel*³⁰ (1980)

A XX. századi francia lexikográfia egyik kiemelkedő alakja, ALAIN REY³¹ és a kulturális újságíróként is ismert, de egy vaskos argotikus irodalmi antológiát is jegyző JACQUES CELLARD szerkesztette ezt a koncepciójában több szempontból is újító szótárat, amelynek 1991-ben a híres Hachette által megjelentetett, átdolgozott és bővített kiadása 3500 szócikket, 350 frazeológiai egységet, 15 000 idézetet és a kötet végén egy konvencionális francia–nemkonvencionális francia szószerkesztést tartalmaz.

A mű legfőbb újítása már a címben megmutatkozik: nevében és koncepciójában ez nem argó- vagy szlengszótár (bár valójában persze az), hanem a „français non conventionnel”, azaz a „nemkonvencionális” francia nyelv szótára.³² A kifejezés a nyolcvanas évek fordulóján, tehát az első megjelenés idején a franciában legalább annyira szokatlan volt, mint ma a magyar fül számára, és a szótár vitathatatlan sikere ellenére azóta sem vált széles körben elfogadottá a francia szakirodalomban. Ez alighanem azzal is magyarázható, hogy a szerzők nem tudták nyelvészeti szempontból megfelelően alátámasztani terminológiai újításuk létjogosultságát. Ennek ellenére ne gondoljuk, hogy a rutinos szótárszerkesztő REY és a újságírói vénával is megáldott CELLARD³³ csupán kereskedelmi megfontolásból adott szótárának új nevet. A szerzők előszavukban tudatosan megkülön-

³⁰ A nemkonvencionális francia nyelv szótára (a szerző fordítása).

³¹ Többek között a nagy presztízsű *Robert* szótárak főszerkesztője.

³² Könnyen elképzelhető, hogy a szerzők E. PARTRIDGE híres *Dictionary of Slang and Unconventional English* [A szleng és a nemkonvencionális angol nyelv szótára] című, első ízben 1937-ben megjelent művéből vették az ötletet.

³³ Hosszú ideig vezette a *Le Monde* nyelvi rovatát.

bőztetik a nemkonvencionális franciát az argótól, amelyet a mai magyar szakirodalomhoz hasonlóan csupán a bűnözők, a társadalom peremére szorult elemek „nyelveként” értelmeznek. Ugyanakkor a nemkonvencionális francia részben magában foglalja az argót, egyszerre több és kevesebb is annál. Részét képezik még a „városi népnyelv” és az erősen bizalmas nyelvhasználat jellegzetes kifejezései is, viszont a szerzők nem tartottak igényt a szakargók/szakszlengek szókincsére. Mint írják, számukra nem létezik olyan nyelv, amit argónak lehetne nevezni³⁴, csak a francia nyelv létezik, amelyben kisebb-nagyobb számban előfordulnak nemkonvencionális szintaktikai vagy lexikai jelenségek. CELLARD és REY külön hangsúlyozzák, hogy a negatív elnevezésnek megvan az az előnye, hogy tudatosítja azt a tényt, hogy ezeknek a kifejezéseknek a használatakor a beszélő társadalmi konvenciókat hág át (CELLARD–REY 1991: IX–X).

Szembetűnő, hogy az argótól mint kifejezéstől való elhatárolódás és más, szélesebb körben elterjedt nemsztenderd változatok beemelése a modern értelemben vett szlenggel (vö. pl. KIS 1997: 240–243) rokonítja a nemkonvencionális nyelvet, másfelől a szintaktikai jellemzők említése a francia szakirodalomban nem igazán kedvelt „non standard”³⁵ szinonimájává tompíthatja az újonnan alkotott összetételt. Az is tény, hogy a szerzők ráéreztek és egyfajta megoldást kínáltak a tágabb értelemben vett argó, illetőleg a szleng definiálásának, behatárolásának nehézségére, ugyanakkor a probléma megoldásaként egy új kifejezésnél többet alig nyújtanak, definíciójuk semmiképpen sem tudja visszaadni a szleng mint jelenség összetettségét. A szótár már említett sikere ellenére valószínűleg ezért sem gyakoroltak komolyabb hatást a francia szlengkutatás elméletére és terminológiájára.

A szótár vitathatatlan erőssége, hogy nagyon jól behatárolt korpusszal dolgozik: tudatosan kerülve a túl régi és a túl friss adatokat, a szerzők az 1880–1980³⁶ közt eltelt száz év terméséből válogattak olyan, viszonylag gyakran és huzamosabb ideig használt szavakat és kifejezéseket, amelyek nem vagy csupán speciális stiláris minősítéssel szerepelnek az általános szótárakban. A leírt „szlengváltozat” meghatározásán túl fontos újítás még a rendkívül gazdag írott korpusz (regények, újságok, folyóiratok: több mint 300 mű) alapos és precíz használata. Minden egyes szót, illetőleg kifejezést tágabb kontextusában megadott, pontosan hivatkozott, elsősorban szépirodalmi idézet illusztrál. A szótár így egyfajta argotikus irodalmi antológiaként is forgatható — rendkívül élvezetes olvasmány. Viszont éppen a hatalmas írott korpusz kizárólagos használata és a tudatosan vállalt

³⁴ Hívjuk fel itt a figyelmet egy látszólagos ellentmondásra: CELLARD és REY előbb megkülönbözteti az argót a nemkonvencionális franciától, valamivel később pedig már tagadja az argó létét. Ám a második esetben az argóról mint nyelvről, komplett nyelvi rendszerről van szó.

³⁵ Nemsztenderd.

³⁶ Az új kiadás már az 1880–1990 között eltelt 110 év anyagából merít.

időbeli korlátok jelentik CELLARD és REY szótárának egyik gyenge pontját is. Az argó, a szleng jellemzően beszélt nyelvi jelenségek (még ha más nyelvekhez hasonlóan francia nyelvterületen rendkívül sok irodalmi mű merített is belőlük), ez a könyv pedig alapvetően az irodalmi argót dolgozza fel. Ráadásul a szépirodalom mint művészet bizonyos mértékben szinte mindig művi, tehát a spontán nyelvhasználat visszaadására csak korlátozott mértékben alkalmas. A választott időbeli korlátok és a munkamódszer következtében ráadásul a szótár sem történeti, sem aktuális, naprakész³⁷ szótárként nem igazán funkcionál, persze nem is ez a célja. Különösen az utóbbi sajnálatos, még ha tudjuk is, hogy a legfrissebb szlengelemek lexikográfiai rögzítése egyértelmű kockázatot hordoz.

Már utaltam rá, hogy CELLARD és REY munkája több száz frazémát, rögzült kifejezést tartalmaz. Ezek nem önálló címszóként, hanem valamelyik címszó (általában az első főnév) alá rendelve szerepelnek a szótárban. A szócikkek jól áttekinthetők és — az idézeteknek valamint az etimológiai magyarázatoknak (ld. később) köszönhetően — többnyire meglehetősen hosszúak, de ez, pontosabban a szócikkek olvasmányos és információgazdag volta inkább a szótár előnyére válik. Érdekes, hogy ha létezik ilyen, a szerzők a címszó konvencionális jelentését is megadják, és fehér vagy fekete négyzetekkel jól követhetően jelölik a címszó adott jelentésének konvencionális, illetőleg nemkonvencionális jellegét. Két fehér négyzet: konvencionális, két fekete négyzet: nemkonvencionális, egy fekete és egy fehér négyzet: átmenet nemkonvencionálisból konvencionálisba, egy fehér és egy fekete négyzet: átmenet konvencionálisból nemkonvencionálisba. A szleng sajátosságait figyelembe véve a legutolsó kategória meglehetősen problematikus, ugyanis míg az gyakori jelenség, hogy szlengelemek szélesebb körben elterjedve fokozatosan sztenderdizálódnak, a köznyelv részévé válnak, ennek a fordítottja általában nem fokozatos: ha egy köznyelvi kifejezést szlengként használunk (pl. magyarul a *gáz* szót nem légnemű anyag értelemben alkalmazzuk), akkor az azonnal szlenggé (nemkonvencionálissá) válik. És ennek az ellenkezőjéről CELLARD és REY ebbe a csoportba tartozó (meglehetősen ritka) példái sem tudnak meggyőzni (pl. *en prendre pour son grade* 'leszidják, letolják').

A szócikkeket történeti-etimológiai magyarázatok zárják le. Ez utóbbiak — tudván tudva hogy a nemkonvencionális (szleng)etimológiák esetében mennyire bizonytalan területre merészkedünk — alapos és precíz filológusi-etimológusi munkáról tanúskodnak.

Összefoglalólag elmondhatjuk, hogy a definíciós pontatlanságok és a meglehetősen kevés szócikk mellett éppen az róható fel leginkább CELLARD és REY szótárának, ami egyben fő erénye is: egy kizárólagosan írott korpusz rendkívül

³⁷ Tegyük hozzá, hogy legújabb, 1991-es kiadása éppen a szigorúan értelmezett időbeli korlátok miatt nem avult el napjainkra, hiszen már újkorában sem törekedett a legújabb szlengszavak bemutatására.

alapos, precízen hivatkozott lexikográfiai feldolgozása. Sok fontos szó és kifejezés hiányzik belőle, és egyáltalán nem törekszik a spontán beszélt nyelv rögzítésére, de a maga kategóriájában lexikográfiai remekmű. Kár, hogy az 1991-est nem követte újabb kiadás, ugyanis ez a kitűnő munka, bár vitathatatlanul jelen van még napjaink francia szlengkutatásában, már inkább a dicső lexikográfiai múlt, mint a jelen része.

**2. Colin, Jean-Paul–Mével, Jean-Pierre–Leclère, Christian:
*Dictionnaire de l'argot*³⁸ (1990)**

JEAN-PAUL COLIN, a besançoni egyetem nyelvészprofesszora és a Larousse kiadót képviselő JEAN-PIERRE MÉVEL a CNRS³⁹-nél tudományos kutatói státusban lévő CHRISTIAN LECLÈRE közreműködésével 1990-ben jelentette meg a legendás ESNAULT-szótárt (1965) felváltani hivatott, 6 500 címszót valamint azok változatait és derivátumait tartalmazó munkáját. Ennek immár 10 000 címszavasra bővített, COLIN által alaposan átdolgozott új kiadása 2006-ban látott napvilágot *Grand dictionnaire de l'argot et du français populaire* [A francia argó és népnyelv nagyszótára] címmel.

Ez a címváltozás is jelzi a szótár anyagának behatárolásával kapcsolatos problémát. Ugyanis a nevében még csak az argóra utaló első kiadás is számos argónak/szlengnek aligha tekinthető lexikai elemet tartalmaz (pl. *bosser* 'mélózik', *bouffer* 'kajál', *flic* 'zsaru'; vö. SZABÓ 2010: 60), amelyeket a *Le Petit Robert* egy nyelvű francia értelmező szótár 2001-es kiadásához hasonlóan mi is a bizalmas nyelvhasználat kategóriájába sorolunk. Ezt a problémát az új kiadást szerkesztő COLIN látszólag megoldja a „városi népnyelv” címbe iktatásával, ugyanakkor ne felejtjük el, hogy a városi népnyelv, a *français populaire* meglehetősen problémás kategória, még akkor is, ha a magyar szaknyelvvvel ellentétben a franciák még mindig széles körben használják. A probléma onnan ered, hogy a *français populaire* etimológiája és első definíciója szerint „a nép által napjainkban beszélt francia nyelv”.⁴⁰ Viszont a nép fogalma az évszázadok, sőt az utóbbi évtizedek folyamán is rengeteget változott, eredetileg csupán a nagyrészt iskolázatlan tömegekre vonatkozott. Egyet kell értenünk FRANÇOISE GADET-vel, aki azt írja, hogy „[l]a dénomination de français populaire est très peu satisfaisante, et nous ne la conservons que parce qu'elle revêt une certaine réalité pour les membres de la communauté”.⁴¹ Az a tény, hogy a nyelvészeti szempontból problémás kifejezés a francia közönség számára egyértelmű (?) jelentés-

³⁸ Argószótár (a szerző fordítása).

³⁹ Centre national de la recherche scientifique: francia kutatóintézetek hálózata.

⁴⁰ A szerző fordítása. Eredetileg „français tel qu'il est aujourd'hui parlé dans le peuple” (GUIRAUD 1986: 6).

⁴¹ „a francia városi népnyelv kifejezés rendkívül kevésbé kielégítő, és csak azért őrizzük meg, mert a közösség tagjai számára bizonyos jelentéssel bír” (GADET 1992: 27; a szerző fordítása).

sel bír, természetesen COLINék számára is némi mentséget jelent. Ugyanakkor ne felejtjük el, hogy a fentebb kipécézett szavak (számos más címszóhoz hasonlóan) nem népnyelvi, hanem bizalmas minősítésűek, és a két kategória — bizonyos egybeesések ellenére — alapvetően különbözik.⁴²

COLINnek és szerzőtársainak szótára a fentebb vázolt problémák ellenére is biztos lábakon állt az argó definíciójának tekintetében. Az első kiadáshoz DENISE FRANÇOIS-GEIGER, a francia szlengkutatás kiemelkedő alakja írt ma már klasszikusnak számító előtanulmányt, és a szótár tartalmazza HENRI BONNARD eredetileg a *Grand Larousse de la langue française* (1971) számára írt *argot* szócikkét is.⁴³ Jellemző azonban, hogy FRANÇOIS-GEIGER tudományos szempontból igen értékes bevezetése az új kiadásból már kimaradt, miközben a népszerű krimiíró, ALPHONSE BOUDARD nyilvánvalóan kereskedelmi szempontból fontos előszavát meghagyták. COLIN és MÉVEL mentségére tegyük hozzá, hogy CELLARD-hoz és REY-hez hasonlóan ők is részletes és pontos használati útmutatót csatoltak munkájukhoz.

A szókincs eredetéről azonban alig árul el valamit a szótár. Pontosabban FRANÇOIS-GEIGER bevezetőjéből⁴⁴ és a rendkívül gazdag bibliográfiából arra következtethetünk, hogy főleg írott forrásokat, köztük korábbi szótárakat használtak fel az anyaggyűjtéshez. Ezt erősíti meg az a megjegyzésük, hogy kizárólag a XVIII. század⁴⁵ végétől napjainkig bizonyíthatóan előforduló alakok kerültek be a szótárba (COLIN et al. 1990: XIX). Mindenesetre az anyaggyűjtés körülményeinek tisztázatlansága és az írott dokumentumok (szinte) kizárólagos használata levon ennek az amúgy szócikkszám tekintetében (10 000 címszó valamint 2000 variáns és derivátum) egyedülállóan gazdag, köznyelvi francia–argó szójegyzékkel is kiegészített szótárnak az értékéből.

A mű erősségei közé tartozik viszont a rendkívül gazdag példaanyag. A pontosan hivatkozott idézetek nagyszámú szépirodalmi műből, dalszövegből, újságból származnak. De tegyük hozzá, hogy a példák megadása nem olyan következetes, mint CELLARD és REY esetében, ráadásul a példaanyag egy kisebb része pontosabban meg nem határozott eredetű saját példa.

Ami a címszóállományt illeti, CELLARD és REY szótárához képest a COLIN–MÉVEL (különösen az új kiadás) jóval aktuálisabb, ám a sok évszázadra visszanyúló, alapvetően írásos anyag következtében leginkább mégis egy történeti ar-

⁴² Egy városi népnyelvet használó segédmunkás és egy művelt köznyelvet beszélő egyetemi tanár is használhatja a beszédhelyzet függvényében többé-kevésbé bizalmas vagy választékos módon a rá jellemző nyelvváltozatot.

⁴³ Sőt az első kiadás még PIERRE LAROUSSE eredeti argószócikkének faksimiléjét is leközli.

⁴⁴ Utalunk itt egy megjegyzésre a bevezetésből, amellyel amúgy nem értünk egyet: „seuls les termes attestés à l’écrit ont droit de cité dans les dictionnaires”, azaz „csak az írásban előforduló kifejezéseknek van helyük a szótárban” (FRANÇOIS-GEIGER 1990: XVI; a szerző fordítása).

⁴⁵ Az új kiadás esetében már a XVI. század végéig nyúlt vissza az anyaggyűjtés.

gószótárról van szó, nagyszámú régies, sőt elavult kifejezéssel.⁴⁶ A rögzült kifejezések bizonyos címszavak, többnyire egy főnév alá lettek rendezve. Maguk a szócikkek jól áttekinthetők, de a nomenklatura terjedelméből is adódóan gyakran jóval rövidebbek, mint a CELLARD–REY szócikkei. Érdekesség, hogy az argóra jellemző képzők és bizonyos argóváltozatok (pl. a napjainkban rendkívül produktív *verlan*⁴⁷) is önálló szócikk formájában jelennek meg. Pontosabban az új kiadásban az elméleti szócikkek már csak utalás formájában szerepelnek magában a szótárrészben, és a kötet elején egy, a francia és nem francia szlengváltozatokat bemutató szószedetben fejtik ki őket. COLIN és MÉVEL munkájának emellett még külön erőssége a szlengre (is) vonatkozó nyelvészeti terminológiát (pl. metafora, metatézis, metonímia) kifejtő szószedet.

A szócikkek végén etimológiai utalásokat, illetőleg magyarázatokat találunk. Ezeknek (alighanem jelentős) része bevallottan a szótáríró előd, ESNAULT művéen alapul. Az etimológiákat jegyző és azokat az új kiadás számára alaposan átdolgozó-kiegészítő COLIN külön felhívja a figyelmet a szlengetimológiai kutatások bonyolult és problémás voltára: a szlengszavak eredetének kinyomozása különösen nehéz feladat az argó eredeti titkos jellege, egyes használói csoportok nomád életmódja, a szlengre jellemző játékosság valamint a forrásanyag bizonytalansága és amatőrizmusa miatt (COLIN et al. 2006: 13). Még ha mindezzel természetesen egyet is kell értenünk, tegyük hozzá, hogy COLIN etimológiai magyarázatainak túlzott tömörsége gyakran kelt hiányérzetet a szótárhasználójában. Bár etimológiát minden egyes szócikk végén találunk, de a magyarázatok számos esetben csupán a jelentésblokkok egy részére vonatkoznak.

Összességében elmondhatjuk, hogy COLIN, MÉVEL és LECLÈRE argószótára a nomenklatura gazdagsága tekintetében kiemelkedik napjaink (és a közelmúlt) francia kínálatából, hiszen ha figyelembe vesszük a címszavak mellett azok variánsait és a szócikkekben feloldott frazeológiai egységeket, a bemutatott anyag több mint 15 000 szót és kifejezést ölel fel. Ugyanakkor hiába jóval aktuálisabb, mint CELLARD és REY munkája, a gyűjtés filológiai jellegéből és a szerzők alapvetően diakrón szemléletéből adódóan ez a szótár leginkább történeti argószótár, mint olyan viszont jóval kevésbé következetes (bár sokkal gazdagabb), mint a *Dictionnaire du français non conventionnel*.

⁴⁶ Ezeket a szótár természetesen régiesként, illetőleg elavultként jelöli.

⁴⁷ Szótag-, illetőleg hangfelcserélésen alapuló szóalkotási mód.

3. Goudaillier, Jean-Pierre:

***Comment tu tchatches ! Dictionnaire du français contemporain des cités*⁴⁸ (1997)**

JEAN-PIERRE GOUDAILLIER, a Sorbonne nyelvészprofesszora a XX. század utolsó évtizedeiben kialakult új szlengváltozat, a *français contemporain des cités* legmegbízhatóbb lexikográfiai feldolgozásával jelentkezett a 90-es évek második felében. A világhírű nyelvész, CLAUDE HAGÈGE soraival bevezetett szótár máig legújabb, 2001-es átdolgozott és kibővített harmadik kiadása mintegy ezer szócikket és egy francia–külvárosi szleng szószeretetet tartalmaz. Mielőtt az olvasók kevesellnék a szócikkszámot, tegyük hozzá, hogy GOUDAILLIER munkája a két fentebb bemutatott szótárral ellentétben jelentős részben élőnyelvi kutatáson alapul, kizárólag szinkrón anyagot tartalmaz, és nem a tág értelemben vett francia argó/szleng, hanem egy konkrét szlengváltozat bemutatására törekszik.

De mielőtt az anyaggyűjtés kérdését részletesebben értékelnénk, érdemes visszatérnünk a címben is említett szlengváltozat elnevezésének és meghatározásának problémájához. Mint már korábban utaltunk rá, a *français contemporain des cités* szó szerint „mai lakótelepi francia nyelvet” jelent. A *cité* többnyire külvagy elővárosban épült, társadalmi és urbanisztikai okokból is meglehetősen (el)zárt lakótelep, ahol az első-, illetőleg többed generációs bevándorlók a lakosság jelentős részét teszik ki. Ezekben a jellemzően nagyvárosi gettókban alakul ki a 90-es évekre egyfajta új, interetnikai (GOUDAILLIER 2001: 7) városi népnyelvként⁴⁹ a „lakótelepi francia”, amelyet a speciális szókinés mellett sajátos kiejtés is jellemez. A szótár egyik fő erősségének tekinthető, szlengelméleti szempontból is megkerülhetetlen elméleti bevezető részletesen leírja, definiálja a kérdéses szlengváltozatot, majd számos példával illusztrálva bemutatja a jellegzetes szóalkotási módokat, köztük a már korábban említett, rendkívül produktív *verlan*-t.

A bevezetőben írja le a szerző részletesen az anyaggyűjtés folyamatát is. A szótár másik nagy erőssége ugyanis, hogy a szócikkek jelentős része — ahogy már korábban is utaltunk rá — jól dokumentált terepmunka eredménye. A korpusz kisebb része (COLIN és MÉVEL munkájához hasonlóan) kortárs írott anyag (filmforgatókönyvek, dalszövegek, regények, újságok) feldolgozásán alapul. Egyedüli érdemi kritikaként itt azt fogalmazhatjuk meg, hogy a jellemzően párizsi szóanyagban néha déli (marseilles-i) kifejezések is felbukkannak (pl. *mia* ’szépfű’), és még ha ezek is tényleges kutatás alapján kerültek a szótárba, esetlegességük miatt talán szerencsésebb lett volna csak az észak-francia (párizsi) anyagra koncentrálni.

⁴⁸ Kb. Jó dumád van! A mai külvárosi francia nyelv szótára (a szerző fordítása).

⁴⁹ A városi népnyelvvél való bizonyos hasonlóságok ellenére azonban szerencsésebb szlengváltozatról beszélni (vö. SZABÓ 2006: 209).

A rendkívül gazdag, precízen hivatkozott, a címszavak illusztrálásához szisztematikusan használt példaanyag is a GOUDAILLIER-szótár vitathatatlan értékei közé tartozik. Ennek kapcsán talán csak azért érheti a szerzőt némi kritika, hogy bizonyos — pontosan nem tudni, milyen alapon kiválasztott — példamondatokat lefordít az ötvenes-hatvanas évek klasszikus francia argójára, amit pusztán kereskedelmi szempontokon túl semmi sem indokolhat.

Maguk a szócikkek információban gazdagok, jól áttekinthetőek (e téren mindhárom bemutatott szótár dicséretet érdemel). Az első kiadáshoz képest új kifejezéseket csillag jelöli, ami tovább pontosítja a szóanyag datálását. A sok idegen eredetű szó és a *français contemporain des cités* már említett fonetikai jellegzetességei indokoltá teszik bizonyos címszavak esetében a kiejtés fonetikus átírással való feltüntetését. Az anyag szinkrón jellegéből és az elvégzett nyelvészeti kutatás alaposságából is adódóan a következetesen megadott etimológiai magyarázatok általában megbízhatóbbak, mint a két másik elemzett szótárban.

A fentiekből is következik, hogy GOUDAILLIER szótárának nagy előnye egyben hátránya is: ez a kiadvány csak egy szociolingvisztikai szempontból jól behatárolható szlengváltozat szinkrón nyelvészeti-lexikográfiai leírására törekszik. COLIN és MÉVEL munkájával ellentétben nem általános szótár, sem a kortárs szlengváltozatok, sem az elmúlt idők szlengváltozatainak tekintetében. De nem is akar az lenni, és a maga szabta keretek között jobb, megbízhatóbb munka, mint jóval nagyobb terjedelmű társai. Ugyanakkor joggal feltételezhető, hogy az utolsó kiadás óta eltelt évtized alatt a GOUDAILLIER-szótár bizonyos fókig elavult, vagy legalább is veszített címében is említett aktualitásából. Ezért is különösen jó hír, hogy tudomásunk szerint hamarosan megjelenik a mű régóta várt, jelentősen bővített új kiadása.⁵⁰

III. Konklúzió helyett⁵¹

Bár tanulmányunkban részletesebben három fontos kortárs szótárat elemeztünk, az első részben igyekeztünk átfogó képet adni a francia argószótárírás történetéről. Természetesen ez a történeti áttekintés is erősen szelektív volt abból a szempontból, hogy mindössze kilenc, bár többségében vitathatatlanul jelentős szótáron keresztül mutattuk be három és fél évszázad termését. A lexikográfiai szempontból kevésbé jelentősnek ítélt munkákon kívül tudatosan nem tértünk ki a tulajdonképpen a szoros értelemben vett argószótárak elődeinek tekinthető bi-

⁵⁰ JEAN-PIERRE GOUDAILLIER szóbeli közlése.

⁵¹ Ha már egyszer francia a téma, akkor zárjuk le ezt a tanulmányt egy jellegzetes francia fordulat, az *en guise de conclusion* egyik lehetséges magyarázatával.

rósági szószedetekre⁵², ahogy a szlengszótárak bemutatásánál is az általános⁵³ szótárakra koncentráltunk. Így nem kerülhettek górcső alá a különböző szak-szlengek, eredeti francia értelemben vett zsargonok⁵⁴ szótárai⁵⁵, ahogy a több szótáríró (pl. CARADEC) által is az argóval/szlenggel összevont „népnyelv” kivételével a többi nemsztenderd változat — mindenek előtt a bizalmas nyelvhasználat⁵⁶ — lexikográfiai feldolgozásai is kívül rekedtek vizsgálatunk keretein. Nem foglalkoztunk a kétnyelvű szlengszótárakkal sem (vö. pl. MARKS–JOHNSON 1981), nem utolsósorban azért, mert a szerepük nem volt meghatározó a francia szlenglexikográfia történetében. Azt már korábban is hangsúlyoztuk, hogy néhány kivételtől⁵⁷ eltekintve, kizárólag a maguk idejében igényesnek és jelentősnek tekinthető munkákat mutattunk be részletesebben.⁵⁸ Azt ugyanis KIS TAMÁS a magyar szlengszótárírásra vonatkozó kritikájához (KIS 2008: 72) hasonlóan mi is kijelenthetjük, hogy az igen gazdag kortárs vagy közelmúltbeli francia argószótártermés számottevő része sajnos felületes, főként korábbi szótárak anyagát továbbbővítköző, alapvetően kereskedelmi céllal létrehozott „termék”.

Bizonyos kritikai megjegyzéseink ellenére ez természetesen nem mondható el a tanulmányunk második felében részletesen elemzett három szótárról, még COLIN és MÉVEL művéről sem, amelyet pedig alighanem a legtöbb kritikával illettünk. Mindhárom szótár kiváló lexikográfusok és nyelvészek által szerkesztett, a francia és a nemzetközi szlengkutatók szemszögéből jelentős munka — reményeink szerint a részletes elemzésből is kiderült, hogy nem alaptalanul használtuk a címben a „fontos” jelzőt.

JACQUES CELLARD és ALAIN REY nemkonvencionális francia szótára jelentős „merítésbeli” korlátait leszámítva ideális történeti argószótár. JEAN-PAUL COLIN és JEAN-PIERRE MÉVEL argószótára mind időben, mind az egykorú változatok tekintetében jóval többet markol, de több szempontból is (példaanyag gaz-

⁵² Ezek közül az egyik legismertebb a *Coquillard*-ok híres, 1455-ös dijoni perének a szóanyaga (ld. CALVET 1994: 16–18).

⁵³ Bár csupán egy szociolingvisztikai szempontból pontosan körülírt szlengváltozatot mutat be, de tematikai és funkcionális szempontból GOUDAILLIER szótára is közel áll az általános szótárakhoz, és semmiképpen sem tekinthető szakszleng szótárnak.

⁵⁴ Már utaltunk a francia eredetű *zsargon* terminus magyar és francia értelmezése közti különbségre (vö. SZABÓ 1997: 169–171 és CSERESNYÉSI 2004: 73).

⁵⁵ Így többek között nem foglalkoztunk az eredetileg dalszerző és énekes PIERRE PERRET hatalmas anyagot feldolgozó (13 210 szócikk), de az *abc de la langue française* honlap által (<http://www.languefrancaise.net/Argot/Perret2002>) erősen lehúzott szaknyelvi szótárával (*Le parler des métiers* [A mesterségek nyelvhasználata], 2002).

⁵⁶ Ezért is maradt ki, noha mellőzése szakmailag is indokolt lett volna, CLAUDE DUNETON *Le guide du français familier* [Útmutató a bizalmas franciához] (1998) c. műve.

⁵⁷ Pl. az „állatorvosi ló” CARADEC-szótár.

⁵⁸ Ezért sem esett szó például ALBERT DOILLON *Dictionnaire de l'argot* (Argószótár) című, sokat ígérő, de valójában korábban megjelent, nem túl igényes kisszótárakból úgy-ahogy összefüggő, 2010-es szótára.

dagsága, etimológiák használhatósága) kevesebbet fog. Ugyanakkor e munkák jóvoltából a frankofón közönség két meglehetősen jó történeti argósztárral is rendelkezik, ráadásul ez a két lexikográfiai munka sok szempontból nagyon hasznosan kiegészíti egymást. Természetesen lehetne (és kell is!) még messzebbre és még alaposabban visszanyúlni a múltba⁵⁹, de a két tárgyalt szótár szócikkeinek áttekinthetősége és a gazdag példaanyag használata tekintetében nemcsak a magyar, de akár az angolszász szlengszótárírás számára is követendő példa lehet.

De hogy állunk napjaink és a közelmúlt francia szlengjével? JEAN-PIERRE GOUDAILLIER *français contemporain des cités* szótára néhány apróságtól eltekintve remekül illusztrálja, hogy milyennek kell(ene) lennie egy kortárs szlenget élőnyelvi kutatások és gazdag írott dokumentáció alapján bemutató szótárnak. GOUDAILLIER munkája azonban „csak” egy — bár napjaink francia közszlengjére is igen erős hatással levő — változatot próbál rögzíteni, azaz a COLIN-MÉVELLel ellentétben nem általános szótár. Míg utóbbi, ahogy már erről korábban is esett szó, inkább a korábbi szlengváltozatokra koncentrál, és a kortárs változatokat csak írott források alapján mutatja be. Az ideális alighanem egy GOUDAILLIER, COLIN, MÉVEL és LECLÈRE, illetőleg CELLARD és REY módszereit-lehetőségeit ötvöző új nagyszótár lenne. Persze tanácsot adni mindig könnyű...

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA (1980a): A „pesti nyelv”. In: BÁRCZI GÉZA: *A magyar nyelv múltja és jelene. (Válogatott tanulmányok)*. Budapest : Gondolat Kiadó. 237–279. (1. kiadás: 1931–1932).
- BÁRCZI GÉZA (1980b): A városi népnyelv kérdéséhez. In: BÁRCZI GÉZA: *A magyar nyelv múltja és jelene. (Válogatott tanulmányok)*. Budapest : Gondolat Kiadó. 280–297. (1. kiadás: 1941).
- Bibliographie des dictionnaires d'argot, de français «populaire» et de français familier* [A francia argó-, népnyelvi és bizalmas nyelvi szótárak bibliográfiája]. URL: <http://www.languefrancaise.net/Argot/BibliographieDesDictionnaires>.
- BRUANT, ARISTIDE (1993): *L'argot au XXe siècle. Dictionnaire français–argot* [Az argó a XX. században. Francia–argó szótár]. H. n. : Fleuve Noir. (1. kiadás: 1901).
- CALVET, LOUIS-JEAN (1994): *L'Argot* [Az argó]. Paris : PUF.
- CARADEC, FRANÇOIS (1989), *N'ayons pas peur des mots. (Dictionnaire du français argotique et populaire)* [Ne féljünk a szavaktól. (A francia argó és városi népnyelv szótára)]. Paris : Larousse. (1. kiadás: 1977).

⁵⁹ A merítés nagysága tekintetében bámulatra méltó JONATHON GREEN *Cassel's Dictionary of Slang* (2005) c. angol szlengszótára, amely több mint 85 000 szócikket tartalmaz (és a akkor még nem is utaltunk a nemrég megjelent háromkötetes *Green's Dictionary of Slang*-re). Azonban tegyük hozzá, hogy GREEN szócikkei a tárgyalt francia munkákhoz képest jóval szikárabbak.

- CELLARD, JACQUES–REY, ALAIN (1991): *Dictionnaire du français non conventionnel* [A nemkonvencionális francia nyelv szótára]. Paris : Hachette. (1. kiadás: 1980).
- [CHÉREAU, OLIVIER] (1741): *Le Jargon ou langage de l'argot réformé* [A zsargon avagy a megreformált argó nyelvezete]. Troyes : Jean Oudot (2. kiadás: Párizs, 1628). URL: http://www.archive.org/details/fre_b2079204.
- COLIN, JEAN-PAUL–CARNEL, AGNÈS (1991): Argot, dicos, tombeaux [Argó, szótárak, síremlékek]. *Langue française* 90: 28–39.
- COLIN, JEAN-PAUL–MÉVEL, JEAN-PIERRE–LECLÈRE, CHRISTIAN (1990): *Dictionnaire de l'argot* [Argószótár]. Paris : Larousse.
- COLIN, JEAN-PAUL–MÉVEL, JEAN-PIERRE–LECLÈRE, CHRISTIAN (2006): *Grand dictionnaire de l'Argot et du français populaire* [A francia argó és népnyelv nagyszótára]. Paris : Larousse.
- CSERESNYÉSI LÁSZLÓ (2004): *Nyelvek és stratégiák*. Budapest : Tinta.
- DELESALLE, GEORGES (1896): *Dictionnaire argot-français & français-argot* [Argó–francia és francia–argó szótár]. Paris : P. Ollendorff.
- DELVAU, ALFRED (1867): *Dictionnaire de la langue verte* [Argószótár]. Paris : E. Dentu. (1. kiadás: 1866).
- DESCAMPS-HOCQUET, MARGUERITE R. (1989): *Bibliographie des argots français* [A francia argók bibliográfiája]. Paris : Sorbonnargot.
- DOILLON, ALBERT (2010): *Dictionnaire de l'argot* [Argószótár]. Paris : Robert Laffont.
- DUNETON, CLAUDE (1998): *Le guide du français familier* [Útmutató a bizalmas franciához]. H. n. : Seuil.
- ESNAULT, GASTON (1965): *Dictionnaire historique des argots français* [A francia argók történeti szótára]. Paris : Larousse.
- FRANÇOIS-GEIGER, DENISE (1990): Introduction [Bevezetés]. In: COLIN, JEAN-PAUL–MÉVEL, JEAN-PIERRE–LECLÈRE, CHRISTIAN (1990): *Dictionnaire de l'argot*. Paris: Larousse. XI–XVII.
- GADET, FRANÇOISE (1992): *Le français populaire* [A francia népnyelv]. Paris : PUF.
- GOUDAILLIER, JEAN-PIERRE (2001): *Comment tu tchatches! Dictionnaire du français contemporain des cités* [Jó dumád van! A mai külvárosi francia nyelv szótára]. Paris : Maisonneuve & Larose. (1. kiadás: 1997).
- GRANVAL (1725): *Le vice puni, ou Cartouche* [A kiérdemelt büntetés, avagy Cartouche]. Antwerpen : Grandveau.
- GUIRAUD, PIERRE (1986): *Le français populaire* [A francia népnyelv]. Paris : PUF. (1. kiadás: 1965).
- KIS TAMÁS (1997): Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. In: KIS TAMÁS szerk.: *A szlengkutatás útjai és lehetőségei*. (Szlengkutatás 1. sz.) Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. 237–296.
- KIS TAMÁS (2008): A szlengszótárkészítés műhelytitkaiból. (Megjegyzések legújabb szlengszótárunk margójára). *Magyar Nyelvjárások* 46: 71–102.
- LACASSAGNE, JEAN–DEVAUX, PIERRE (1935): *L'argot du « milieu »* [Az alvilág argója]. Paris : Albin Michel. (1. kiadás: J. LACASSAGNE, 1928).
- LARCHEY, LORÉDAN (1881): *Dictionnaire historique d'argot [et] des excentricités du langage* [Az argó és a nyelvi hóbortosságok történeti szótára]. Paris : E. Dentu. (1. kiadás: 1878).

- LA RUE, JEAN (1986): *Dictionnaire d'argot* [Argósztár]. H. n. : Flammarion. (1. kiadás: Paris : Arnould, 1894).
- Le dictionnaire de la zone. Tout l'argot des banlieues* [Külvárosi szótár. A teljes elővárosi argó] URL: <http://www.dictionnairedelazone.fr>.
- LE BRETON, AUGUSTE (1960): *Langue verte et noirs desseins* [Argó és sötét tervek]. Paris : Presses de la cité.
- MARKS, GEORGETTE A.–JOHNSON, CHARLES B. (1981): *Harrap's Dictionnaire Argot–Slang Dictionary. Anglais–Français, Français–Anglais* [Angol–francia, francia–angol argó–szleng szótár]. London–Paris : Harrap. (1. kiadás: 1975).
- PÉCHON DE RUBY (1596): *La vie généreuse des mercelots, gueuz et boesmiens* [A vándorkereskedők, koldusok és cigányok kalandos élete]. Lyon : J. Juilleron.
- PERRET, PIERRE (1982): *Le petit Perret illustré par l'exemple* [Kis Perret sok példával]. Jean-Claude Lattès, h. n.
- PERRET, PIERRE (2002): *Le parler des métiers* [A mesterségek nyelvhasználata]. Paris : Robert Laffont.
- SANDRY, GÉO–CARRÈRE, MARCEL (1953): *Dictionnaire de l'argot moderne* [A modern argó szótára]. Paris : Dauphin.
- SEGUIN, BORIS–TEILLARD, FRÉDÉRIC (1996): *Les Céfrans parlent aux Français. Chronique de la langue des cités* [A lakótelepi francia nyelv krónikája]. Paris : Calmann-Lévy.
- SIMONIN, ALBERT (1957): *Le petit Simonin illustré* [Kis Simonin példákkal]. Paris : Pierre Amiot.
- SZABÓ DÁVID (1997): A francia argó. In: KIS TAMÁS szerk.: *A szlengkutatás útjai és lehetőségei*. (Szlengkutatás 1. sz.) Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. 159–183.
- SZABÓ DÁVID (2006): Peut-on parler de phonosymbolisme en argot hongrois? [Beszélhetünk-e hangszimbolikáról a magyar szleng esetében?] *Revue d'Études Françaises* 11: 209–217.
- SZABÓ DÁVID (2010): Nemsztenderd változatok egy új francia–magyar szótárban. *Revue d'Études Françaises* 15: 53–64.
- SZABÓ DÁVID (2012): Les dictionnaires de l'argot hongrois (1989–2009). Bilan de vingt années de lexicographie argotique [A magyar szlengszótárak (1989–2009). Húsz év mérlege]. In: PODHORNÁ-POLICKÁ, ALENA szerk.: *Expressivité et identité*. Brno : MuniPress. (Megjelenés előtt.)
- VIDOCQ, EUGÈNE-FRANÇOIS (2007): *L'argot des voleurs* [A tolvajok argója]. Houilles : Éditions Manucius. (1. kiadás: *Les Voleurs* [A tolvajok], 1836).
- VIRMAÎTRE, CHARLES (1894): *Dictionnaire d'argot fin-de-siècle* [Századvégi argószótár]. Paris : A. Charles.

Three major dictionaries French argot lexicography today

Part 1 of this paper consists of a historical overview of major argot dictionaries ranging from the second edition of *Le jargon ou langage de l'argot réformé* published in 1628 to the regularly updated online edition of today's *Dictionnaire de la zone*. Even though VIDOCQ's *Les Voleurs* (1836), DELVAU's *Dictionnaire de la langue verte* (1866), LARCHEY's *Dictionnaire historique d'argot* (1878), BRUANT's (de BERCY's?) *L'argot au XXe siècle* (1901), ESNAULT's *Dictionnaire historique des argots français* (1965), CARADEC's *Dictionnaire du français argotique et populaire* (1977) or SEGUIN and TEILLARD's *Les Céfrans parlent aux Français* (1996) show a mixed picture as far as quality is concerned, all of them played an important role in the history of French argot and argot-related linguistic research.

In the second part I am analyzing three dictionaries that have had a considerable impact on slang studies in France during the last twenty years or so. CELLARD and REY's *Dictionnaire du français non conventionnel* was first published in 1980, but its revised and updated second edition (1991) remains an essential lexicographic source for anyone interested in colloquial French. Even though the term non conventionnel (unconventional) chosen by the authors to replace argot does not seem to have convinced French scholars, this work is an almost perfect example of a historical slang dictionary based on well documented and highly readable literary sources. The entries are detailed and well-organized and the etymological explanations are reliable. One should not forget, however, that this remarkable historical dictionary covers only a limited period ranging from 1880 to 1990.

COLIN, MÉVEL and LECLÈRE's *Dictionnaire de l'argot* (1990 — reedited in 2006 under the title *Grand dictionnaire de l'Argot et du français populaire*) was intended to replace, at Larousse publishing house, the mid-20th century's best argot dictionary, ESNAULT's *Dictionnaire historique des argots français*. With 10 000 entries this is the richest French argot dictionary of our time; however, this is more a historical dictionary than a dictionary of current slang. As a historical dictionary it covers a much richer corpus, but it is considerably less reliable than CELLARD and REY's work.

In contrast to the preceding ones GOUDAILLIER's *Comment tu tchatches!* (first published in 1997 and reedited in 2001) is neither a general nor a historical argot dictionary. Its great advantage lies in the fact that it presents a current

slang variety called *français contemporain des cités* mainly on the basis of field research carried out in the greater Paris area.

As a dictionary of a current slang variety and as a historical dictionary covering a given period both GOUDAILLIER's and CELLARD and REY's work can be considered excellent. Despite its deficiencies, COLIN, MÉVEL and LECLÈRE's *Dictionnaire de l'argot* is also a reliable dictionary. However, in order to have an ideal dictionary of French argot we would need the methods and the possibilities of all three dictionaries analyzed in this paper.

A német szleng és lexikográfiája

„Ich hör’ es gerne, wenn die Jugend plappert;
das neue klingt, das alte klappert.”*
J. W. Goethe

1. Bevezetés

A jelen munka célja a német szleng lexikográfiájának bemutatása, amelyhez pedig föltétlenül szükséges, hogy a szleng témakörével a *n é m e t n y e l v* kontextusában foglalkozzunk. Ahhoz tehát, hogy közelebb jussunk annak megértéséhez, hogy mit is kell valójában érteni a jelen írás címében szereplő *szleng*, pontosabban szólva: *német szleng* kifejezés alatt, először nemcsak azt kell tisztázni, hogy mit jelent számunkra magának a szlengnek a fogalma, de — legalább vázlatosan — meg kell ismerkednünk a német nyelv változataival, valamint az azokra jellemző főbb sajátosságokkal is. Így ugyanis lehetővé válik számunkra egyfajta összkép megteremtése. Egy ilyen „összkép” persze nyilvánvalóan soha nem lehet teljes, mégis elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy világosabban lássuk az egyes réteg- és csoportnyelvek helyét és státusát a német nyelv egészén belül. Emellett szól a német nyelv alapvetően pluricentrikus jellege (POLLENZ 1988: 198–218, 1990: 5–38), s a probléma — részben ebből adódó — összetettsége és egyes részleteiben máig tisztázatlan volta is.

A fentebb elmondottakból következően feltesszük tehát a kérdést: mit nevez(het)ünk egyáltalán szlengnek, mi is valójában a szleng? Nem adható azonban egyetlen általános definíció a szlengre. KÖVECSES találóan így ír erről: „Mindenki felismeri a szlengszavakat, de senki nem tudja pontosan meghatározni, hogy mi a szleng. Mindenki tud példát mondani a szlengre, de meghatározásaink mégis nagymértékben eltérnek egymástól. Ezzel nemcsak az egyszerű (vagy stílusosan a »mezei«) beszélők vannak így, hanem a szlenget hivatásosan tanulmányozó nyelvészek is (...) Így aztán a szlengre a nyelvészeti irodalomban is több tucatnyi egymástól merőben eltérő meghatározást találunk. Vannak, akik a szlenget olyan nyelvnek tekintik, melyet főleg az alvilág használ (a szleng mint

* „Szívesem hallgatom, ha az ifjúság felesel, az új csilingel, a régi kerepel.” (J. W. Goethe).
(Saját fordítás. — P. P.)

tolvajnyelv)¹; vannak, akik szerint a szleng a barátok közti nagyon fesztelen, bizalmas nyelvhasználat; vannak, akik a szlenget az ifjúsági nyelvvel azonosítják; vannak, akik a szlengben a »nép költészetét« látják; és vannak, akik számára a szlengszavak kreatív beszélők rövidéletű, változékony produktumai. Továbbá a szlengdefiníciók egy része szociologizál, vagyis bizonyos többé-kevésbé zárt csoportok nyelvével azonosítja a szlenget, más része pedig pszichologizál, vagyis a szlenget olyan nyelvnek tartja, amelyet az egyén a csoportba való tartozás kifejezése céljából használ. Ezek a meghatározási kísérletek mind jogosak, de egyenként véve mind csak részigazságokra mutatnak rá és nem tartalmazzák a szlenggel kapcsolatos összes fontos jellemzőt. A szleng sokkal összetettebb jelenség annál, minthogy egyetlen tulajdonsággal meghatározható legyen.” (KÖVECSES 1997: 7–8).

CSERESNYÉSI szerint viszont a szlengnek van egy igen fontos jellemzője, mégpedig az, hogy a szleng szinte mindig valami helyett áll, bár hozzáteszi, hogy — ritkán ugyan — de létezhet a maga jogán is. Így nála a szleng tulajdonképpen az eufemizmus rokona. „A szleng általában egyes primér, társadalmilag maradéktalanul elfogadott kifejezések helyettesítése játékos, humoros módon (...). Ez a szleng definíciójának alapjául szolgáló ismérv, amelyen túl a szleng sokféle járulékos sajátosságáról lehet még beszélni: a csoportnyelviség, közönségesség stb. ilyen (nem lényegi) sajátságok. Van olyan szleng, amelynek használata egy-egy csoporthoz köthető, azaz **csoportszleng**, de ebből nem következik, hogy a szleng valamiféle csoportnyelv vagy csoportnyelvek gyűjtőneve lenne. A szleng sokszor a társadalom peremére szorult vagy a (nyelvi) viselkedés társadalmi normáját hordozó rétegtől elhatárolódó (»deviáns«) csoportok nyelve. J. R. Firth nyomán az ilyen csoportok beszédmódjára a **korlátozott nyelv** (*restricted language*) kifejezést szokás használni. Az ilyen csoportok elkülönültek, valamelyest zártak, sőt olykor konspiratívak: »ellen nyelvük« pedig ki-rekeszthet másokat, mert a dolgokat szokatlan kifejezésekkel jelöli (...). A legtöbb csoportszleng azonban nem konspiratív »titkos« nyelv, nem hozzáférhetetlen a kívülállók számára, bár jelzi a beszélő identitását és a beszélők közötti szolidaritást, például a diákszleng vagy a taxisszleng. Létezik ugyanakkor **általános szleng** is, amelyet a nyelvközösség legtöbb tagja ismer és használ” (CSERESNYÉSI 2004: 69–70). Mindezeket — mintegy kiindulópontként — föltétlenül figyelembe kell venni, ha a szlengről általában beszélünk.

Bár a német nyelv ismeri a szleng (Slang) szót, a szakirodalom a német szlengre vonatkozóan a *deutscher Slang* kifejezést mégis viszonylag ritkán használja (GENTHE 1892-es munkájának címében például szerepel), mivel a *Slang* szó a mai németben főként az angol-amerikai kultúrkörrel asszociálódik. Általá-

¹ Az argó kutatásának problémáiról Közép-Európában ld. SULÁN BÉLA írásait (1961, 1963).

nos értelemben a *Slang* a németben a köznyelv (*Umgangssprache*) „hanyag”, „pongyola” formájaként definiálódik és a *Slang* a *Jargon* szó szinonimájaként jelenik meg (WAHRIG 1994: 1451). A német szakirodalomban a szlengre vonatkozó információkat leggyakrabban a *Gruppensprache*, *Soziolekt*, *Sondersprache* címszavak alatt találjuk (Ernst 2004: 272, 280, König 1978: 11, 132, Stedje 1989: 198–202). A német szlengdefiníciók többsége szociologizál, vagyis a szlenget egy adott társadalmi (nem területileg elkülönülő) csoport például a fiatalok (*Jugendsprache*), az egyetemisták (*Studentensprache*), a sportolók (*Sportjargon*), a katonák (*Soldatensprache*) olyan nyelvváltozatának (*Sprachvarietät*) tartja, amelynek a sztenderd nyelvváltozatnál alacsonyabb a presztízse. A szleng és az általánosan használt sztenderd nyelvváltozat közötti különbség főként lexikai, és nem grammatikai természetű, mint például a nyelvjárások esetében. A szlengnek a sztenderd nyelvváltozattól való lexikai eltérése lehet csupán kis-, de lehet akár igen jelentős mértékű is. Ez utóbbi esetben a csoporton kívül állók számára a (pl. bűnözői) csoport által használt nyelvváltozat (pl. *Gaunersprache* ’tolvajnyelv’, *Rotwelsch*) már nem, vagy csak alig érthető. Az ilyen szleng — jellegét tekintve — a titkos nyelvekkel (*Geheimsprachen*) mutat rokonságot. A szlengre vonatkozó német szakirodalomban a tolvajnyelven (*Rotwelsch*) kívül különösen az ifjúsági nyelvnek (*Jugendsprache*) jut kitüntetett (nem csupán nyelvész) figyelem.

A társadalmi (és a vele együtt járó nyelvi) tagolódás kialakult mintái az emberi társadalmak és nyelvek területi, történeti különfejlődése miatt természetesen társadalmanként, nyelvenként eltérőek. A német esetében a több terminussal jelölt, régiók fölötti, csoporthoz nem köthető sztenderd nyelvváltozat mellett például széles körben kutatottnak és eléggé jól feltérképezettnek számítanak az egyes nemzeti variánsok, a *Schweizerdeutsch*, az *Österreichisch*, az ún. luxemburgi német, a *Letzeburgsch* vagy az egykori NDK-ban beszélt változat, az ún. *Deutsch der DDR* és a népnyelvek, illetve a nyelvjárási beszéd gyűjtőhalmazának tekinthető regionális köznyelvek (*Mundarten*, *regionale Umgangssprachen*²) például a *Honoratiorenschwäbisch*-nek is nevezett *Württembergisch*, a *Berlin(er)isch*, a Ruhr-vidéken beszélt *Kohlenpottdeutsch*, az alnémet elemeket tartalmazó *Missingsch* vagy a bajor szókincs- és szóalakbeli eltérései.³ Ezek a

² A legtöbbször ’köznyelvnek’ fordított *Umgangssprache* kifejezéssel — csakúgy mint több, más nyelvváltozatokat jelölő terminussal kapcsolatban is — külön problémát jelent, hogy eltérő jelentésekben használják őket. STEDJE így ír erről: „manche Begriffe werden in unterschiedlichen Bedeutungen verwendet oder undeutlich definiert” [néhány fogalom többféle jelentésben használatos vagy nincs világosan meghatározva] (STEDJE 1989: 182).

³ Ezekről ld. FRÜNDT–FRÜNDT 2001, MAGENAU 1964, MENTRUP–KÜHN 1980, MUNSKE et al. 1988, PANIZZOLO 1982, POLENZ 1990: 5–38, REIHER 1995: 232–243, RIZZO-BAUR 1962, SCHARNHORST 1995: 63–75), amelyet a számos, regionális szókincset, szóalakokat rögzítő, átfogó munka és szótár (például osztrák német–német, svájci német–német stb.) létrejötte kellően alátámaszt (EBNER 1980, KOVÁCSOVÁ–MICHALUS 1989, SEIBICKE 1983, MUHR 1993, VALTA 1967, MEYER 1989, WINTERSBERGER–ARTMANN 1995, DÖRIG 1993, SCHIERER–ZAUNER 2002, HIETSCH 2000, ÖW. 1991, KÖNIG 1978, PANTEA–KEINTZEL 2001, HALBEDL 2010, SEDLACZEK 2011a, 2011b).

regionális köznyelvek — amelyek jellemzően beszélt nyelvi változatok — természetesen nem teljesen egységesek: a nyelvi szituációtól függően közelíthetnek a régiók fölötti sztenderd nyelvváltozathoz, de akár a kifejlődésük talajául szolgáló bázisnyelvjáráshoz is. Ezek a bázisnyelvjárások sajátos belső norma-, illetve szabályrendszerrel rendelkeznek, és a nyelvi rendszer számos területén eltérnek (pl. a kiejtésben, az intonációban, a névelőhasználatban és természetesen a szókincsben, illetve az egyes nyelvtani szerkezetek használatában). Az összkép meglehetősen árnyalt. Mindez azonban azt is jól illusztrálja, hogy egyes nyelvtani szerkezetek, valamint igeidők előnyben részesítése vagy épp mellőzése nemcsak (például földrajzilag vagy más módon) elhatárolt beszélői rétegekhez kapcsolódhat, hanem a nyelvhasználat funkcióihoz is.

E normák képezik a megnyilatkozások és a szövegek egyik vagy másik funkcionális stílushoz való besorolásának az alapját. Közülük a legfontosabbak: a hivatalos (németül többnyire *Kanzleistil* vagy *Amtsstil*, illetve *Behördenstil* neven szerepel), a tudományos, a publicisztikai, a szónoki stílus, valamint a mindennapi érintkezés stílusa. Többen ide sorolják az ún. „irodalmi” stílust is (pl. SZULC 1994: 205), mások szerint azonban a szépirodalom ebből a szempontból nem tekinthető homogénnek, mivel sokféle stílus fedezhető fel benne (UZONYI 1996: 53). A német nyelvre vonatkozóan általánosan elfogadott KLAPPENBACH felosztása, amely négy fő stíluszintet különböztet meg: emelkedett (*gehoben*), neutrális (*normalsprachlich*), pongyola-köznyelvi (*salopp-umgangssprachlich*), vulgáris (*vulgär*), de ezeken belül különböző árnyalatokkal is számol (KLAPPENBACH 1980).

A teoretikusok a németen belül több nyelvi szintet különítenek el: *Literatursprache*, *Schreibsprache*, *Hochsprache*⁴, *Gemeinsprache*, *Umgangssprache* (másik nevén *gesprochene Sprache*), *Lesesprache* (URBAŇCZYK 1956: 9–36).

Külön probléma, hogy az *irodalmi nyelv* kifejezés — akárcsak szó szerinti német megfelelője a *Literatursprache* — nemcsak az egységes nemzeti nyelvre utalhat, de az irodalmi művek (néha akár nyelvjárási elemeket tartalmazó) nyelvvezetére is (CSERESNYÉSI 2004: 62). Az ún. *Umgangssprache* jelentése hagyományos értelemben talán ’köznyelv’ lehetne (így fordítja a német–magyar akadémiai nagyszótár is) ez tehát a társas érintkezésben használt, b e s z é l t n y e l v á l t o z a t o t jelöli, amely nem mindig választékos, de még elfogadható igényesség jellemzi és vannak bizonyos régiókra jellemző alváltozatai is, amelyeket regionális köznyelveknek (*regionale Umgangssprachen*) nevezünk.

Persze meg kell jegyezni, hogy a 19. században JOHANN HEINRICH CAMPE által alkotott *Umgangssprache* terminus meghatározása igen problematikus,

⁴ Németországban egyre gyakrabban találkozni ilyen értelemben a *Hoch-* vagy *Nationalsprache* terminus helyett a *Standardsprache* kifejezéssel, mivel a német nyelv esetében több nemzeti variáns is létezik. (Erről és az ún. „négy variáns modellről”: JÄGER 1980: 375–379, REIHER 1995: 232–243, POLENZ 1988: 198–218.)

mert bár germanisztikai munkákban gyakran előforduló kifejezésről van szó, a szerzők csak a legritkább esetben adják meg pontosan a jelentését. Így aztán, míg a 19. században a kifejezés elsősorban a társas érintkezés nyelvét jelentette, ma már egyesek felfogásában „negatívabb jellemzést” kap, az átlagember szlenggel tarkított hétköznapi beszédét értik alatta, tehát egy olyan, alacsonyabb társadalmi presztízzsel bíró és gyakran nyelvterületi sajátosságokat is felmutató beszélt nyelvváltozatot, amely a szlenggel érintkezik, illetve azzal bizonyos mértékű átfedést mutat. C. J. WELLS szerint például az *Umgangssprache* valahol „félúton” helyezkedik el a sztenderd nyelvváltozat és a szleng között (WELLS 1990: 395). Ez az oka, hogy az *Umgangssprache* ilyen értelmezésen alapuló szótárai (mint pl. KÜPPER 1963–1966-es szótára) BICHEL megfogalmazása szerint meglehetősen „heterogén lexikai anyagot” közölnek (erről és az *Umgangssprache* terminus értelmezési módjairól l. BICHEL 1980: 379–383, ERNST 2004: 47).

Adódik a kérdés, hogy vajon hol helyezkednek el ebben a rendszerben például a német nyelvterület nagyvárosaiban: Bécsben, Berlinben vagy akár Kölnben létrejövő „nyelvek”, precízebben fogalmazva: nyelvváltozatok, s hol a belőlük kinövő, nem csoporthoz kötött, nem titkos, alacsonyabb rendű regionális köznyelvek, eredeti nevükön a *Wienerisch*, a *Berlin(er)isch* vagy a *Kölsch*? Olyan, alsóbb társadalmi rétegekben kifejlődő, folyamatosan újratermelődő, különleges nagyvárosi nyelvváltozatok ezek, amelyek sok forrásból táplálkoznak, mindig eleven képzésmódokat mutatnak fel, s amelyeknek az idők során német nyelvterületen nem kevés nyelvészeti figyelem jutott. Ha ezeket a „nagyvárosi zsargonokat” felülről lefelé haladva pozicionálni kellene az előzőekben felvázolt hierarchiában, a következő lehetne a sorrend: irodalmi nyelv (*gehobene Sprache*) — általános regionális köznyelv (*überregionale Standardsprache*) — regionális köznyelv (*regionale Umgangssprache*) — városi zsargon (pl. *Berlinerisch*, *Wienerisch*) (WELLS 1999: 396).

Sokszor azonban még ezek az ún. városi zsargonok is további, kisebb részekre tagolhatók, hiszen a bécsi zsargonon belül is elkülöníthetünk például ottakringi változatot (*Ottakringerdeutsch*). Ez földrajzi alapú elhatárolás, amely Bécs XVI., Ottakring nevű kerületéhez kötődik. (A kerület jelentős ipara — mindelelőtt határokon túl is ismert sörfőzdéje — miatt nagyszámú Csehországból érkezett munkás telepedett itt le, Bécsben a X. kerület után itt találjuk a legnagyobb számú cseh kisebbséget. Minden bizonnyal ez szolgálhat magyarázatul a bécsi nyelven belül is sajátos helyet elfoglaló ún. *Ottakringerdeutsch* létrejöttére.)

Végezhető azonban más szempontokat figyelembe vevő elhatárolás is. Még mindig a bécsi városi zsargonnál maradva, beszélhetünk a bécsi fiákeresek nyelvéről (*Fiakerdeutsch*), és akkor egy foglalkozás alapján elkülönített csoport nyelvhasználatáról, azaz általánosabban fogalmazva egy csoportnyelvről (*Gruppensprache*) beszélünk. Az előbbihez hasonló, foglalkozás alapján elkülöníthető szaknyelvek (*Fach-/Berufssprachen*) még például a katonák nyelve (*Soldaten-*

sprache)⁵, a vadászok nyelve (*Jägersprache*), a medicina nyelve (*Sprache der Medizin*), a műszaki, az üzleti nyelv, vagy a sportsargon (*Sportjargon*), amely természetesen sportáganként differenciálódik. Ezeket a foglalkozás (egy-egy szakma például a divat-, a modell-, a könnyűzenei vagy a számítógépes szakma) szerint elkülönülő, az ezek sajátos világára jellemző „nyelveket” nevezi a német *Szenesprache*-nek is. Ezeknek a szaknyelveknek vagy inkább szakzsargonoknak a speciális szókincse egy- vagy többnyelvű szakszótárakban van feldolgozva (ROSENBAUM 2001, WIPPERMANN et al. 2000).

Meg kell különböztetnünk azonban ezektől a szakmai irányultságú nyelvektől (*sachorientierte Fachsprachen*; ezekről még: HAHN 1980: 390–395), a (szociális) ún. csoportirányultságú rétegnyelveket (*gruppenorientierte Sondersprachen*), amelyek sok esetben a társadalom többi részének nyelvi magatartásával, nyelvhasználatával szembeni különállás hangsúlyozásának eredményeként jöttek létre (MÖHN 1980: 384–390), s amelyek között külön csoportot alkotnak az ún. „ellennyelvek” (*Kontrasprachen*) (STEDJE 1989: 182–212). Ilyen ellennyelv (más néven *Geheimsprache*, azaz ’titkos nyelv’) a tolvajnyelv vagy argó (németül *Rotwelsch*) is, amelyet sokan par excellence a szlenggel azonosítanak.⁶ Az argó státusát tekintve részben kívül áll a nemzeti nyelv (*Nationalsprache/Standard-sprache*) körén. Használói ugyanis szándékoltan rekesztik magukat ki onnan, mivel az a céljuk, hogy ne legyenek érthetőek az adott csoporthoz vagy réteghez nem tartozók számára. Természetesen a tiszta argó és az argókifejezések által enyhén színezett nyelv között átmenetek egész sorával találkozhatunk. A *Rotwelsch* leginkább csak a szókincseben tér el a némettől, sok cigány és jiddis eredetű szót tartalmaz, melyeknek egyike-másika megtalálható példának okáért a berlini és bécsi városi zsargonban is (KIAULEHN 1985: 37, BEYERL–HIRTNER–JATZEK 2002: 53, ROELCKE 2009: 78, SEDLACZEK 2011b, WELLS 1999: 398–399). A mai német jiddisizmusai és cigány eredetű szavai (pl. *Bäfel* ’őcska áru, bóvli’, *Gauner* ’csaló’, *kaputt/kapores/flöten gehen* ’kárba vész’, *Maloche* ’meló’, *Maure/Moire* ’majré’, *meschugge* ’bolond’, *mies* ’rossz, vacak’, *Schnorrer* ’lejmoló’, *Stuss* ’hülyeség, hülye duma’, *Tinnef* ’bóvli, vacak dolog’, *Kaschemme* ’kocsma’, *das Mensch* ’kurva, lotyó’, *Tater* ’cigány ember, dádé’, *tschoren* ’csór’) szlengnek minősülnek, és természetesen ugyanígy szlengnek számítanak a *Rotwelsch*-ből származó olyan szavak is mint pl. a *Bulle* ’zsaru’ vagy a (*aus*)*bal-*

⁵ A nemzeti variánsoknak megfelelően tagolódó német katonai nyelvről ld. HORN 1898, MAUSSER 1917, KÜPPER 1970, 1986, DEWITZ 2001, GEBAUER–KRENTZ 1989, MÖLLER 2000, TSCHIRCH 1969: 259, 268, 286, WELLS 1999: 402–407. Az alábbi internetcímen elérhetők a német katonai szleng nemzeti variánsok szerinti szótárai: <http://de.wiktionary.org/wiki/Verzeichnis:Soldatensprache>.

⁶ A szó maga a középfelnémet *rot(e)* ’csirkefogó, koldus’ és a *welsch* ’idegen, érthetetlen beszéd’ összetétele, és eredeti jelentése kb. a ’himpellérek zagyva beszéde’. Számos más elnevezése is ismert, melyek közül gyakori a *jenische Sprache* kb. ’a ravaszok nyelve’ (a *jenisch* szó forrása a cigány *džan-* ’tud, ismer, ért’; vö. HUTTERER 1986: 346).

dowern 'kiszimatol/kikémlel'. A *Rotwelsch* hatással volt nemcsak a német köznyelvre és a nagyvárosi zsargonokra, de a csoportnyelvekre, így például a diáknyelvre, a katonai nyelvre és a kábítószeresek nyelvére is.

A fiatalok nyelve vagy más kifejezéssel élve az ifjúsági nyelv (*Jugendsprache*) előzményének tekinthető az egyetemi hallgatók nyelve vagy a diáknyelv, németül *Studentensprache* vagy *Burschensprache*. Ez egy jórészt latin eredetű és latinizált, illetve franciából átvett vagy franciás hangzású szavakkal erősen átítatott csoportnyelv, amely a német egyetemi hallgatók között volt elterjedve. A francia nyelvnek a német diáknyelvre gyakorolt hatása a latinéval vetekszik. A német diáknyelv a 18. század elejétől a 19. század közepéig élte virágkorát, tehát abban az időszakban, amikor a német anyanyelv lassanként kezdte a felsőoktatásban kiszorítani a latint. Ekkoriban nemcsak az egyetemi hallgatók megjelenése, életformája és szokásai, de nyelve (főként ennek a nyelvnek a szókincse) is meghatározó szerepet töltött be az egyetemi városok életében. Az egyetemi hallgatók nyelve természetesen jelentős hatást gyakorolt az ekkoriban működő középiskolák tanulóinak a nyelvére, a *Pennälersprache*-ra is. Az egyetemi diáknyelv identitásjelző és identitáserősítő szereppel bírt: mintegy kapcsot képezett az egyetemi hallgatók között. A német egyetemisták aztán hazatérve magukkal vitték ezt a nyelvet a szülőföldjükre, szűkebb pátriájukba, sőt nemritkán egész életükön át végigkísérte őket ez a sajátos nyelvváltozat. Bár a diáknyelvet több, különböző egyetemen (pl. Gießen, Halle, Jéna, Lipcse, Göttingen) beszélték, viszonylag egységesnek nevezhető, regionális eltérések alig mutathatók ki benne.

Annak ellenére, hogy az egyetemi diákegyesületek tagjainak nyelvhasználatára még ma is jellemzőek bizonyos sajátosságok, a 20. századtól kezdve diáknyelvről vagy egyetemi nyelvről mint egységes különálló csoportnyelvről már nem beszélhetünk. Bár egyes diáknyelvi kifejezések (mint pl. *Anschiss* 'vívás során szerzett (viselőjének tekintélyt adó) sebhely', *Conkneipant* 'ivócimbora', *Spiritus Kornus* '(gabona)pálinka', *Dickus* 'kedvelt személy, haver', *Bacchant* 'új diákegyesületi tag, gólya', *Zur welcher Couleur gehört er?* 'Melyik diákegyesület tagja?') már végleg feledésbe merültek, egyes diáknyelvi eredetű szavak vagy jelentések — kiváltképp egyetemi körökben — máig fennmaradtak (pl. *Fuchs* [eredetileg: *ein krasser Fux* 'elsőéves egyetemi hallgató, gólya'], *Backfisch* [eredetileg: 'rántani való hal', majd a diáknyelvben: 'éretlen egyetemi hallgató, gólya', illetve a köznyelvben: 'fiatal serdülő leány'], *Katzenjammer* 'macskajaj, másnaposság, katzenjammer', *Katzenmusik* 'macskazene', *Kommers* 'sör- vagy borivással egybekötött, évente megrendezett mulatság', *der Salamander* 'egyfajta ivási rítus', *Schmaus* 'lakoma, kiadós étkezés', ma főként összetételek tagjaként használatos, pl. *Bauernschmaus* 'parasztreggeli, disznótoros').

A fiatalok nyelve (*Jugendsprache*) H. LÖFFLER (1985: 127) szerint életkorhoz kötött, átmeneti rétegnyelv (*transitorische Sondersprache*), más szóval nevezik még „iskolaudvari szlengnek” (*Schulhofslang*) is. Ennek a rétegnyelvnek

(REINKE 1994: 295–305) a szókincse egyébként viszonylag gyorsan változik. UZONYI megjegyzi, hogy a tetszésnyilvánítás szavai a fiatalok körében az 50-es években olyanok voltak, mint például *wichtig*, *lässig*, a 60-as években *irre*, *super*, a 70-esekben *cool*, *stark*, újabb tíz évvel később *fetzig*, *geil* stb. (a *geil* vagy *supergeil* szavakat kb. ’állati jó’ jelentésben, valamint a *sternhagel* szót ’tök, nagyon’ értelemben ma már a reklámyelv is használja: HAHN 1993: 21–35, UZONYI 1996: 53). Manapság ezek változatai például *endgeil* vannak használatban, de megjelentek újabbak is, például: *fett*, *phat*, *porno*, *pornös* — ez utóbbiak ’fasza’ jelentésben.

Az ifjúsági nyelvvel foglalkozó munkák száma (ide értve az egyre szaporodó, eltérő színvonalú szótárakat is) valósággal légió. A fiatalok nyelve úgy tűnik kimeríthetetlen, igazi örökzöld téma, csak az interneten kb. 80 000 (!) weboldal foglalkozik vele, számos újság cikk (ld. KAISER 1997, KOTLORZ 1997, BULLMANN 1998, H. FRANKE 2000a, HOLGER 2000, KLEIN 2001, KNIEP 2010), tanulmány (DÜRSCHIED–SPITZMÜLLER 2006) és monográfia (ANDROUTSOPOULOS 1998) született és születik róla, s napjainkban is jelennek meg, illetve az interneten is elérhetők olyan újabb szótárak, amelyek ennek a szinte napról napra változó szókincsnek a feldolgozását feladatuknak tekintik (vö. pl. superslang.de, pukkagerman.com, www.coolslang.com/index.php?ol=den&TL=eng; PROSINGER 1984, CYFFKA et al. 2002, PONS 2002, EHMANN 1992, 2001, 2009 HEINEMANN 1989, MÜLLER-THURAU 1984, 1985, SCHÖNFELD 1985, NIEGEL 2011, GEIB–STRECKENBACH 2011). Ezekről a tanulmány második része részletesen is szól majd.

Az ifjúsági nyelvvel kapcsolatban fontos hangsúlyozni a következőket:

1. A fentebb már említett regionális köznyelvekhez hasonlóan a német fiatalok nyelve sem tekinthető teljesen egységesnek, mivel az ifjúság mint homogén csoport nem létezik (HENNE 1980: 373). Az ifjúsági nyelv fontosabb típusai a jellemző beszélői csoportok szerint a *Schülersprache* ’diáknyelv’, a *Denglisch* ’angol-német keveréknyelv’ [erről: KRÄMER 2000, ZIFONUN 2000], a *Soldatensprache* ’katonai nyelv’, a *Studentensprache* ’egyetemisták nyelve’, a *Szenesprachen* ’a különféle szcénák nyelvei (csoportnyelvek)’ (pl. *Drogenjargon* ’kábitószeresek nyelve’, *Graffiti-Jargon* ’falfirkálók nyelve’, *Hip-hop-Jargon* ’hip-hop nyelv’ stb.). Ezek ifjúsági nyelvi variánsokként (*Jugendsprachvarietäten*) egymás mellett, egymásra is hatva léteznek, mindig gyorsan és érzékenyen reagálva a társadalomban aktuálisan végbemenő eseményekre és hűen tükrözve az abban zajló folyamatokat. Ezenkívül figyelembe kell venni, hogy nemzeti variánsok tekintetében is vannak az egyes változatok között például szókincsbeli eltérések. Fontos tényező a nemi megoszlás: a fiúkra általában a szexualitással kapcsolatos és az erőszakos színezetű kifejezések használata a jellemző, míg a lányok többségükben a szórakozással és a külső megjelenéssel kapcsolatos kifejezéseket részesítik előnyben. Általános azonban, hogy a fiatalok nyelvében fel-

lelhető szavak és kifejezések az élet azon területeire vonatkoznak, amelyek a fiatalokat érdeklik és motiválják. Ilyenek például a számítógépes játékok, a könnyűzene, a sport, a generációs konfliktus, az italozás, a kábítószeres élmények és a részegség, valamint a szex.

2. Ha a sztenderd nyelvtől konzekvensen és élesen elhatárolható ifjúsági nyelvről, mint valamiféle „autonóm” képződményről nem is beszélhetünk, annál inkább beszélhetünk azokról az ifjúsági nyelvi sajátosságokról, amelyek a fonetika, a grammatika és a szóképzés területén mutatkoznak meg és amelyek a sztenderd nyelvváltozattól eltérnek.

3. Az ifjúsági nyelv mint többé-kevésbé egységes nyelvi rendszer tehát nem létezik, csupán a fiatalok kérészéletű, gyorsan változó beszédmódja (a fiatalok nyelvéről ld. HENNE 1986, SCHLOBINSKI–KOHLE–LUDEWIGT 1993, AUGENSTEIN 1998, NEULAND 2008, PAULI 2010).

Ennek az ifjúsági nyelvnek a főbb jellemzői (EHMANN 2001, ROELCKE 2009: 46–47, 75–76 és STEDJE 1989: 201–202 alapján):

a) jelentéseltolódás: pl. *Bonsai* 'bonsai' → 'kisnövésű fiatalember', *Melone* 'sárgadinnye' → 'fej', *Eisbeutel* 'jégtömlő' → 'rideg ember'.

b) jelentésbővülés: pl. *fett* 'kövér' → 'szuper, klassz, király' (valójában az angol *pretty hot and sharp* összevonásából létrejött *phat* mintájára jelent meg a németben), *hämmern* 'kalapál' → 'keményen dolgozik', *Message* 'üzenet' → 'konkrét megnyilatkozás', *kopieren* 'lemásol' → 'puskázik'.

c) jelentésszűkülés: pl. *tricky* 'trükkös' → 'agyafűrt, ravasz', *Lotter* 'semmi-rekellő, mihaszna, csavargó' → 'tréfás ember, nagy mókamester'.

d) ellentétes értelmű jelentésváltozás: pl. *Massage* 'masszázs' → 'verekedés', *Korkenknaller* 'nagy durranás, szenzáció' → 'elcsépeelt vicc', *Trällerfisch* tkp. 'dúdoló hal' → 'dumagép, énekes pacsirta'.

e) teljes jelentésváltozás: pl. *Mud* 'iszap, ingovány' → *muddeln* 'mázol, maszátol, piszmog', *Blak* 'korom' → *bläken* 'ordít, üvöltöz', *Grips* 'ész' + *Räver* 'partiarc, aki az egész napot alvással és lustálkodással tölti' → *Gripsräver* 'olyan személy, akinek gyorsan vág az esze'.

f) neologizmusok: pl. *alken* (tkp. alkoholizál) 'piál, lerészegedik, leissza magát', *Fossilscheibe* (tkp. fosszilis lemez) 'régí hanglemez', *Heizkeks* (tkp. forró keksz) 'bulikirály, partiarc', *Nullbock auf etw. haben* (tkp. nulla bakja, értsd: kedve van vmihez) 'nincs kedve vmihez'.

g) fonetikai egyszerűsödések, összerántás, allegro formák, apokópás alakok, akronimák használata (különösen a számítógépes kommunikációban): pl. *aso* < *ach so* 'ja úgy!', *cu* < *see you* 'viszlát!', *eintlich* < *eigentlich* 'tulajdonképpen', *Poli* < *Polizei* 'rendőrség', *Proggi* < *Programm* 'program', *Stuwo* < *Studentenwohnheim* 'kolesz', *Uni* < *Universität* 'egyetem'.

h) nagyotmondás, a szuperlatívuszok túlzott mértékű használata, halmozása (az amerikai angol hatása): pl. *superlustig* 'szupervicces', *Superbirne* 'kiváló

fej/koponya, nagy ész', *Das war ein mega Spitzen Klasse Konzert* 'csúcs, szuper, klassz koncert volt'.

i) fonológiai németesítés: pl. *Workmän* < ang. *workman* 'kemény munkát végző férfi munkás', *händeln* < ang. *handle* < 'vmit kezel, megfelelő módon elintéz', *abcoolen (sich)* < ang. *cool down* 'lenyugtat, lenyugszik' *beachen* < ang. *beach* 'fekszik a strandon, napozik', *anfixen* < ang. *fix* 'vkit függővé tesz'.

j) denominális igék képzése: pl. *Müll* 'szemét' > *müllen* 'hülyeséget beszél', *Zoff* 'civakodás, veszekedés' > rotw. *Zoof*, *Sof* az eredetileg a héberből származó szó jelentése a rotwelschben 'egy dolog, pl. a barátság vége'.

k) szójátékok: pl. *labundig* (a *lebendig* 'eleven' szó tréfás eltorzítása a magánhangzók *e* > *a*, *e* > *u* megváltoztatásával), *hoppeldihopp* (< *hopp*) 'gyors, flott, fürge' (a *hopp* szó tréfás fokozása), *doppeldidoch* (< *doch* 'de'; tkp. a *doch* szó fokozása:) 'bizonyám'.

l) idegen szavak átvétele: pl. *Supporter* (< ang.) 'szülők', *Mattsche* (< arab) 'kimaradás, kihagyás', *Fixer* (< ang.) 'káb(ító)szeres', *Shit* (< ang.) 'hasis'.

Az újabb (például a PONS vagy a Langenscheidt Kiadó gondozásában megjelent) szótárak figyelembe veszik a nemzeti variánsokat, s az egyes szavak és kifejezések mellett külön jelzik, ha azok az ifjúsági nyelvnek kimondottan csak az osztrák vagy a svájci változatára jellemzőek (ADAM et al. 2010, GEIB-STRECKENBACH 2011). A ma a tolvajnyelv mellett szintén szlengnek — sőt, gyakran elsősorban „a” szlengnek — tekintett német ifjúsági nyelv szavait feldolgozó szótárak mellett találhatók még a könyvpiacra értékelő és minősítő szavakat, valamint obszcén szavakat és vulgarizmusokat tartalmazó ún. szitokszótárak⁷, de olyan, glottodidaktikai céllal készült társalgási zsebkönyvek, illetve rövidebb olvasmányok és szöszedetek is, amelyek a nem anyanyelvűek számára nyújtanak segítséget a *Jugendsprache* szókincsének elsajátításához (BORBEIN 1995: 32–35, IKER 2007).

A fiatalok nyelvéhez részben kapcsolódó és igen érdekes jelenség az ún. *Kanakisch* létrejötte, amely ma már nem csak egyszerűen azoknak a török vagy görög vendégmunkásoknak a nyelve, akik a közösségükön kívül állókkal — magától értetődően — nem tudták használni eredeti nyelvüket, de nem tudták (vagy inkább: nem is akarták) tökéletesen elsajátítani a többségi társadalom nyelvét sem. Egyfajta „német pidzsin” vagy talán még csak „előpidzsin” ez, amely ma egyre inkább egy régiók fölötti nyelvváltozattá (*überregionale Umgangssprache*) kezdi kinőni magát. E nyelvváltozatot ma többnyire az egykori bevándorlók és vendégmunkások gyerekei, a 20-25 év körüli fiatalok beszélik a német nagyvá-

⁷ Ezzel kapcsolatban jegyezzük meg, hogy napjainkban léteznek már kétnyelvű szitokszótárak vagy szöszedetek (HUMANN 2002a, HUMANN 2002b), sőt olyan speciális szótárak is, amelyek egy-egy régió vagy dialektus szitokszavait adják közre (AMAN 1996, BURK 1993, HAMMER 2002, WEIHS 2000). A nyelvi tabukról és az eufemizmusokról a mai német nyelvben doktori értekezés is született (V. RADA 2000).

rosokban. A *Kanakisch* olyan nyelvváltozat (FREIDANK szerint: *eine Art Dialekt* 'egyfajta dialektus'), amelynek használati színtere tehát főként a(z egyelőre még) többségi, befogadó társadalom melletti párhuzamos társadalomra, ezen belül is a török fiatalok egymás közötti kapcsolattartására korlátozódik, de amelynek a többségi társadalom tagjaival szemben megmutatkozó identitásjelölő funkciója is egyre erősödő szereppel bír. A *Kanakisch* és lexifikáló nyelve, a német egymás mellett, egy régióban élnek. E nyelvváltozat neve a hawaii *kanaka* 'ember' szóból ered, amely a németben *Kanake* formában, gúnyos értelemben '(főként) török vendégmunkás', illetve 'idegen, műveletlen ember', 'faragatlan tuskó' jelentésben használatos. A *Kanakisch*-t az irodalmi némethez képest erősen egyszerűsödött és módosult főnév- és melléknévragozás, jóval kötetlenebb szórend, laza mondatszerkesztés és korlátozott szókinész jellemzi. Elmondható továbbá róla, hogy már jelentkeznek benne a szerkezeti differenciálódás korai jelei is (ANDROUTSOPOULOS–KEIM 2000, H. FRANKE 2000b, FREIDANK 2001).

2. Szlengszótárak

A jelen tanulmány a német szleng lexikográfiáját EHMANN (2001: 158–160) korszakolását követve három nagyobb részre osztva mutatja be. Az az időszak, amelyet a korai szlengszótárak időszakának nevezhetünk, a kezdetektől 1900-ig tart. Az első rész tehát azokról a szótárakról (és — kisebb mértékben — a témához kapcsolódó egyéb művekről) szól, amelyek a német szlengkutatás történetének ebben az igen korai szakaszában keletkeztek. Ezt követi a második rész, amely a szleng lexikográfiájának 1900-tól 1970-ig terjedő időszakát öleli fel. A munkát a harmadik rész: az 1980-tól napjainkig tartó időszakban megjelent, újabb és legújabb szótárak bemutatásával zárja. A „német szleng” és a „szlengszótár” fogalma alatt a vonatkozó szakirodalom alapján (ERNST 2004: 280, KÖNIG 1978: 133–134) elsősorban a tolvajnyelv (*Rotwelsch*) (WOLF 1956: 11) és az ifjúsági nyelv (*Jugendsprache*), illetve az ezek szóanyagát feldolgozó szótárak értendők, így értelemszerűen az alábbiakban nagyrészt csupán ezekről lesz szó. A jelen munka nem tárgyalja a bázisnyelvjárásokon alapuló regionális köznyelvek szókincsét feldolgozó műveket és a (sokszor szintén regionális szókincsét feldolgozó) szitokszótárakat sem. Néhányukra történt már hivatkozás az első részben, részletekbe menő bemutatásuk azonban szétfeszítené a jelen tanulmány kereteit. A nagyvárosi zsargonokat feldolgozó munkáknak viszont jutott némi figyelem a következő részben. A jelen tanulmány nem foglalkozik azokkal a német szótárakkal sem, amelyek közölnek ugyan szlengnek minősülő szavakat, de nem tekinthetők kimondottan szlengszótáraknak (vö. KÜPPER 1963–1966). A többnyelvű ifjúsági szótárak közül is csak azokról esik majd szó, amelyek német nyelvterületen jelentek meg, hiszen azonkívül, hogy más nyelvek (német nyelvre

is kiterjedő) szlengszótárainak bemutatása komoly terjedelmi korlátokba ütközne, ez nem is képezi a jelen tanulmány tárgyát.

2.1. A korai szlengszótárak

A német szleng történetének korai szakaszához kapcsolódik a *Liber vagatorum* [A csavargók könyve] című munka. Ez a kora újkorban megjelent mű a csavargók, koldusok és csalók különböző típusainak a leírását adja, s számba veszi leggyakrabban alkalmazott módszereiket is. A könyvben az olvasó több helyen is talál szemléletes rajzokat és ábrákat, mivel a mű a tudatlan és könnyen rászédhető köznép felvilágosításának, okításának céljával készült. A könyvben szereplő szövegeket főként arra szánták, hogy nagyobb tömegek előtt, például vásárokon, ún. *Bänkelsang* formájában felolvassák, előadják őket. A *Liber vagatorum* széles körű elterjedésében nem kevés szerepe lehetett az ekkoriban komoly fejlődésnek indult könyvnyomtatásnak is. A mű először 1510-ben jelent meg nyomtatásban Pforzheimban. Népszerűségét mutatja, hogy 1755-ig összesen 32 kiadást ért meg. Ezek közül kiemelkedik a mű 1520-as Pamphilus Gengenbach féle kiadása, amely a *Der valschen Bettler Teuscherey* [A hamis koldusok csalásairól] címet viseli, valamint az 1529-es kiadás, amely *Von den falschen Bettlern und ihrer Büberei* [A hamis koldusokról és gatzetteikről] alcímen jelent meg, LUTHER MÁRTON előszavával (GIRTLE 1998: 28).

A MATTHIAS HÜTLINnek tulajdonított mű három részből áll. Az első rész a koldusok 28 különböző típusát mutatja be, a második rész néhány konkrét bűn eset leírását tartalmazza, — ezek részben valószínűleg HÜTLIN saját élményeiből táplálkoznak. Lexikográfiai szempontból a harmadik rész a legértékesebb, mivel ezt egy ún. „vocabularius”, a német tolvajnyelv, a *Rotwelsch* szótára alkotja. Ennek elkészítésénél a szerző nagyban támaszkodott a Baseli Városi Tanács 1450-ben kiadott csalók és tolvajok ellen hozott büntető határozatának („Betrügnisse”), a német tolvajnyelv szavaiból álló listájára csakúgy, mint egyéb más tolvajnyelvi szavakat magyarázó glosszárúmkra (GIRTLE 1998: 28).

A már az előző fejezetben is tárgyalt *Rotwelsch* tulajdonképpen történeti képződmény, amelyre a csoporton kívüliek egységes nyelvváltozatként tekintenek ugyan, meg kell azonban jegyezni, hogy az ilyen formában sohasem létezett (WOLF 1956: 11). CSERESNYÉSI ezzel kapcsolatban elmondja, hogy *Rotwelsch* alatt valójában dialektusok, ún. szatócsnyelvek (*Krämersprachen*) keverékét kell érteni, amelyet a társadalom peremére szorult elemek (vándorkereskedők, öszezerek, köszörűsök, koldusok, tolvajok, útonállók, csavargók) használtak (CSERESNYÉSI 2004: 75).

A *Liber vagatorum* vocabulariusa a csavargók nyelvéből, valamint az egyes titkos nyelvekből és tolvajnyelvekből származó különféle szavak jegyzéke (összesen mintegy 219 „szakkifejezés” magyarázatát, illetve jelentését tartalmazza), amelyet mintegy 200 hivatásos koldus szókincséből állított össze a mű szerzője.

A *Rotwelsch*-ről és a *Liber vagatorum*-ról⁸ számos nyelvészeti jellegű munka és értekezés szól: AVÉ-LALLEMANT 1858–1864, BOEHNCKE–JOHANNISMEIER 1987, JÜTTE 1988, KLUGE 1901, KOPEČNÝ 1980, MATRAS 1998, SCHANZE 1995, SIEWERT 1996, WOLF 1956.

Ugyancsak szólunk kell a német szlengkutatás, pontosabban a német ifjúsági nyelv egy igen korai változatának, egyfajta előzményének tekinthető egyetemi diáknyelv szókincsét közlő első szótárakról, idiotikonokról is. Előre kell azonban bocsátani, hogy ennek a nyelvváltozatnak a szókincsét még a legnagyobb terjedelmű általános német nyelvi szótárak sem voltak képesek a maga teljességében feldolgozni a diáknyelvi kifejezések igen nagy száma miatt. Az első diáknyelvi szótárak, mint például ROBERT SALMASIUS lexikona már viszonylag korán, a 18. század közepén megjelennek (SALMASIUS 1749). Ezt követi CHRISTIAN WILHELM KINDLEBEN Hallében megjelent részletesebb munkája (KINDLEBEN 1781), valamint CHRISTIAN FRIEDRICH AUGUSTIN idiotikona (AUGUSTIN 1795). A svájci JOHANN GRÄSSLI által valamikor a 18. század végén J. VOLLMANN álneven publikált és jóval később (1969) újra kiadott szótár az előbbiektől mindekelőtt a diákélet jóval szemléletesebb és életszerűbb ábrázolásában különbözik. DANIEL LUDWIG WALLIS lüneburgi jogász sajátos egyetemi kalauzt állít össze a Göttingában tanulni vágyóknak, s művéhez szótárat is csatol, amely válogatás a leggyakoribb diáknyelvi kifejezésekből (WALLIS 1813). Diákegyesületi társa, GEORG KLOSS is készít egy idiotikont, amely azonban csak halála után jelenik meg (KLOSS 1931). E két munkából meglehetősen részletes és hű képet kaphatunk a kor egyetemi életéről, a diákegyesületek mindennapjairól és a diáknyelv szókincséről. Fontos és érdekes momentum, hogy WALLIS műve, amely még 1813-ban, a francia megszállás alatt jelent meg, virágnyelven utalásokat tartalmaz a cenzúrára és arra, hogy ez milyen hatással volt a szótár tartalmára. WALLIS ugyanis természetesen tudatában volt annak, hogy a diákegyesületek a hatóságok részéről komoly üldözésnek vannak kitéve, így nyilvánvalóan nem közölt olyan konkrét információkat, amelyekkel esetleg veszélybe sodorhatta volna diáktársait. Az említett műveken kívül még több más szótárról is tudunk. Ilyen például SCHUCHARDT 1825-ös, Lipcsében megjelent társalgási lexikona (SCHUCHARDT 1825), CHRISTOPH RAGOTZKY szintén lipcsei, 1831-es átfogó szótára (RAGOTZKY 1831), egy a diáknyelv újabb kifejezéseit feldolgozó 1888-as szótár és MEIER hallei diáknyelvet bemutató, 1894-es munkája (MEIER 1894).

⁸ A *Liber vagatorum* digitalizált változata: <http://daten.digital-sammlungen.de/0000/bsb00009344/images/index.html?ip=193.174.98.30&id=00009344&seite=1>.

(Külön érdekesség lehet a magyar olvasó számára, hogy a *Liber Vagatorum* néven ismertté vált kiadvány egy korai kéziratot változata Magyarországon is megtalálható egy a szombathelyi Egyházmegyei Könyvtárban őrzött 15. századi (?1472) kódexben. A kódexben fellelhető nyelvről VIZKELETY ANDRÁS (1973: 253–255) tájékoztat. A magyarországi „*Liber Vagatorum*” megtekinthető az interneten is: <http://web.unideb.hu/~tkis/sl/codex.pdf>. — A szerk.)

A német diáknyelv vagy egyetemi nyelv — legnagyobbbrészt a 17. század közepétől a 19. század közepéig terjedő időszakból származó — számos szava és kifejezése az idők során természetesen jelentésváltozáson esett át. Ilyen például a *fidel* szó, amelynek eredeti jelentése 'hűséges' volt, a mai németben viszont 'vidám, jókedvű' értelme van, vagy a *krass* szó, amely eredetileg szintén a diáknyelvből került át a mai német köznyelvbe 'feltűnő, rikító' jelentésben, az ifjúsági nyelv azonban ma 'durva' jelentésben használja: *Das ist echt krass!* 'Ez nagyon durva!' Maga a *Bursche* szó is, amely eredetileg a latinban (vö. *bursa*) 'bugyelláris, erszény' értelemmel bírt, később 'kollégium'-ot kezdett jelenteni, majd 'diákegyesületi tag'-ot, míg aztán — főként délnémet és osztrák nyelvterületen — tovább bővült a jelentéstartománya: kezdett kiterjedni az egykori bursák lakóira is, és mára már: *Bursche* 'fiatalember, fickó' lett a szó értelme. Az ebből képzett melléknév, a *burschikos* eredeti jelentése 'az egyetemi hallgatókra jellemző', később azonban — nyilván az egyetemisták életformája nyomán — kifejlődött a szó másik: 'szabados, könnyed' jelentése is.

2.2. Az 1900–1970 közötti időszakban megjelent szlengszótárak

Ebben az időszakban tovább gazdagodik a német tolvajnyelv szókincsét feldolgozó szótárak sora. Fontos műnek nevezhető ERNST RABBEN elsősorban gyakorlati céllal készült 1906-os munkája, amely a *chochum loschen* címet viseli. A jiddis kifejezés németes formája a *Kochemer Loschen* (a *chochem* jelentése 'okos', a *loschen*-é pedig 'nyelv', így a kifejezés jelentése: 'az okosok nyelve', ami tulajdonképpen a *Rotwelsch*-re utal; RABBEN 1906). Szintén ebben az évben jelenik meg Berlinben HANS OSTWALD átfogó csoportnyelvi lexikona, amelyben a szerző nemcsak a tolvajok, de más, a társadalom perifériájára szorult rétegek, például a csavargók és a prostituáltak nyelvbe is betekintést nyújt. A lexikon érdekessége, hogy a német diáknyelv kifejezéseiből is válogat (OSTWALD 1906). Mindez tehát már a német diáknyelv témaköréhez vezet át minket, amelynek kutatása ebben az időszakban is tovább folyik. Az egyik átfogó munka, amelyről említést kell tenni, 1910-ben jelenik meg Strassburgban és RUDOLF EILENBERGER nevéhez kötődik. Ez tulajdonképpen a német középiskolákban beszélt diáknyelvet (*Pennälersprache*), annak fejlődését, illetve az abban ható fő tendenciákat mutatja be (arról, hogy az egyetemi diáknyelv jelentősen hatott a középiskolában tanuló diákok által használt nyelvváltozatra, a fentiekben már volt szó). A műhöz szótár is tartozik, amelynek alapján átfogó képet alkothatunk a középiskolai diáknyelv szókincséről (EILENBERGER 1910). Fontos még a bázeli német szeminárium: *Deutsches Seminar in Basel, Basler Studentensprache Basel 1910* [Német szeminárium Bázelen, a bázeli diáknyelv Bazel 1910], amelynek anyaga részét képezi a HELMUT HENNE és GEORG OBJARTEL által szerkesztett: *A történelmi német egyetemi és középiskolai diáknyelv könyvtára* című, hatkötetes műnek (HENNE–OBJARTEL 1984).

A korszak egyik jelentős nyelvtudósa ALFRED GÖTZE germanista filológus, akinek kutatásai főként a német szótanra és a csoportnyelvekre irányulnak. GÖTZE bekapcsolódik például FRIEDRICH KLUGE híres etimológiai szótárának munkálataiba is (s a szótár 1934-es, 11. kiadásától egészen az 1953-as, 16. kiadásig szerzőtársként szerepel). GÖTZE is kutatja a német egyetemi diáknyelv szókincsét, ennek eredményeit 16 oldalas szójegyzékben teszi közzé, amely nagyban támaszkodik a korábbi egyetemi diáknyelvi szótárak (KINDLEBEN, AUGUSTIN, WALLIS, KLOSS, RAGOTZKY, MEIER, OSTWALD) adataira (GÖTZE 1928).

A húszas években lendületet kap a német ifjúsági nyelv kutatása is, amely e korszakban főként a nyelvészeti kérdésekkel is foglalkozó, nagy hatású pszichológus, ADOLF HERMANN HEINRICH BUSEMANN (1887–1967) nevéhez kötődik. BUSEMANN, aki kiváltképp a kvantitatív nyelvészetben ért el maradandó eredményeket, 1925-ben védte meg az ifjúság nyelvének fejlődési ritmikájáról írott doktori disszertációját a Göttingeni Egyetemen. Később ezt a disszertációt jelentette meg nyelvt statisztikai vizsgálatok adataival kibővítve Jénában (BUSEMANN 1925). Ennek a kibővített doktori értekezésnek a részletei évtizedekkel később egy gyermeknyelvről szóló tanulmánygyűjteményben is szerepeltek (BUSEMANN 1969: 1–59).

Az ifjúsági nyelv kutatásának egyik fontos alapműve ERNST GÜNTHER WELTER 1961-es munkája, amely a német tinédzserek és a húszas éveikben járó fiatalok nyelvéről nyújt aktuális helyzetképet (WELTER 1961). Ugyanehhez a kérdéshez szól hozzá egy évvel később HANS MARCUS *Zum Twen-Deutsch* [A huszonévesek németjéről] című írásában (MARCUS 1962: 151–159), és ez a témája SABINE PAPE rövid cikkének is, amely néhány évvel később a *Muttersprache* című nyelvészeti szaklap hasábjain jelenik meg (PAPE 1970). A korszakban lát még napvilágot JOACHIM STAVE *Wie die Leute reden* [Ahogy az emberek beszélnek] című könyve, amely mintegy 15 éves távlatban számol be nemcsak a köznyelv, de a különböző csoportnyelvek és az ifjúsági nyelv németországi helyzetéről is (STAVE 1964).

Ebben az időszakban jelenik meg WILHELM FRANKE átfogó, alapvetően ismeretterjesztő jellegű műve is a berlini nagyvárosi zsargonról, amelyet bár nehéz szótárnak nevezni a szó hagyományos értelmében, mégis a berlini zsargon kialakulása történetének és fő jegyeinek mintegy 42 oldalon történő számbavétele után a szerző 20 oldalon számos tipikus berlini kifejezést sorol fel tematikus elrendezésben, a fennmaradó 17 oldalt a függelék teszi ki, amely rövid történeteket közöl berlini dialektusban, megtartva a kiejtést tükröző írásmódot is, tehát *genau* helyett: *jenau* 'pontosan', *gesprochen* helyett: *jesprochen* 'beszélt', *ich* helyett: *ick* 'én', *wie heißt er denn* helyett: *wie heeßt er denn?* 'hogya hívják?' (FRANKE 1990). Olyan témák szerepelnek itt, mint a beleegyezés, az elismerés, az elutasítás, a csodálkozás, a fenyegetés, a büszkeség, az elégedettség, a kételkedés és a gúny, de a szerző kitér az iszákossággal és a részegséggel, a terhessé-

gel, a butasággal kapcsolatos kifejezésekre, sőt, szó esik még a berliniek sajátos humoráról és jellemző vonásairól is. Ezek közül legjellemzőbbként talán a *Schnoddrigkeit* emelhető ki, amelynek 'pökhendiség', 'arcátlanság' a magyar megfelelője. A könyv, amely joggal nevezhető a berlini zsargon „kézikönyvének” 1957-ben jelent meg először és 1994-ig mintegy 18 kiadást ért meg (magam az 1990-es, 14. kiadást tartom a kezemben).

A berlini városi zsargon egyik legmérvadóbbnak számító, legkomolyabb szótárát tartalmazó kötet a berlini születésű publicista-író WALTHER KIAULEHN tollából jelent meg először, 1965-ben. A szótárát 1985-ben átdolgozott változatban újra kiadták (KIAULEHN 1985), azóta számos további kiadást ért meg (2000-ig összesen tizenhármat). A könyv négy részre oszlik, az első a bevezető, amely az „igazi” berlini emberről szól (i. m. 9–14), a második rész a berlini városi zsargont írja le (i. m. 15–60). Ennek a résznek külön érdekessége, hogy nemcsak a berlini zsargon történetéről, a nyelvhasználati sajátosságokról számol be, hanem a berlini bázisnyelvjárás grammatikájáról: benne például szóképzési és mondatfűzési sajátosságairól is viszonylag részletesen beszél (i. m. 37–60). A tulajdonképpeni szótárát a mű harmadik, a 61-től a 194. oldalig tartó része alkotja; a 189-től a 194. oldalig tartó részben már nem egyes szavak, hanem témák (üdvözlés, egyetértés kifejezése, butaság, buta emberek megnevezése, fenyegetés, közömbösség, csodálkozás, örültségekről, furcsa emberekről való vélekedés, kritika, elutasítás, kétség) szerinti kifejezések szerepelnek. A negyedik rész berlini dialektusban íródott szövegek gyűjteménye (i. m. 196–268). Ha a bevezetőt nem számítjuk, a kötet összesen három tartalmi részből áll. A szótár a berlini zsargon ábécérendbe szedett szavai után tömören közli jelentésüket az irodalmi németben, valamint rövid példákat hoz a használatukra.

2.3. Az 1980-tól napjainkig megjelent szlengszótárak

Az 1980-as évektől napjainkig terjedő időszak német szlengkutatásának egyik legmeghatározóbb (és talán legeredetibb) alakja HERMAN EHMANN, nyelvész, pedagógus és író, akinek a C. H. Beck kiadó gondozásában megjelent szótárai nem kis segítséget jelentettek az első hazai német–magyar szlengszótár (PÁTROVICS 2004) elkészítésében. EHMANN első, a német ifjúsági nyelv szókincsét bemutató szótárát 1991-ben jelenteti meg Münchenben *affengeil*. (*Ein Lexikon der Jugendsprache*) [király. (Az ifjúsági nyelv lexikona)] címen. Ez a mű EHMANN 1985-óta végzett empirikus kutatásainak anyagát adja közre. A szótár megjelenését követő évben, 1992-ben EHMANN kiadatja még 1989-ben megvédett, ifjúsági nyelv és nyelvjárás kapcsolatáról írott, és a téma szakirodalmát is meglehetősen részletességgel ismertető disszertációját (EHMANN 1992), majd néhány évvel később, 1996-ban Münchenben megjelenik második, immár az újabban keletkezett szavakat is feldolgozó szlengszótára az: *oberaffengeil*. (*Neues Lexikon der Jugendsprache*) [zsírkirály. (Az ifjúsági nyelv új lexikona)]

címmel. A szerző következő, 2001-ben megjelent művében, amely a *Voll konkret. (Das neueste Lexikon der Jugendsprache)* [Tök konkrét. (Az ifjúsági nyelv legújabb lexikona)] címet viseli, az 1996-tól az ezredfordulóig terjedő időszak ifjúsági nyelvének legújabb szavait adja közre. Tudomásunk szerint a legfrissebbnek jelenleg a szerző negyedik, 2009-ben megjelent kötete számít, amelynek címe: *Endgeil. (Das voll konkrete Lexikon der Jugendsprache)* [Csúcs. (Az ifjúsági nyelv tök konkrét lexikona)]. Ebben a szótárában EHMANN új átdolgozásban közli a szóanyagot, s az eddigi, mintegy 500 címszót tartalmazó állományt még további 100 új lexikai egységgel bővíti. A négy kötet együtt tehát tulajdonképpen az 1985-től 2009-ig terjedő időszak német ifjúsági nyelvének tezaurusza. Az összegyűjtött nyelvi anyag autentikus voltára a szerző munkamódszere lehet garancia: a kérdőíves anyag feldolgozása útján nyert információk mellett EHMANN kiemelt fontosságúnak tartja az interjút és a résztvevő megfigyelést is, amiről maga számol be fentebb hivatkozott, *Voll konkret* című művének előszavában (EHMANN 2001: 6).

A szótárak szócikkei mindhárom kötetben hasonló elvek szerint épülnek fel: a vastagbetűs címszavak alatt, tőlük vizuálisan jól elkülönítve található(k) a jelentés(ek) minden esetben viszonylag részletes magyarázatokkal és példákkal (néha mikrokontextusokkal vagy egész diskurzustömbökkel) kiegészítve. Bár a címszavak után nem találunk információt az adott szócikk szófaji hovatartozásáról, illetve például főnevek esetén a nyelvtani nemről, az adott szó alakja és az analóg példák alapján (pl. *abwinseln* = *jammern*, *wehklagen*, *weinen* 'siránkozik, rinyál', *Affenschrott* = *Unsinn*, *Blödsinn*, *Quatsch* 'hülyeség, ökörség', *aldi* = *superbillig*, *günstig* 'nagyon olcsó'), valamint figyelembe véve azt, hogy a szótár elsősorban német anyanyelvűek számára íródott, ennek megállapítása nem okoz problémát. A szótárak szócikkeiben található, szellemes, könnyed stílusú, hosszabb magyarázatok és utalások a legtöbb esetben nem csupán a címszó használatára vonatkozóan szolgálnak információval, de betekintést nyújtanak az adott neologizmus képzésének logikájába is. Ily módon tehát a szótár használójának lehetősége nyílik arra, hogy megismerkedjen a német ifjúsági nyelvben kódolt sajátos nyelvi világképpel. Jó példa lehet erre a szótár 2001-es, harmadik részének 'bankár' jelentésű *Lappenwirt* vagy az 'autó elülső fényszórói' jelentésű *Vordertitten* szócikke, amelyeket az alábbiakban magyar fordításban közlünk:

Lappenwirt

vö. → *Lappen* abszolút semmi köze a gasztronómiához, jelentése ehelyett: bankár, olyan személy aki a bankjegyeket („Lappen”, tkp. 'rongy' = bankjegy) mint egy gazda („Wirt”, tkp. 'gazda, fogadós') kezeli, igazgatja. Eredeti, az ifjúsági nyelvre jellemző jelentésértelmezés, amely a derék kocsmái csapostól a pénzcsapogondnokig terjed. Pl. *Mein Alter ist Lappenwirt.* 'Az öregem bankár.' *Was willst du Lappenwirt werden?* 'Mi az, bankár akarsz lenni?' (EHMANN 2001: 86)

Vordertitten

menő verda dupla elülső halogénfényszórókkal, a szó diszkriminatív konnotációja miatt (*vorder-*, tkp. 'elülső', *Titten*, tkp. 'cicik') a feministáknak igazi csemege! A szót kizárólag a fiatal nagyvárosi macsók használják. Pl. *Der neue BMW hat echt geile Vordertitten!* 'Az új BMW-nek nagyon baró fényszórói vannak!' *Guck dir die krassen Vordertitten von dem Schlitten an!* 'Nézd milyen király fényszórói vannak annak a mocinak!' (EHMANN 2001: 146).

A német ifjúság nyelvének kutatására azonban nemcsak egyes nyelvészek vállalkoznak. A PONS Kiadó szerkesztősége, amely már nevében is (vö. latin *pons* 'híd') predesztinálva érzi magát arra, hogy szótáraival egyfajta hidat alkosson a különböző nyelvek (ezúttal nyelvváltozatok) beszélői között, 2001-ben sajátos akciót indított. Pályázati felhívással fordult az 5–11. osztályosok nemzedékéhez, hogy amatőr lexikográfusokként jegyezzék le és küldjék el a szerkesztőség címére azokat a szavakat, amelyeket a saját nyelvváltozatukban a legérdekesbnek ítélnék. Az első próbálkozás óriási sikerén felbuzdulva a kiadó 2002-ben megismételte az akciót, s az így összegyűlt szóanyagot többnyelvű zsebszótár (mérete alapján inkább szószedet) formájában még ugyanazon évben jelentette. Ez az első, 2002-ben kiadott PONS-zsebszótár (CYFFKA et al. 2002) a német szavakat ábécérendben közli, s tájékoztat a szó nyelvtani neméről és szófaji hovatartozásáról is. A címszavak után megtalálható az adott szlengszó irodalmi német megfelelője, illetve jelentésének tömör magyarázata. Gyakorta egyszerű példamondatok szolgálnak az adott szó használatának illusztrációjaként. A szótár három részre oszlik: német–brit-angol/amerikai-angol, német–francia, német–spanyol. Mindegyik rész külön-külön összesen 253 német szót tartalmaz, valamint ezek angol, francia, illetve spanyol megfelelőit. A zsebszótár 2002-es kiadásában még nem található arra vonatkozó információ, hogy a közölt német szlengszavak melyik régióban, illetve nemzeti variánsban használatosak.

A vállalkozás kezdeti sikereit látva a PONS kiadó szerkesztősége úgy döntött, hogy az akciót rendszeressé teszi, így 2002-től kezdve minden évben jelentek meg újabb szótárak az újabb felmérések lexikográfiai anyagaival, mintegy „pillanatképet” adva az ifjúsági nyelv éppen aktuális helyzetéről, a legutóbbi a 2010-es PONS-zsebszótár (ADAM et al. 2010). Ebben igen fontos, már a szótár fedőlapján szereplő információ, hogy a szerkesztőség a hozzá beérkezett nyelvi anyagot cenzúrázatlan változatban adja közre. A 2010-es PONS szótár az elsőhöz (a 2002-ben megjelenthez) képest jóval több, összesen 1500 szócikket tartalmaz, s anyagát a német nyelvterület egészéről gyűjti. Ennek megfelelően, ha az adott szó a német nyelv ausztriai változatában fordul elő, azt a címszó melletti A, ha a svájci változatban, azt a címszó melletti CH rövidítés jelzi. Például:

Fotznspangla *m* A Zahnarzt 'fogorvos'; **Creme** *adj* CH Das isch Creme. Das ist bestens. 'Ez csúcs!' (ADAM et al. 2010: 29, 44).

A 2010-es PONS szótár egynyelvű, német–német szótár, tehát nem oszlik részekre, amint azt az első (a 2002-es szótár) esetében láttuk, s a bordó színű, nagyobb betűmérettel szedett címszavak, illetve kifejezések alatt apróbb betűvel, fekete színben szerepelnek az irodalmi német megfelelőik. A főnevek neméről a szótárirodalomban bevett, latin eredetű, dőlt betűs rövidítések, úgy mint: *m*, *f*, *n* tájékoztatnak, a többes számot *pl*, míg a tárgyas igéket *vt*, a tárgyatlan igéket pedig *vi* rövidítésekkel látták el a szerkesztők. A megnyilatkozás, illetve a társalgás során önállóan használható panelek a „Spruch” [’mondás’] kifejezéssel vannak ellátva. Például:

Back Dir ein Eis! *Spruch* Hau ab! Texte mich nicht zu! kb. ’Kopj le! Szűnj meg!’

Des is ma pari. *Spruch* A Das ist mir egal. ’Nekem tök mindegy.’

en Aff ha *Spruch* CH Mensch, het dä en Aff. Mensch, ist er betrunken. ’Na, ez aztán be van nyomva!’ (ADAM et al. 2010: 15, 31, 37).

A PONS azonban nemcsak az ifjúsági nyelv „éves terméséről” számolt be igen lelkiismeretesen, de 2011-ben arra is elérkezettnek látta az időt, hogy a német ifjúsági nyelv immár tízéves, igen gazdag anyagából átfogó válogatást adjon közre. A szóanyag megrostálására MAREIKE GEIB és ANJA STRECKENBACH vállalkoztak. Munkájuk eredményeképpen 2011-re megjelenhetett a PONS „eredeti” és „cenzúrázatlan” német ifjúsági nyelvi szótára⁹, amely tíz év szlengszavait mutatja be témák szerinti elrendezésben (GEIB–STRECKENBACH 2011). Ezek a témák a következők: 1. *Alkohol, Rauchen und die Folgen* ’Alkohol, dohányzás és a következmények’, 2. *Aussehen und Körper* ’Kinézet és test’, 3. *Beleidigungen* ’Sértések’, 4. *Darm und Blase* ’Bél és hólyag’, 5. *Ekliges* ’Undorító dolgok’, 6. *Eltern und andere Erwachsene* ’Szülők és más felnőttek’, 7. *Essen und Trinken* ’Evés és ivás’, 8. *Flirten und Komplimente* ’Udvarlás és bókok’, 9. *Freunde und Freizeit* ’Barátok és szabadidő’, 10. *Fummeln und Sex* ’Dugás és szex’, 11. *Klauen* ’Lopás’, 12. *Kontakt* ’Emberi kapcsolatok’, 13. *Party und Musik* ’Buli és zene’, 14. *Schule und Lehrer* ’Iskola és tanárok’, 15. *Styling und Klammotten* ’Stílus és cuccok’, 16. *Tiere und Kinder* ’Állatok és gyerekek’. A fenti témákon kívül vannak a szótárnak még más részei is, ilyen például mindjárt az első rövidke fejezet (9–12), amely az *Überlebenswortschatz für Eltern* ’Túlélő szókincs szülők részére’ címet viseli, s arra enged következtetni, hogy a szerzők szótáruk összeállításánál a hasznossági szempontoknak is kiemelt figyelmet szenteltek. Ezt a részt rövid, egy oldalas szólisták követik, amelyekből megtudhatjuk,

⁹ Figyelembe véve azt a tényt, hogy az említett szótár a PONS Kiadó gondozásában jelent meg, e sorok írója nem tudja eldönteni, hogy a szóanyagban szereplő olyan szavaknak, mint például a *ponsen* ’egy szónak utánanézni a PONS szótárban’, vagy a *ponsig sein* ’nagy szókinccsel rendelkezni’ hitelt adjon-e, esetleg a szerkesztők (vagy épp az adatszolgáltató fiatalok) tréfájának tulajdonítsa-e őket...

hogy melyik az ifjúsági nyelv 10 legbaróbb (16), 10 legcikibb (17), 10 legviccesebb (18) és 10 legundorítóbb szava (19). Ezután következik maga a fentebb felsorolt témák szerint csoportosított szóanyag, majd a szótárat a benne szereplő szavak jegyzéke, az összesen majd ezer (egészen pontosan 977) szót tartalmazó *Glossar* (243–288) zárja. A szótár minden egyes címszava mellett a szófaji hovatartozásról és egyéb grammatikai sajátosságokról (pl. *adj* 'melléknév', főneveknél a nyelvtani nemről: *m, f, nt*, igéknél a tranzitivitásról, intranszitivitásról: *vt, vi*) szóló információkon kívül zárójelben szerepel a szó első feljegyzésének évszáma is, például: **Golfplatz** *m* (2006) golfpálya → 'könnyűvérű/ erkölcstelen lány', 'könnyű préda'. A szótárat helyenként tréfás rajzok is színesítik.

A legfrissebb szlengszótárak között meg kell még említeni a Langenscheidt Kiadó gondozásában CHRISTINA NIEGEL szerkesztésében 2011-ben megjelent *Hä?? Jugendsprache. Unplugged* [He?? Ifjúsági nyelv. Természetesen] című munkát is (NIEGEL 2011), amely a német ifjúsági nyelv legújabb szavaiból válogat. Ugyan az előzőekben tárgyalt két szlengszótár (ADAM et al. 2010, GEIB–STRECKENBACH 2011) és e között több hasonlóság is felfedezhető (például mindegyikük egy évente megjelenő sorozat része, a német nyelvterület egészéről válogatja a fiatalok által beküldött szóanyagot¹⁰, s a csak az adott nemzeti variánsra (ausztriai, svájci) jellemző szavakat külön jelöli, mindegyikükben megtalálhatók a címszóra vonatkozó alapvető nyelvtani információk (a szó neme, száma), sőt, mindegyikükben szerepelnek az egyes szavakat illusztráló tréfás rajzok), a Langenscheidt-féle szótár azonban *t ö b b n y e l v ü* szlengszótár, így nemcsak a címszó irodalmi német, de brit angol, amerikai angol, spanyol és francia megfelelőjét is közli, tehát ha a címszó használatát a szótár példamondattal illusztrálja, ennek fordítását is megtaláljuk az említett nyelveken. Például:

knorke cool, super Dein neues Shirt ist echt knorke. [**király** menő, szuper Az új pólód tök király.]
 usa sweet, tight: Your new shirt is really sweet.
 br shabby, beast: Your new shirt is really shabby.
 usa, br bad-ass
 fr top *m, f*, cool *m, f*: Ton nouveau top est trop cool.
 s guay *m, f*, chulo *m*, chula *f*: Tu camiseta nueva es super guay. (NIEGEL 2011: 86)

¹⁰ A Langenscheidt-féle szótár anyaga a fiatalok által e-mailen beküldött és a *Das Jugendwort des Jahres* weboldalon (<http://www.jugendwort.de/>) közzétett szavakból áll össze. Az említett oldalon nemcsak a német ifjúsági nyelv legfrissebb szavairól lehet tájékozódni, de szavazni is lehet arra, hogy melyik legyen az adott év legszellemesebb szlengszava. (2008-ban a legtalálósabb szlengszó például a *die Gammelfleischparty* 'a „vén csontok”, azaz a 30-on felüliek bulija' volt, 2009-ben a *hartzten* (*arbeitslos sein*) 'munkanélkülinek lenni' ige nyert, 2010-ben pedig a 'vmi szintjének az esését/zuhanását' jelentő *das Niveaulimbo* szóra szavaztak a legtöbben.) A szlengszavakat beküldők és a szavazók között a Langenscheidt Kiadó különböző értékes nyereményeket sorsol ki.

A fentebb említett kiadókon (C. H. Beck, PONS, Langenscheidt) kívül még a Duden is foglalkozik a mai német ifjúsági nyelv kutatásával. A hamburgi székhelyű Trendbüro nevű kiadóval közösen PETER WIPPERMANN professzor irányítása alatt és MATTHIAS HORX¹¹ trend- és jövőkutató közreműködésével gyűjtik a fiatalok által beküldött olyan „legújabb” szavakat mint például a *rumtschlönzen* = wildes Rumgeknutsche ’vad smárolás’, a *Haargärtner* = der Friseur ’fodrász’ vagy a *Keule* = Kumpel, Freundin ’haver, barátnő’. Az itt összegyűlt lexikai anyagot a kiadó közlése szerint szótár formájában (vö. WIPPERMANN et al. 2000) rendszeresen publikálják. E lexikográfiai vállalkozás előzményének számít MATTHIAS HORX 1996-os munkája (HORX 1996).

A Duden és a Trendbüro együttműködésének köszönhetően bizonyos időközönként megjelenő *Wörterbuch der Szenesprachen* [Szakzsargonok szótára] a szavakat — az egyes csoportok, vagy bizonyos élethelyzetekben a fiatalabb generáció által használt divatos (többszörre efemer) kifejezéseket — különböző színekkel jelölt témák szerinti csoportosításban közli. Ezek a következők: 1. *Kicks und Funsports* ’Hobbik — mániák, utcai/extrém sportok’, 2. *Musik und Popkultur* ’Zene és popkultúra’, 3. *Mode, Models, Fashionzones* ’Divat, modellek, divatvilág’, 4. *Computerslang und Cyberspace* ’Számítógépes szleng és cyberspace’, 5. *Liebe, Sex und Partnerstress* ’Szerelem, szex és a partnerekkel kapcsolatos stressz’, 6. *Ausgehen, Abgehen, Abfeiern* ’Szórakozás, bulizás’. A szótár minden szó után kimerítő magyarázatot közöl a szó jelentéséről, utalva a legtöbb esetben a szó eredetére, a németben használatos kifejezést motiváló — szinte mindig angol — kifejezésre is. Ezekben a leírásokban gyakoriak a keresztutalások, amelyek a szövegben piros színnel vannak kiemelve, előttük felfelé mutató nyílal. Egy címszó gyakran több „téma” alatt is megjelenhet, több ifjúsági „szcénában” is használatos lehet, általában eltérő jelentéssel. Az angol tövet tartalmazó, eredetileg ’teleportál’ jelentésű *beamen* szó például, amely eredetileg a Star Trek filmek világából származik, a német számítógépes szlengben ’adatokat átküld’ jelentéssel bír, míg a „Szórakozás, bulizás” című fejezetben már: *Ich war total weggebeamt* ’Teljesen el voltam szállva/varázsolva’ értelemben találjuk, és arról értesülünk, hogy a hétköznapi világtól való elszakadásnak ezt az élményét nemcsak drogok válthatják ki, hanem akár egy jó szex, egy ütős film, vagy akár egy zúzós dal is (WIPPERMANN et al. 2000: 122, 187).

A fenti szótár szóanyagával kapcsolatban persze megint csak fölmerül az a gyanú (amely a hasonló szótárak és az ifjúsági nyelvet feldolgozó szótárak esetében is gyakori), tudniillik hogy nem teljesen tekinthető autentikusnak. Erre a problémára az ifjúsági szótárak kapcsán egyébként több cikk is felhívja a figyelmet (KLEIN 2001, KNIEP 2010). A fent hivatkozott *Szakzsargonok szótára*-

¹¹ MATTHIAS HORX honlapján további információk szerezhetők a szerzőről és legújabb műveiről: <http://www.horx.com/>.

val kapcsolatban EHMANN meglehetősen lesújtó véleményt fogalmaz meg, ami azt sugallja, hogy a szótár innen-onnan válogatott „trendi szavak” tetszetős kiállításban közreadott gyűjteménye, amelynek összeállítását nem az olvasók tájékoztatásának igénye, hanem tisztán anyagi szempontok motiválták (EHMANN 2001: 5).

A következő az itt bemutatott szótárak sorában egy trieri mérnök, OLIVER ROSENBAUM német internetes nyelvet feldolgozó lexikona, a *Chat-Slang. (Lexikon der Internet-Sprache)* [Csetszlang. (Az internetnyelv lexikona)] (ROSENBAUM 2001). Az átlagos zsebszótárak méreteivel rendelkező praktikus mű összesen mintegy 4200 fogalom és 4233 rövidítés, illetve betűszó, idióma és emotikon jelentésének magyarázatát tartalmazza. Ezek túlnyomó része természetesen angol eredetű, többnyire hekkerszlangból származó kifejezés, pl. *blarney* (*it's all blarney*) = alles blah, blah... 'ez mind blabla', *bletcherous* = qualig, ekelig, tkp. 'visszataszító' (drága és nem felhasználóbarát szoftverrel kapcsolatban), *blind alley* = Sackgasse, tkp. 'zsákutca': 'olyan link, amely nem vezet sehová', *blind as a bat* = stockblind sein, tkp. 'vak, mint a denevér': 'elsőtétült képernyő', *EOD* — *End Of Discussion* = Ende der Diskussion 'vége a beszélgetésnek', *EOF* — *End Of File* = Ende einer Datei 'fájl vége', *jas* — *just a second* = einen Moment 'egy pillanat', *jaua* — *just another useless answer* = nur eine weitere nutzlose Antwort 'még egy használhatatlan válasz', *otr* — *off the record* = nicht offiziell 'nem hivatalos'. Található azonban a betűszavak között néhány német eredetű kifejezés is, pl. *<handheb>* = ich möchte auch was sagen 'én is szeretnék vmit mondani', *AKLA?* = Alles klar? 'minden világos?', *BSE* = Bin so einsam 'Olyan magányos vagyok', *KV* = Kannste vergessen. 'Felejtsd el!', *LAMIINFRI* = Lass mich in Frieden! 'Hagyjál békén!', *LAMITO* = Lach mich tot 'Megszakadok a röhögéstől', *LG* = Liebe Grüße 'Üdv!', *mfG* = mit freundlichen Grüßen 'baráti üdvözlettel'. A 146-tól a 150. oldalig a szótár az emotikonok felsorolását adja, feltüntetve mellettük egyben a jelentést is, pl. *+ - ?* = eine große Unsicherheit 'nagy bizonytalanság'. Bár a több mint tízéves szótár anyagának egy része mára már joggal elavultnak tekinthető, a munka egészében véve mégis jó támpontként szolgálhat a német internetes nyelv kutatásához.

A kimondottan az ifjúsági nyelv anyagát közreadó újabb és legújabb szótárraktól mind témájában, mind pedig jellegében eltér PETER WEHLE 1980-as, bécsi nyelvről szóló nagy műve (WEHLE 1980). A mű első részét a bécsi nagyvárosi zsargon eredetét és jellegét nyelvészeti szempontból elemző, illetve a bécsi zsargon használati színtereit és társadalmi hátterét leíró rész (WEHLE 1980: 7–91) teszi ki. A tulajdonképpeni szótár (*Wörterverzeichnis*) mintegy 200 oldalnyi szóanyagot közöl (WEHLE 1980: 93–296) esetenként a használatra vonatkozó utasításokkal, szemléletes példákkal, igen gyakran a szó eredetére vonatkozó magyarázatokkal (a mérvadó szóeredet-megjelölés mellett a szerző némely esetben népetimológiai magyarázatot is hoz), sajnos azonban apróbetűs, meglehető-

sen nehezen olvasható szedéssel. A lap jobb oldalán találjuk a bécsi zsargon szavait, a bal oldalon az irodalmi német megfelelőit vagy megfelelőket, esetleges magyarázatokat és példákat. A bécsi zsargonszavak vélhető etimológiai forrása dőlt betűs szedéssel van jelölve. Pl.:

<p>Marie 'Geld' v. zigeunerisch maro = <i>Brot</i>, so erklärt Wolf diesen Begriff in seinem Rotwelsch-Wörterbuch, andere glauben an eine Soldatenbraut Namens Marie, die ihrem Liebsten Geld zu-steckte; H kennt Marie in der Bedeu-tung Geld noch nicht (1783); heute hat dieser Ausdruck weit über Wiens Grenzen hinaus Geltung.</p>	<p>Marie 'pénz' a cigány maro = <i>kenyér</i>, így magyarázza Wolf ezt a fogalmat német tolvajnyelvi szótárában, mások úgy tartják, hogy egy katona Marie ne-vű barátnője adott pénzt a kedvesének, Hügel nem ismeri a Marie szót 'pénz' jelentésben (1783), ma ez a kifejezés messze Bécs határain túl használatban van.</p>
---	---

(WEHLE 1980: 205)

PETER WEHLE szóban forgó könyve — bár alapvetően ismeretterjesztő munkáról van szó — máig alpműnek számít a bécsi városi zsargonnal foglalkozók körében.

A bécsi városi zsargonról szóló szótárak között föltétlenül megemlítendő ALBERT PETRIKOVITS 1986-os (tehát az általunk kijelölt korszakhoz tartozó, ennek ellenére azonban mégis antikváriumi ritkaságnak számító munkája), amely egyrészt csoportnyelvi, mivel a tolvajok, a prostituáltak és futtatóik nyelvét¹² dolgozza föl, másrészt hangsúlyozottan regionális, hiszen ezt kizárólag a bécsi nyelvre vonatkozóan teszi (PETRIKOVITS 1986). A szótár a csoportnyelvi szavak és kifejezések német nyelvi megfelelőit hozza, esetenként tömör, definíciószerű magyarázatokkal.

Az eddig tárgyalt bécsi nyelv anyagát bemutató szótárak közül a legújabb és filológiai szempontból a legprecízebb ROBERT SEDLACZEK *Wörterbuch des Wienerischen* [A bécsi nyelv szótára] című, 2011-ben megjelent, már hivatkozott munkája. Ez a szerző ausztriai német szótára (SEDLACZEK 2011a) anyagának egy részére épül, a két — a sajtóban méltán igen pozitív visszhangot kiváltott (R. LÖFFLER 2011: 80) — mű tulajdonképpen kiegészíti egymást, igen nagy hasonlóságot mutat nemcsak a művek külső megjelenése, hanem a szócikkek kidolgozásának módja is. A bécsi szerző nyelvészdoktor, újságíró-publicista, a *Wiener Zeitung* nyelvészeti rovatának állandó munkatársa, több nyelvészeti tárgyú munka szerzője. Az itt hivatkozott bécsi nyelv szótára — amely több mint 300 oldalas munka — a bécsi nagyvárosi zsargon vagy 1000 szavának jelentését hozza a

¹² Ennek a csoportnyelvnek számos kifejezése előfordul JOSEFINE MUTZENBACHER: *Die Lebensgeschichte Einer Wienerischen Dirne. (Von Ihr Selbst Erzählt)* [Egy bécsi kurva élettörténete. (Saját elbeszélésében)] (Wien, 1906) című művében; magyar nyelven: JOSEFINE MUTZENBACHER: *Egy kis bécsi kurva emlékezései*. Budapest : NewMark–PolgART Kiadó, 2002, Tandori Dezső fordítása.

velük alkotott leggyakoribb kifejezések irodalmi német megfelelőjével, s minden esetben filológiai pontossággal ismerteti az adott szó etimológiáját is. Pl.:

powidlŋ [tschech. povidali = sprechen]: 1. tschechisch sprechen, 2. mit tschechi- schem Akzent sprechen.	powidlŋ [cseh povidali = beszél]: 1. csehül beszél, 2. cseh akcentussal be- szél.
---	--

(SEDLACZEK 2011b: 202)

A szótár végén megtalálható a kötetben szereplő nyelvészeti kifejezések rövid listája, azok az irodalmi források, amelyekből a szavak használatát illusztráló példák származnak, valamint a szótár összeállításához felhasznált nyelvészeti szakirodalmi jegyzék.

Az összes eddigi szótártól eltér RICHARD WEIHS *Wiener Witz. (Der Schmähführer)* [Bécsi vicc. (Vicckalauz)] című munkája (WEIHS 2002), amely nem szavakat közöl betűrendbe szedve, hanem állandósult kifejezéseket, „bemondásokat”, szokásmondásokat, bécsi viccek és anekdoták közszájon forgó poénjait, valamint ezek irodalmi német megfelelőjét, illetve fordítását témák szerinti elrendezésben. Valójában már a mű címe is bővebb magyarázatot kíván, hiszen maga a címben szereplő *Schmäh* — kultúrszó lévén — jószerével lefordíthatatlan. Jelent egyrészt ’becsapást, átverést, olcsó trükköt’, talán a legpontosabb magyar megfelelője ebben az értelemben az ’umbulda’ lehetne, másrészt jelent ’viccet, frappáns mondást, aranyköpést, sztorit’ is. Ez utóbbi értelemben külön kategóriát képez az ún. *wiener Schmäh*, amelynek szó szerinti jelentése ’bécsi vicc’ lehet, valójában azonban sokkal több ennél (erről l. PÁTRÓVICS 2005: 184, SEDLACZEK 2011b: 231–232). A kötet összesen 1333 frappáns mondást, vagy inkább „poént” tartalmaz (a bécsi nyelv ebben az értelemben a *Wuchtel* szót használja, amely az eredetileg ’bukta’ jelentésű *Buchtel* szó bécsies változata, s amelynek számos jelentése közül az egyik a ’vicc, poén’), mellettük minden esetben akkurátusan feltüntetve az irodalmi német változatot. Pl.:

In meine Aug’n san des kane Dutt’ln, sundan bessare Gös’ndipp’ln!

Meiner Ansicht nach handelt es sich hierbei nicht um Brüste, sondern um Gelsenstiche. ’Szerintem ezek nem mellek, hanem szűnyogcsípések.’

Raaz mi net, du Häuslrotz — sunst reast glei Rotz und Wossa!

Provoziere mich nicht, du Klosettratte — ansonsten wirst du gleich dermaßen heulen, dass sich Nasenschleim und Tränenflüssigkeit freudig miteinander vermengen! ’Ne provokálj, te patkány, mert mindjárt úgy fogsz üvölni, hogy taknyod nyálad összefolyik!’

(WEIHS 2002: 74, 85)

A munka a felsorolt témák szempontjából igen sokoldalú: megtaláljuk közöttük a „finom”, úri társaságban divatos vicceket és szokásmondásokat, az étkezéshez kötődő, az állatokhoz kötődő, a háztartással, a vallással, a szerelmi élettel

kapcsolatos bemondásokat, illetve a durva és a disznó vicceket, valamint a különféle életbölcseességeket és a halállal kapcsolatos szólásokat egyaránt.

* * *

A jelen tanulmány a német szlengként értelmezett tolvaj-, diák- és ifjúsági nyelv, illetve a berlini és a bécsi nagyvárosi zsargon lexikográfiájáról és a témához szorosan kapcsolódó szakirodalomról adott vázlatos áttekintést, három nagyobb korszakra bontva a német szlengkutatás időszakát a kezdetektől napjainkig (azaz 2011-ig). Az előzőekben elmondottaknak megfelelően a vizsgálódásból — egy PONS és egy Langenscheidt által kiadott mű kivételével — kimaradtak a két- vagy többnyelvű szlengszótárak és nem esett szó bővebben a kimondottan csak regionális szókincset, szakzsargonokat vagy vulgarizmusokat feldolgozó művekről sem, bár ilyen művekre vonatkozó információk és adatok bőven találhatók a megjegyzésekben, illetve a bibliográfiában. A leírásban szándékoltan több figyelmet kaptak az aktuálisabb, tehát az újabb és a legújabb szlenggel foglalkozó munkák. Az itt közreadott tanulmány remélhetőleg segítségére lesz majd a téma iránt érdeklődő nyelvészeknek, — főként a germanistáknak.

Irodalom

- ADAM, KARIN et al. (2010): *Wörterbuch der Jugendsprache. (Das Original)* [Az ifjúsági nyelv szótára. (Az igazi)]. Stuttgart : PONS GmbH.
- AMAN, REINHOLD (1996): *Bayrisch-Österreichisches Schimpfwörterbuch. (Lexikon der Schimpfwörter Psychologisch-sprachliche Einführung in das Schimpfen. Die bayrisch-österreichische Sprache)* [Bajor-osztrák szitokszótár. (A szitokszavak lexikona. Pszichológiai-nyelvi bevezető a szitkozódásba. A bajor-osztrák nyelv)]. 3. kiadás. München : Hugendubel.
- ANDROUTSOPOULOS K., JANNIS (1998): *Deutsche Jugendsprache. (Untersuchungen zu ihren Strukturen und Funktionen)* [A német ifjúsági nyelv struktúráinak és funkcióinak kutatása]. Frankfurt am Main : Peter Lang.
- ANDROUTSOPOULOS K., JANNIS-KEIM, INKEN (2000): „Hey Lan, isch geb dir konkret Handy”. (*Deutsch-türkische Mischsprache und Deutsch mit ausländischem Akzent: wie Sprechweisen der Straße durch die Medien populär werden*) [„Hé csávókám, adok neked egy baró mobilt”. (Német-török kevert nyelv idegen akcentussal: hogyan válik az utca nyelve népszerűvé a média által)]. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* Nr. 21., 26. Januar 2000. 13.
- AUGENSTEIN, SUSANNE (1998): *Funktionen von Jugendsprache. (Studien zu verschiedenen Gesprächstypen des Dialogs Jugendlicher mit Erwachsenen)* [A fiatalok nyelvének funkciói. (Tanulmányok a fiatalok felnőttekkel folytatott dialógusának társalgási típusairól)]. Germanistische Linguistik 192. Tübingen : Max Niemeyer Verlag.

- AUGUSTIN, CHRISTOPH FRIEDRICH BERNHARD (1795): Idiotikon der Burschensprache [A diáknyelv idiotikona]. In: *Bemerkungen eines Akademikers über die Stadt Halle und dessen Bewohner, in Briefen, nebst einem Anhang, enthaltend die Statuten und Gesetze der Friedrichs-Universität, ein Idiotikon der Burschensprache, und den so genannten Burschenkonvent*. Quedlinburg : Germanien.
- AVÉ-LALLEMANT, FRIEDRICH CHRISTIAN BENEDICT (1858–1864): *Das Deutsche Gaunertum in seiner sozial-politischen, literarischen und linguistischen Ausbildung zu seinem heutigen Bestande* [A német tolvajvilág mai állapotának szociális-politikai, irodalmi és nyelvi kialakulása]. I–IV. kötet. Wiesbaden–Olms : Sachier. [III. Jüdischdeutsche Grammatik, Rotwelschquellen, jüdisch dt. Literatur..., IV. Brockhaus, Leipzig, Jüdisch-deutsches Wörterbuch.]
- BEYERL, BEPPO–HIRTNER, KLAUS–JATZEK, GEORG (2002): *Wienerisch das andere Deutsch* [A bécsi nyelv, a másfajta német]. (Kauderwelsch 78). Bielefeld : Reise Know-How Verlag Peter Rump GmbH.
- BICHEL, ULF (1980): *Umgangssprache* [Köznyelv]. In: ALTHAUS, PETER–HENNE, HELMUT–WIEGAND, HERBERT ERNST szerk.: *Lexikon der germanistischen Linguistik. II. kötet*. Tübingen : Max Niemeyer Verlag. 379–383.
- BOEHNCKE, HEINER–JOHANNISMEIER, ROLF (1987): *Das Buch der Vaganten. (Spieler, Huren, Leutbetrüger)* [Csavargók könyve. (Játékosok, kurvák, szemfényvesztők)]. Köln : Prometh Verlag.
- BORBEIN, VOLKER (1995): *Menschen in Deutschland. (Ein Lesebuch für Deutsch als Fremdsprache)* [Emberek Németországban. (Olvasókönyv németet mint idegen nyelvet tanulók számára)]. Szerk. GERDES, MECHTHILD. Berlin–München–Wien–Zürich–New York : Langenscheidt.
- BULLMANN, TOM (1998): Jugendsprache nicht nur „affengeil“ [Az ifjúsági nyelv nem csak „király”]. *Neue Osnabrücker Zeitung* 1. Februar 1998: 13.
- BURK, BRIGITTE (1993): *Schwäbisch gschimpft. (Dreckete Wörter und Sprüche von A–Z)* [Svábul szitkozódva. (Mocskos szavak és mondások A-tól Z-ig)]. Frankfurt am Main : Eichborn Verlag.
- BUSEMANN, ADOLF HERMANN HEINRICH (1925): *Die Sprache der Jugend als Ausdruck der Entwicklungsrythmik. (Sprachstatistische Untersuchungen)* [Az ifjúság nyelve mint a fejlődési ritmika kifejezése. (Nyelvtisztítási kutatások)]. Jena : Verlag von Gustav Fischer.
- BUSEMANN, ADOLF szerk. (1969): *Zur Sprache des Kindes* [A gyermek nyelvéről]. HELMERS, HERMANN (szerk.) Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1–59.
- CYFFKA, ANDREAS et al. szerk. (2002): *Wörterbuch der Jugendsprache. (Deutsch–Englisch–Französisch–Spanisch)* [Diáknyelvi szótár. Német–angol–francia–spanyol]. Stuttgart : PONS–Ernst Klett Sprachen GmbH.
- CSERESNYÉSI LÁSZLÓ (2004): *Nyelvek és stratégiák (avagy a nyelv antropológiája)*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXVII.) Budapest : Tinta Könyvkiadó.
- DEWITZ, CHRISTIAN (2001): *Y-Reisen. (Der kleine Bundeswehr-Ratgeber)* [Katonai járművön. (Kis Bundeswehr-tanácsadó)]. Königswinter : Heel.
- DÖRIG, URS (1993): *Hoi + Hallo Schweizer-Deutsch für Alle* [Hoi + Hallo Svájci német mindenkinek]. Bad Ragaz : Sidus-Verlag.
- DÜRSCHIED, CHRISTA–SPITZMÜLLER, JÜRGEN szerk. (2006): *Zwischentöne. (Zur Sprache der Jugend in der Deutschschweiz)* [Árnyalatok. (A svájci német fiatalok nyelvéről)]. Zürich : Verlag Neue Zürcher Zeitung.

- EBNER, JAKOB (1980): *Wie sagt man in Österreich? (Wörterbuch der Österreichischen Besonderheiten)* [Hogy mondjuk Ausztriában? (Az osztrák sajátosságok szótára)]. (Duden Taschenbücher). Mannheim–Wien–Zürich : Duden.
- EHMANN, HERMAN (1991): *affengeil. (Ein Lexikon der Jugendsprache)* [király. (Az ifjúsági nyelv lexikona)]. München : Verlag C.H. Beck
- EHMANN, HERMAN (1992): *Jugendsprache und Dialekt. (Regionalismen im Sprachgebrauch von Jugendlichen)* [Ifjúsági nyelv és nyelvjárás. (Regionalizmusok a fiatalok nyelvhasználatában)]. Opladen : Westdeutscher Verlag.
- EHMANN, HERMAN (1996): *oberaffengeil. (Neues Lexikon der Jugendsprache)* [zsírki-rály. (Az ifjúsági nyelv új lexikona)]. München : Verlag C.H. Beck
- EHMANN, HERMAN (2001): *Voll konkret. (Das neueste Lexikon der Jugendsprache)* [Tök konkrét. (Az ifjúsági nyelv legújabb lexikona)]. München : Verlag C. H. Beck.
- EHMANN, HERMAN (2009): *Endgeil. (Das voll konkrete Lexikon der Jugendsprache)* [Csúcs. (Az ifjúsági nyelv tök konkrét lexikona)]. München : Verlag C. H. Beck.
- EILENBERGER, RUDOLF (1910): *Pennälersprache. (Entwicklung, Wortschatz und Wörterbuch)* [Középiskolai diáknyelv. (Fejlődés, szókincs, szótár)]. Straßburg : K. J. Trübner.
- ERNST, PETER (2004): *Germanistische Sprachwissenschaft* [Germán nyelvtudomány]. Wien : Facultas Verlags- und Buchhandels AG WUV.
- FRANKE, HELGA (2000a): Schnell reagiert [Gyorsan reagált]. *Frankfurter Rundschau* 1. August 2000: 33.
- FRANKE, HELGA (2000b): OVB kippen Werbekampagne in „Kanak sprach”. [Reklám-kampány a bevándorlók nyelvén]. *Frankfurter Rundschau* 1. August 2000: 34.
- FRANKE, WILHELM (1990): *So red't der Berliner. (Ein lustiger Sprachführer)* [Így beszél a berlini. (Vidám nyelvi kalauz)]. 14. kiadás. Berlin : Arani Verlag.
- FREIDANK, MICHAEL (2001): *Kanakisch–Deutsch. (Dem krassensten Sprachbuch überhaupt)* [Kanakisch–német. (A létező legdurvább nyelvkönyv)]. Frankfurt am Main : Eichborn AG.
- FRÜNDT, HERMANN–FRÜNDT, HANS-JÜRGEN (2001): *Plattdüütsch das echte Norddeutsch* [Alnémet, az igazi északnémet]. Kauderwelsch 120. Bielefeld : Reise Know-How Verlag Peter Rump GmbH.
- GEBAUER, JÜRGEN–KRENZ, EGON (1989): *Maritimes Wörterbuch* [Tengerészeti szótár]. Berlin : Militärverlag der DDR.
- GEIB, MAREIKE–STRECKENBACH, ANJA (2011): *Wörterbuch der Jugendsprache. (Das Original — Unzensuriert)*. [Az ifjúsági nyelv szótára. (Az igazi — cenzúrázatlan)]. Stuttgart : PONS GmbH.
- GENTHE, ARNOLD (1892): *Deutscher Slang. (Eine Sammlung familiärer Ausdrücke und Redensarten)* [Német szleng. (Familiáris kifejezések és beszédfordulatok gyűjteménye)]. Strassburg : Trübner.
- GIRTLE, ROLAND (1998): *Rotwelsch* [Német tolvajnyelv]. Wien–Köln–Weimar : Böhlau.
- GÖTZE, ALFRED (1928): *Deutsche Studentensprache* [Német egyetemi nyelv]. Berlin : Sprachverein
- HAHN, WALTER VON (1980): Fachsprachen [Szaknyelvek]. In: ALTHAUS, PETER–HENNE, HELMUT–WIEGAND, HERBERT ERNST szerk.: *Lexikon der germanistischen Linguistik. II. kötet*. Tübingen : Max Niemeyer Verlag. 390–395.
- HAHN, SILKE (1993): Vom Halbstarken bis zum Hausbesetzer. (Jugend und Jugendsprache in der Bundesrepublik) [A huligánoktól a házfoglaló fiatalokig. (Ifjúsági nyelv a

- Szövetségi Köztársaságban)]. *Deutschunterricht für Ungarn*, 11/1993 ZS des Ungarischen Deutschlehrerverbandes. 21–35.
- HALBEDL, CLAUDIA (2010): *Bairisch für Anfänger* [Bajor kezdőknek]. Berlin–München : Langenscheidt.
- HAMMER, JULIE (szerk.) (2002): *Das neue berliner Schimpfwörterbuch* [Az új berlini szitokszótár]. Berlin : Haude & Spensersche Verlagsbuchhandlung GmbH.
- HEINEMANN, MARGOT (1989): *Kleines Wörterbuch der Jugendsprache* [Az ifjúsági nyelv kis szótára]. Leipzig : Bibliographisches Institut.
- HENNE, HELMUT (1980) Jugendsprache und Jugendsprache [Az ifjúság és nyelve és nyelvei]. In: HENNE, HELMUT–STEGE, HUGO szerk.: *Dialogforschung. Sprache der Gegenwart* (Jahrbuch des Instituts für Deutsche Sprache 54). Düsseldorf : Institut für deutsche Sprache. 371–382.
- HENNE, HELMUT (1986) *Jugend und ihre Sprache* [Az ifjúság és nyelve]. Berlin–New York : W. de Gruyter.
- HENNE, HELMUT–OBJARTEL, GEORG szerk. (1984): *Bibliothek zur historischen deutschen Studenten- und Schülersprache*. [A történelmi német egyetemi és középiskolai diáknyelv könyvtára]. I–VI. Berlin–New York : W. de Gruyter.
- HIETSCH, OTTO (2000): *From „anbandeln” to „Zwetschkenknödel”*. (*An Austrian Lexical and Cultural Guide*) [Az „anbandeln”-tól a „Zwetschkenknödel”-ig. (Osztrák lexikai és kulturális kalauz)]. Innsbruck–Wien : Tyrolia-Verlag.
- HOLGER, GERTZ (2000): Die Macht der krassen Worte [A menő szavak hatalma]. *Süddeutsche Zeitung* 19. April 2000: 3.
- HORN, PAUL (1898): *Die deutsche Soldatensprache* [A német katonai nyelv]. 1. kiadás. (2. kiadás: Gießen : Alfred Töppelmann, 1905; utánnomás: Wolfenbüttel : Melchior Verlag, 2010.)
- HORX, MATTHIAS (1996): *Trendwörterlexikon* [Trendszavak lexikona]. Hamburg : Econ.
- HUMANN, KLAUS (2002a): *Englisch schimpfen. (Beleidigungen, Flüche, Sauereien)* [Angolul szitkozódni. (Sértések, káromkodások, disznóságok)]. Frankfurt am Main : Eichborn Verlag.
- HUMANN, KLAUS (2002b): *Italienisch schimpfen. (Beleidigungen, Flüche, Sauereien)* [Olaszul szitkozódni. (Sértések, káromkodások, disznóságok)]. Frankfurt am Main : Eichborn Verlag.
- HUTTERER MIKLÓS (1986): *A germán nyelvek*. Budapest : Gondolat Kiadó.
- IKER BERTALAN (szerk.) (2007): *Vigyázz, német!* Szeged : Berlitz Kiadó–Grimm Kiadó.
- JÄGER, SIEGFRIED (1980): Standardsprache [Sztenderd nyelv]. In: ALTHAUS, PETER – HENNE, HELMUT–WIEGAND, HERBERT ERNST szerk.: *Lexikon der germanistischen Linguistik. II. kötet*. Tübingen : Max Niemeyer Verlag. 375–379.
- JÜTTE, ROBERT (1988): *Abbild und Soziale Wirklichkeit des Bettler- und Gaunertums zu Beginn der Neuzeit: Sozial-, mentalitäts- u. sprachgeschichtl. Studien zum Liber vagatorum (1510)* [A koldusok és tolvajok képe és a szociális valóság az újkor kezdetén: szociológiai, szellemiségre vonatkozó és nyelvészeti tanulmányok a Liber vagatorumról (1510)]. Köln–Wien : Böhlau.
- KAISER, ALFONS (1997): Und ich so: Cool! Und er so: Hä? (Produktive Wortbildung und grammatische Selbständigkeit: wie die Jugend die Sprache erobert: eine linguistische Untersuchung) [És én erre: király! És erre ő: he? (Produktív szóképzés és grammatikai önállóság: hogyan hódítja meg az ifjúság a nyelvet: nyelvészeti kutatás)]. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 18. Dezember 1997: 13.

- KIAULEHN, WALTHER (1985): *Der richtige Berliner. (In Wörtern und Redensarten)* [Az igazi berlini. (Szavakban és szólásokban)]. München : Verlag C. H. Beck.
- KINDLEBEN, CHRISTIAN FRIEDRICH (1781): *Studenten-Lexikon* [Egyetemi hallgatók lexikona]. Halle (Saale).
- KLAPPENBACH, RUTH (1980): *Studien zur modernen deutschen Lexikographie* [Tanulmányok a mai német lexikológia köréből]. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company.
- KLEIN, WOLF PETER (2001): Konstruierte Sprache in den Wörterbüchern der Jugendsprache. (Hornies in der Aufrisszone) [Kitalált nyelv az ifjúsági nyelvi szótárakban. (Beindult srácok a húspiacon)]. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 11. April 2000: 5.
- KLOSS, GEORG FRANZ BURGHARD (1931): *Das Idiotikon der Burschensprache. (Herausgegeben mit einer Einführung von Carl Manfred Frommel)* [A diáknyelv idiotikona. (Carl Manfred Frommel bevezetőjével kiadva)]. Frankfurt am Main : Verlag der Deutschen Corpszeitung.
- KLUGE, FRIEDRICH (1901): *Rotwelsch. (Quellen und Wortschatz der Gaunersprache und der verwandten Geheimsprachen. Rotwelsches Quellenbuch)* [A német tolvajnyelv. (A német tolvajnyelv és a vele rokon titkos nyelvek forrásai és szókincse. A német tolvajnyelv forrásainak könyve)]. Straßburg : Trübner.
- KNIEP, SARAH (2010): Jugendwort des Jahres: spricht die Jugend ihre eigene Sprache? [Az év ifjúsági szava: beszéli az ifjúság a saját nyelvét?] *Hannoversche Allgemeine* 29.11.2010. URL: <http://www.haz.de/Nachrichten/ZiSH/Uebersicht/Jugendwort-des-Jahres-spricht-die-Jugend-ihre-eigene-Sprache>.
- KOPEČNÝ, ANGELIKA (1980): *Fahrende und Vagabunden. (Ihre Geschichte, Überlebenskünste, Zeichen und Straßen)* [Utazók és csavargók. (Történetük, túlélési technikáik, jeleik és útjaik)]. Berlin : Verlag Klaus Wagenbach.
- KOTLORZ, TANJA (1997): „Da sag’ ich nur: würg!” (Ein Wissenschaftler verteidigt die Jugendsprache: Mittel zur Abgrenzung) [Csak azt mondom: fulladj meg! (Egy tudós védelmébe veszi az ifjúsági nyelvet: az elhatárolódás eszköze)]. *Die Welt* 27. August 15.
- KOVÁČOVÁ, ELEONÓRA–MICHALUS, ŠTEFAN (1989): *Rakúšania to povedia (aj) ináč. (Nemčina zo všetkých strán)* [Az osztrákok másképp (is) mondják. (A német nyelv minden oldalról)]. Bratislava : Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo.
- KÖNIG, WERNER (1978): *dtv-Atlas zur deutschen Sprache. (Tafeln und Texte mit Mundart-Karten)* [A német nyelv dtv-atlasza. (Táblázatok és szövegek nyelvjárási térképekkel)]. München : Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG.
- KÖVECSES ZOLTÁN (1997): Az amerikai szleng. In: KIS TAMÁS szerk.: *A szlengkutatás útjai és lehetőségei.* (Szlengkutatás 1.) Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. 7–39.
- KRÄMER, WALTER (2000): *Modern Talking auf Deutsch. (Ein populäres Lexikon)* [Modern Talking németül. (Népszerű lexikon)]. München : Piper Verlag GmbH.
- KÜPPER, HEINZ (1963–1966): *Wörterbuch der deutschen Umgangssprache* [A német köznyelv szótára]. I–IV. Hamburg : Claassen.
- KÜPPER, HEINZ (1970): *Am A... der Welt. (Landserdeutsch 1939–1945)* [S...gemvégén. (Katonanyelv 1939–1945)]. Hamburg : Claassen.
- KÜPPER, HEINZ (1986): *Von Anschiss bis Zwitschergemüse. (Das Bundessoldatendeutsch von A–Z)* [A lebaszástól a rizsáig. (A nyugatnémet katonai nyelv A-tól Z-ig)]. Lizenzausgabe. München : Heyne.
- LÖFFLER, HEINRICH (1985): *Germanistische Soziolinguistik* [Germanisztikai szociolingvisztika]. Berlin : Erich Schmidt Verlag.

- LÖFFLER, ROBERT (2011): *Tagebuch* [Napló]. *Kronen Zeitung* 24. April 2011: 80.
- MAGENAU, DORIS (1964): *Die Besonderheiten der deutschen Schriftsprache in Luxemburg und in den deutschsprachigen Teilen Belgiens*. [A német irodalmi nyelv sajátosságai Luxemburgban és Belgium németajkú részén]. Mannheim : Bibliographisches Institut.
- MARCUS, HANS (1962): *Zum Twen-Deutsch* [A huszonévesek németjéről]. *Zeitschrift für deutsche Wortforschung* 18: 151–159.
- MATRAS, YARON szerk. (1998): *The Romani Element in Non-Standard Speech* [A romani elem a nem sztenderd beszédben]. Wiesbaden : Harrassowitz Verlag.
- MAUSSER, OTTO (1917): *Deutsche Soldatensprache. (Ihr Aufbau und ihre Probleme)* [A német katonanyelv. (Felépítése és problémái)]. (Trübners bibliothek 9). Straßburg : K. J. Trübner.
- MEIER, JOHN (1894): *Hallische Studentensprache. (Eine Festgabe zum zweihundertjährigen Jubiläum der Universität Halle)* [A hallei egyetemi nyelv. Ünnepi ajándék a Hallei Egyetem 200 éves jubileumára]. Halle : Universität Halle.
- MEYER, KURT (1989): *Wie sagt man in der Schweiz? (Wörterbuch der schweizerischen Besonderheiten)* [Hogy mondják Svájcban? (A svájci sajátosságok szótára)]. Mannheim–Wien–Zürich : Dudenverlag.
- MENTRUP, WOLFGANG–KÜHN, PETER (1980): *Deutsche Sprache in Österreich und in der Schweiz* [Német nyelv Ausztriában és Svájcban]. In: ALTHAUS, PETER–HENNE, HELMUT–WIEGAND, HERBERT ERNST szerk.: *Lexikon der Germanistischen Linguistik. II. kötet*. Tübingen : Max Niemeyer Verlag. 527–536.
- MÖHN, DIETER (1980): *Sondersprachen [Rétegnyelvek]*. In: ALTHAUS, PETER–HENNE, HELMUT–WIEGAND, HERBERT ERNST szerk.: *Lexikon der germanistischen Linguistik. II. kötet*. Tübingen : Max Niemeyer Verlag. 384–390.
- MÖLLER, KLAUS-PETER (2000): *Der wahre E. (Wörterbuch der DDR-Soldatensprache)* [Az igazi öreg. (A keletnémet katonai nyelv szótára)]. Berlin : Lukas Verlag.
- MUHR, ROBERT (1993): *Reader. (Österreichisches Deutsch kennen lernen)* [Szöveggyűjtemény. (Ismerkedjünk meg az ausztriai némettel)]. Graz : Karl-Franzens-Universität.
- MUNSKE, HORST et al. szerk. (1988): *Deutscher Wortschatz* [A német szókincs]. Berlin–New York : de Gruyter.
- MÜLLER-THURAU, CLAUS PETER (1984): *Lass uns mal 'ne Schnecke angraben. (Sprache und Sprüche der Jugendszene)* [Gyere, szedjünk föl egy csajt. (A fiatalok világának nyelve és mondásai)]. Düsseldorf–Wien : Econ Verlag.
- MÜLLER-THURAU, CLAUS PETER (1985): *Lexikon der Jugendsprache* [Az ifjúsági nyelv lexikona]. Düsseldorf–Wien : Econ Verlag.
- NEULAND, EVA (2008): *Jugendsprache: eine Einführung* [Az ifjúsági nyelv: bevezetés]. Tübingen : UTB für Wissenschaft–A Francke Verlag.
- NIEGEL, CHRISTINA (2011): *Hä?? Jugendsprache. Unplugged. (Deutsch–Englisch–Spanisch–Französisch)* [He?? Ifjúsági nyelv. Természetesen. (Német–angol–spanyol–francia)]. Berlin–München : Langenscheidt KG.
- OSTWALD, HANS (1906): *Rinnsteinsprache. (Lexikon der Studenten-, Gauner-, Dirnen-, und Landstreichersprache)* [Útszéli nyelv. (A diákok, a tolvajok, az utcanők és a csavargók nyelvének lexikona)]. Berlin : Harmonie Verlagsgesellschaft.
- ÖW. 1991 = FUSSY, HERBERT–STEINER, ULRIKE (szerk.) *Österreichisches Wörterbuch* [Osztrák szótár]. 37., átdolgozott kiadás. Wien : Österreichischer Bundesverlag.

- PANIZZOLO, PAOLO (1982): *Die Schweizerische Variante des Hochdeutschen* [Az irodalmi német nyelv svájci változata]. Marburg : Elwert.
- PANTEA-KEINTZEL, CECILIA (2001): *Wierderbuch Lëtzebuergesch–Ungaresch Ungaresch–Lëtzebuergesch* [Luxemburgi német–magyar, magyar–luxemburgi német szótár]. Luxembourg : Imprimerie Centrale.
- PAPE, SABINE (1970): Bemerkungen zur so genannten Teenager- und Twensprache [Megjegyzések az úgynevezett tinédzserek és huszonévesek nyelvéhez]. *Muttersprache* 80: 368–377.
- PAULI, STEPHANIE (2010): „Ey Alter, du bist voll der Wort-Checker!” (*Jugendsprache: eine empirische Untersuchung der Spracheinstellungen von Jugendlichen und Erwachsenen*) [„Hé, öreg, te vagy ám az igazi szócsekkoló!” (Az ifjúsági nyelv: empirikus kutatás a fiatalok és a felnőttek nyelvi attitűdjeiről)]. Hamburg : trendition GmbH.
- PÁTRÓVICS PÉTER (2004): *Német szlengszótár*. Budapest : Anno Kiadó.
- PÁTRÓVICS PÉTER (2005): *Német kulturális és országismereti kislexikon*. Debrecen : Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft.
- PETRIKOVITS, ALBERT (1986): *Die Wiener Gauner-, Zuhälter-, und Dirnensprache* [A bécsi tolvajok, stricik és utcanők nyelve]. Wien : Böhlau.
- POLENZ, PETER VON (1988): 'Binnendeutsch' oder plurizentrische Sprachkultur? (Ein Plädoyer für Normalisierung in der Frage der 'nationalen Varietäten') [Németországi német nyelv vagy pluricentrikus nyelvi kultúra? (Védőbeszéd a normalizálás érdekében a nemzeti variánsok kérdésében)]. *Zeitschrift für Germanische Linguistik*, H 2. 198–218.
- POLENZ, PETER VON (1990): Nationale Varietäten der deutschen Sprache [A német nyelv nemzeti variánsai]. *International Journal of the Sociology of Language* 83: 5–38.
- PONS (2002): *PONS-Wörterbuch der Schweizer Jugendsprache* [A svájci ifjúsági nyelv PONS-szótára]. Zug : Klett und Ballner Verlag.
- PROSINGER, WOLFGANG (1984): *Das rabenstarke Lexikon der Szene-Sprache. (Der große Durchblick für alle Freaks, Spontis, Schlaffis, Softies, Flipper und Hänger sowie deren Verwandte und sonstige Fuzzis)* [A csoportnyelvek legállatibb lexikona. (A legnagyobb áttekintés minden örült, hétalvó, puhány, gizda, fan valamint ezek rokonai és egyéb divatmajmok számára)]. Frankfurt am Main : Eichborn Verlag.
- RABBen, ERNST (1906): *Die Gaunersprache (chochum loschen) besammelt und zusammengestellt aus der Praxis — für die Praxis*. [Tolvajnyelv (az okosok nyelve) a gyakorlatban gyűjtött és gyakorlati célra összeállított]. Hamm : Breer und Thiemann.
- RAGOTZKY, CHRISTOPH BERNHARD (1831): *Der flotte Bursch oder neueste durchaus vollständige Sammlung von sämtlichen jetzt gebräuchlichen burschicosen Redensarten und Wörtern, so wie eine genaue Aufführung aller Sitten und Gebräuche, welche bei Comitaten, Aufzügen, Wein-, Bier- und Fuchskommerschen oder sonstigen solennen Festivitäten vorkommen und streng beobachtet werden müssen* [Az ügyes fiú, avagy az összes jelenleg használatos diáknyelvi kifejezés és szó legújabb és teljes gyűjteménye, valamint azoknak a szokásoknak a pontos bemutatása, melyek a felvonulásokon, a sör- vagy borivással egybekötött diákegyesületi mulatságokon, gólya-avatásokon és egyéb ünnepi alkalmakkor előfordulnak és gondos figyelmet kívánnak]. Leipzig : K. n.
- REIHER, RUTH (1995): Deutsch–deutscher Sprachwandel [Német–német nyelvi változás]. In: REIHER, RUTH szerk.: *Sprache in Konflikt. (Zur Rolle der Sprache in sozialen, politischen und militärischen Auseinandersetzungen)*. Berlin–New York : de Gruyter. 232–243.

- REINKE, MARLIES (1994): „Jugendsprache” [„Ifjúsági nyelv”]. In: HERINGER, HANS JÜRGEN–SAMSON, GUNHILD–KAUFMANN, MICHEL–BADER, WOLFGANG szerk.: *Tendenzen der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen : Max Niemeyer Verlag. 295–305.
- RIZZO-BAUR, HILDEGARD (1962): *Die Besonderheiten der deutschen Schriftsprache in Österreich und in Südtirol* [A német irodalmi nyelv sajátosságai Ausztriában és Dél-Tirolban]. Mannheim : Bibliographisches Institut.
- ROELCKE, THORSTEN (2009): *Geschichte der deutschen Sprache* [A német nyelv története]. München : Verlag C. H. Beck.
- ROSENBAUM, OLIVER (2001): *Chat-Slang. (Lexikon der Internet-Sprache)* [Cset-szleng. (Az internetnyelv lexikona)]. 3. bővített kiadás. München : Carl Hansen Verlag.
- SALMASIUS, ROBERT (1749): *Kompendiöses Handlexikon der unter Herren Purschen auf Universitäten gebräuchlichsten Kunstwörter. (Zum Nutzen der Herren angehenden Studenten und aller kuriosen Liebhaber nach alphabetischen Ordnung)* [Az egyetemeken a diákok által leginkább használatos műszavaknak tömör kézi lexikona. (Leendő diákoknak és minden érdeklődő műkedvelőnek hasznára, ábécérendbe szedve)]. Erfurt : K. n.
- SCHANZE, FRIEDER (1995): Die älteren Drucke des Liber vagatorum [A Liber vagatorum régebbi kiadásai]. *Gutenberg Jahrbuch* 70: 143–150.
- SCHARNHORST, JÜRGEN (1995): Der Wortschatz unter dem Aspekt von Zentrum und Peripherie [A szókincs a centrum és a periféria szempontjából]. In: POHL, I.–EHRHART, H. szerk.: *Wort und Wortschatz. (Beiträge zur Lexikologie)*. Tübingen : Max Niemeyer Verlag. 63–75.
- SCHIERER, ALFRED–ZAUNER, THOMAS (2002): *Sprechen Sie Österreichisch? (Ein Sprachführer für Einheimische und Zugereiste)* [Beszél Ön osztrákul? (Nyelvi kalauz hazaiaknak és idegeneknek)]. Wien : Ueberreuter.
- SCHLOBINSKI, PETER–KOHL, GABY–LUDEWIGT, IRMGARD (1993): *Jugendsprache. (Fiktion und Wirklichkeit)* [Az ifjúsági nyelv. (Fikció és valóság)]. Opladen : Westdeutscher Verlag.
- SCHÖNFELD, EIKE (1995): *Alles easy. (Ein Wörterbuch des Neudeutschen)* [Nyugi. (Az újnémet szótára)]. München : C. H. Beck’sche Verlagsbuchhandlung.
- SCHUCHARDT, GEORG (1825): *Studentisches Conversationslexicon oder Leben, Sitten, Einrichtungen, Verhältnisse und Redensarten der Studenten, beschrieben, erklärt und alphabetisch geordnet* [Egyetemi diáknyelvi társalgási lexikon, avagy az egyetemi hallgatók életének, szokásainak, tárgyainak, az egyetemi viszonyoknak és kifejezéseknek ábécé sorrendbe szedett leírása és magyarázata]. Leipzig : K. n.
- SEDLACZEK, ROBERT (2011a): *Wörterbuch der Alltagssprache Österreichs* [Az osztrák társalgási nyelv szótára]. Innsbruck–Wien : Haymon Verlag.
- SEDLACZEK, ROBERT (2011b): *Wörterbuch des Wienerischen* [A bécsi nyelv szótára]. Innsbruck–Wien : Haymon Verlag.
- SEIBICKE, WILFRIED (1983): *Duden — Wie sagt man anderswo?* [Hogy mondják más-hol?] 2. kiadás. Mannheim–Wien–Zürich : Bibliographisches Institut.
- SIEWERT, KLAUS szerk. (1996): *Rotwelsch-Dialekte*. [A német tolvajnyelv dialektusai]. Wiesbaden : Harrassowitz Verlag.
- STEDJE, ASTRID (1989): *Deutsche Sprache gestern und heute* [A német nyelv tegnap és ma]. München : Wilhelm Fink Verlag.

- STAVE, JOACHIM (1964): *Wie die Leute reden. (Betrachtungen über 15 Jahre Deutsch in der Bundesrepublik)* [Ahogy az emberek beszélnek. (Több mint 15 éves vizsgálódás a Szövetségi Köztársaságban)]. Lüneburg : Heiland Verlag.
- SULÁN BÉLA (1961): Adalékok az argó — különösen a közép-európai argó — szókincsének tanulmányozásához. *Magyar Nyelvjárások* 7: 59–78.
- SULÁN, BÉLA (1963): *Probleme der Argotforschung in Mitteleuropa*. (Gastvortrag an der Universität Innsbruck veranstaltet vom Sprachwissenschaftlichen Institut am 15. Februar 1963) [Az argó kutatás kérdései Közép-Európában. (Vendégelőadás az Innsbrucki Egyetemen a Nyelvtudományi Intézet szervezésében 1963. február 15-én)]. (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft. Herausgegeben von der Innsbrucker Gesellschaft zur Pflege der Geisteswissenschaften. Sonderheft 18). Innsbruck.
- SZULC, ALEKSANDER (1994): *Słownik dydaktyki języków obcych* [Az idegen nyelvek didaktikájának szótára]. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN.
- TSCHIRCH, FRITZ (1969): *Geschichte der deutschen Sprache* [A német nyelv története]. Berlin : Erich Schmidt Verlag
- URBAŃCZYK, STANISŁAW (1956): Rozwój języka narodowego. (Pojęcia i terminologia) [A nemzeti nyelv fejlődése. (Fogalmak és terminológia)]. In: STIEBER, ZDZISŁAW szerk.: *Z dziejów powstania języków narodowego i literackiego*. Warszawa : Polska Akademia Nauk. 9–36.
- UZONYI PÁL (1996): *Rendszeres német nyelvtan*. Budapest : Aula Kiadó.
- VALTA, ZDENEK 1967: *Die österreichischen Prägungen im Wortbestand der deutschen Gegenwartssprache* [Az osztrák elemek a mai német szókincsben]. (Doktori értekezés). Prag.
- VIZKELETY, ANDRÁS (1973): *Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken. Band II*. [A magyar könyvtárakban található ónémet kéziratok leíró jegyzete. II. kötet]. Budapest : Akadémiai Kiadó.
- VOLLMANN, J. (1969): *Burschicose Wörterbuch* [Diáknyelvi szótár]. Graz : Verlag für Sammler.
- V. RADA, ROBERTA (2000): *Tabus und Euphemismen in der deutschen Gegenwartssprache. (Mit besonderer Berücksichtigung der Eigenschaften von Euphemismen)* [Tabuk és eufemizmusok a mai német nyelvben. (Különös tekintettel az eufemizmusok tulajdonságaira)]. (Doktori értekezés). Budapest.
- WAHRIG, GERHARD et al. (1994): *Deutsches Wörterbuch* [Német szótár]. Gütersloh : Bertelsmann Lexikon Verlag.
- WALLIS, DANIEL LUDWIG (1813): *Gebräuchlichste Ausdrücke und Redensarten der Studenten* [Az egyetemi hallgatók által leggyakrabban használt szavak és kifejezések]. Göttingen : K. n.
- WEHLE, PETER (1980): *Sprechen Sie Wienerisch?* [Beszél Ön bécsiül?]. Bővített és átdolgozott új kiadás. Wien–Heidelberg : Verlag Carl Ueberreuter.
- WEIHS, RICHARD (2000): *Wiener Wut. (Das Schimpfwörterbuch)* [Bécsi düh. (A szitokszótár)]. Wien : Uhdla Edition.
- WEIHS, RICHARD (2002): *Wiener Witz. (Der Schmähführer)* [Bécsi vicc. (A vicckalauz)]. Wien : Uhdla Edition.
- WELLS, CHRISTOPHER J. (1990): *Deutsch eine Sprachgeschichte bis 1945* [Német nyelvtörténet 1945-ig]. Tübingen : Niemeyer Verlag.
- WELTER, ERNST GÜNTHER (1961): *Die Sprache der Teenager und Twens* [A tizen- és huszonevesek nyelve]. Schriftreihe zur Jugendnot 5. Frankfurt am Main : dipa-Verlag.

- WINTERSBERGER, ASTRID–ARTMANN, HANS C. (1995): *Wörterbuch Österreichisch–Deutsch* [Osztrák–német szótár]. Salzburg–Wien : Residenz Verlag.
- WIPPERMANN, PETER et al. (2000): *Wörterbuch der Szenesprachen* [Szakzsargonok szótára]. Duden. Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich–Hamburg : Dudenverlag–Trendbüro.
- WOLF, SIEGMUND (1956): *Wörterbuch des Rotwelschen. (Deutsche Gaunersprache)* [A német tolvajnyelv szótára. (A német tolvajnyelv)]. Mannheim : Bibliographisches Institut.
- ZIFONUN, GISELA (2000): *Grammatische Integration jugendsprachlicher Anglizismen* [Az ifjúsági nyelv anglicizmusainak grammatikai integrációja]. *Der Deutschunterricht* 4: 69–79.

On German slang and its lexicography

The present paper has two main goals: to present information about ‘German slang’ and to provide an overview of the history of research on this topic. Since the German language seems to have quite a few terms what could be translated by slang, such as *Rotwelsch* ‘cant’, *Studentensprache* ‘student slang’, *Pennälersprache* ‘school slang’, *Jugendsprache* ‘youth slang’, *Soldatensprache* ‘military slang’, *Kanakisch* ‘kind of a prepidgin spoken by young Turks in Germany’, *Berlinerisch*, *Kölsch*, *Wienerisch* ‘Berlin, Cologne, Vienna slang varieties’ etc. it is rather difficult to define accurately what could be meant by the term ‘German slang’.

The first collection of German slang (the language of tramps, thieves and traders) can be found in the book called *Liber vagatorum* which was published first in Pforzheim in 1510. Since then many lexicographers, students and slang researchers have compiled word lists or extensive dictionaries and analyzed both youth slang and some special slang varieties (cf. Salmasius, Wallis, Meier, Ostwald, Eilenberger, Götze, Ehmann, Neuland, Pauli).

It can be stated that German slang has borrowed a considerable number of terms from foreign languages such as Gipsy, Yiddish and of course English. In recent decades youth slang in Germany has changed in many ways. The Gipsy and Yiddish influence has declined, the English influence has increased significantly. The vocabulary of the various special slang varieties called *Szenesprachen* has been influenced by (American) English even more than general slang.

First of all this paper concentrates on German cant, German youth slang and on the slang of bigger German-speaking towns such as Berlin and Vienna while other special German slang varieties eg. military slang, prison slang and the slang of drug addicts are only mentioned, however, the lexicographical data of dictionaries describing these language varieties can be found in the bibliography.

Julie Coleman

Angol szleng- és tolvajnyelvi szótárak*

Meghatározások

A szlengszótárak szerkesztői gyakran utalnak arra, mennyire nehéz eldönteni, hogy egy szó a szlenghez tartozik-e (pl. GREEN 2005: vii). Amit az egyik szótár-író szlengnek minősít, azt a másik bizalmasnak, zsargonnak vagy tájnyelvinek tekinti. Ráadásul a *szleng* terminus jelentése, más szakszókéhoz hasonlóan, változott az idők folyamán, s ez tovább nehezíti a szlengszótárak történeti vizsgálatát.¹ Még ha a címkét következetesen használják is, a kifejezések mozgó célpontok, megjósolhatatlan, hogyan mozognak a különböző nyelvi rétegek között. A kategorizálás zűrzavara kiterjed magukra a szlengszótárakra is, és ezt a piac hatása még tovább súlyosbítja. Még akkor is, ha a szerzők pontos címet adnak munkájuknak (játsszunk csak el a gondolattal, hogy írok egy *Komputerzsargon szótár*-at — előfordulhat, hogy a marketingosztály, hogy szélesebb vásárlókört célozhasson meg, olyan új címmel jelenteti meg, mint például *E-szleng! A 21. század szótára*, amelynek alig van köze a szótár eredeti tartalmához). Ezenkívül a *szleng* szó használatának módjában nemzeti különbségek is felfedezhetők. Gyakran a nyelvjárási szótárakat — különös tekintettel Amerika, Írország és Skócia dialektusaira — regionális szlengszótárként forgalmazzák (pl. SIMPSON 2004). Az ausztrál angol szótárakat a könyvesboltok és a könyvtárak rendszeresen szlengszótárként kategorizálják, függetlenül a bennük megjelenő nyelvi rétegektől.

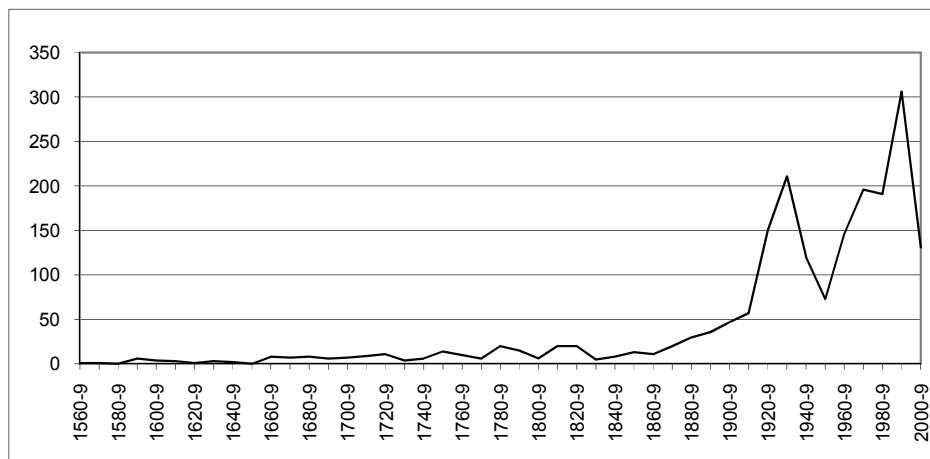
Mivel az évszázadok során a különböző szerzők meglehetősen nagy rugalmassággal bántak a terminológiával, tisztáznunk kell, pontosan mit jelentenek számomra azok a kifejezések, amelyeket használni fogok. A bizalmas angol informális, főleg beszélt nyelv, de lehet írott is, például egy gyorsan odavetett fel-

* Az itt közölt írás JULIE COLEMAN *Slang and Cant Dictionaries* c. tanulmányának (In: COWIE, A. P. szerk.: *The Oxford History of English Lexicography. Volume II. Specialized Dictionaries*. Oxford : Clarendon Press, 2009. 314–336) kötetünk számára átdolgozott, bővített változata. Magyar kiadását az Oxford University Press (<http://www.oup.com/>) engedélyezte.

¹ Lásd az *Oxford English Dictionary* (OED) meghatározását: *slang*³ **1a.** „Speciális szókincs, melyet csekély műveltségű vagy rossz hírű személyek használnak, alacsonyrendű vagy közönséges beszéd” (1756 és 1839 közötti hivatkozások), **1b.** „Egy bizonyos hivatás vagy foglalkozás speciális szókincse vagy frazeológiája; valamely társadalmi osztály vagy időszak tolvajnyelve vagy zsargonja” (1801–1872) és **1c.** „Nagyon bizalmas jellegű nyelv, amely a művelt sztenderd beszéd szintje alatt helyezkedik el, és vagy új szavakból, vagy pedig speciális értelemben használt köznyelvi szavakból áll” (1818–1976) (*OED Online*).

jegyzés vagy internetes üzenet esetében. A nyelvjárási kifejezéseket, melyeket általában helyi akcentussal, nyelvtani és szintaktikai jegyekkel kapcsolnak össze, széles körben és gyakran hosszú ideig használják. A szlengkifejezések jellemzően, de nem szükségszerűen rövid életűek. Gyakran olyan jól behatárolható csoportokhoz tartoznak, mint amilyen a tinédzserek, a katonák, a diákok, vagy bizonyos divat- illetve zenei irányzatok rajongóinak közössége. A zsargon szakmaibb és néha hivatalosabb, mint a szleng, és olyan jól behatárolható foglalkozásokra vagy érdeklődési kör szerinti csoportokra korlátozódik, mint például az orvosok, a számítógép-programozók vagy a vasútmodellezés rajongói. Előfordulhat, hogy egy szakma a zsargonkifejezések jelentését állandósultnak tekinti, de azok akár gyorsan változhatnak is a technikai fejlődés következtében. Némely lexikográfus különbséget tesz szakszleng és zsargon között, mások azonban nem tudják vagy nem akarják a két kategóriát megkülönböztetni. A tolvajnyelv (angolul *cant*) a társadalom periferiájára szorult csoportok titkos nyelve: koldusoké, prostituáltaké, drogosoké és mindenféle bűnözőké. A tolvajnyelv korai leírói azt állították, hogy az ártatlan kívülállók megtévesztésére hozták létre. Ezzel szemben MAURER (1950: 179) határozottan amellett érvel, hogy ez a nyelvváltozat a bűnözői közösségen belül a csoportidentitást fejezi ki, és csak akkor használják, ha a beszélők biztosak benne, hogy mások nem hallják őket. A tolvajnyelv közelebb áll a zsargonhoz, mint a szlenghez, de régi hagyománya van annak, hogy a szótárakban együtt kezelik a tolvajnyelvet és a szlenget.

A legtöbb általános szótárban találkozhatunk szlengkifejezésekkel, elsősorban olyanokkal, melyek a jelentések vagy a mindennapi tapasztalatok bizonyos területeire koncentrálnak. Bár attól még, hogy egy szótárban sok szexre vonatkozó szlengszó van, nem lesz még a szexre vonatkozó kifejezések szótára szlengszótár (pl. CARY 1916). Hasonlóképpen, bár sok szlengkifejezést használnak a sportban, a lóversenyzés kifejezéseinek szótára, melyet jó eséllyel lóversenyszlengszótárként forgalmaznak, a szlengnél valószínűleg jóval szélesebb spektrumot ölel fel (pl. WALLISH 1989). Tanulmányom céljainak megfelelően a szótárak címeivel szemben előnyben részesítem saját szlengszótár-definícióm, hogy kizárhassam a bizalmas nyelv, a zsargonok, a dialektusok, továbbá az angol nyelv nemzeti változatainak szótárait, csakúgy mint a tematikus szótárakat. Azért kell ezeket a kitételeket szigorúan alkalmaznom az utóbbi idők szótártermése esetében, mert a nagyközönséget megcélzó szótárak száma az utóbbi időben látványosan növekszik. Saját adatbázisomat alapul véve — melyben nyilván nem szerepel számos új kiadás — az 1970-es és 1980-as években több mint 200 tolvajnyelvi és szlengszótár vagy glosszárium jelent meg, az 1990-es évek során pedig már több mint 300. A XXI. század első évtizedében a szlengszótárak száma csökkenő tendenciát mutat, amiért — legalábbis részben — az online szlenglexikográfia elterjedése a felelős (lásd később).

1. ábra: Az 1569 és 2009 között megjelent szlengszótárak

A tolvajnyelvi és a szlengszótárírás kezdetei

A tolvajnyelvi és a szlengszótárírás áttekintését célszerű a tolvajnyelvi munkákkal kezdeni, mert — B. E. (kb. 1698) kivételével — úgy tűnik, hogy GROSE (1785) előtt nemigen gondolt senki a szleng dokumentálására. Habár tolvajnyelvre vonatkozó szakmunkákat korábban is publikáltak, az első angol nyelvű kiadvány, amely tolvajnyelvi kifejezéseket tartalmazó glosszáriumot is magába foglalt, THOMAS HARMAN *Caveat or Warening for Commen Cursitors* [Óvás és figyelmeztetés egyszerű törvénytörzők számára] c. műve (1567) volt. A szócikkeket jelentés szerint rendezte el a szerző, folytatva ezzel a késő középkori kétnyelvű glosszáriumok hagyományait (STARNES–NOYES 1946: 198–199). A glosszárium így kezdődik:

Nab, a head.	<i>Nab</i> , fej
Nabchet, a hat or cap.	<i>Nabchet</i> , kalap vagy sapka
Glasyers, eyes	<i>Glasyers</i> , szem
a smelling chete, a nose.	<i>a smelling chete</i> , orr
gan, a mouth	<i>gan</i> , száj

(HARMAN 1567).

A gazdasági válság idején megjelenő *Caveat* figyelmeztette az olvasókat arra, hogy ne dőljenek be az utazgató vagabundok ártatlan hazugságainak és szélhámosságainak. HARMAN szólistáját az alatt az idő alatt gyűjtötte, amikor bíróként dolgozott, s műve egy bizonyos lexikográfiai hagyomány kiindulópontjává vált, hatása sok évszázadig érezhető volt. Egy generációval később THOMAS DEKKER többé-kevésbé változatlan formában és az eredeti szerző nevének feltüntetése nélkül — újra kiadta a listát *Bellman of London* [A londoni kikiáltó] c. rendkívül sikeres pamfletjében. RICHARD HEAD kiegészítésekkel bevette az anyagot *Eng-*

lish Rogue [Az angol csavargó] (1665) és *The Canting Academy* [Tolvajnyelvi akadémia] (1673) c. munkáiba. HEAD volt az első tolvajnyelvi és szlengszótár-író, aki művében az angol kifejezéseket ábécésorba rendezte, abból kiindulva, hogy olvasóit nem csak a tolvajnyelvi kifejezések megértése, de használata is érdekelheti. Kiemelkedő regényírók és filmrendezők, mint például Walter Scott, Bernard Cromwell és Martin Scorsese használták fel a tolvajnyelvi és szlengszótárak anyagát bűnözők közötti korhű dialógusok megírásához.

Az első önálló nemsztenderd angol szótár B. E. *New Dictionary Ancient and Modern of the Canting Crew* [kb. A régi és a modern tolvajnyelv új szótára] (1689 k.)² c. műve, amely tartalmazott tolvajnyelvet és szlenget, valamint zsargont, bizalmas kifejezéseket és olyan új szavakat is, amelyek London nyüzsgő kereskedelmi központjaiban keletkeztek. Megfigyelt finom jelentésárnyalatokat, és saját művének összeállítása során felhasználta számos korábbi tolvajnyelvi gyűjtemény anyagát. B. E. volt az első szlenglexikográfus, aki bizonyos mértékig idézeteket is felvett művébe, s ahol lehetséges volt, az etimológiát is megadta:

Cank, c. Dumb. *The Cull's Cank*, c. the Rogue's Dumb.

Canterbury, a sort of a short or Hand-gallop; from the Road leading to that famous City (of Kent) on which they Ride (for the most part) after that manner.

Cank, Néma. *The Cull's Cank*, a szélhámos néma.

Canterbury, egyféle rövid vágta vagy galopp, a híres *kenti* városba vezető úton legnagyobbbrészt ily módon utaznak.

(B. E. 1698 k.)

Bár B. E. szótára messze túlmutat a pusztá tolvajnyelv feldolgozásán, a későbbi lexikográfusok mégis a szótárában fellelhető tolvajnyelvi szavakat vették kölcsön, és másolták át saját műveikbe. Ilyen szerzők voltak például a *New Canting Dictionary* [Új tolvajnyelvi szótár] (1725) összeállító, ezt adaptálta BAILEY (1759), és ezek a szavak kezdtek önálló életet élni a *Bampfylde-Moore Carew élete* (pl. ismeretlen szerző 1750 körül) számos kiadásában. A XIX. század legvégéig a *Carew*-glosszáriumokban cigány nyelviként tüntettek fel sok kifejezést, amelyeket HARMANig lehet visszavezetni. Nem ez volt az egyetlen időszak a tolvajnyelvi és szlengszótárírás történetében, amikor a pontosság engedett a kereskedelmi érdekek nyomásának.

Számos kisebb tolvajnyelvi glosszáriumot jelentettek meg a XVIII. század során. A bűncselekmények száma emelkedett, a bűncselekményektől való félelem pedig fokozódott. A rendőrség amatőr és alkalmatlan volt, de az emberek szabadságuk korlátozásaként értékelték a szigorúbb rendőri fellépést, így a parlament az elrettentésre koncentrált, és egyre keményebb törvényt hozott. Jó

² Ezt megelőzően a tolvajnyelvi glosszáriumokat terjedelmesebb művek függelékeként publikálták.

útra tért és elítélt gonosztevők valamint vállalkozó szellemű bértollnokok húztak hasznát a kriminalitás iránti széles körű érdeklődésből azáltal, hogy valós vagy vélt illegális vállalkozásokat bemutató beszámolókat dobtak piacra. Többhöz tolvajnyelvi szólistát is mellékeltek. Egyesek újból kiadták az előző századokban megjelentetett anyagokat, mások pedig nyilvánvalóan az igazi, korabeli nyelvhasználatot dokumentálták. Nincs itt arra hely, hogy valamennyit megemlítsük, de különösen sikeres volt a *Discoveries of John Poulter* [John Poulter felfedezései] című, számos kiadást megért mű.³

Ugyanúgy mint B. E. szótára, GROSE *Classical Dictionary of the Vulgar Tongue* [A vulgáris nyelv klasszikus szótára] (1785) c. munkája is tartalmaz szleng-, tolvajnyelvi, obszcén valamint kisebb számban bizalmas és tájnyelvi kifejezéseket. Három kiadás jelent meg a neve alatt, ezek közül egy már halála után. Bevezetőjében GROSE hangsúlyozza, hogy műve történeti szótár, de az egyes szócikkeken belül ritkán adja meg a használat idejét. Az idézetekben néha utal arra, hogy egy kifejezés már nem használatos, de ezt az információt nem adja meg következetesen minden esetben. Előszavában és az egyes szócikkeken belül szótárát tudományos munkának igyekszik feltüntetni.

TO CAROUSE, to drink freely or deep, from the German word expressing all out.

SIR JOHN, the old title for a country parson, as Sir John of Wrotham, mentioned by Shakespear [*sic*].

TO CAROUSE, önfeledten vagy nagy kortyokban iszik, a *teljesen ki* jelentésű német szóból.

SIR JOHN, vidéki lelkész régi címe, mint ahogy Shakespear (!) említette Sir John of Wrothamet.

(GROSE 1785)

GROSE nyilvánvalóan ugyanúgy mulatott témáján, mint az olvasói:

COFFEE HOUSE, to make a coffee-house of a woman's ****, to go in and out and spend nothing.

COFFEE HOUSE, kávéházat csinál egy nő *****jából, ki-be járkal, és nem költ semmit.

(GROSE 1788)

GROSE szótárát POTTER (1797) kisajátította, később *Lexicon Balatronicum* (Név nélkül 1811) címen újították fel, ez utóbbi pedig később *Bang-up Dictionary* [Menő szótár] (Név nélkül 1812) címmel jelent meg. EGAN (1823) GROSE művének kiadásához a *Lexicon Balatronicum*-ot vette alapul, és alig bővítette forrását. Néhány öt követő, történeti szlenget feldolgozó szakíró még csak nem is hivatkozik GROSE-ra. Bár utóbbinak nem sikerült elérnie, hogy a szlengszótár-írást szélesebb körben elfogadtassa, bebizonyította, hogy nemcsak lehetséges, de még potenciálisan hasznát is hozhat ez a műfaj.

³ A korai tolvajnyelvi és szlenglexikográfia részletesebb bemutatását lásd GOTTI (1999) és COLEMAN (2004a, 2004b) műveiben.

Ugyanabban az évben, amikor EGAN újra kiadta GROSE szótárát, megjelent JON BEE *Slang. (A Dictionary of the Turf)* [Szleng. (Lóversenyszótár)] c. munkája is. Ez sokkal eredetibb mű, mint az EGANé, elsősorban a sportszlengre fókuszál, de nem igazán lehet színvonalas vagy tudományos igényű műnek nevezni:

Jemmy (bloody)—a sheep's head; so called from a great dealer in these delicious *morceaux*, Jemmy Lincomb, who lived near Scotlandyard, and who, from his occupation, would necessarily be bedaubed with blood. His customers mostly addressed him with 'B—Jemmy, bring us a b—y head, and lend us von o' your b—shlivers, — mine's at my uncle's.' *Jemmy*. 'Now, gemmen, there you are, in a pig's whispy, if you wants it viping, vy there's the bitch ye know.' And the legend adds, that a she-dog's shaggy back served for knife-cloth to his dainty guests. We never saw it done, though there was the canine means of cleanliness.

Jemmy (bloody 'véres') — juhfej; a Scotlandyard közelében élő, és ezen ízes darabokat árusító Jemmy Lincomb-ról kapta a nevét, aki foglalkozásából adódóan szükségszerűen csupa vér volt. A vevők többnyire azt mondták neki „V— Jemmy, hozzá egy v—s fejet, és aggyá' köcsön egy bököt is, az enyém a bácsikámná' maradt.” *Jemmy*. „Uraim, enné' jobbat nem kaphatnának, és ha azt akarják, hogy csillogjon, hát ott a szuka.” És a legenda szerint egy nőtény kutya bozontos hátsófelébe törölhették a késüket a finnyás vendégek. Ez volt a tisztaság kutya módra, bár mi sosem láttuk a saját szemünkkel.

(BEE 1823)

JOHN CAMDEN HOTTEN (1859) — talán a lexikográfia modern, filológiai megközelítésének hatására — minden elődjénél magasabb mércét állított fel. Megkísérelte feldolgozni mind a régi, mind a korabeli szlengkifejezéseket, és igyekezett felkutatni, s ahol csak lehetséges idézetekkel illusztrálni az etimológiákat:

COVE, or COVEY, a boy or man or any age or station. A term generally preceded by an expressive adjective, thus a “flash COVE,” a “rum COVE,” a “downy COVE,” &c. The feminine, COVESS, was once popular, but it has fallen into disuse. Originally ancient cant (temp. Henry VII.), COFE, or CUFFIN, altered in Decker's time to COVE. See *Witts' Recreations*, 1654; “there's a gentry-COVE here,” i.e., a gentleman. Probably connected with CUIF, which, in the North of England, signifies a lout or awkward fellow. Amongst Negroes, CUFFEE.

COVE vagy COVEY, bármilyen korú és állású/rangú fiú, férfi. A szót általában valamilyen kifejező melléknév előzi meg: „flash COVE” [tolvaj], „rum COVE” [pénzes fickó], „downy COVE” [dörzsölt fickó] stb. Női alakja COVESS, valamikor népszerű volt, de ma már nem használatos. Eredetileg ősi (VII. Henrik korabeli) tolvajnyelvi szó, *cofe* vagy *Cuffin*, Decker idejében változott *cove* alakúvá. Lásd *Witt: Recreations* [Kikapcsolódás], 1654: „itt van egy köznemes úr (gentry-COVE), azaz gentleman”. Valószínűleg kapcsolatban van a CUIF szóval, mely Észak-Angliában faragatlan, furcsa fickót jelöl. Négerek közt a szó alakja CUFFEE.

(HOTTEN 1874)

Valójában GROSE-hoz hasonlóan HOTTEN is sokat merít korábbi forrásokból, gyakran támaszkodik bizonyítékként a nemsztenderd nyelv irodalmi megjelenési formájára (ld. COLEMAN 2008, 1. fejezet). Mivel ezek közül az irodalmi művek közül több régebbi glosszáriumokban talált anyagokat vesz át, az adatok megbízhatósága kétséges. HOTTEN szótára öt kiadást ért meg, az utolsó már halála után jelent meg. 1925-ig többször újra kiadta a Chatto és Windus.

A XIX. század vége felé HOTTEN dominanciája kezdett megrendülni a szleng-szótárak piacán. Az idézeteket véletlenszerűen tüntette fel, etimológiai gyakran pusztá spekulációk voltak. Minden új kiadásban arra kérte olvasóit, hogy küldjenek neki helyesbítéseket és kiegészítéseket, amelyeket ő majd hozzáilleszt a meglévő szócikkekhez. Ennek következtében egyes szócikkekbe számos egymásnak ellentmondó etimológia került, anélkül, hogy a szerző utalt volna arra, melyik is az elfogadható. Ezt a szótárt nyíltan a piacnak szánták, és a tudományosság látszatának köszönhetően nagy közönségsikert aratott. Hibái ellenére máig sokan használják.

Az összehasonlító és történeti szlengszótárírás

A XIX. század vége felé számos nagyhatású összehasonlító szlengszótárt publikáltak (ld. COLEMAN 2008, 2. fej.). BAUMANN *Londonismen* [Londonizmusok] (1887) c. műve angol szleng- és tolvajnyelvi kifejezéseket tartalmazó szótár, amely a jelentéseket németül határozza meg, és a címszavakat német kifejezésekkel veti össze. Például:

public le(d)ger ... [Haupt-buch] old Cant: Straßenhure.

sandboy ... [Sandträger] sprichwörtlich: as jolly as a ~ (= as merry as a grig) so fidel wie ein Schneekönig, kreuzfidel, puppenlustig

public le(d)ger ... [Főkönyv] régi tolvajnyelv: Utcalány.

sandboy ... [Homokhordó] közmondással szólva: as jolly as a ~ (= as merry as a grig) [vidám mint a ~ (= vidám, mint a tücsök 'nagyon jókedvű')] madarat lehetne vele fogatni, nagyon vidám, jókedvű

(BAUMANN 1887).

PARTRIDGE (1933: 104) dicséri BAUMANN-t, „szócikkei választékosak és szabatosak, definíciói mintaszerűen pontosak, és a közegre való utalások is megbízhatók és hasznosak.” Ugyanabban az évben jelent meg ALBERT BARRÈRE *Argot and Slang* [Argó és szleng] c. munkája, ami francia szlengkifejezéseket határoz meg angolul, és megadja az angol megfelelőiket. Például:

Gréer (naval), se —, *to dress oneself*, “to rig oneself out.”

Larder (obsolete), *to have connection with a woman*, “to dille, to screw.”

Gréer (tengerész) —, *felöltözik*, „kiöltözik, kicsípi magát.”

Larder (elavult) —, *kapcsolata van egy hölgygel*, „megkefél.” Terme libre,

Terme libre, qui signifie, faire le déduit, se divertir avec une femme. — LE ROUX, *Dict. Comique*.

qui signifie, faire le déduit, se divertir avec une femme [Szabados kifejezés, amelynek jelentése enyelegni, elszórakozni egy nővel]. — LE ROUX, *Dict. Comique* [Komikus szótár].

(BARRÈRE 1887)

Bár az angol szlenggel foglalkozó későbbi szótárírók gyakran hivatkoznak rájuk, ezek a szótárak nem különösebben segítik a mindennapi tájékozódást. Az angol szavakat csak úgy lehet azonosítani BARRÈRE művében, ha kikeressük az összes francia megfelelőt, miközben BAUMANN többnyire német szinonimákat ad meg, és nem határozza meg a jelentésüket.

Két évvel *Argot and Slang* c. művének megjelenése után BARRÈRE CHARLES LELAND-nal közösen megjelentette az *A Dictionary of Slang, Jargon, and Cant* [A szleng, a zsargon és a tolvajnyelv szótára] (1889–1890) első kötetét. Érdekes ezt összevetni JOHN FARMER és WILLIAM HENLEY *Slang and its Analogues. Past and Present* [A szleng és analógiái. (Tegnap és ma)] (1890–1904) c. művével, hogy lássuk, miért hivatkoznak ez utóbbira sokkal gyakrabban. Az **M** betű elején BARRÈRE és LELAND szótárában a következő szócikkpár található:

Marble (American), also *marvel*. To bound, bounce, or run along. From a boy's marble thrown along a sidewalk, which, if properly propelled, will proceed to an incredible distance. Marbles are also vulgarly called *marvels* in Philadelphia, as in Suffolkshire.

Marbles (common), furniture, movables.

I can't git the 'ang of his lingo; his patter's all picter somehow, and wot he quite means by Calf, mate, I dunno no more than a cow.

But the Scapegoat, that's him, I suppose, and he looks it; it's rough, as he says;

No *marbles*, no lodging, no grub, and that sort o' thing for days!—*Punch*

Marble (amerikai) *marvel* [pattog, elszalad] alakban is. Ebből keletkezett: ha egy fiú üveggolyóját megfelelőképpen gurítja el a járdán, elképesztő távolságra tud elgurulni. Philadelphiában (Suffolkshire-höz hasonlóan) közönségesen *marvel*-nek mondják.

Marbles (gyakori) bútor, ingóság.

Nem értek semmit a hadovájából, és hogy mit akar mondani azza', hogy *Calf*, dunsztom sinsz arról', haver].

De hát ő a bűnbak, azt hiszem, és úgy is néz ki, durva, ahogy mondja:

Nincs bútor, nincs lakás, nincs kaja meg ilyesmi, napokig! — *Punch*

Ugyanez a szópár a *Slang and its Analogues*-ban:

MARBLE (or **MARVEL**), *verb.* (American).—To move off; TO ABSQUATULATE (*q.v.*).

MARBLE (vagy **MARVEL**) *ige* (amerikai) Elhurcolkodik, elhordja magát; TO ABSQUATULATE ['szedi a sátorfáját'] (*q. v.*).

MARBLE-ARCH, *subs.* (venery).—The female *pudendum*. For synonyms see MONOSYLLABLE.

MARBLES, *subs.* (common).—1. Furniture; moveables. MONEY AND MARBLES = cash and effects. [From Fr. *meubles*]. Hence, any substantial *quid pro quo* [sic].

ENGLISH SYNONYMS. Belongings; household gods; lares and penates; moveables; sticks; sprats; slows; traps.

FRENCH SYNONYMS. *Le bahut* (popular = large dresser); *le bazar* (prostitutes); *du fourbi* (popular).

1867. A. TROLLOPE, *Claverings*, ch. xxx. And you may be sure of this, she won't get any money from me, unless I get the MARBLES for it.

2. (old).—Syphilis; FRENCH GOUT. (*q.v.*).

1592. R. GREENE, *Theeves Falling Out* [Harl. Misc., viii. 392]. Look into the spittle and hospitals, there you shall see men diseased of the French MARBLES, giving instruction to others.

1592. R. GREENE, *Quip for Upstart Courtier* [Harl. Misc., vi. 406]. Neither do I frequent whore-houses to catch the MARBLES, and so grow your patient.

3. (venery).—The *testes*. For synonyms see CODS.

MARBLE-ARCH főnév (érzéki) — Női szeméremtest. Szinonimákért lásd MONOSYLLABLE ['női hüvely'].

MARBLES (gyakori) — 1. Bútor, ingóság. MONEY AND MARBLES = pénz és tulajdon. (A francia *meubles* szóból.) Ebből adódóan bármilyen jelentősebb ellenszolgáltatás (sic).

ANGOL SZINONIMÁK: Belongings; household gods; lares and penates; moveables; sticks; sprats; slows; traps.

FRANCIA SZINONIMÁK: *Le bahut* (népnyelvi = nagy komód); *le bazar* (prostituáltak); *du fourbi* (népnyelvi).

1867. A. TROLLOPE, *Claverings* [Fecsegés] xxx. fej. És afelől biztos lehetsz, semmi pénzt nem kap tőlem, ha csak cserébe meg nem kapom az ingóságokat.

2. (régies) — Szifilisz; FRANCIA BAJ. (*q. v.*).

1592. R. GREENE, *Theeves Falling Out* [A tolvajok lelépnek] (Harl. Misc. viii. 392) Nézz csak körül a kórházakban, azt látod majd, hogy francia bajban szenvedő emberek utasítgatnak másokat.

1592. R. GREENE, *Quip for Upstart Courtier* [Furcsaságok feltörekvő udvaroncok számára] (Harl. Misc. vi. 406) Kuplerájba se járok, hogy elkapjam a francia bajt, így növelvén az ön betegek számát.

3. (érzéki) — Herék. Szinonimákért lásd CODS [herezacskó].

A *Slang and its Analogues* c. mű hét kötetben jelent meg, majdnem kétszer annyi szócikk van benne, mint az *A Dictionary of Slang* két kötetében. Mindkét műben sok a bizalmas nyelvi kifejezés valamint a különböző szakmákra — például nyomdászatra vagy szabászatra — vonatkozó adat.

Számos nyilvánvaló különbséget figyelhetünk meg a két szótár között. Az *A Dictionary of Slang* definíciói és idézetei hosszabbak; a *Slang and its Analogues* meghatározásai tömörebbek, több, de rövidebb idézetet tartalmaz, a datálás és a bibliográfiai hivatkozások pontosak. A *Slang and its Analogues* címszavai szá-

mozott definíciókat tartalmaznak, melyek az összetételekkel, derivátumokkal és kifejezésekkel együtt a *Dictionary of Slang* szótárban valószínűleg új szócikként jelennének meg. FARMER és HENLEY határozottan több kereszthivatkozást vesz be művébe. Mindkét szótár történeti perspektívája mellett összehasonlító információt is közöl. Bár ezt az elvet egyik szerző sem viszi következetesen végig, a *Slang and its Analogues* c. műbe több európai nyelvből került példaanyag. BARRÈRE és LELAND sokkal több etimológiai információt közöl, mint FARMER és HENLEY, de ez nem minden esetben szolgál előnyükre.

Bár majd fél évszázadig ez volt a legmegbízhatóbbnak tartott történeti szlengszótár, a *Slang and its Analogues* eredetileg csak kis példányszámban jelent meg, kizárólag előfizetők számára. Ennek ellenére FARMERnek be kellett perelnie megdöbben kiadóját, hogy érvényt szerezzen a szerződésnek (ATKINSON 2003: xvi). Ahogy a szótárírásban általában, a tudományos igényű történeti szlengszótár szerkesztése sokkal költségesebb és időigényesebb annál, mint amit az eladások indokolnának, ezért FARMER minden igyekezetével állandóan pénzt próbált szerezni, hogy finanszírozhassa a munkát (ld. COLEMAN 2008, 3. fej.).

A WENTWORTH és FLEXNER-féle *Dictionary of American Slang* [Az amerikai szleng szótára] 1986-os kiadásának előszavában CHAPMAN PARTRIDGE-ot így méltatja: olyan magasan álló csillag ő a lexikográfia egén, hogy a többiek csak vágyakozhatnak arra, amit ő elért (CHAPMAN 1986: ix). PARTRIDGE saját művét, a *Dictionary of Slang and Unconventional English* [A szleng és a nemkonvencionális angol nyelv szótára] c. szótárt FARMER és HENLEY *Slang and its Analogues* c. munkája átdolgozott kiadásaként mutatja be. PARTRIDGE egész élete során bővítette szótárát (tulajdonképpen már az első kiadáshoz is fűzött kiegészítést), melyet halála után a Routledge jelentetett meg számos bővített kiadásban (ld. COLEMAN 2010a, 1. fej.). A kilencedik kiadás, amely PARTRIDGE neve alatt jelent meg, és — ha jobban megnézzük — valójában egy teljesen új szótár, csupán „az elmúlt hatvan évre” koncentrál (DALZELL–VICTOR 2006: iii), ugyanakkor az amerikai szlengre is kiterjed. Ahogyan a nagy Oxford-szótár (OED) — az Oxford-szótárak flottájának zászlós hajója — profitál az együttműködésből, úgy PARTRIDGE szótárának hatására sorra jelentek meg a kézis�ótárak és a rövidebb kiadványok (ld. PARTRIDGE 1961).

PARTRIDGE általában csak egy-egy idézetet közöl példaként, a használati kört általánosságban adja meg, olyan kifejezésekkel utalva rá, mint: XIX–XX. század, vagy megkísérli a stílus és az időszak részleteit rövidítésekkel megvilágítani (pl. „from ca. 1780, ob.: s. >, ca. 1870, coll.” [kb. 1780 óta, elavuló: szleng > kb. 1870, bizalmas]). Nem mindig világos, hogy mi támasztja alá ezeket az állításokat.

<p>boodle. Bribe(ry), illicit spoils, political perquisites, profits quietly appropriated, party funds — all these are <i>boodle</i>. Orig. (1858: Thornton)</p>	<p>boodle 'zsarolás, jogtalanul szerzett előny, politikusok mellékese, csendben eltulajdonított profit, pártpénz' — ez mind <i>boodle</i>. Eredete (1858: Thornton)</p>
---	--

U.S.; anglicised ca. 1890; in C. 20, coll. Hence, money in general, with no reference to the illicit: coll.; orig. (–1888) U.S.; > gen. in England ca. 1900, but this sense has remained s. ...

amerikai angolba átment kb. 1890 körül, a XX. században már biz. Ettől kezdve a szó csak pénzt jelent, nincs benne, hogy tiltott: biz; eredet (–1888) USA; Angliában kb. 1900-tól általános, de ebben az értelemben szleng maradt.
(PARTRIDGE 1937)

Vessük ezt össze a legutóbbi kiadással:

boodle *noun*

- 1 profits appropriated quietly, and usually illegally *US*, 1858 [five citations: 1950–1981]
- 2 a fake bankroll used in confidence swindles *US* [one citation: 1985]
- 3 a package of snacks *US*, 1900 [one citation: 2003]

boodle főnév

1. diszkrétén és általában jogtalanul eltulajdonított profit *USA*, 1858 [5 idézet] 1950–1981]
2. szélhámosság során használt hamis bankjegyeket *USA* [1 idézet; 1985]
3. egy csomag rágcálnivaló *USA* 1900 [1 idézet; 2003]

(DALZELL–VICTOR 2006)

Az új kiadást bizonyára világosabbnak, naprakészebbnek, objektívebbnek és sokkal informatívabbnak találják a szótárhasználók, mint PARTRIDGE saját szótárát, de akit a háború előtti szleng érdekel, annak elő kell vennie a korábbi kiadásokat.

MAURER (1951) PARTRIDGE szemére veti, hogy kritika nélkül támaszkodik a korábbi glosszáriumokra. Kétségtelen tény, hogy jó néhány forrása ellenőrizhetetlen (ld. COLEMAN 2011b). Például:

M.I.K. Go ahead and eat it!: domestic c.p.: late C. 19-20. I.e. **more in the kitchen**: contrast **f.h.b.** (F.W. Thomas, private letter, 1939)

M.I.K. Rajta, egyed! Otthoni használat késő XIX., illetve XX. század Ebből rövidítve: **more in the kitchen** [van több a konyhában]; vesd össze **f.h.b.** (F. W. Thomas, magánlevél, 1939)

(PARTRIDGE 1949a)

Úgy tűnik, más szócikkekhez hasonlóan PARTRIDGE itt is meg nem erősített adatot fogad el annak bizonyítására, hogy nemcsak levelezőtársa hallotta vagy használta a kifejezést, hanem az hosszabb időn keresztül széles körben volt használatos.

Most, hogy az internet számos bizonyítékot szolgáltat a szleng használatára, egyetlen szótár nem is lenne elegendő, hogy az összes használatban lévő szlengváltozatot leírja. Még inkább igaz ez a történeti szlengszótárakra, melyeknek megelőző századok beszélt nyelvét kellene leírniuk. AYTO ÉS SIMPSON (1992) egy periódusra, a XX. század szlengjének feldolgozására korlátozza munkáját.

Csak széles körben használatos szlengkifejezéseket dolgoznak fel, és egynél több idézetet nem adnak az egyes jelentésekhez, például:

boodle orig US. noun **1** Money acquired or spent illegally or immorally, esp. in connection with the obtaining or holding of public offices; the material means or gains of bribery or corruption; also, money in general. 1883–. **J. JOYCE** Ready to decamp with whatever boodle they could (1922). verb trans. and intr. **2**. To bribe. 1904–. [From earlier sense, crowd, pack, lot.]

boodle amerikai eredetű, főnév. **1.** Illegálisan vagy tisztességtelenül megszerzett vagy elköltött pénz különösen közhivatal megszerzésével vagy betöltésével kapcsolatban; zsarolással vagy korrupcióval szerzett anyagi javak vagy nyereség, általában pénz is. 1883–. **J. JOYCE:** Ready to decamp with whatever boodle they could [Késznek arra, hogy lelépjenek, annyi pénzzel, amennyi van] (1922). tárgyas vagy tárgyatlan ige **2.** Megzsarol 1904–. [Korábbi 'tömeg, falka, csoport' jelentésekből.]

(AYTO–SIMPSON 1992)

A nagy Oxford-szótár (*OED*) adataiból kiindulva ők sokkal pontosabban tudják jelezni a használatba kerülés idejét, mint azt PARTRIDGE tette, s megbízhatóbb etimológiával is tudnak szolgálni. LIGHTER jelentős és hiteles szótárában, a *Historical Dictionary of American Slang*-ben (*HDAS*) [Az amerikai szleng történeti szótára] (1994, 1997) számos idézetet és sokkal több jelentésárnyalatot közöl.

Például:

boodle¹ *n.* [< Du *boedel* 'estate; property'; def. **(1)** reflects a direct application of the Dutch word]

1. the effects (of a deceased person). [1 citation: 1699]

2.a. a crowd or pack (of individual persons or things).—usu. constr. with *whole*. [6 citations: 1827–1961]

b. *Und.* booty; loot. [6 citations: 1848–1921]

c. the contents of a cache. [2 citations: 1961 + 1984]

d. Esp. *Stu.* a parcel of snack foods and the like, or the contents of such a parcel; sweets. [7 citations: 1900–1978]

3. *Und.* **a.** a parcel or quantity of counterfeit banknotes. [4 citations: 1845–1892]

boodle¹ *fn.* [< holland *boedel* 'ingatlan, tulajdon'; **(1)** a holland szó közvetlen alkalmazását tükrözi]

1. vagyon (elhunyt személyé). [1 idézet: 1699]

2.a. tömeg vagy csoport (egyed személyeké vagy dolgoké). — általában *whole*-lal [egész] együtt használva. [6 idézet: 1827–1961]

b. *alvilági* rablott holmi, zsákmány. [6 idézet: 1848–1921]

c. rejtékhely tartalma. [2 idézet: 1961 + 1984]

d. különösen *diáknyelvi.* egy csomag rágcálnivaló vagy ilyen csomag tartalma, édesség. [7 idézet: 1900–1978]

3. *alvilági a.* csomagnyi vagy bizonyos mennyiségű hamis bankjegy. [4 idézet: 1845–1892]

b. counterfeit banknotes. [3 citations: 1858–1889] c. a roll of banknotes; BUNDLE. [7 citations: 1884–1965/70] 4. money or profits; (<i>specif.</i>) money used for or obtained through graft. Also attrib. [23 citations: 1884–1992]	b. hamis bankjegy. [3 idézet: 1858–1889] c. köteg bankjegy; BUNDLE. [7 idézet: 1884–1965/70] 4. pénz vagy profit; (<i>speciálisan</i>) megvesztegetéshez használt vagy abból származó pénz. Jelző is. [23 idézet: 1884–1992]

(LIGHTER 1994)

SIMPSON jogosan állítja, hogy a *HDAS* elhomályosítja elődeit (LIGHTER 1994; hátsó borító). Bár mérföldkönek tekinthető, LIGHTER szótára mégis jól illusztrálja a tudományos igényű szlengszótárírás gyakorlati nehézségeit, nevezetesen azt, hogy a profitorientált kiadók nem biztosítják a szükséges forrásokat a hosszú távú tudományos projektekhez. Nem világos, hogy ez a monumentális szótármunka valaha befejeződik-e egyáltalán. Még ha lehetséges lenne is csak P-től Z-ig megjelentetni a szótárt, utána az A–O betűkhöz kiegészítést kellene kiadni, amely tartalmazná azokat az új kifejezéseket, amelyek az első két kötet megjelenése után keletkeztek. Majdnem két évtized hatalmas idő a szlengszótárírásban.

DALZELL és VICTOR háború utáni szlenggel foglalkozó műve, LIGHTER befejezetlen, amerikai szlenget felölelő szótára, PARTRIDGE *Dictionary of Slang and Unconventional English* c. munkája hosszú ideig a történeti szleng elsődleges forrásai voltak Amerikán kívül. Ugyanakkor GREEN (2010) *Green's Dictionary of Slang* [Green szlengszótára] c. munkája számos tekintetben felülmúlja PARTRIDGE-ét, nem utolsósorban azért, mert aktualizálja azt. GREEN teljesebb idézeteket ad, mint PARTRIDGE, nem bocsátkozik spekulációkba a használat idejét illetően, bizonyítékokra támaszkodik, s óvatosabb az etimológiák tekintetében is. Szótára szélesebb földrajzi területet ölel fel, mint PARTRIDGE-é, beleveszi az Egyesült Államokat is, ugyanakkor elég valószínűnek látszik, hogy az indiai angolra vonatkozó részek kevésbé alaposak, mint a brit angol lexikográfiai leírása. GREEN legszembetűnőbb hiányossága az, hogy az írott online kommunikáció szlengjét kihagyja, mert ő ezt zsargonnak tartja. Számos szócikke korábbi szótárakban talált anyagon alapul. Például:

<p>hunker v. [one fig. <i>hunkers</i> down awaiting orders] (<i>Ulster</i>) to act as a parasite, to curry favour with.
1991 SHARE <i>Slanguage</i>.</p> <p>mortallacious adj. [MORTAL adj.² + sfx. -ious] very drunk.
1984 PARTRIDGE <i>DSUE</i> (8th edn) 755/1: C.19–20.</p> | <p>hunker ige [vki átvitt értelemben le-guggol (= <i>hunkers</i> down) parancsra várva] (<i>Ulster</i>) parazitaként viselkedik, behízelgi magát vkinél.
1991 SHARE <i>Slanguage</i> [Szlengnyelv].
mortallacious mn (MORTAL mn² + -ious suff.) nagyon részeg.
1984 PARTRIDGE <i>DSUE</i> (8. kiadás) 755/1: C.19–20.</p> |
|--|--|

n.n. n. [abbr. Necessary nuisance] (UK society) a husband.

1909 J. WARE *Passing English of the Victorian Era*.

n.n. fn [rövidítés Necessary nuisance 'szükséges rossz'] (angol társasági) férj.

1909 J. WARE *Passing English of the Victorian Era* [A viktoriánus kor eltűnő angolja].

Bár GREEN munkája a korábbi szótárak anyagának átvételével a szlengkifejezések elsődleges forrásává vált, adatai csak annyit érnek, amennyit a forrásai, s azok bizony nem mindig tökéletesek. Ellenben más, megbízhatóbb forrásokra (mint például a nagy Oxford-szótár vagy LIGHTER műve) nem támaszkodott kellő mértékben (ld. COLEMAN 2011b).

Szociológiai jellegű tolvajnyelvi lexikográfia: reformerek, megfigyelők és bennfentesek

Egy másik, az utóbbi időben kialakult irányzata a szleng és a tolvajnyelv kutatásának — amelyre már korábban is tettek kísérletet — a szociológiai megközelítés. A XVI. században HARMAN (1567) azt állította, hogy szójátékát tolvajnyelvi beszélőkkel folytatott beszélgetésekre alapozta, míg GREENE (1591) és DEKKER (1608) saját bevallásuk szerint résztvevő megfigyelői voltak annak a nyelvnek, melyet lejegyeztek. A XIX. században az iskolázatlan londoni munkásosztály antropológiai tanulmányozásakor kezdtek figyelembe venni nyelvük valamint életkörülményeik jellegzetességeit is. W. A. MILES parlamenti jelentése — *Poverty, Mendicity, and Crime* [Szegénység, koldulás és bűnözés] (1839) — tartalmazott egy HENRY BRANDON által szerkesztett „csavargó- és tolvajnyelvi szótárt, mely ismerős minden koldus és tolvaj számára”. Eredetét tekintve kevésbé hivatalos, de annál nagyobb hatású írás volt Henry Mayhew *London Labour and the London Poor* [A londoni munkásság és a londoni szegények] c. műve (1851). A szerző részletesen jellemezte a londoni társadalom különböző rétegeinek nyelvét, és munkájához rövid *back slang* (fordított szleng) glosszáriumot is fűzött.

A század fordulójától kezdve az alsó társadalmi rétegekbe beépülő újságírók és társadalomtudósok szöszedeteket kezdtek fűzni riportjaikhoz és tanulmányaikhoz. JOSIAH FLYNT WILLARD például saját, az amerikai alvilágban szerzett élettapasztalatait írja le a *Tramping with Tramps* [Együtt csavarogtam a csavargókkal] (1899) és *The World of Graft* [A korrupció világa] (1901) c. munkáiban. GEORGE ORWELL közvetlen közlőről figyelte meg az európai csavargókat és nyelvüket, és erről beszámol *Down and Out in Paris and London* [Kitszítva Párizsban és Londonban] c. művében (1933). Különleges munka 1973-ból CHRISTINA és RICHARD MILNER *Black Players. (The Secret World of Black Pimps)* [Fekete strigók. (A fekete stricik titkos világa)] c. írása, amely azt írja le, hogy egy tudós pár hogyan férközött informátorai bizalmába erotikus táncosnak illetve stricinek adva ki magát. Ebben az írásban is, mint sok más tanulmányban, a glosszárium csak a tágabb szociológiai kutatás mellékterméke.

DAVID MAURER, aki valószínűleg a legismertebb szociolexikográfus, nem ment olyan messzire, hogy alvilági alaknak adja ki magát. Magnetofont és gyorsírást használt, hogy dokumentálja interjúit, s megpróbálta szélesebb szociológiai kontextusba helyezni a különböző alcsoportok szlenghasználatát (lásd FLEXNER 1980 és COLEMAN 2010b).⁴

Külön figyelmet érdemel a tolvajnyelvi glosszáriumok egy másik csoportja: IRWINTől az *American Tramp and Underworld Slang* [Az amerikai csavargók és alvilág szlengje] (1931), TEMPESTTől a *Lag's Lexicon* [Fegyencszótár] (1949) valamint GOLDINTől és munkatársaitól a *Dictionary of American Underworld Lingo* [Az amerikai alvilági nyelv szótára]. Mindhárom munka bizonyos mértékig bennfentes beszámoló a marginális és bűnözői nyelvről. IRWINnek több mint húsz éves személyes tapasztalata volt az USA, Kanada, Mexikó és Közép-Amerika útjain folytatott csavargóéletről (IRWIN 1931: 10–11). GOLDIN és „két elitelt szerkesztőtársa” (GOLDIN et al. 1950: 6) szólistájukat a börtönben állították össze, művüket „több mint 30 fős, sok börtönt megjárt szerkesztőbizottság szűrte meg a börtönlelkész mindenre kiterjedő irányítása alatt” (GOLDIN et al. 1950: belső borító fülszövege). GOLDIN szótára sokkal több szócikket tartalmaz, mint IRWINÉ, olykor ad példát a szóhasználatra is, és igen precíz a nemiségre vonatkozó kifejezések meghatározásában. Például:

Fag. A passive homosexual, oral or pederastic.
Handle. 1. Petty borrowing; an attempt at chiseling. “That jerk is always on the bite (borrowing). He just put the handle on me for a deuce (two dollars).” 2. Real name, as distinguished from an alias.

Fag. Passzív homoszexuális, orális vagy pederaszt.
Handle. 1. Piti kölcsönkérés, valakinek a megvágására irányuló kísérlet. „Ez a bunkó állandóan kölcsön kér. Épp most vágott meg két dolcsira.” 2. Valódi név, a felvett névvel szembe állítva.

(GOLDIN et al. 1950)

Velük ellentétben IRWIN jóval csapongóbb, és őt sokkal jobban érdekli az etimológia. Lényegesen kevesebb nemiséggel kapcsolatos kifejezést vesz fel — különösen a homoszexualitásra vonatkozóan — és kevésbé részletesen határozza meg a kifejezéseket:

FAG.—A homosexual. Widely used, this word seems to owe its use to the fact that these unfortunates seem fagged out, drooping, languid, much of the time. A cigarette; which use has been brought back for American use by soldiers who learned it from the Tommies

FAG. — Homoszexuális. Széles körben használt szó, úgy tűnik, azért használják, mert ezek a szerencsétlenek legtöbbször le vannak strapálva, kókadnak, fáradnak. Cigaretta; a szó használatát katonák hozták vissza Amerikába, akik a világháború alatt a Tommyktől [an-

⁴ Lásd LOOSER (2004) művét a szociolingvisztikai adatgyűjtés módszertani problémáiról.

during the World War; short for “fag-end.”
 HANDLE.—A name, that by which a person is called or handled.

gol katona] tanulták; a „fag-end” rövid alakja.
 HANDLE. — Név, amelyen valakit szólítanak vagy kezelnek.

(IRWIN 1931)

TEMPEST szótára igénytelen megjelenítése annak a nyelvnek, melyet a szerző emberölés miatti börtönbüntetése alatt tanult. Közöl szlengkifejezéseket, mint például:

fag. Cigarette. See *snout*; *tab*; *butt*; *roll-up*; *taylor-made*, etc.

handle. Christian name, nickname, or surname. Usually a surname. It can also refer to titles or degrees or other qualifications.

Fag. Cigaretta Lásd *snout*; *tab*; *butt*; *roll-up*; *taylor-made* stb.

Handle. Keresztnév, becenév vagy ragadványnév. Általában ragadványnév. Vonatkozhat címre, rangra vagy más minősítésre.

(TEMPEST 1949)

Ugyanakkor belevesz enciklopédikus tudást és szaknyelvet is, például:

C.R.O. Criminal Records Office. On discharge all convicts are photographed and their thumb- and finger-prints recorded on a special form. They sign this and it is sent to Scotland Yard for record purposes.
 See *dabs*; *derbies*; *licence*, etc.

C. R. O. Bűnügyi nyilvántartó iroda. Szabadlábra helyezéskor minden elítéltet lefotóznak, hüvelykujjukról és ujjjaikról ujjlenyomatot vesznek. Aláírják, és elküldik a Scotland Yardnak nyilvántartásba vétel végett.
 Lásd *dabs*; *derbies*; *licence* stb.

(Tempest 1949)

PARTRIDGE *Dictionary of the Underworld British and American* [A brit és az amerikai alvilág szótára] (1949b) c. műve többé-kevésbé ugyanabban a stílusban közöl történeti tolvajnyelvi adatokat, s elkerülhetetlenül ugyanazt az anyagot adja meg, mint fent említett *Dictionary of Slang and Unconventional English* c. művében:

fag, n. A low pickpocket: 1839, W. A. Miles, *Poverty, Mendacity and Crime*, concerning certain skilful pickpockets, ‘These thieves are the swell mob, and excite no suspicion; the dirty “fag” being out of sight’; app. † by 1900. Prob. ex. the British Public School sense of *fag*.—

2. ‘A lawyer’s clerk’; U.S.A.: 1859, Matsell; 1891, F & H; † by 1910. Cf. the origin of sense 1.—

3. A boy (occ. a man) catamite; U.S.A.,

Fag, fn. Alacsony rangú zsebtolvaj: 1839, W. A. Miles: *Poverty, Mendacity and Crime* [Szegénység, koldulás és bűnözés], ügyes zsebtolvajra vonatkozik a szó; „Ezek a tolvajok jól öltözött csirkefogók, nem keltenek gyanút, a mocskos, piti zsebtolvaj látszólag nincs jelen”; kb. 1900-ra kihalt. Valószínűleg az angol magániskolák *fag* szavából származik. —

2. Ügyvédi fogalmazó USA: 1859, Matsell; 1891 F & H kihalt 1910-re. Vö. az 1. jelentés eredetét. —

3. Pederasztá szeretője, fiú (néha férfi);

mostly tramps’: 1923 (see **fairy**, 2); 1931, Stiff; 1931, Godfrey Irwin, who applies it to a homosexual of any age; 1933, Victor F. Nelson, *Prison Days and Nights*, ‘Fags—male degenerates’; 1933, *Eagle*; 1934, Louis Berg, *Revelations of a Prison Doctor*; 1935, Hargan; by 1937 (Godfrey Irwin, letter of Sept. 18), it was, like *fairy* by that time, low s. Short for **faggot**, **3**, perhaps; but it may have been adopted ex the English Public School *fag*.

USA főleg csavargók: 1923 (lásd **fairy**, 2); 1931, Stiff; 1931, Godfrey Irwin, aki bármilyen korú homoszexuálisra vonatkoztatja; 1933, Victor F. Nelson, *Prison Days and Nights* [Nappalok és éjszakák a börtönben] „Fags — elfajzott férfiak”; 1933, *Eagle*; 1934, Louis Berg, *Revelations of a Prison Doctor* [Egy börtönorvos vallomásai]; 1935, Hargan 1937-re (Godfrey Irwin szept. 18-i levele) erre az időre a szó értelme „homoszexuális férfi” lett, a **faggot**, **3**, szó rövid alakja talán, de lehet, hogy az angol magániskolák *fag* szavát adaptálták.

(PARTRIDGE 1949b).⁵

Ugyanazon etimológia három különböző hivatkozása és a számos nem hivatkozott és bizonytalan eredetű idézet alapján a rövidítéseknek ebben és más szócikkekben is sok mozgásterük van. PARTRIDGE számos írott forrást használt fel, de kevés olyan közvetlen tapasztalata volt, mely lehetővé tette volna, hogy ezeket az adatokat ellenőrizze is (lásd COLEMAN 2010b).

Nemzeti szlengszótárak

Ez a rész rövid áttekintést nyújt az amerikai és ausztrál általános szlengszótárakról (ld. COLEMAN 2008, 6. és 7. fej.; COLEMAN 2010a, 4. és 5. fej.).

Már bemutattuk — országtól függetlenül — a történeti és szociológiai szótárakat, és alább így fogunk eljárni a tezauszus jellegű és fordított irányú (angol-szleng) szótárakkal is. Ahelyett, hogy PARTRIDGE szótárának kivételével áttekintenénk az általános brit szlengszótárakat, (pl. DAWSON 1910), egy későbbi részben meg fogjuk vizsgálni a brit kiadványok egyik alkategóriáját, nevezetesen a *rhyming slang* (rímelő szleng) szótárakat.

Az első amerikai tolvajnyelvi szótár GEORGE MATSELL felületes és plagizáló *Vocabulum* (1859) c. munkája volt, amely korábbi listákból, de főleg GROSE művéből származó, hibásan lemásolt és félremagyarázott cikkekből állt. MATSELL munkája ugyanakkor tartalmaz néhány rövidebb, sporttal kapcsolatos szószeredet, melyekben valós, korhű jelentéshasználatot dokumentált.

JAMES MAITLAND 1891-ben publikálta az első könyvterjedelmű amerikai szlengszótárt. MAITLAND HOTTEN szótárára vonatkozó megjegyzése, mely szerint „elődeihez képest hatalmas előrelépést tett” (MAITLAND 1891: Előszó), elfe-

⁵ PARTRIDGE-nél nem fordul elő a *handle* szó „név” értelemben, ő ezt bizalmasnak minősítette 1937-ben.

di azt a tényt, hogy valójában milyen sokkal tartozik ennek a szótárnak (ROBERTSON 2005: 30). Művében, ahol éppen nem támaszkodik túlságosan HOTTEN adataira, ott gyakran jellemző rá a preskriptív megközelítés, és bevesz szótárába a szleng mellet bizalmas kifejezéseket is:

Enthuse (Am.), to manifest delight; to become enthusiastic. A mere newspaper barbarism.

Mean (Am.), which in England is used for stingy or close, is applied in this country in an entirely different sense. When one young girl says to another "Now, Sadie, you're real mean," she desires to express, not that Sadie is close in money matters, but that she is bad-tempered or has done something to the detriment of her friend. The word is abominably misused.

Enthuse (amerikai) örömet mutat, fel-lelkesedik. Csupán újságban előforduló barbarizmus.

Mean (amerikai) Angliában zsugori értelemben használják, ebben az országban teljesen más a jelentése. Ha itt egy fiatal lány az mondja a másiknak 'Now, Sadie, you are real mean', azt óhajtja kifejezni, hogy Sadie nem csak zsugori pénzügyekben, de rossz modorú is, és hogy barátnőjével rosszat tett. Förtelmes téves használatról van szó.

(MAITLAND 1891)

Különböző okokból érdekes WOOD és GODDARD *A Dictionary of American Slang* [Az amerikai szleng szótára] c. műve, melyet a szocialista *Little Blue Book* 1920-as évfolyamának részeként jelentettek meg. A rövid definíciók között van néhány egyértelműen politikai üzenet is:

almighty dollar. Money, the god of America.

captain of industry. A wholesale human wolf, who buries his bones in profitable investments.

almighty dollar: Pénz, Amerika istene.

captain of industry: Emberi bőrből bújó ragadozó nagykereskedő, aki elmerül profitot hozó befektetéseiben.

(WOOD–GODDARD 1920)

WENTWORTH és FLEXNER *Dictionary of American Slang* [Amerikai szleng-szótár] c. munkája csak a korabeli nyelv feldolgozását tűzte ki célul. Némely szócikk tartalmaz idézetet, mások használattal kapcsolatos megjegyzést; néhány pedig etimológiai információt is közöl. Az egymással összefüggő kifejezéseket gyakran egy szócikk alá veszik fel, például:

pile up 1 To run aground, said of a ship. *Maritime use*. → **2** To wreck an automobile or airplane. 1948: "After he piled up his car." Evans, *Halo for Satan*, 135. **pile-up n.** An automobile accident or wreck, esp. one involving several cars in one collision. 1958: "the 6-car, end-to-end pile-up on the New Jersey Turnpike. ..." AP, Oct. 24

pile up 1. Partra fut, hajóról szólva. *Tengerészeti használat*. **2.** Autót vagy repülőt összetör. 1948: „After he piled up his car” [Miután összetörte az autóját]. Evans, *Halo for Satan* [Sátán glóriája], 135. **pile-up fn.** Autóbaleset vagy -roncs, különös tekintettel arra, ha egy ütközésben több autó is érintett. 1958. „the 6-car, end-to-end pile-up on

the New Jersey Turnpike” [Hatos karambol a New Jersey-i fizetőkapunál.] AP, okt. 24.

(WENTWORTH–FLEXNER 1960).

A szótárát 1967-ben átdolgozták, mellékletben új jelentésekkel és címszavakkal egészítették ki az anyagot. Bár az új anyag mellékletben való közlése bosszantó lehet azok számára, akik a szótárt referenciaként használják (ahogy számos PARTRIDGE kiadás esetében is az volt), de látszik belőle, hogy milyen változás ment végbe a hatvanas évek nyelvhasználatában. WENTWORTH és FLEXNER *Pocket Dictionary of American Slang* [Az amerikai szleng zsebszótára] (1968) c. kisszótárából kihagyták a ritka és tabu kifejezéseket, kivették az idézeteket, ám meglepő módon megőrizték a mellékletet külön lista formájában. WENTWORTH és FLEXNER az 1975-ös kiadáshoz csak a mellékletet dolgozta át. CHAPMAN *New Dictionary of American Slang* [Új amerikai szlengszótár] (1986) c. új anyaggal kiegészített munkáját az 1975-ös kiadásra alapozta, a mellékletet beépítette a szótárba, és kivette azokat a kifejezéseket és jelentéseket, melyek akkor már nem voltak használatban:

pileup *n* A wreck, esp one involving a number of cars: *6-car, end-to-end pile-up on the New Jersey Turnpike*—Associated Press

pile up *1 v phr* To wreck; =RACK UP, TOTAL: *after he piled up his car*—J. Evans **2 v phr** *fr late 1800s* To go aground: *We piled up at Wood's Hole*

pileup *fn* Karambol, különöse akkor, ha egy ütközésben több autó érintett: *6-car, end-to-end pile-up on the New Jersey Turnpike* [hatos karambol a New Jersey-i fizetőkapunál] — Associated Press

pile up *1. ige* Összetör; =RACK UP, TOTAL: *After he piled up his car* [miután összetörte az autóját] — J. Evans **2. ige** *kései 1800-as évek* Hajó megfenneklik, zátonyra fut: *We piled up at Wood's Hole* (Wood Hole-nál feneklettünk meg)

(CHAPMAN 1986)

CHAPMAN külön szócikkben tárgyalja a főneveket és az igei kifejezéseket, helyenként kivesz egy igei jelentést, majd betold egy másikat. CHAPMAN 1987-ben lerövidítette szótárát, de arról nem adott információt, hogy ez milyen elvek alapján történt.

A legkorábbi ausztrál szógyűjtemény, mellyel itt foglalkozni fogunk, szintén tolvajnyelvi kifejezésekből áll. VAUX szószeretet tartalmazó *Memoirs* [Emlékiratok] c. műve (melyet 1819-ben adtak ki, 1812-es évszámmal) — a benne található sok hagyományos brit kifejezés ellenére — nem tartalmaz korábbi szótárakra való hivatkozást. Tíz évvel MAITLAND amerikai szleng szótárának megjelenése előtt jelent meg a *Sydney Slang Dictionary* [A sydney-i szleng szótára]

(név nélkül 1881), amelyet hamarosan követett CROWE *Australian Slang Dictionary* [Ausztrál szlengszótár] c. műve (1895). Ezek a kiadványok inspirálták STEPHENST és O'BRIENT, amikor összeállították a *Dictionary of New Zealand and Australian Slang* [Az új-zélandi és ausztrál szleng szótára] (1897) c. munkáját, de maga a könyv sosem jelent meg. ROBERTSON (2004) megkérdőjelezte ennek a publikálatlan szótárnak az eredetiségét, ugyanis az jelentős mértékben használt fel korábbi brit és amerikai szójegyzékeket. LENTZNER (1891) szintén szerkesztett szótárt az ausztrál szlengről, de ő főleg BARRÈRE és LELAND (1889–1890) gyűjtésére alapozta művét, és kisebb mértékben használta FARMER és HENLEY (1890–1904) anyagát is, noha utóbbiak nem értettek különösebben az ausztrál szlenghez (ROBERTSON 2005: 77).

SIDNEY BAKER számos meghatározó művet publikált az ausztrál és új-zélandi szlengről a XX. század középso évtizedeiben (pl. BAKER 1941a; 1941b; 1959). BAKER szótárai általában rövid definíciókat tartalmaznak, hogy megfeleljenek a piaci követelményeknek:

PARALYTIC: Completely drunk.

SHEILA: A girl or young woman

PARALYTIC: Holtrészeg

SHEILA: Lány vagy fiatalasszony

(BAKER 1941a)

RAMSON (1966: 26, 29) kritizálja BAKERT, mert túlzott mértékben alapoz a korábbi szolistákra, és nem hajlandó különbséget tenni a szleng és a sztenderd ausztrál angol között. ROBERTSON (2005: 203, 217) megállapítja, hogy BAKER néhány nem ausztrál kifejezést kihagyott a későbbi kiadásokból. Így érvel: „a szlenghez kell sorolni sok olyan ausztrál kifejezést, amely szigorú értelemben véve már régóta nem tartozik a szlenghez, ugyanis mára már sztenderd kifejezéssé vált” (BAKER 1941a: A szerző előszava).

A „szlengnek” előbb említett tágabb értelmezése nagyon jellemző a modern ausztrál szótáríráásra.

Sok népszerű, modern ausztrál szlengszótár előszeretettel tartalmaz sztereotip kifejezéseket, melyek a tipikus ausztrált alkoholt vedelő, macsó sportrajongóként festik le. Például:

Paralytic Absolutely, totally intoxicated, or so drunk you can't scratch yourself. In fact, I'm surprised you've read this far!

Sheila A woman. Of course, Australia has the grousest sheilas in the world

Paralytic Tökéletesen, teljesen részeg, vagy annyira részeg, hogy nem is tud magáról. Tulajdonképpen csodálkozom, hogy egyáltalán eddig is elolvastad!

Sheila Nő. Természetesen Ausztráliában vannak a legházasztosabb nők a világon.

(BLACKMAN 1990)

E humoros szótárak némelyike a turistákat célozza meg, mások inkább a hazai piacot. LAMBERT (1996, 2000) szótárai sokkal megbízhatóbb források, míg a

The Australian National Dictionary [Ausztrál nemzeti szótár] (<http://203.166.81.53/and/>) számos ausztrál szlengkifejezést is tartalmaz.

Tezaurusz jellegű és fordított irányú (angol–szleng) szlengszótárak

Nem ritka az olyan szótár, melyben ábécé rendben, sztemderd angol megfelelőjük szerint rendezték el a tolvajnyelvi és szlengszavakat. Ahogyan fentebb említettük, ez legelőször HEADnél (1673) fordul elő. A szó szoros értelmében vett szlengtezauruszok sokkal ritkábbak, s bár számos munkáról állítják ezt, valójában inkább fordított (angol–szleng) szótárak ezek, beleértve HOWARD ROSE *A Thesaurus of Slang* [Szlengtezaurusz] (1934) c. munkáját, melyet szerzője kifejezetten regényíróknak szánt.⁶ ROSE szlengkifejezéseit a használók illetve a használat helye szerint csoportosítja (pl. egyetem, detektív, olajmező stb.), s mindegyik csoportnak egy fordított szótárat szentel. Az „egyetem” részénél például ez található:

Steal One's Girl-Friend (v phr): <i>to cream one's lady; ex. When he heard I creamed his lady he burned up.</i>	Elszereti vki barátnőjét (igei kif.): <i>to cream one's lady; pl. When he heard I creamed his lady he burned up</i> [Amikor meghallotta, hogy lenyúltam a barátnőjét, teljesen kiakadt].
Stop Talking (interj.): <i>pipe down.</i>	Hallgass el (indulatszó): <i>pipe down.</i>
Stout Girl (n phr.): <i>a battle ax.</i>	Testes lány (névszói kif.): <i>a battle ax.</i>

(ROSE 1934)

ROSE azt ajánlja a leendő íróknak, hogy mielőtt hozzákezd az íráshoz. „olvassa el azt a részt, melyre művének cselekményét szeretné alapozni” (ROSE 1934: viii). Lehet, hogy a könyv a kitűzött célnak megfelelt, de tudomásom szerint eddig nem született ily módon komoly irodalmi mű. Kevés hasznára van a szótár azoknak, akiket a valódi szleng érdekel, mert ROSE nem vette be a széles körben ismert kifejezéseket.

Ugyancsak írói használatra szánta a *The American Thesaurus of Slang* [Amerikai szlengtezaurusz] c. művét BERREY és VAN DEN BARK, de számítottak a „szavak közötti kalandozás” szerelmeseire is (BERREY–VAN DEN BARK 1942: ix). Ez a munka jobban hasonlít a ROGET-féle tezauruszra, mint a ROSE-féle, bár külön részek foglalkoznak a „speciális szlenggel” (pl. alvilág, szórakoztatás, sport szlengje), ezzel mintegy demonstrálva, hogy milyen nehéz tezauruszformába rendezni a speciális és specifikus szlengek széles körét. A **354. Court-ing** [udvarlás] rész 6. alpontjában a következőket olvashatjuk:

⁶ A *The Writer's Monthly* c. folyóirat cikkeivel feltörekvő írókat és forgatókönyvírókat célozt meg, 1917–1931 között hasonló speciális szlengglosszáriumokat jelentetett meg.

GO WITH ANOTHER'S SWEETHEART. Beat one's time, chisel (on), cop a phinny, cream one's lady, cut out, cut under, hijack, wolf. <i>Spec. scab, to go with a friend's sweetheart when they are temporarily "at outs."</i>	GO WITH ANOTHER SWEETHART [Új kedvessel jön össze]. Beat one's time, chisel (on), cop a phinny, cream one's lady, cut out, cut under, hijack, wolf. <i>Speciális értelemben scab, összejön va- laki kedvesével, amikor azok fasében vannak.</i>
---	---

(BERREY–VAN DEN BARK 1942)

ROSE-zal ellentétben BERREY és VAN DEN BARK ábécérend szerinti indexbe gyűjtötte a sztenderd kifejezéseket azok számára, akik egyébként nem tudnák megtalálni a keresett szavakat.

ROBERT CHAPMAN *Thesaurus of American Slang* [Amerikai szlengtezaurusz] (1989) illetve ESTHER és ALBERT LEWIN *Thesaurus of Slang* [Szlengtezaurusz] c. műve szintén inkább fordított szótár, mint tulajdonképpeni tezaurusz. Mindkét szótár használata során jelentős erőfeszítésbe telik megtalálni a keresett szleng-kifejezést, mert egyáltalán nem nyilvánvaló, melyik címszó alá sorolták azt be. CHAPMAN indexbe rendezi a sztenderd kifejezéseket és a szlengmegfelelőket (ami némileg megkönnyíti a keresést), de így is legalább két helyen kell keresgélni még abban az esetben is, ha szerencsés feltételezésből indultunk ki. A **cheat** (ige) *szexuálisan hűtlennek lenni* kifejezésnél a következő szerepel:

bad time, chippy, get a little on the side, nosh, play around, step out on someone, two-time, yard (CHAPMAN 1987)

LEWIN és LEWIN **infidelity** [hűtlenség] címszó alatt adja meg a megfelelőket, és ebből meglehetősen nyelvtani összevisszaság kerekedik:

INFIDELITY n. [HŰTLENSÉG fn.] affair, carrying on, hanky-panky, playing around, two-timing, getting some on the side, working late at the office, extracurricular activity, cheat on, doggin', thing, your place or mine? See ADULTERY [Lásd még ADULTERY 'házasságtörés'] (LEWIN–LEWIN 1988).

Az egyetlen általam ismert ilyen típusú brit kiadvány GREEN *The Slang Thesaurus* [Szlengtezaurusz] c. műve. GREEN a kategorizáláshoz ROGET munkáját vette alapul, a szócikkeken belül ábécérendbe szedett indexet ad. A **353. Jilting** részben [szerelmes faképnél hagyása] az index segítségével könnyen megtalálható az alcsoport:

3. *to cheat [megcsal]*: burn, chippie, chippy on, two-time (GREEN 1986)

A két világháború szlengszótárai

A két világháború alatt az egymásra utaltság miatt példátlanul szoros kapcsolat alakult ki a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó, különböző régiókból és országokból származó emberek között. Ez természetesen hatással volt nyelv-

használatukra is. Külön figyelmet érdemelnek a katonai szleng glosszáriumai, mert olyan időszakot képviselnek, amikor a szlengszótárírás fellendülőben volt. Mindez arra is magyarázatot ad, miért lett pozitívabb a szleng megítélése: a katonaság nyelvének megőrzése ugyanis lehetőséget adott arra, hogy tisztelegjenek azoknak az embereknek az emléke előtt, akik hazájukért harcoltak és haltak meg, anélkül, hogy idealizálnák a közkatonát vagy kisebbitenék azokat a szörnyűségeket, amelyeket elszenvedett. A világháború szógyűjteményei gyakran rendkívül humoros hangvételűek (ld. COLEMAN 2008, 9. fej. és COLEMAN 2010a, 2. fej.).

A szlengglosszáriumok időszaki kiadványokban kezdtek megjelenni még az első világháború alatt, és ezek a kiadványok többé-kevésbé a tudományos közönséget célozták meg. Amerikai és ausztrál harcosok állították össze a legtöbb széles olvasóközönség számára készült korai listát (pl. EMPEY 1917⁷; DOWNING 1919). Az első világháború alatt készült legtöbb glosszárumszerű mű a civilek számára ismeretlen kifejezések széles körét dolgozza fel nagyon heterogén olvasóközönség számára. Szaknyelvi és bizalmas katonai kifejezések, valamint széles körben ismert sztenderd angol szavak is néha belekerülnek a művekbe, hogy rajtuk keresztül a külvilág megismerje a háború valóságát. Például:

„**Barndook.**” Tommy’s nickname for his rifle. He uses it because it is harder to say and spell than “rifle”.

M. O. Medical Officer. A doctor specially detailed to tell Tommy that he is not sick.

Rats. The main inhabitants of the trenches and dugouts. Very useful for chewing up leather equipment and running over your face when asleep. A British rat resembles a bull-dog, while a German one, through a course of Kultur, resembles a dachshund

„**Barndook.**” A Tommy [angol katonára] puskájának beceneve. Azért ezt használja, mert nehezebb leírni és kimondani, mint a „rifle” [puska] szót.

M. O. Tisztiorvos, ő az, aki a Tommy-nak megmondja, hogy nem beteg.

Rats [patkányok]. A lövészárkok és fedezékek legfőbb lakói. Nagyon hasznosak a bőrből készült felszerelés elrágcsálása és az alvó katona arcán való átrohanás szempontjából. A brit patkány a bulldogra emlékeztet, míg a német a tacsckóra hasonlít kulturáltsága miatt.

(EMPEY 1917)

Kissé hosszabb időbe telt, mire a brit katonák is képesnek érezték magukat a katonai szleng dokumentálására. Az első néhány kísérlet a *Notes and Queries*-ben jelent meg, melyben több szerző próbált meg tisztelegni bajtársai emléke előtt azzal, hogy a háború után már nem használatos kifejezések pontos jelentését és etimológiáját rögzítette (pl. SIEVERKING 1921). FRASER és GIBBON *Soldier and Sailor Words and Phrases* [Katonák és tengerészek szavai és kifeje-

⁷ Bár EMPEY maga amerikai volt, a brit hadsereg szlengjét publikálta, ugyanis korábban ott szolgált.

zései] c. műve a Birodalmi Hadi Múzeum felkérésére készült elsősorban katonai szlengszótárnak (FRASER–GIBBON 1927: v), és merev távolságtartásról tesz tanúbizonyságot annak érdekében, hogy elkerülje a halál és sebesülés túlzott közép pontba állítását. Néhány évvel később BROPHY és PARTRIDGE (1930) már sokkal közvetlenebb módon jelenítette meg a lövészárkok életét, sőt kritizálta a hatóságokat, melyek életről és halálról döntöttek anélkül, hogy a front veszélyeivel ők maguk szembenéztek volna.

BIG NOISE.—A Staff Officer, General, Politician, or Distinguished Foreign Personage visiting the troops. From the loud and important voices used by such persons

BIG NOISE. — Vezérkari tiszt, generalis, politikus vagy előkelő külföldi személyiség, aki a csapatokat meglátogatja. Az erős és fontoskodó hang alapján, amely ezeket a személyeket jellemzi

(BROPHY–PARTRIDGE 1930)

A második világháború szlengszótárai az előzőektől jelentősen különböznek. Nem volt idő elmélkedésre az alapvető glosszáriumok kiadása előtt, már a háború alatt megjelentek átfogó munkák. Hangnemük az első világháború szótáraival ellentétben nem tartózkodó, és nem is keserű, mint a kisszámú két világháború közötti mű: kezdettől fogva viccesek, de ironikusak is egyben. A műveket gyakran hadi papírra nyomták, némelyikükhöz kiváló rangidős tiszt írt bevezetőt, nyilvánvaló, hogy ezek a szótárak a hadviselés részei voltak. Leírják a háborús katonai szolgálatot, amely tele van megszorításokkal, ugyanakkor jellemzője a bajtársiasság, a patriotizmus és a humor. Az amerikai glosszáriumok (pl. VINEY 1941; KENDALL–VINEY 1941; O’LADING 1942/1943) a viccesebbek —

an Admiral’s watch... a sound sleep.

an Admiral’s watch... [az admirális őrségben]... nyugodt, mély alvás

the bow... pronounced as if spoken by a dog. Front of ship.

the bow... [a vau] úgy kell kiejteni, mintha kutya ugatna. A hajó elülső része.

(VINEY 1941)

— az angol művek pedig (pl. HUNT–PRINGLE 1943; WARD–JACKSON 1945; PARTRIDGE 1945) sokkal tisztelettudóbbak, már csak azért is, mert nincsenek bennük pikáns kiszólások:

Blues. A soldier’s dark blue walking-out dress embellished with the colours of his Arm or Regiment. He buys a set of blues out of his own pocket if he wants one.

Blues. A katona sötétkék kimenő ruhája feldíszítve saját fegyverneme vagy ezrede színeivel. Saját pénzéből vesz kimenőruhát, ha akar egyet.

Ghost. A Radio Officer.

Ghost [szellem]. Rádiós tiszt.

(HUNT–PRINGLE 1943)

A második világháború után a szlenget nem lehetett már a tanulatlan emberek beszédének tekinteni (lásd BARRÈRE–LELAND 1890: v). Azok a társadalmi körök, amelyek egykor áthatolhatatlannak tűntek, a háború alatt vesztek me-revségükből. Valószínűleg még ennél is fontosabb volt az ifjúsági kultúra átala-kulása, amely egybeesett a felsőoktatás előretörésével az Egyesült Államokban és jóval később Nagy-Britanniában.

Ifjúsági kultúra és identitás

Az egyetemi és iskolai szlenggyűjtemények (melyeknek hagyományai a kora XIX. századra nyúlnak vissza) voltak az első speciális szlengszótárak. Ezek kö-zül a legelső a *Gradus ad Cantabrigiam* (Név nélkül 1803, 1824) két kiadása volt, de rövidesen több másik is követte őket. Némelyikük nagyobb tanulmány, gyakran önéletrajzi írás rövid függeléke, míg más munkákat tudományos folyó-iratban cikk formájában jelentettek meg, főként Amerikában az 1890-es évektől kezdve. A második világháború alatt megcsappant ezeknek a glosszáriumoknak a száma, de a hagyomány tovább élt az *American Speech* oldalain 1960-ig, majd az Egyesült Államokban EBLE (1989) és MUNRO (1991) munkáiban éledt újjá. Amerikán kívül az egyetemi szlenget nem övezte hasonlóan élénk érdeklődés, de a gyermekszlengről készültek művek Angliában és Amerikában is: LEWIS *Dictionary of Playground Slang* [A játszótéri szleng szótára] (2003) illetve FAC-TOR és HANNAN *Kidspeak* [Kölyökbeszéd] (2000).

Némely ifjúsági szlengszótár főleg a zenei- és divattrendek iránt érdeklődő csoportok szókinsére koncentrál. Ezek közül a tiniszótárak közül az elsők az 1920-as években jelentek meg, ezeket követte CAB CALLOWAY *Hepster's Dic-tionary* [A dzsesszrajongók szótára] (1938) c. műve, amely a harlemi dzsesszze-nészek beszédét mutatta be. GOLD (1962) is a dzsesszrajongók szlengjét gyűjtöt-te össze, MATHERS (1967) és LIT (1968) a hippik szlengjét, BLOWDRYER (1985) a punkok szlengjét, FAB5FREDDY (1992) és CLARK (1997) a hip-hop szlenget. A tinédzser szleng változó jellegét helyezi tágabb perspektívába műveiben HUD-SON (1983), DALZELL (1996) és DÉCHARNÉ (2000).

A tiszavirág-életű társadalmi trendek szótárakban való dokumentálása nem új keletű jelenség. Az 1820-as években PIERCE EGAN és kortársai jelentős hasznót húztak EGAN *Life in London* [Londoni élet] c. művének hatalmas sikeréből. Tom és Jerry különleges nyelvéből glosszáriumokat állítottak össze, s azokat függe-lékként az EGAN művéből származó darabok és dalok kiadásaihoz csatolták, ek-képpen meglovagolva a londoni nyomortanyák felé forduló új keletű érdeklő-dést. S valóban, elég valószínűtlen, hogy EGAN újra kiadta volna GROSE szótá-rát, ha nem lett volna ilyen nagy érdeklődés a saját művében található szleng-kifejezések iránt.

Egy másik, szlengszótárakban is megjelenő társadalmi trend az etnikai kü-lönbségekhez kapcsolódó nyelvi sokszínűség felértékelődése. LENTZNER (1891), YULE és BURNELL (1886) összegyűjtötte a Brit Birodalom távoli szegleteiben

használt angol nyelv sajátosságait, de már jócskán benne jártunk a XX. században, amikor maguk a különböző etnikai csoportok elkezdtek dokumentálni sajátos nyelvhasználatukat. Ezeknek a glosszárúimoknak a legkorábbi darabjai inkább a társadalmi és zenei trendekre koncentráltak, mintsem az etnikai identitásra (ld. pl. CALLOWAY 1938). Egészen a hatvanas, hetvenes évekig kellett várni arra, hogy etnikai büszkeséget tükröző szlengglosszárúimok jelenjenek meg (pl. KOGOS 1967, MAJOR 1970). Jól mutatja az etnikumhoz fűződő attitűd megváltozását, hogy ezeknek a munkáknak a mai megfelelőit valószínűleg már nem szlengszótárként hoznák forgalomba (lásd *Center for Applied Linguistics* 2001, BENOR 2003).

Hasonlóképpen nyomon követhető a csoportidentitásra ébredés folyamata is. Körülbelül ugyanebben az időszakban jelentek meg az első meleg szlenggel foglalkozó szótárak. Pszichológusok már korábban is dokumentálták a homoszexualitás nyelvét (LEGMAN 1941)⁸⁸, de a melegek emancipációja leginkább a *The Lavender Lexicon*-ban [Meleg szókincs] (1964) illetve BRADLEY *Queer Street, USA* [Homokosok az USA-ban] (1965) és RODGERS *Queen's Vernacular* [A homokosok nyelve] (1972) c. műveiben fejeződik ki.

get in on some action to conveniently chance upon some horny young stud in a restroom.

make mudpies ('70) to have sex in the bushes while it rains or drizzles.

get in on some action [szó szerint 'akcióba lép'] sikerrel próbálkozik egy kanos fiatalnál a WC-ben

make mudpies [sárpogácsát csinál] ('70-es évek) szexel a bokorban, amikor esik vagy szemetel az eső

(RODGER 1972)

Az AIDS megjelenése komoly változást hozott az életvitelben, ahogy ezt ragyogóan illusztrálja a korai hedonista glosszárúimok és a modern melegszlengszótárak anyagának BAKER (2002) művében található összevetése. Például:

bareback, BB verb: to have anal sex with someone without using a condom. ... Barebacking is one of the most complex and controversial issues surrounding gay sexuality. Many gay men cannot understand why anyone would even consider it, others believe it is a matter of personal choice and for a minority, a subculture has developed around it.

bareback, BB ige: valakivel análisan közösül óvszer használata nélkül. ... Az óvszer nélküli szex az egyik legkomplexebb és legellentmondásosabb kérdés, amellyel szexuális téren a melegeknek szembesülniük kell. Sok meleg férfi számára már az sem érthető, hogy ez valakinek egyáltalán az eszébe juthat, míg mások úgy vélik, ez egyéni döntés dolga, és egy kisebbség pedig egész szubkultúrát alakított ki körülötte.

(BAKER 2002)

⁸⁸ LEGMAN maga nem volt szociológus, de műve egy, a szexuális eltérések pszichológiáját leíró tanulmány részeként jelent meg.

Néhány tiszavirág-életű modern szlengszótár

Sok modern szlengszótár meg sem próbál teljességre és megbízhatóságra törekedni. A könyvesboltokban ezeket leginkább a humoros, vicces könyvek között kell keresnünk, és nem a referenciakönyvek között. A rímelő szleng szótárai például turistáknak szánt árucikkek: „inkább szuvenir, mint tényleges szótár” (AYTO 2002: vii). Sokuk csak füzetecske, eldobható ajándék, mely a turista csomagját nem terheli túl. Jellemzőjük a humoros illusztráció és a rövid szócikk. Például:

Apples and Pears	Stairs <i>Get up them apples</i>	Apples and Pears	Strairs [lépcső] <i>Get up them apples</i> [felmegy a lépcsőn]
Bushey Park	Lark – joke	Bushey Park	Lark [vice]
Chalk Farm	Arm	Chalk Farm	Arm [kar]
Dog and Bone	Phone	Dog and Bone	Phone [telefon]

(JONES 1971)

Bár a rímelő szleng először a XIX. század közepén jelent meg a szótárakban (pl. DUCANGE ANGLICUS 1857; HOTTEN 1859), az első rímelő szleng szótár P. P. *A Dictionary of Rhyming Slang* [A rímelő szleng szótára] (1931) c. műve volt. Az egy évvel később megjelent második kiadáshoz csatoltak egy angol szleng listát, azzal a szándékkal, hogy elősegítsék a rímelő szleng használatát, mindazonáltal hangsúlyozták, hogy ezeknek a szótáraknak, valamint a bennük dokumentált nyelvnek a legfőbb jellemzője a játékosság. FRANKLYN (1960) és AYTO 2002) művei már sokkal modernebbek, és egyben megbízhatóbb források.

A sokféle online szlengszótár létezése az ékes bizonyíték arra, hogy bárki, aki szlenget használ, egyben közzé is teheti azt (ld. COLEMAN 2011a).⁹ Sok online szlenggyűjtemény hagyományos szószedetnek felel meg, nem nyújt többet annál, mintha nyomtatásban jelent volna meg (pl. *Australian Slang* [Ausztrál szleng]). Bár más szótárak kifinomultabb számítástechnikai háttérrel rendelkeznek, úgy tűnik, egyetlen egy (vagy csak néhány) amatőr nyelvész áll mögöttük (pl. *A Dictionary of Slang* [Szlengszótár]). Többnyire arra kéri a felhasználókat, hogy küldjék el javításaikat illetve kiegészítéseiket (pl. *The Online Slang Dictionary* [Online szlengszótár]), és néhány szótár esetében ezeket a javaslatokat mindenféle szerkesztői jóváhagyás nélkül illesztik a szócikkekbe (pl. *Urban Dictionary* [Nagyvárosi szótár]). Jól mutatja az ilyen típusú lexikográfia problémáját a *yank* szó meghatározására tett 49 kísérlet. Ezek közül sok kifejezetten sértő, és az is látszik, hogy egyesek nem hajlandók elfogadni azt, hogy mások más helyen tőlük eltérően használnak egy bizonyos szót. A *The Rap Dictionary* [Rap szótár] lehetővé teszi felhasználói számára, hogy a meglévő szócikkeket átszerkesszék, és egy olyan kívánságlistát is felkínál, ahol kérni lehet a listából

⁹ Az online forrásokat a szövegben megadott dőlt betűs címmel találhatjuk meg a bibliográfiában.

még hiányzó ismeretlen kifejezések felvételét a szótárba. Néhány online szótár nyomtatott formában is megjelent, mint például a *The Online Dictionary of Playground Slang* [A játszótéri szleng online szótára], melyet LEWIS (2003) forrásként használt fel. Más online glosszáriumok jelenleg is futó szótárprojekteknek köszönhetik a létüket, mint például JUDI SANDERS *College Slang Research Project*-je [Egyetemi szlengkutatás projekt] (Kaliforniai Állami Műszaki Egyetem, Pomona).

Hol nézzünk utána a szlengszavaknak?

Mivel rengeteg szótár közül választhat, a szótárhasználónak útmutatást kell kapnia, melyik szótárban találhatja meg a keresett kifejezést, a kutatókat pedig biztosítani kell arról, hogy az a legmegbízhatóbb forrás, amelyet használnak. Mivel az alkalmi szótárhasználók csak egy szótárt akarnak megvenni, nekik a *Chamber's Slang Dictionary* [Chamber's szlengszótár] (GREEN 2008) a jó választás, amely lényegre törően foglalja össze GREEN *Dictionary of Slang* [Szlengszótár] c. művét. A kutatóknak az elsődleges választás GREEN *Dictionary of Slang* c. munkája, ezt szorosan követi LIGHTER *HDAS* c. műve, már amennyiben a keresett kifejezés szerepel az említett szótárak anyagában. Az olyan új kifejezéseket, melyeket nem ad meg ez a két szótár, érdemes online keresni, és minden nyilvánvaló hibájával együtt leginkább az *Urban Dictionary*-ben, amely a legbővebb gyűjteménnyel rendelkezik az amerikai és a brit szleng köréből. Talán nem haszontalan megjegyezni, hogy az angolt idegen nyelvként tanulóknak nem érdemes az *Urban Dictionary*-t használni, mert a szótár megbízhatatlan, a szócikkek jelentős része „csinált” szó vagy kifejezés.

A kutatók nem támaszkodhatnak csupán egyetlen egy szótárra. A szlengszótár általában egy ember munkája, az ő egyénisége, erősségei és gyengéi jutnak kifejezésre a definíciókban, csakúgy, mint abban, hogy mit vesz fel a szótárába. Úgy tűnik, hipnotikus hatással vannak az elővigyázatlan olvasókra az apró betűvel szedett, ábécé szerint rendezett nagy könyvek, valójában azonban még a legjobban szerkesztett szlengszótárak sem tökéletesek. A legtöbb szlenglexikográfusnak csak gyakorlati tapasztalata van a szótárkészítésben, ami azt jelentheti, hogy a szótár elején lévő szócikkek anyaga nem azonos értékű a végén lévőkével. GREEN és LIGHTER adatait össze kell vetni egymással, ahol csak lehetséges, és az óvatos kutató gyanakvással kezeli az adatokat, amelyeket talál. A nagy Oxford-szótárban (OED) sokkal több szlengkifejezés található, mint ahogyan azt szerkesztői annak idején előre sejtették, tehát ne feledkezzünk meg erről a szótárról sem. Azok a kutatók, akik egy bizonyos időszak, földrajzi terület, érdeklődési kör adatai iránt érdeklődnek, támaszkodhatnak olyan szlengszótárakra is, melyek szűkebb adatkörre koncentrálva több részletes információt tartalmaznak, bár tegyük hozzá, hogy ezeket az adatokat mindig óvatosan kell kezelni. Az például, hogy egy szó megtalálható egy XVIII. századi szlengszótár-

ban, még nem jelenti azt, hogy a kifejezést használták is a XVIII. században: lehetséges, hogy egy korábbi szótárból másolták át. Attól, hogy egy kifejezés megtalálható egy brit angol szlengszótárban, még nem biztos, hogy maga a kifejezés brit szleng: lehet bizalmas nyelvi vagy tájnyelvi kifejezés, de az is előfordulhat, hogy az angolul beszélő világ más részein is használatos.

Összefoglalásként

A legkorábbi pamfletszerű glosszárriumok sikerétől fogva nyilvánvaló, hogy mindig is volt és lesz igény a perifériára szorult társadalmi csoportok nyelvének megismerésére. A szleng- és tolvajnyelvi szótárak iránti piaci kereslet jelentősen növekedett az írni-olvasni tudás terjedésével, illetve a szabadon elkölthető jövedelmek emelkedésével. Noha ma már nem lehet kétségünk afelől, hogy a szlengget lehet tudományos igénnyel vizsgálni, még ha ez nem is igazán jövedelmező elfoglaltság, félrevezető lett volna kizárólag a tudományos igényű munkákra koncentrálnunk. Tanulmányomban kísérletet tettem a szlenglexikográfia teljes körének bemutatására, kiemelve a tudományos műveket, ugyanakkor nem feledkezve meg a vicces és tisztavirág-életű munkákról sem, amelyek hű képet adnak egy adott kor társadalmáról, hiszen azt mutatják meg, mi iránt érdeklődnek és mitől félnek éppen az emberek.

Irodalom

- [Név nélkül] (1725): *New Canting Dictionary* [Új tolvajnyelvi szótár]. London : The Booksellers of London and Westminster.
- [Név nélkül] (1750 k.): *An Apology for the Life of Mr. Bamfylde-Moore Carew* [Bamfylde-Moore Carew úr életének mentségére]. London : R. Goadby and W. Owen.
- [Név nélkül] (1803): *Gradus ad Cantabrigiam*. London : Thomas Maiden for W. J. and J. Richardson.
- [Név nélkül] (1811): *Lexicon Balatronicum*. London : Printed for C. Chapel, Pall-Mall.
- [Név nélkül] (1812): *Bang-up Dictionary* [Menő szótár]. London : M. Jones.
- [Név nélkül] (1824): *Gradus ad Cantabrigiam*. London : John Hearne.
- [Név nélkül] (?1881): *Sydney Slang Dictionary* [A sydney-i szleng szótára]. Sydney : H. J. Franklin.
- [Név nélkül] (1964): *The Lavender Lexicon* [Meleg szókincs]. San Francisco, CA. : Strait and Associates.
- A Dictionary of Slang* [Szlengszótár]. URL: <http://www.peevish.co.uk/slang/>.
- ATKINSON, DAMIAN (2003): *The Correspondence of John Stephen Farmer and W. E. Henley on Their Slang Dictionary, 1890–1904* [John Stephen Farmer és W. E. Henley levelezése szlengszótáraikról]. Lewiston : Edwin Mellen.
- Australian Slang* [Ausztrál szleng]. URL: <http://www.koalanet.com.au/australian-slang.html>.

- AYTO, JOHN (2002): *The Oxford Dictionary of Rhyming Slang* [A rímelő szleng Oxford szótára]. Oxford–New York : OUP.
- AYTO, JOHN–SIMPSON, JOHN (1992): *The Oxford Dictionary of Modern Slang* [A modern szleng Oxford szótára]. Oxford : OUP.
- BAILEY, NATHAN (1759): *The New Universal English Dictionary* [Új egyetemes angol szótár]. Negyedik kiadás. London : James Rivington and James Fletcher.
- BAKER, PAUL (2002): *Fantabulosa. (A Dictionary of Polari and Gay Slang)* [A meleg szleng szótára]. London–New York : Continuum.
- BAKER, SIDNEY J. (1941a): *A Popular Dictionary of Australian Slang* [Az ausztrál szleng népszerű szótára]. Melbourne : Robertson & Mullens.
- BAKER, SIDNEY J. (1941b): *New Zealand Slang. (A Dictionary of Colloquialisms)* [Új-zélandi szleng. (Bizalmas kifejezések szótára)]. Christchurch [etc.] : Whitcombe and Tombs Ltd.
- BAKER, SIDNEY J. (1959): *The Drum. (Australian Character and Slang)* [Füles. (Auszt-rál jellem és szleng)]. Sydney : Currawong Pub. Co.
- BARRÈRE, ALBERT MARIE VICTOR (1887): *Argot and Slang* [Argó és szleng]. London : Magánkiadás.
- BARRÈRE, ALBERT MARIE VICTOR–LELAND, CHARLES G. (1889–1890): *A Dictionary of Slang, Jargon, and Cant* [A szleng, a zsargon és a tolvajnyelv szótára]. Edinburgh : Ballantyne Press.
- BARTLETT, JOHN RUSSELL (1848): *Dictionary of Americanisms* [Amerikanizmusok szótára]. New York : Bartlett and Welford.
- BAUMANN, HEINRICH (1887): *Londonismen* [Londonizmusok]. Berlin–Schöneberg : Langenscheidtsche Verlagsbuchhandlung.
- BEE, JON (1823): *Slang. (A Dictionary of the Turf)* [Szleng. (Lóversenyszótár)]. London : T. Hughes.
- BENOR, SARAH BUNIN (2003): *Jewish English* [Zsidó angol]. URL : <http://www.jewish-languages.org/jewish-english.html>.
- BERRY, LESTER V.–VAN DEN BARK, MELVIN (1942): *The American Thesaurus of Slang* [Amerikai szlengtezausz]. London : Harrap. (Második kiadás : 1954.)
- BLACKMAN, JOHN (1990): *John Blackman's Australian Slang Dictionary* [John Blackman ausztrál szlengszótára]. Melbourne : Macmillan.
- BLOWDRYER, JENNIFER (1985): *Modern English. (A Trendy Slang Dictionary)* [Modern angol. (Trendi szlengszótár)]. Berkeley, CA : Last Gasp.
- BRADLEY, MATT (1965): *Queer Street, USA* [Homokosok az USA-ban]. Los Angeles : K-D-S.
- BROPHY, JOHN–PARTRIDGE, ERIC (1930): *Songs and Slang of the British Soldier* [Angol katonák dalai és szlengje]. London : Scholartis.
- CALLOWAY, CAB (1938): *Cab Calloway's Hepster's Dictionary. (The Language of Jive)* [A dzsesszrajongók szótára]. Hely nélkül : Kiadó nélkül.
- CARY, HENRY NATHANIEL (1916): *The Slang of Venerly and its Analogues* [A szexualitás szlengje]. Chicago : Magánkiadás.
- Center for Applied Linguistics: *Ebonics Information Page* [Ebonics 'afroamerikai angol' információs oldal]. URL: <http://www.cal.org/ebonics/>.

- CHAPMAN, ROBERT (1986): *New Dictionary of American Slang* [Új amerikai szleng-szótár]. New York : Harper and Row.
- CHAPMAN, ROBERT (1987): *American Slang* [Az amerikai szleng]. New York : Harper Collins.
- CHAPMAN, ROBERT (1989): *Thesaurus of American Slang* [Az amerikai szleng tezaurusza]. London : Collins.
- CHRISTIAN, W. E. (1917): *Rhymes of the Rookies* [Újonc rímek]. New York : Dodd, Mead, and Company.
- CLARK, RICKIE (1997): *The Street Language Dictionary* [Az utca nyelvének szótára]. Indianapolis : P. A. Clark and Sons.
- COLEMAN, JULIE (2004a): *A History of Cant and Slang Dictionaries. Volume I : 1567–1784* [A tolvajnyelvi és szlengszótárak története. I. kötet: 1567–1784]. Oxford : Oxford University Press.
- COLEMAN, JULIE (2004b): *A History of Cant and Slang Dictionaries. Volume II : 1785–1858* [A tolvajnyelvi és szlengszótárak története. II. kötet: 1785–1858]. Oxford : Oxford University Press.
- COLEMAN, JULIE (2008): *A History of Cant and Slang Dictionaries. Volume III : 1859–1936* [A tolvajnyelvi és szlengszótárak története. III. kötet: 1859–1936]. Oxford : Oxford University Press.
- COLEMAN, JULIE (2010a): *A History of Cant and Slang Dictionaries. Volume IV : 1937–1984* [A tolvajnyelvi és szlengszótárak története. IV. kötet: 1937–1984]. Oxford : Oxford University Press.
- COLEMAN, JULIE (2010b): Historical and Sociological Methods in Slang Lexicography: Partridge, Maurer, and Cant [A szlenglexikográfia történeti és szociológiai módszerei: Partridge, Maurer és a tolvajnyelv]. In: ADAMS, MICHAEL szerk.: *“Cunning Passages, Contrived Corridors”. (Unexpected Essays in the History of Lexicography)*. Milan : Polimetrica. 129–146.
- COLEMAN, JULIE (2011a): Online Slang Dictionaries [Online szlengszótárak]. In: TIMOFEEVA, OLGA–SÁILY, TANJA szerk.: *Words in Dictionaries and History. (Essays in Honour of R. W. McConchie)*. (Terminology and Lexicography Research and Practice 14). Amsterdam : Benjamins. 109–128.
- COLEMAN, JULIE (2011b): Review. Jonathon Green, *Green’s Dictionary of Slang* [Recenzió. Jonathon Green szlengszótára]. In: *English Language and Linguistics*. (Megjelenés alatt.)
- College Slang Research Project* [Egyetemi szlengkutatás projekt]. URL: <http://www.csupomona.edu/~jasanders/slang/vocab-srch.html>.
- CROWE, CORNELIUS (1895): *Australian Slang Dictionary* [Ausztrál szlengszótár]. Melbourne : Robert Barr.
- DALZELL, TOM (1996): *Flappers 2 Rappers. (American Youth Slang)* [Amerikai ifjúsági szleng]. Springfield : Merriam–Webster.
- DALZELL, TOM–VICTOR, TERRY (2006): *The New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English* [A szleng és nemkonvencionális angol új Partridge szótára]. London : Routledge.
- DAWSON, ARTHUR H. (1910): *A Dictionary of English Slang and Colloquialisms* [Az angol szleng és bizalmas nyelv szótára]. London : Routledge.

- DÉCHARNÉ, MAX (2000): *Straight from the Fridge, Dad. (A Dictionary of Hipster Slang)* [A menő szleng szótára]. New York : Broadway Books.
- DEKKER, THOMAS (1608): *The Belman of London* [A londoni kikiáltó]. London : Nathaniel Butter.
- DOWNING, WALTER HUBERT (1919): *Digger Dialects* [Ausztrál dialektusok]. Melbourne : Lothian Book Pub Co.
- DUCANGE ANGLICUS (1857): *The Vulgar Tongue* [A vulgáris nyelv]. London : Bernard Quaritch.
- E., B. (1698 k.): *A New Dictionary of the Terms Ancient and Modern of the Canting Crew* [A régi és a modern tolvajnyelv új szótára]. London : W. Hawes.
- EBLE, CONNIE C. (1989): *College Slang 101* [Egyetemi szleng 101]. Georgetown, CT : Spec-tacle Lane Press.
- EGAN, PIERCE (1821): *Life in London* [Londoni élet]. London : Sherwood–Neely–Jones.
- EGAN, PIERCE (1823): *Grose's Classical Dictionary of the Vulgar Tongue* [A vulgáris nyelv Grose-féle klasszikus szótára]. London : Magánkiadás.
- EMPEY, ARTHUR GUY (1917): *Over the Top* [Túl a csúcson]. London : G. P. Putnam's Sons.
- FAB5FREDDY (1992): *Fresh Fly Flavor. (Words and Phrases of the Hip-hop Generation)* [A hip-hop generáció szavai és kifejezései]. Stamford, CT : Longmeadow Press.
- FACTOR, JUNE–HANNAN, SIOBHAN (2000): *Kidspeak. (A Dictionary of Australian Children's Words, Expressions and Games)* [Kölyökbeszéd (Az ausztrál gyerekek szavai, kifejezései és játékai)]. Carlton South, Vic. : Melbourne University Press.
- FARMER, JOHN STEPHEN–HENLEY, WILLIAM E. (1890–1904): *Slang and its Analogues. (Past and Present)* [A szleng és analógiái tegnap és ma]. London–Edinburgh : Csak előfizetőknek.
- FLEXNER, STUART BERG (1980): Foreword [Előszó]. In: MAURER, DAVID W.: *The Language of the Underworld*. Szerk. FUTRELL, ALLAN W.–WORDELL, CHARLES B. Lexington, KY : University Press of Kentucky. vii–xi.
- FRANKLYN, JULIAN (1960): *A Dictionary of Rhyming Slang* [A rímelő szleng szótára]. London : Routledge and Paul.
- FRASER, EDWARD–GIBBONS, JOHN (1925): *Soldier and Sailor Words and Phrases* [Katonai és tengerészeti szavak és kifejezések]. London : George Routledge and Sons.
- GOLD, ROBERT S. (1964): *A Jazz Lexicon* [Dzsessz szótár]. New York : A. A. Knopf.
- GOLDIN, HYMAN E. et al. (1950): *Dictionary of American Underworld Lingo* [Az amerikai alvilági nyelv szótára]. New York : Twayne Publishers.
- GOTTI, MAURIZIO (1999): *The Language of Thieves and Vagabonds* [A tolvajok és a csavargók nyelve]. Tübingen : Niemeyer.
- GREEN, JONATHON (1986): *The Slang Thesaurus* [Szlengtezaurusz]. London : Elm Tree Books.
- GREEN, JONATHON (2005): *Cassell's Dictionary of Slang* [Cassell szlengszótár]. Második kiadás. London : Weidenfield and Nicolson.
- GREEN, JONATHON (2008): *Chamber's Slang Dictionary* [Chamber's szlengszótár]. London : Chambers.
- GREEN, JONATHON (2010): *Green's Dictionary of Slang* [Green szlengszótára]. Edinburgh : Chambers.

- GREENE, ROBERT (1591): *A Notable Discoverie of Coosnage* [A „coosnage” figyelemre méltó felfedezése]. London : John Wolfe for T.N.
- GROSE, FRANCIS (1785): *A Classical Dictionary of the Vulgar Tongue* [A vulgáris nyelv klasszikus szótára]. London : S. Hooper.
- GROSE, FRANCIS (1788): *A Classical Dictionary of the Vulgar Tongue* [A vulgáris nyelv klasszikus szótára]. London : S. Hooper.
- HARMAN, THOMAS (1567): *Caveat or Warening for Commen Cursitors* [Óvás és figyelmeztetés egyszerű törvényszéki írnokok számára]. London : William Griffith.
- HEAD, RICHARD (1665): *The English Rogue* [Az angol csavargó]. London : Henry Marsh.
- HEAD, RICHARD (1673): *The Canting Academy* [Tolvajnyelvi akadémia]. London : F. Leach for Mat. Drew.
- HOTTEN, JOHN CAMDEN (1859): *A Dictionary of Modern Slang, Cant, and Vulgar Words* [A modern szleng, a tolvajnyelv és a vulgáris szavak szótára]. London : John Camden Hotten.
- HOTTEN, JOHN CAMDEN (1874): *The Slang Dictionary Etymological, Historical, and Anecdotal* [Etimológiai, történeti és anekdotikus szlengszótár]. London : Chatto and Windus.
- HUDSON, KENNETH (1983): *A Dictionary of the Teenage Revolution and its Aftermath* [A tizenéves forradalom és következményeinek szótára]. London : Macmillan.
- HUNT, JOHN LESLIE-PRINGLE, ALAN GEORGE (1943): *Service Slang* [Katonai szleng]. London : Faber and Faber.
- IRWIN, GODFREY (1931): *American Tramp and Underworld Slang* [Az amerikai csavargók és alvilág szlengje]. London : Scholartis.
- JONES, JACK (1971): *Rhyming Cockney Slang* [Rímelő cockney szleng]. (29. kiadás: London : Abson Books, 2002.)
- KENDALL, PARK-VINEY, JOHNNY (1941): *A Dictionary of Army and Navy Slang* [A hadsereg és tengerészet szlengjének szótára]. New York : M. S. Mill.
- KOGOS, FRED (1967): *A Dictionary of Yiddish Slang and Idioms* [Jiddis szleng- és idiómaszótár]. New York : Citadel Press.
- LAMBERT, JAMES (1996): *Macquarie Book of Slang. (Australian Slang in the 90s)* [Macquarie szlengkönyv. (A kilencvenes évek ausztrál szlengje)]. Macquarie University : Macquarie Library.
- LAMBERT, JAMES (2000): *Macquarie Book of Slang. (Australian Slang in the Noughties)* [Macquarie szlengkönyv. (A kétezres évek ausztrál szlengje)]. Macquarie University : Macquarie Library.
- LEGMAN, GERSHON (1941) *The Language of Homosexuality. (An American Glossary)*. In: HENRY, GEORGE W. szerk: *Sex Variants*. New York : Paul B. Hoeber. 1149–1179.
- LENTZNER, KARL (1891): *Colonial English. (A Glossary of Australian, Anglo-Indian, Pidgin English, West Indian, and South African Words)* [Gyarmati angol. (Ausztrál, indiai angol, pidgin angol, nyugat-indiai és dél-afrikai szavak glosszáriuma)]. London : Kegan Paul–Trench–Trübner & Co.
- LEWIN, ESTHER–LEWIN, ALBERT E. (1988): *The Thesaurus of Slang* [Szlengtezaurusz]. New York : Facts on File.
- LEWIS, CHRIS (2003): *The Dictionary of Playground Slang* [A játszótéri szleng szótára]. London : Allison & Busby.

- LIGHTER, JONATHAN E. (1994): *Random House Historical Dictionary of American Slang. Volume I. A–G*. [Az amerikai szleng történeti szótára. I. kötet A–G]. New York : Random House.
- LIGHTER, JONATHAN E. (1997): *Random House Historical Dictionary of American Slang. Volume II. H–O*. [Az amerikai szleng történeti szótára. II. kötet H–O]. New York : Random House.
- LIT, HY (1968): *Hy Lit's Unbelievable Dictionary of Hip Words for Groovy People* [Klassz emberek menő szavainak szótára]. Philadelphia : Hyski Press.
- LOOSER, DIANA (2004): Lexicography on the Inside. (Doing Time in Every New Zealand Prison) [Lexikográfia belülről. (Minden új-zélandi börtönt megjártam)]. *International Journal of Lexicography* 17/1 : 69–87.
- MAITLAND, JAMES (1891): *The American Slang Dictionary* [Amerikai szlengszótár]. Chicago : Magán kiadás.
- MAJOR, CLARENCE (1970): *Dictionary of Afro-American Slang* [Az afroamerikai szleng szótára]. New York : International Publishers.
- MATHERS, ANN C. (1967): *The Hip Pocket Book* [Menő zsebkönyv]. New York : Aphrodite Press.
- MATSELL, GEORGE (1859): *Vocabulum or, the Rogue's Lexicon* [Vocabulum, avagy a csavargók szavai]. New York : G. W. Matsell.
- MAURER, DAVID W. (1950): The Argot of the Dice Gambler [A kockajátékosok nyelve]. In: MAURER, DAVID W. (1981): *The Language of the Underworld* [Az alvilág nyelve]. Szerk. FUTRELL, ALLAN W.–WORDELL, CHARLES B. Lexington, KY : University Press of Kentucky. 173–194.
- MAURER, DAVID W. (1951): A Dictionary of the Underworld [Az alvilág szótára]. *American Speech* 26: 38–44.
- MAURER, DAVID W. (1981): *The Language of the Underworld* [Az alvilág nyelve]. Szerk. FUTRELL, ALLAN W.–WORDELL, CHARLES B. Lexington, KY : University Press of Kentucky.
- MAYHEW, HENRY (1851): *London Labour and the London Poor* [A londoni munkásság és a londoni szegények]. London : George Woodfall and Son.
- MILES, W. A. (1839): *Poverty, Mendicity, and Crime* [Szegénység, koldulás és bűnözés]. H. n. : K. n.
- MILNER, CHRISTINA–MILNER, RICHARD (1973): *Black Players. (The Secret World of Black Pimps)* [Fekete strigók. (A fekete stricik titkos világa)]. New York : Bantam.
- MUNRO, PAMELA et al. (1991): *Slang U. (The Official Dictionary of College Slang)* [Egyetemi szleng. (Az egyetemi szleng hivatalos szótára)]. New York : Harmony Books.
- OED Online* [Online Oxford angol szótár. Oxford : Oxford University Press. URL: <http://dictionary.oed.com> .
- O'LADING, BILL (1942/1943): *You Chirped a Chinful!! Including Private Bill's Dictionary of Service Men's Chin Chatter* [Mellékelve: Bill közlegény katonai szótára]. Chicago : Remington-Morse.
- ORWELL, GEORGE (1933): *Down and Out in Paris and London* [Kitaszítva Párizsban és Londonban]. London : V. Gollancz Ltd.
- P., P. (1931): *A Dictionary of Rhyming Slang* [A rímelő szleng szótára]. London : I. Phillips.

- P., P. (1932): *Rhyming Slang. (A Concise Dictionary)* [A rimelő szleng. (Kisszótár)]. London : Desti.
- PARTRIDGE, ERIC (1933): *Slang Today and Yesterday* [A szleng ma és tegnap]. London : Lund Humphries. (Harmadik kiadás: 1950.)
- PARTRIDGE, ERIC (1937): *A Dictionary of Slang and Unconventional English* [A szleng és a nemkonvencionális angol nyelv szótára]. London : Routledge.
- PARTRIDGE, ERIC (1945): *A Dictionary of R.A.F. Slang* [Az Angol Királyi Légierő szlengjének szótára]. London : M. Joseph.
- PARTRIDGE, ERIC (1949a): *A Dictionary of Slang and Unconventional English* [A szleng és a nemkonvencionális angol nyelv szótára]. Harmadik kiadás. London : Routledge.
- PARTRIDGE, ERIC (1949b): *A Dictionary of the Underworld, British & American* [A brit és az amerikai alvilág szótára]. New York : Macmillan, 1950.
- PARTRIDGE, ERIC (1961): *Smaller Slang Dictionary* [Kisebb szlengszótár]. London : Routledge.
- POTTER, HUMPHRY TRISTRAM (1797): *New Dictionary of all the Cant and Flash Languages* [Az összes argó és tolvajnyelv új szótára]. London : W. Mackintosh.
- POULTER, JOHN (1753): *The Discoveries of John Poulter, alias Baxter* [John Poulter, alias Baxter felfedezései]. Sherbourne : R. Goadby.
- RAMSON, WILLIAM STANLEY (1966): *Australian English. (An Historical Study of the Vocabulary 1788–1898)* [Ausztrál angol. (Történeti tanulmány az 1788–1898 közti időszak szókincséről)]. Canberra : Australian National University Press.
- ROBERTSON, JUDITH (2004): *Plagiarism in Australian Lexicography* [Plágiumok az ausztrál szótárírásban]. (London Papers in Australian Studies 9). London : Menzies Centre for Australian Studies.
- ROBERTSON, JUDITH (2005): *Australian Lexicography 1880–1910. (An Evaluation)* [Ausztrál lexikográfia 1880–1910. (Értékelés)]. (PhD-értekezés): ANU, Canberra.
- RODGERS, BRUCE (1972): *The Queen's Vernacular. (A Gay Lexicon)* [A homokosok nyelve]. London : Blond and Briggs.
- ROGET, PETER MARK–LLOYD, SUSAN szerk. (1982): *Roget's Thesaurus of English Words and Phrases* [Angol szavak és kifejezések Roget-féle tezaurusza]. Harlow : Longman.
- ROSE, HOWARD N. (1934): *A Thesaurus of Slang* [Szlengtezaurusz]. New York : Macmillan.
- S[IEVERKING], A. F. (1921): English Army Slang as Used in the Great War [Angol katonai szleng, ahogy a világháborúban használták]. *Notes and Queries* 9: 499.
- SIMES, GARY (2005): *Gay Slang Lexicography. (A Brief History and a Commentary on the First Two Gay Glossaries)* [A meleg szleng lexikográfiája. (Történeti áttekintés és megjegyzések az első két meleg glosszáriumról)]. *Dictionaries* 26: 1–159.
- SIMPSON, SCOTT (2004): *Shut Yer Pus. (A Wee Book of Scots Slang)* [A skót szleng aprócska könyve]. Edinburgh : Black and White.
- STARNES, DEWITT T.–NOYES, GERTRUDE E. (1946): *The English Dictionary from Cawdrey to Johnson, 1604–1755* [Angol szótárak Cawdreytől Johnsonig, 1604–1755]. Chapel Hill : University of North Carolina Press.
- STEPHENS, A. G.–O'BRIEN, S. G. (1897): *Dictionary of New Zealand and Australian Slang* [Az új-zélandi és ausztrál szleng szótára]. Typescript, National Library of Australia.

- TEMPEST, PAUL (1949): *The Lag's Lexicon* [Fegyencszótár]. London : Routledge and Kegan Paul.
- The Australian National Dictionary* [Ausztrál nemzeti szótár]. URL: <http://203.166.81.53/and/>.
- The Online Dictionary of Playground Slang* [A játszótéri szleng online szótára]. URL: <http://www.odps.org/glossword/index.php>.
- The Online Slang Dictionary* [Online szlengszótár]. URL: <http://www.ocf.berkeley.edu/~wrader/slang/>.
- The Rap Dictionary* [Rap szótár]. URL: http://www.rapdict.org/Main_Page.
- Urban Dictionary* [Nagyvárosi szótár]. URL: <http://www.urbandictionary.com/>.
- VAUX, JAMES HARDY (1819): *Memoirs of James Hardy Vaux* [James Hardy Vaux emlékiratai]. London : W. Clowes.
- VINEY, JOHNNY (1941): *Hi Hattie, I'm in the Navy Now* [Helló Hattie, bevonultam a tengerészethez]. New York : M. S. Mill.
- WALLISH, NED (1989): *The Truth Dictionary of Racing Slang* [A versenyszleng igaz szótára]. West Melbourne : Associated Communication Enterprises.
- WARD-JACKSON, C. H. (1945): *It's a Piece of Cake; or, R.A.F. Slang Made Easy* [Ez aztán a kellemes dolog, avagy az Angol Királyi Légierő szlengje könnyen]. London : Sylvan Press.
- WEBSTER, NOAH (1828): *An American Dictionary of the English Language* [Az angol nyelv amerikai szótára]. New York : S. Converse.
- WENTWORTH, HAROLD-FLEXNER, STUART BERG (1960): *Dictionary of American Slang* [Az amerikai szleng szótára]. London : George G. Harrap and Co.
- WENTWORTH, HAROLD-FLEXNER, STUART BERG (1967): *Dictionary of American Slang* [Az amerikai szleng szótára]. New York : Crowell.
- WENTWORTH, HAROLD-FLEXNER, STUART BERG (1968): *The Pocket Dictionary of American Slang* [Az amerikai szleng zsebszótára]. New York : Pocket Books.
- WENTWORTH, HAROLD-FLEXNER, STUART BERG (1975): *Dictionary of American Slang* [Az amerikai szleng szótára]. New York : Crowell.
- WILLARD, JOSIAH FLYNT (1899): *Tramping with Tramps* [Együtt csavarogtam a csavargókkal]. London : T. Fisher Unwin.
- WILLARD, JOSIAH FLYNT (1901): *The World of Graft* [A korrupció világa]. New York : McClure-Phillips and Co.
- WOOD, CLEMENT-GODDARD, GLORIA (1920): *A Dictionary of American Slang* [Az amerikai szleng szótára]. Girard, Kansas : Haldeman-Julius.
- YULE, HENRY-BURNELL, ARTHUR COKE (1886): *Hobson-Jobson. (Being a Glossary of Anglo-Indian Colloquial Words and Phrases)* [Indiai angol köznapi szavak és kifejezések glosszáriuma]. London : John Murray.

(Fordította Szabó Dávid és Máramarosi Judit)

Dictionaries of English Slang and Cant

This paper defines the meanings of *slang* and *cant* and provides an account of the cant and slang dictionary traditions, beginning with HARMAN's *Caveat* (1567). Set out according to contemporary conventions for bilingual lexicography, HARMAN's list has been copied and adapted by later lexicographers and authors until the present day. B. E.'s *New Dictionary Ancient and Modern of the Canting Crew* (c1698) was the first free-standing dictionary of non-standard English in general, but GROSE's *Classical Dictionary of the Vulgar Tongue* (1785) was the first to focus on slang. HOTTEN's *Slang Dictionary* (1859) cornered the popular general market, but a number of comparative and historical slang dictionaries attempted to put slang lexicography on a more scholarly footing from the late nineteenth century, with varying degrees of success. These are assessed individually and their merits and limitations compared with one another.

Slang was not only studied by those with a philological interest : sociological studies have also fed into and shaped later dictionaries. General slang dictionaries from America and Australia are also surveyed, along with slang thesauruses and reverse dictionaries. Because of the importance of the two World Wars on the development and dissemination of slang, another section focuses on dictionaries of service slang. After World War II, slang came to be seen as the preserve of young people, and dictionaries of youth culture and personal identity are also discussed. An account of slang dictionaries that did not cover ephemeral popular publications would misrepresent its subject, and a brief account is given of some of the main rhyming slang dictionaries, as an example of this type of publication. Online slang dictionaries are also touched upon, and the discussion concludes by making recommendations for different types of dictionary-user.

Tabuszavak az angol kultúrában és a lexikográfiában

*Man is a changeable beast.**
(D. H. Lawrence)

1. Bevezetés: tárgymegjelölés & latrinalia anglica

Manapság nem szokás vitatni azt, amit ORSZÁGH LÁSZLÓ már egy klasszikus tanulmányában világosan kimondott: ha a lexikográfia feladata a nyelv tényeinek regisztrálása, nem rekeszthetők ki a szótárból a nyelvhelyességileg kifogásolható, a politikailag kényes, az argó, illetve a durva és illetlen (obszcén) szavak (1962: 16–17). Az a felfogás azonban, hogy a lexikográfus nem a nevelője, hanem csupán a szolgálója a szótárhasználónak csak a legutóbbi időben vált uralkodóvá. Az angol vagy a francia szótárirodalom bizonyos hagyománya szerint ugyanis a szótárnak nemzetnevelő és erkölcsnemesítő küldetése is van. A Francia Akadémia nagyszótára például 1694-től a közelmúltig kizárólag a nemzeti (akadémiai) nyelvtudósok által jóváhagyott szavakat tartalmazta, mert (mint a 7. kiadás előszavában olvasom) a szótárba nem lehet felvenni semmi olyat, ami ellentmond a francia nyelv génuszának. Ezért aztán egy olyan fontos szótárból, mint a *Petit Larousse* az 1960-as évekig hiányoznak olyan — még szeméremsertőnek sem nevezhető — címszavak, mint *phallus*, *masturbation* vagy *prépuce* 'fityma'. Ennek a tanulmánynak a témája az angol nyelv tabuszavainak vizsgálata, pontosabban a tabuszavak kialakulásának és működésnek mechanizmusa. A tárgy definíciója szükségszerűen körben forog: a tabuszavak közé tartoznak a szexualitás és testiség szókincséből, a fogyatékoságokra utaló szavakból, a szemléletükben diszkriminatívnak ítélt kifejezésekből mindazok, amelyeket nem illik leírni vagy kimondani.

Nem kétséges, hogy ez a fajta szókincs minden nyelvben sajátos és kényes, tehát nemcsak tapintatot, hanem alapos szótári magyarázatot is igényelne. A testiség szókincsén belül néha még az „ártatlan” szavak jelentése is ambivalens vagy életlen (vague): például mi is a különbség (ha van) az angol *loin(s)* ~ *groin* ~ *crotch*, azaz 'ágyék, lágyék' szavak közt? A „kényes” szavak zöme ugyanilyen. A szemérem és a konvenciók miatt a nyelvészek zöme egyébként nem is kíván olyan kérdéseket boncolgatni, hogy miként jelent meg a magyar szöve-

* *Az ember változékony állat.*

gekben a *pina* szó mellett a szláv eredetű *picsa* 'női szeméremtest' (1405), 'ülep' (1897). Foglalkozzon csak más azzal, hogy pontosan mit jelent az angol *sodomy* 'szodómia'... Pedig a kérdés érdekes, mert a modern angol korpusz alapján úgy tűnik, hogy bár eltérő gyakorisággal, de a *sodomy* bármiféle nem alapértelmezett szexuális gyakorlatra utalhat (pl. az anális, orális, homoszexuális, pedofil szex-re). Korlátoltság és szereptévesztés, ha egy erénydús lexikográfus egzakt és világos meghatározások helyett rébuszokkal és homályos általánosságokkal szolgál a szótárhasználónak, miként például NOAH WEBSTER (1758–1843) tette ezt több alkalommal is nagyszótárának első kiadásában (1828), vö. pl. **SOD'OMY**, n. *A crime against nature* [*szodómia*, főnév. *Természet elleni bűn*]. WEBSTER általában kihagyta a szótárából mindazt, amit illetlennek és közönségesnek vélt, tehát ez a pökhendi és a szótárhasználót is kissé lekezelő „definíció” pusztán saját emelkedett erkölcsi felfogásának jelzésére volt alkalmas.

Értelmetlen lenne túl sok időt töltenünk azzal, hogy bemutassuk az elmúlt korok nyelvészeinek, szótáríróinak mai szemmel már prüdnek és talán nevetségesnek tűnő szemléletét. A nyelvet tanulmányozó szaktudósnak nyilván mindig igazodnia kell annak a kornak és (tudós)társadalomnak a normáihoz, amelyekben él. Száz éve még a szleng vagy a pidzsin és kreol nyelvek létrejötte és fejlődése is olyan téma volt, amelynek a kutatása kétségesse tette az erre vállalkozó nyelvész tudósi kvalitásait. Jó másfél évtizede finnugrista kollégám egy beszélgetés során polgárpukkasztásnak és „pöcegödör-nyelvészet”-nek nevezte a tabuszavak kutatását, fiatalkori kisiklásnak minősítve azt, hogy egy 1971-es cikkében ő maga helyezte biztos finnugor alapokra a *szar* etimológiáját. Mindazonáltal a pöcegödörnek is megvan a maga varázsa: ez a szókincs is a nyelvi és kulturális tudásunk integráns része, ezt demonstrálandó ezért most rögtön be is mutatom az angol latrinológia kulcsszavait az olvasónak.

A régi angol szövegekben az illemhelynek (árnyékszéknek) számos neve van. Az óangolban főként a *gang* (*gong*) és ennek összetételei voltak használatban, pl. *gang*, *ganghus*, *utgang*, *gangpytt*, *gangsetl*, *gangstol*, *gangtun*. A *gang* szónak már az óangolban is több eufemizmus volt, például *adela* 'piszkos, zavaros' (vö. modern angol *addle*) és *niedhus* „szükségház”. A *gong* helyett az eufemisztikus kifejezés a 14. századtól kezdve a *privee* (*privy*), a 'magán-, titkos [dolog, helyiség]', egy francia jövevényszó volt a (vö. latin *privatus*) — Chaucernél a kalmár meséjében ebbe dobja az ifiasszony a széttépett levélkét (*Cant. mesék, Merchant's T. E* 1954). Nem véletlen viszont, hogy épp a *gong* szót használja a Chaucer plébánosa, amikor a prostituáltakat a közös árnyékszékhez (*a commune gong*) hasonlítja, ahol a férfiak megtisztulnak a szartól (*Parson's T. I* 884). A prostituált megnevezésére az ürülék, pöcegödör és szennycsatorna metaforája középkori toposz, amit Szt. Ágoston és Aquinói Szt. Tamás is kedvelt: a prostituált olyan, mint a szennyvíz vagy a szennycsatorna

(*meretrix in mundo: quod sentina in mari vel cloaca in palatio*).¹ Az árnyékszék kollokvialis angol neve egyébként a 15-16. századtól tipikusan a *jakes* volt, ami 'prostituált' jelentésben is gyakori, illetve a *bog(s)*, ami a végbélre is utal, az ezen alapuló szójátékhoz, vö. Shakespeare *Lear* 2.2.74–76, illetve *Tévedések vígj.* 3.2.114–6, *V. Henrik* 3.7.57–58. A *jakes* (< *Jack, Jacob*) férfi keresztnévből ered, akárcsak a mai angol *john* 'klotyó'. A *privy member* (illetve a *privities*) a 13-17. században 'férfi v. női nemi szerv' jelentésben is használatos volt. 1640-ből származik egy Sir John Mennes admirális által írt játékos sírfelirat, mely szerint november 5-én Cupido és a halál egyszerre vették célba a Christ College egy hím tagját (*privie member*): Cupido mellé lőtt, de a halál eltalálta a hímtagot (*pricke*).²

A mai angolban az illemhely megfelelő eufemisztikus nevei a mosakodás (mosás) fogalomköréhez kapcsolódnak. A középgangol óta használatos *lavatory* 'mosoda' szó (< latin *lavatorium* 'mosoda') a 19. század végétől fordul elő 'mosdó (vécé)' jelentésben (az amerikai angolban a *lavatory* inkább 'mosdokagyló' jelentésű).³ Ugyanekkortól használatos másik eufemizmus a *toilet* (*toilet room*) szó, amely az öltözőszoba terítőjének a francia nevéből származik (*toile*). A brit angolban ma is *toilet* a szokásos megnevezés (az amerikai angolban inkább 'vécészsze' a jelentése). Az amerikaiban eufemizmusként a *bathroom* 'fürdőszoba' szót használják 'vécé' jelentésben (középületben: *washroom* és *restroom* is).

2. Tabuszavak az angol szótárakban

Az angol lexikográfia története AELFRIC apát latin–angol glosszáriumával kezdődik (11. sz. eleje), azonban a maihoz hasonló, a nyelv szavait a lehetőség szerinti teljességben értelmező szótárak a 18. század előtt nem készültek. Nyolcvan év alatt harminc kiadást ért meg NATHANIEL BAILEY (1691–1742) monumentális *An Universal Etymological English Dictionary* [Univerzális és etimológikus angolszótár] c. munkája (1721), amelyhez hat évvel később egy pótkötetet is összeállított. BAILEY szótárának 1730-as folio kiadása a *Dictionarium Britannicum*. JOHNSON szótára (vö. lentebb) mellett ez volt a kor másik, valóban használható és igen közkedvelt lexikográfiai munkája. BAILEY volt az első mo-

¹ URL: http://www.documentacatholicaomnia.eu/De_Regimine_Principum 4.14.136 és Szt. Ágoston *De ordine* 2.4.

² *Vpon the fifth day of November, | Christ's colledge lost a privie member: | Cupid and death did both their arrowes nicke, | Cupid shot short, but death did hit the pricke.*

³ A középgangol a *latrine* 'mosoda' szót a 17. században újrakölcsönözik a franciából (*latrine* < latin *lavatrina* 'mosoda') mint főként a kaszárnnyák, táborok stb. mellett ázott árnyékszéknek nevet. Az utak melletti és utcai nyilvános vécék hivatalos megnevezése a brit angolban (*public*) *conveniences*, az amerikaiban *comfort station*. A (*water*) *closet* soha nem volt hétköznapi megnevezés, bár a *W. C.* rövidítés feliratként előfordul a brit angolban.

dern angol szótáríró, aki közölte az obszcénnek vagy illetlennek tartott szavakat is, igaz ugyan, hogy latin definíciókkal és néha némi fejtörést okozva a mai szótárolvasónak, vö. pl. *cunt* 'pudendum muliebre' (női szeméremtest), illetve az 1730-as kiadásban a *fuck* 'baszik' meghatározását azzal vezeti be, hogy a szó kecskével kapcsolatban használatos (*a term used of a goat, also subagitare fæminam*). BAILEY munkája mellett 18. században csupán JOHN ASH (1724–1779) *A New and Complete Dictionary* [Új és teljes szótár] c. kétkötetes munkája (1775) tesz kísérletet az angol tabuszókinsz feldolgozására. A legfontosabb, az angol nyelv sztenderdizációja és a lexikográfia további fejlődésére is döntő hatást gyakorló *A dictionary of the English language* [Az angol nyelv szótára] (1755) c. munka⁴. DR. SAMUEL JOHNSON (1709–1784) műve nem tartalmazza a nyelv obszcén szavait. Amiként ezt többek közt JAMES BOSWELLTől (hű kísérőjétől és életrajzírójától) tudjuk, a magánbeszélgetésekben szabadszájú mondásairól ismert, sőt hírhedt DR. JOHNSON megítélése szerint ugyanis a közönségesbe hajló kollokviális regiszternek helye van a szótárban, a trágárságnak azonban nem.

Az amerikai lexikográfia első mestere, NOAH WEBSTER számára viszont a beszélt nyelv laza és igénytelen változata és a trágárság közötti különbségtétel ismeretlen volt, ezért aztán egy Dr. David Ramseynek írt levelében (1807) élesen bírálta JOHNSON szótárát, amelynek megannyi úgymond közönséges szava és sértő szemérmetlensége (*vulgar words and offensive ribaldry*) megrontja a nemzet erkölcsét (*corrupt and debase the national morals*). WEBSTER azt fejtegeti, hogy valóban kérdéses milyen mértékben engedhető meg, hogy a szótárban közönséges és argószavak jelenjenek meg, de — teszi hozzá — az biztos, hogy JOHNSON minden lexikográfusnál inkább áthágta a normákat, kivéve ASHt. Hogyan is lehetne legitim angol szónak tekinteni az olyasfélét, mint *fishify*, *jackalant*, *parma-citty*, *conjobble* vagy *foutra*. Shakespeare és Butler műveiben azért jelennek meg ilyen a szavak, mert közönséges dolgokról szólnak a kakasülő csőcseléke számára.⁵

⁴ JOHNSON (1755) <http://johnsonsdictionaryonline.com/>

⁵ *It is questionable how far vulgar and cant words are to be admitted into a Dictionary, but one thing must be acknowledged by any man who will inspect several dictionaries in the English language, that if any portion of such words are inadmissible, Johnson has transgressed the rules of lexicography beyond any other compiler, for his work contains more of the lowest of all vulgar words, than any other now extant, Ash excepted. It may be alledged [sic!] that it is the duty of the lexicographer to insert and define all words found in English books: then such words as fishify, jackalant, parma-citty, conjobble, foutra, etc. are legitimate English words! ... But Shakespeare and Butler need such words in their writings!!! Yes, vulgar manners and characters must be represented by vulgar language, the writer of plays must accommodate his language to his audience, the rabble in the galleries are entitled to their share of amusement, and a part of every play must be composed of obscenity and vulgar ribaldry. In this manner, the lowest language and the coarsest manners are exhibited before a promiscuous audience, and derive some importance from the reputation of the writer and of the actors. From plays they pass into other books – yes, into standard authorities, and national language, as well as morals, are corrupted and debased by the influence of the stage!*

WEBSTER épületes levelezését olvasgatva meg lehet érteni, hogy miféle korlátozott gondolkodásmódot képviselt az a fajta cenzor-tudatú lexikográfiai hagyomány, amely mintegy másfél évszázadon át uralta az amerikai szótárírást. Érdekes egy pillantást vetni a WEBSTER által kifogásolt szavakra: *fishify* 'hallá változik' (Shakespeare *Romeó és Júlia* 2.4.40, a kontextuális jelentés talán 'becsavarodik vkibe'), *jackalant* (azaz: a Jack-of-Lent bábu) 'aki mindig a rövidebbet húzza', *parmacitty* (JOHNSON szerint is a 'spermacet-olaj', azaz a bálnaolaj h i b á s alakja), *conjobble* 'megdumál vkivel vmit' és *foutra*, egy Shakespeare-nél is előforduló indulatszó: *A foudre (~ foutra) for the world and wordlings base — Fityiszt csak az aljas világfiaknak!* (ford. Vas István, IV. Henrik II.5.100). Ez utóbbi az egyetlen, amelyet egy szilárd erkölcsű lexikográfus kifogásolhat, hiszen ebben a korban a szó francia etimonja még rendkívül obszcén (*foudre* 'baszik'). Az angol *foutra* indulatszó 'fityisz' fordítása viszont indokolt, mert a *fityiszt ~ fűgét mutat* szólás obszcén eredetű ugyan, de ezt a beszélők nem tudják.

WEBSTER leveleiből ugyanakkor az is kiderül, hogy szerinte a szótárnak lehetőség szerint minden szót definiálnia kell: *The business of the lexicographer is to collect, arrange, and define as far as possible, all the words that belong to a language* (WARFEL 1953: 350), bár nem szabad felvenni a szótárba olyan obszcén és vulgáris szavakat, amelyeket gyermekek előtt nem lehet kimondani: *contain obscene and vulgar terms, improper to be repeated before children*, vö. KRAPP (1925: 361–362). WEBSTER az által kiadott bibliában kihagyta a nyilván sikamlósnak minősülő *womb* 'anyaméh' szót, a *stones* ('heregolyók') helyett a *peculiar members* ('sajátos tagok') kifejezést alkalmazta, a *fornication* 'paráználkodás' szót felcserélte az ildomosabb hangzású *lewdness* 'léhaság' kifejezéssel, a *give suck* '[nő gyermeket] szoptat'⁶ helyett pedig a *nourish* 'táplálkozik' szót használta (WEBSTER 1833), a Biblia bizonyos menthetetlenül illetlen szakaszait pedig egyszerűen törölte (MENCKEN 1936: 303).

WEBSTER 1828-as szótárának lexikográfiaiilag ugyan nem közvetlen folytatása, átszerkesztése a két további „kiadás” (1934, 1961), de spirituális értelemben az. Az 1961-es harmadik kiadás kefelevonatából a Merriam–Webster elnöke az utolsó pillanatban személyesen húzta ki a *fuck* szót, de benne maradt a *cunt* 'pícsa', amely szó úgymond „általában obszcénnek minősül” (*usually considered obscene*), míg a *kike* és a *sheeny* 'bibsi', valamint a *coon* és a *nigger* 'néger, »feka«' az „általában sértőnek tartott” (*usually taken to be offensive*) stílusminősítést kapta. Ugyanez a megjegyzés olvasható a spanyol és az olasz nyelvű bevándorlóakra használt sértő megnevezések címszavában (*spick* és *dago*), viszont a hasonló jelentésű *wop* csak „általában elítélőleg használt” (*usually used dispar-*

⁶ WEBSTER fantáziája kiváló, de ez az idióma angolban ma is a *breastfeed* 'anyatejjel táplál' lehetséges szinonimája, vö. *Macbeth* 1.7.60. *I have given suck, and know / How tender 'tis to love the babe that milks me — Szoptattam, s tudom mily / Édes a csecsemő az anya keblén* (ford. Szabó Lőrinc).

agingly) szónak minősült. Ugyanakkor kommentár nélkül maradt néhány más jelentésdefiníció, pl. a *Jesuit* 'jezsuita' 2. jelentése: *one given to intrigue and equivocation* — olyan valaki, aki hajlamos az ármánykodásra és mellébeszélésre. Amikor az 1960-as évek közepén az angol és amerikai általános szótárakban lassan kezdtek megjelenni a tabuszavak címszavai, illetve a szleng szakszótárai-ból eltűnt a kicsillagozás (*f*ck*, *c*nt* stb.), a Merriam–Webster lett az erkölcs utóvédharcainak legnagyobb hőse. Öt évvel azután, hogy a Penguin (egy angol kiadó) szótárában ki merte nyomtatni a **fuck** szócikket, DAVID GURALNIK főszerkesztő a *Webster's New World Dictionary Coll. E.* 1970-es, második kiadásából még mindig kihagyta az összes obszcén és rasszista szót, azzal az indoklással, hogy a szótár megvan ezek nélkül, és hogy az ilyen szavak már úgys kevéssé gyakoriak.⁷

Mai felfogásunk szerint a szótár feladata egy nyelv (lehetőség szerint) minden használatos szavának a pontos és objektív meghatározása. A gyakorló lexicográfus viszont már az első pillanatban beleütközik abba a problémába, hogy a szótári definíciókban használt stílusminősítéseket nem fogja át valamiféle átgondolt stilisztikai és pragmatikai koncepció, nagyképubb szóval: keretelmélet. Ennek híján viszont a szótári stílusminősítések semmit vagy csak igen keveset mondanak. Mit és hányfélet is jelent például az, hogy egy szó „(vulg)” vagy „(pej)”, azaz obszcén, durva, alantas, kényes, sértő, trágár? Vagy gondoljunk arra az egyszerű példára, hogy a magyar *bibsi* és angol megfelelői, például *hebe*, *hymie*, *kike*, *sheenie* úgymond „pejoratív” szavak, viszont a *Jew* (*Jewish*) 'zsidó' fn (mn) nem az. Mindazonáltal a *Jew lawyer* mindenképpen sértő, míg a *Jewish lawyer* általában az ('zsidó ügyvéd'). Mi a helyzet a főként negatív kontextusban használt *Jewess* 'zsidó nő' szóval és a *jew down sy* 'lezsizidózni vkit' igével? Más példa: *Sue is married to a Spaniard / to a Chinaman* (kb. 'Zsuzsi férje spanyol / kínai'). Mindkettő kissé ódivatú kifejezés, de a *Chinaman* ráadásul bántóan is hangzik. A *Chinaman* nem nyíltan becsmérő, mint mondjuk a *Chink* 'vágott-szemű, kinézer', de a mondat feltétlenül hordoz valamiféle negatív értékítéletet, vö. magyarul *Zsuzsi valami kínaihoz ment hozzá*. Mielőtt tehát kiosztanánk a szótári címszavak között a szokásos stílusminősítéseket, át kellene gondolnunk, hogy mit is jelentenek ezek.

⁷ Az előszóban így ír: „this dictionary could easily dispense with those true obscenities, the terms of racial or ethnic opprobrium, that are in any case encountered with less frequency nowadays” [ebből a szótárból könnyűszerrel kihagyhatók azok az igazi trágárságok, a rasszra és az etnikumra utaló szitokszavak, amelyek egyébként is ritkábban fordulnak elő manapság] (viii).

3. A nyelvi tabu és az aranykori ártatlanság mítosza

Az obszcén szavak történetéről szóló irodalomban újra és újra visszatérő képtelen állítás az, hogy a régi időkben nem is voltak tabuszavak, illetve nem is volt szükség eufemizmusokra, mivel úgymond az aranykor embere számára a test és a szexualitás dolgai természetesen voltak. Az ártatlan édeni kor felszabadult testiségének és a szexuális szókincs szabad használatának ezt a legendáját a tények nem támasztják alá. Persze folyamatosan változnak a kulturális normák, illetve áthelyeződnek a tolerancia és az intolerancia szinterei, amiként folytonosan változik minden társadalomban a tolerált és nem tolerált szavak köre is.

Cicero írja bizalmasának Paetusnak egy levélben Kr. e. 45-ben, hogy bár Paetus nevének nevezi (*appellat suo nomine*) a férfi nemi szervét (Cicero itt nyilván a *mentula* 'fasz' szóra utal), a tartózkodóbb emberek a *penis* 'farok' szót alkalmazzák rá, de mivel igen sokan használják így a *penis* szót, éppolyan obszcén kifejezés lett belőle, mint az, amit Paetus használt (*Epistulae ad familiares* IX: xii). Persze a mai európai nyelvekben a *penis* ma is eufemisztikus helyettesítő szóként szolgál, vö. még latin *virilius* vagy *membrum virile* 'hímtag, vkinek a férfiassága'. A latin nyelvben természetesen voltak még más obszcén szavak is (pl. *sopio* 'furkó' — Catullusnál is), illetve gyermeknyelvi szavak (*pipinna* 'fütyi') stb. Tehát a latinban pontosan azok a lexikai kategóriák és helyettesítési mechanizmusok léteztek, mint a mai élő nyelvekben. A *merda* 'szar' szó illetlennek találtatott, ezért helyettesítették a *stercus* 'ürülék' szóval; „csúnya” szó volt a *culus* 'segg', helyette lehetett használni például a *clunis* (tsz. *clunes*) 'ülep, tompor' kifejezést; a pórias *landica* helyett a kifinomult nyelvben a megfelelő görög szó járta: *clitoris* (κλειτορίς). A szemérmes római a *futuere* 'baszni' és más csúf igék⁸ helyett a *coire* 'közösülni' (tkp. „együtt menni”, vö. *coitus*) szót használta legalább Lucretius óta.

Viszont az antikvitásban, akárcsak a reneszánszban az irodalmi műalkotások világától általában nem volt idegen „a zabolátlan testiség nyers megjelenítése” — mégpedig pontosan azzal a lexikával, amely a felszabadult szexualitáshoz szervesen hozzátartozik. Gondoljunk csak Martialisra vagy akár Janus Pannoniusra: *Lucia, vis futui; faciam, sed lege sub illa, ut teneas culi murmura foeda tui* — *Lúcia, baszni akarsz; legyen úgy; ám az kikötésem, fêkezzed ezalatt segged rút moráját* (ford. Szepes Erika). Persze a (nagyon) szépirodalom későbbi kategóriájába éppúgy nem illettek bele az ilyesféle művek⁹, mint mondjuk Nyekraszov és Turgenyev egymás szórakoztatására írt obszcén versei. Talán közzismert,

⁸ A latinban hat ige jelöli a behatolót, illetve a befogadó aspektusából a vaginális, orális és anális közösülést: *futuere/crisare, pedicare/cevere, irrumare/fellare*.

⁹ Magyar kiadásban Martialis kényes szövegei először egy függelékben olvashatók (Martialis 1942).

hogy a serdületlenek s jámborak számára készült kiadásokban mindig megpurgálták a testiség verbális salakjától a Grimm-fivérek és az Ezeregyéjszaka meséit is. Kétségtelen, hogy néha voltak az élvezeteket és a testiséget brutálisan korlátozó időszakok, mint például az angol színház történetében az 1642 őszével kezdődő másfél évtized. Mindezek ellenére tény marad: a nyelvi obszcenitás, miként az eufemizmus kategóriája az antikvitás óta létezik, bár történetileg változik az egyes szavak státusa és a tolerált szabadszájúság tere.

Az illetlen szavak mellőzése mellett a szótárírói prűdéria magának az illetlen dolgokról való beszédnek a tilalmát is ismeri. Egyrészt tehát a tiltás vonatkozhat a „jelölőre”, a konkrét nyelvi formára — ez a *k o n n o t a t í v t a b u*, más néven: intenzionális, „de dicto” tabu. Másrészt viszont bizonyos téma, jelenség, vagyis a „jelölt” eleve tiltás alá eshet — ez a *d e n o t a t í v t a b u*, más néven: referenciális, extenzionális, „de re” tabu. Nemrég az *Oxford Latin Dictionary* (1982) vaskos kötetében megakadt a szemem a **cunnilingus** címszón, amely a szótári magyarázat szerint olyan szexuális perverzió, amelynek a jelentését a szótárhasználó dolga lesz majd a szó etimológiája alapján kikövetkeztetni: *see etym*. A ránk rótt feladat egyébként nem is olyan könnyű, mert az említett szótári etimológia mindössze ennyiből áll: <CUNNUS+LINGO+-US>. A *cunnilingus* kifogásolható szavak használata nélkül is pontosan meghatározható lenne, mondjuk pl. *exciting a woman's sex organs with the tongue* (‘a nő nemi szervének nyelvvel való izgatása’), csak hogy a címszó szerzője úgy érezte, hogy ilyen mocskos és visszataszító dologról még decens szavakkal sem illik beszélni, mert ez egyszerre szennyezné be a szótárt és őt magát — a tudós és nyilván köztisztletben álló klasszika-filológust.

Azt gondolhatnánk, hogy a szavakat a dolgok szennyezik be, hiszen könnyen belátható, hogy egy szó hangalakja önmagában nem lehet „szennyes” vagy obszcén.¹⁰ Tehát az ördög sohasem a hangalakban munkál: ezért a matematikaórán a π -ről pironkodás nélkül beszélhetünk, még akkor is, ha tudjuk, hogy a vele azonos kiejtésű kínai szó a női nemi szerv igen trágár megnevezése (*bī* 屎). Az, hogy a dolgok úgymond „szennyezik” a szavakat bevett metafora, de valójában a *kontamináció* — egy nyelvi forma pejoratív jelentésváltozása, tabusodása — egyszerűen a nyelvi attitűd változása. Ezt azért is érdemes megjegyezni, mert a „tabu” és az „obszcén” megnevezés általános kategóriája elfedni látszik azt, hogy a kontamináció igen eltérő fokozatokat, szemléleti változatokat és kontextuális különbségeket mutat. A mai (amerikai) angolban például elvárás, hogy ’néger’ értelemben az *African American* ’afroamerikai’ szót használjuk, bár a fekete bőrű amerikaiak egy része a fehér bőrű barátaikkal való diskurzusban ezt a megnevezést finomkodónak tartja. Egyikük például így igazította ki a nyelvi

¹⁰ A kérdés irodalma a sztoikusokig megy vissza, vö. Cicero *Epistulae ad familiares* IX: xii (Paeto).

tévelygésemet: «*Black*» *is still a word in English* ('Még mindig van olyan angol szó, hogy »fekete«'). Létezik továbbá csoporton belüli használat, amelyben más elvárások érvényesek. Sok fekete bőrű amerikai például egymásra rendszeresen a *nigga* 'feka' szót használja, pl. *Jim my main nigga* 'Jim az én nagy barátom', *How's it hanging my nigga?* 'Mi van veled, haver?'. Az *nigga* szó efféle identitásépítő használatát SAMUEL JOHNSON mondását juttatja az eszembe, miszerint a *bastard* 'fattyú, szarházi' matrózok között gyöngéd becézésnek számít (*a term of endearment amongst sailors*).¹¹ A *nigga* (*nigger*) persze számomra még a szintén tabunak minősülő *negro* szónál is csúnyábbnak hangzik. Ugyanakkor Martin Luther King híres *I have a dream* c. beszédében (1963)¹² a *negro* szó a helyén van (mind a 15-ször), sőt a szolidaritást talán semmi nem jelezhetné jobban, mint éppen ez a „sértő” szó. Az ún. „obszcén” szavakra is áll ez a megfigyelés: mindig az a kérdés, hogy kinek a számára, kinek a szájából és milyen helyzetben minősül trágárnak egy szó, illetve milyen helyzetben adekvát a használata.

4. Az angol szexuális szókincs és a kontamináció (kérdő)jelei

Az angol *cock* 'kakas' (óangol *cocc* < ófrancia *coc*) már jó négy évszázada metaforizálódott mint a leggyakoribb obszcén szó a férfi nemi szervre, de a *cock* hangalak maga nem esik tabu alá: a britek ma is általában a *cock* névvel illetik a kakast, bár az amerikaiak inkább a *rooster* szót használják (vö. még *cockchafer* > *chafer* 'cserebogár', *cockroach* > *roach* 'csótány'). A *cock* és a *prick* 'bökő' egyaránt a 16. század végétől fordulnak elő 'pénisz' jelentésben, de a mai napig is szabadon használhatók más értelemben, pl. *cock* '(hordó)csap' vagy *He cocked his head to one side* 'Félrebillentette a fejét', illetve *prick* 'szúrás, ösztöke', *pricks of conscience* 'lelkiismeretfurdalás', *At last the police were pricked into action* 'Végre megmozdult a rendőrség' stb. Szintén nem esik tabu alá a *dick* szó hangalakja. A *Richard* becenevéből származó *dick* köznév a 16-19. században 'fickó' jelentésben volt használatos, viszont a 19. század vége óta szinte csak két másik jelentésben fordul elő: 'detektív' és kvázi-tabuszóként 'farok (pénisz)'. John Newman *Be your own dick* (Port Townsend, WT: Loompanics, 1992) címmel adhatott ki egy könyvet, amely arról szól, hogy miként járjunk magunk utána a dolgoknak (anélkül, hogy magándetektívet fogadnánk föl). A férfi nemi szervét jelölő angol szavak az óangol óta teljesen kicserélődtek, pl. a régi angolban gyakori *teors* > *tarse* ma már kihalt szó. JOHN PALSGRAVE *Lesclarcissement de la langue francoyse* (1530/1852: 297) szerint még *Tarse of a*

¹¹ DR. JOHNSONnak ezt a szellemes megfogalmazását JAMES BOSWELL örökölte meg: a közhiedelemmel ellentétben ugyanis JOHNSON szótárában (1755) nem fordul elő.

¹² <http://www.americanrhetoric.com/speeches/mlkihadream.htm>

man or beast — *uit z, m.*, azaz a *tarse* az ember vagy állat pénisze (*uit*, azaz *le vit* 'hímtag'). Kihalt az óangolban használt legtöbb másodlagos megnevezés is, így többek közt a *gesceapu* 'forma' (> *shape*), *getawa* 'szerszám', *geweald* 'erő', *lim* 'tag' (> *limb*), *wæpen* 'fegyver' (> *weapon*). A leggyakoribb helyettesítő szó a *tægl* (> *taille*, *tale* > *tail*) 'farok' Chaucernél is, pl. az ispán meséjének prológusában az ősz fej és a még zöldelő vessző (*a hoor heed and a grene tayl*) ellentétére történik utalás (A 3878). FLORIO szótárában (1598) az olasz **coda** jelentései közt szerepel a *tail* 'farok' és 'hím vessző' (*a man's priuie member*). Shakespeare-nél is több szójáték alapja a *tail(or)* szó, pl. *Vihar* 2.2.54, *Lear* 2.2.53–56, *IV. Henrik* 2 3.2.150–165, *Othello* 3.1.6–11 stb. A középkori angolban a *tail* szó a nő nemi szervére, ágyékára is utalhatott, vö. pl. William Langland 14. századi *Piers the Plowman* [Szántóvető Péter] c. allegorikus költeményében azt a sort, amely szerint a nőnek 'viszket a pinája, ármányos a nyelve': *For she is tikil of hire taile, talwis of hire tonge* (III. 126.A/130.B). Ez a szóhasználat ma is él: *What he needs is a piece of tail* (~ *piece of ass*) 'Pina kéne neki', *There was some nice tails at the bar* 'Volt a bárban egy pár jó pina'.

Míg a 'pénisz' nevei változatosak, a középkori angol óta megmaradt a női nemi szervet jelölő primér szó, a *cunt* (vö. óészaki *kunta*, a holland *kunte*, távolabbról esetleg latin *cunnus*). A szó története több szempontból is érdekes, de számunkra most főként azért, mert a szó obszcén, azaz illetlen jellegét a régiségben semmi nem mutatja. A *cunt* szó először egy oxfordi utca nevében jelenik meg 1230 körül: *Gropecunte Lane*. Ez egyébként a mai Magpie Lane, a város egyik legszebb sétálóutcája. Ugyanez a név a londoni utcanévanyagban is adatolt az 1270-es évektől: ugyanis a 13–15. századi angol városokban *gropecunt lane* ('puncifogó utca') volt a szokásos neve azoknak az utcáknak, ahol utcalányokat és bordélyházakat lehetett találni (*grope* 'megmarkol, megfogdos'). A londoni utca (vagy két utca?) a mai Cheapside Lane két oldalán volt, de hasonló nevű utca volt még Northamptonban, Bristolban stb.¹³ 1561-ig létezett az utcanévadásban *Gropecunt* elnevezés az angol városokban, a 17. századtól azonban ezeket mindenütt átnevezték: általában a makulátlan tisztaságú *Grape* vagy *Grove* nevet kapták, mert a *cunt* közben megmérettetett és kényesnek találtatott. Változtak tehát az idők, hiszen például LAFRANKnak *Science of chirurgie* ('A sebészet tudománya') c. 1396 táján írott művében a *cunt* még az hétköznapi terminus volt: *in wymmen þe necke of þe bladdre is schort, & is maad fast to the cunte* ('a hólyag nyaka a nőknél rövidebb és szorosan tapad a hüvelyhez'). A *cunte* ekkor még nem lehetett rút és illetlen, hiszen akkor a szerző feltehetőleg nem ezt a szót választotta volna. A szó ezután is előfordul egy-egy szójegyzékekben, vö. pl. az 1570-es *Manipulus vocabulorum*: **cunt**, si. vulva (189 18), de a 17. század elejétől mintegy illegálitásba vonul és csak 1796-ban bukkan újra

¹³ A vonatkozó helynévanyagot először EKWALL (1954: 164–166) dolgozta fel.

elő — immár obszcén szóként. FRANCIS GROSE kapitány (1731–1791) *Classical Dictionary of the Vulgar Tongue* [A vulgáris nyelv klasszikus szótára] c. munkájában látjuk újra viszont (csinosan kicsillagozva) a következő definícióval: **c**t**: [...] *a nasty name for a nasty thing* — **p*cs***: [...] *egy ronda dolog ronda neve*. Nota bene: a **quim** címszó nem igényelt ilyen mélységű esztétikai állásfoglalást, mert ez áll róla GROSE szótárában: *the private parts of a woman* — *a nő nemi szerve*, igaz persze, hogy a *quim* szó első ismert előfordulása (1735) óta veszített a nyersességéből.¹⁴ Az előbbi kipontozással ([...]) egyébként az „átírányító záradék” kihagyását jeleztem: GROSE ugyanis a szótár második (1811-es) kiadásában¹⁵ az egyenes definíció helyett először a *cunt* görög és latin szótári megfelelőire utal: *The κοῦνος of the Greek, and the cunnus of the Latin dictionaries*.¹⁶ A latin megfelelők és obskurus szavak használata (pl. *pudendum*, *női szeméremtest*), illetve egyes betűk kicsillagozása azt célozza, hogy a szótárhasználó szeméremérzete ne sérüljön. Ezt természetesen megértjük, de ha a tapintat ára az, hogy az alapvető lexikai információ hozzáférhetetlenné válik, akkor ez megkérdőjelezi a szótári vállalkozás értelmét.

A hasonló hangzáson alapuló szójáték nem igényli, hogy a szexuális jelentésű szó egyben obszcénnek is minősüljön. Chaucernél például a női nemi szerv szokásos neve *queynte*, amely írásmód mögött valójában a *cunt* szó rejlik, ezt azonban anakronizmus lenne a magyarban obszcénnek minősülő *pina* vagy *picsa* szóval fordítani. Bár a *cunte* írásmód kézenfekvő lenne, a bonyolultabb írásmódok máshol is előfordulnak,¹⁷ még FLORIO olasz–angol szótárában (1598) is ez az írásmód talánható a *becchina* szó definíciójában ’a nő micsodája vagy szeméremteste’ (*a womans quaint or priuities*) és a *mortaro* ’mozsár’ szó magyarázatában (*used also for a woman’s quaint*). A *cunt* szó ekkor hasonló hangzású a *quaint* ma ’fura, különös’, korábban ’agyafűrt, ravasz’ jelentésű melléknévvel (< ófrancia *cointe* / *quointe*). A szexuális értelmű *quaint* példája a bathi asszonyosság meséjének előbeszédében az a mondás, hogy a férjnek nem szabad mástól irigyelni az asszony „micsodáját”, ha egyszer marad elég belőle estére is: *Ye shul have queynte right ynogh at eve*, és különben is a férfinak kell engednie, vagy talán nem tart igényt a „micsodámra”: *Is it for ye wolde have my queynte allone?* (D 332, 444). A másik *quaint* szó is gyakran előfordul, pl. ugyanott D 516: a *queynte fantasye* ’különös hajlam/vágy’ és az ispán meséjében *queynte crekes* ’ravasz trükkök’ (A 4051). A molnár meséjében a két szó játékos rímbe jelenik meg (A 3274–6, ford. Szász Imre):

¹⁴ James Joyce *Ulysses* ([1922] Oxford 1993: 526, Ch. XV): *Were you brushing the cobwebs off a few quims?* — *Melyded nimfákról kefélted-e szép pókhálókat?* (ford. Szentkuthy Miklós)

¹⁵ Talán az első kiadásban is, de az most nem hozzáférhető a számomra.

¹⁶ A *κοῦνος* ’fülbevaló, köszöntő; szakáll’ tévedés: a megfelelő trágár szó az ógörögben a *kysthos*.

¹⁷ Például a 14. század eleji *Sir Tristrem* 2254. sorában: *Hir queynt abouen hir kne Naked þe kniztes knewe*, szerk. Walter Scott, 1804. Az 1811-es (3.) edinburgh-i kiadás szövegét idézem.

Whil that hir housbonde was at Oseneye, [...] míg a férj Osney-ben odajárt.
As clerkes ben ful subtile and ful queynte; A diák mind ravasz, beszéde mézes,
And prively he caughte hire by the queynte, ez is odanyúlt az asszony öléhez

Chaucernél a *cunt* szó maga megjelenhet: a sikamlósság itt pusztán a témából ered, tehát a *cunt* (*queynte*) szó még nem kimondhatatlan és leírhatatlan. Shakespeare-nél viszont a *cunt* már verbális tabu, ezért valamennyi ezen alapuló léha szójátékban a *cunt* a *country* 'ország, vidék' szóban van elrejtve, vö. pl. *Hamlet* 3.2.120, *Cymbeline* 1.4.57, *Othello* 3.3.241, *Ahogy tetszik* 5.4.55. Ez a színpadi kód csak rövid ideig volt érvényben, mert átadta a helyét egy újabbnak, vö. a 17. századi angolban *con(e)y* 'nyuszi' ~ *conycatching* 'kurvázás', *conyburrow* (*connywarren*) 'bordélyház' stb. Egy harmadik kód már a 17. században kialakult a francia *chat* ~ *chatte* analógiájára: ez a *puss* 'macska' megfeleltetése a vaginának, vö. mai angol *pussy* 'picsa (vagina ~ nő)'.

A martialisi hagyománynak megfelelő játékot példázza az angol irodalomban a *The Flyting of Dunbar and Kennedie* c. gyűjteményből ismert *flyting* (*fliting*), a költői szópárbaj műfaja, amely főként William Dunbar skót költő nevével asszociálódik. A 16. század elején Dunbarnál adatolt először az 1795–1965 között valamennyi angol szótárból kihagyott obszcén szó a *fuck* 'baszni' (*fukkit*, Dunbar 1893. II, 12, 247).¹⁸ Három évtizeddel később a szó előfordul elő egy másik skót költő, Sir David Lyndsay *Ane Pleasant Satyre of the Thrie Estaitis* (A három rend csinos satírája, 1535) c. moralitásjátékában, amely az egyház erkölcsi romlását ostorozta. Lyndsay gúnyos megjegyzése szerint jó a püspököknek, mert kedvükre dughatnak [...] anélkül, hogy meg kellene nőszülniük — *Bischops arblast, [...] For thay may fuck thair fill, and be vnmaryit* (Lyndesay [sic!] 1865–69/1969: 427, 1362–63. sor). A *fuck* (vélt) északi dialektális jellege miatt próbálták a szót skandináv dialektusokból, illetve a hollandból való kölcsönzéssel magyarázni.¹⁹ Kétségtelen, hogy a 18–19. században, amikor a szó csaknem teljesen eltűnt az angol szépirodalom korpuszából, lényegében csak északi szövegekben és a skót Robert Burns (1759–1796) költeményeiben fordult elő, például az 1799-ben kiadott *The Merry Muses of Caledonia* című, 1964-ig a cenzúra által betiltott, vaskos humorú, népdalokon alapuló verseiben jó másfél tucatnyi alkalommal.²⁰

¹⁸ Bár már a 15. századból fennmaradt egy latin-angol keveréknyelven írott rigmus a szerzetesekről, akik nem jutottak a mennybe (*non sunt in celi*), mert Ely (egy Cambridge melletti városka) asszonyait dugdosták (*quia fuccant uiuys of heli*). A *uiuys* = *wives*, a *fuccant* igénévi alak, mint Lyndsay-nél a *fukkand* (Answer to Kingis Flyting [1535] 1865–69/1969: 103, vö. pl. *walking* ~ *walkande* 'sétáló').

¹⁹ Norvég, illetve svéd nyelvjárásokban van egy *fukka*, illetve *focka* ige. A holland megfelelő a *fokken*.

²⁰ Az 1911-es kiadásban még nem nyomtatták ki ezt a rettenetes szót: *f-k* alakban szerepelt vagy a *fr-g* helyettesítette. A *frig* 'baszik, maszturbál' jelentésű, vö. FLORIO (1598): **menar il cazzo**.

A *fuck* egzotikus skandináv etimológiájánál azonban talán van jobb is. A régi angol szövegekben is előfordul a germán eredetű *fike* 'visszahököl'²¹, 'mozgolódik, játszadozik' ige, amelynek gyakorító képzős változata a *fickle* 'ingatag [pl. szerető], változékony [pl. időjárás]' ma már inkább melléknévként használatos. A *fike* ige ma már csak az ódivatú *fike and fling* 'ugra-bugrál' szókapcsolatban és (esetleg) nyelvjárásokban még a *fike and fumble* 'vacakol' kifejezésben él. A *fickle* igei jelentésének példája John de Trevisa 14. század végi enciklopédia-fordításában az a passzus (*De proprietatibus rerum* XVIII.27), mely szerint a kutya gyakorta csóválja a farkát, és odadörgölődik az emberhez: *A hounde ofte fyckelyth and fawnyth wyth his taylle on men*. Nem lehetetlen ugyan, hogy a *fuck* skandináv jövevényszóként került az angolba, de valószínűbb, hogy a *fike* (*fickle*) eufemisztikusan helyettesítette a kései középanyol alapvető tabuszavát, a *swive* 'baszik' igét.²² A *fuck* tőhangzójának megváltozását talán a kényes jelentésű szavaknál gyakori eufemisztikus torzítás magyarázza (vö. lentebb), de nem zárható ki a megfelelő francia *foutre* és olasz *fottere* tabuszavak hatása sem.

Chaucernél a *swive* a sztenderd ige 'megdug' jelentésben. Az ispán meséjében például (*Canterbury Tales* A 4179) ezt mondja az egyik diák: *yon wenche wil I swyve* 'azt a lányt megdugom' (Kormos István ford. „a lánnyal hállok”). Ez a szó a nemi aktus egyenes és nyers megnevezése, de ahhoz, hogy „obszcén igé”-nek nevezhessük, teljesülnie kellene annak a feltételnek, hogy társadalmilag tiltott legyen a használata, azaz hogy ennek a szónak a kimondása — valamely másik helyett — megsértse a társadalom nyelvi normáját. Annyi bizonyos, hogy a középanyol és korai újangol *swive* eufemisztikus helyettesítéssel jött létre (< óangol *swīfan* 'forgolódik, kószál', vö. német *schweifen*), azaz helyébe lépett egy másik igének, akárcsak vélhetően ez történhetett a magyar *baszik* esetében, amely a török *bas-* 'nyom; közösül' ige átvétele (vö. *boszorkány*). Azonban a kontamináció megtörténte, a tabuszóként való használat csak akkor igazolható, ha az „obszcén szó” helyettesítésére vagy eufemisztikus torzítására léteznek nyelvi adatok, vagy ha egykorú források a szót magát explicit módon trágárnak minősítik. A vizsgált esetben viszont csak annyi biztos, hogy a talán egy ideig a *swive* eufemizmusaként használt *fuck* a 16. század végére már nem számít eufemisztikus helyettesítő kifejezésnek.²³ Az első nagyformátumú angol pornográfus, John Wilmot, Rochester második earlje (1647–1680) a *Sodom: or, the Quintessence of Debauchery* (Szodoma, avagy a kicsapongás veleje, 1684) c. darabjának beszélő neveiben mintegy listázza a kor legfontosabb szexuális tabusza-

²¹ Ez a jelentés fordul elő a *Sir Gawayne and the Green Knight* (1340) 2274. sorában. A lovag Gawain szemére veti, hogy ő bezzeg „vissza se hökölt, el se húzódott” (*Nawþer fyked I ne flaze*) a pallos elől.

²² Etimológiai ide tartozik a modern angolban is élő *swift* 'fürgé' és a *swivel* 'forgótengely' szó.

²³ FLORIO szótárában (1598) a *fottere* megfelelői: *to iape, to sard, to fucke, to swiue, to occupy*.

vait: *Bolloxinion király* (vö. *bollocks* 'heregolyó')²⁴, *Cuntigratia királynő* (~ *cunt*), *Swivia hercegnő* (vö. *swive* ~ *Sylvia*), *Fuckadilla nyoszolyóleány* (vö. *fuck*) stb. Shakespeare szójátékaiban a *fuck* mindig más szavak mögé rejtve fordul elő, pl. *focative case* (vö. vocativusi eset, *Windsori víg nők* 4.1.42) és *firk* (*V. Henrik* 4.4.27). A *firk* ezután gyakran kódolja a már egyértelműen obszcén *fuck* szót a színpad nyelvén.²⁵

Az erotikus szókészlet változása, kicserélődése igen gyors. A 16-17. század angol szexuális szókincsében például csak a közösülést jelentő igék száma több százra tehető²⁶, amelyből talán két tucatnyi gyakorisága viszonylag nagy, ezek zöme azonban a mai angolban már nem él, pl. *foin*, *niggle*, *wap*. A korszak testi-ségre vonatkozó szókészletének átfogó és filológiai is megbízható feldolgozása GORDON WILLIAMS 1616 oldalas szótára (WILLIAMS 1994), illetve az ennek alapján szerkesztett glosszárium (WILLIAMS 1997). Különösen hasznos még HENKE (1979, 1988) és természetesen ma is nélkülözhetetlen munka PARTRIDGE (1968).

5. Favete linguis: a nyelvi tabu működése és az eufemizmus

Valószínűleg minden időben és társadalomban vannak olyan témák, amelyek kényesek, ezért tapintattal kezelendők. Nem csupán a szexualitás, a testváladékok, a testi és szellemi fogyatékoság, a függőség, a betegség és halál ilyen, hanem például a hatalom és annak legitimitása, a törvények vagy szokások áthágása, illetve az etnikai-kulturális identitás értelmében vett másság. Az érzékeny témákról óvatosan megválogatott szavakkal beszélünk, ha egyszer beszélni kell róluk. Érdekes tény, hogy a szerencsés (vagy kedvező előjelű) szavak használatán túl az eufemizmusnak két másik jelentése is létezett a régi görögben: az *euphêmia* (*euphêmos*) főnév és az *euphêmeô* ige utalhatott (diadalmas, helyes stb.) kiáltásra, illetve az áhítatos csöndre (Homérosz *Il.* 1: 22, 1: 376, illetve 9.171), vö. BENVENISTE (1949). A latinban is a *favete linguis* kifejezés (vö. pl. Horatius *Carminum Lib.* III.1.) egyszerűen azt jelenti, hogy 'hallgassatok'. Mindazonáltal amióta csak az *euphemism* 'eufemizmus' szó megjelent az angol nyelvben, mindig úgy értelmezték, mint „megszépítő kifejezésmódot” (a szó 1656-ban THOMAS BLOUNT szótárában fordult elő először, bár itt a definíció-

²⁴ Vö. még *balls*, *nuts*, *marbles*, *rocks*, *stones*, *goolies*. AELFRIC 11. sz. eleji glosszáriumában a *testiculi* megfelelője 'beallucas' még nem tabuszó. A *ballocks* (*bollocks*) a *ball* kicsinyítő képzős alakja (vö. *hill* 'domb'/*hillock* 'dombocská'), amint a latin *testiculus* a *testis* 'tanú' ugyanilyen formája.

²⁵ Erre két példa: Dekker *Shoemakers Holiday* 4.1.25 (1599) és Jonson *Alchemist* 3.3.69 (1610).

²⁶ GIRAUD szótára alapján a francia nyelvben is hasonló a helyzet (GIRAUD 1978).

ja: *a good or favourable interpretation of a bad word*). Ma is hajlunk arra, hogy valamiféle dichotómiát képzeljünk el: egyrészt van a tulajdonképpeni név, a primér, bár nyers kifejezés (német *Hehlwort*), amely problematikus, másrészt pedig van a burkolt, helyettesítő kifejezés (n. *Ersatzwort*, *verhüllendes Wort*), amelynek a funkciója a megszépítés (n. *Beschönigung*).

Tekintsünk egy konkrét példát. A 'lop' igének számos megfelelője él az angolban: a leggyakoribb közülük a *steal*, ezért talán lehet elsődleges választásnak, vagyis a l a p v á l t o z a t n a k nevezni, de sokféle és kontextuálisan erősen beágyazott, sajátos ige létezik, amelyek közt a választás két oldalról motivált. A szóválasztás egyrészt attól függ, hogy ki, milyen helyzetben, hogyan, mekkora értékű tárgyat tulajdonít el, másrészt attól, hogy milyen típusú beszédhelyzetben utalnak a lopásra, ki a beszélő és ki a hallgató, vö. pl. *crib*, *dip*, *filch*, *heist*, *hoist*, *pilfer*, *rip off*, *swipe*. A lopást jelentő igékre (és a vele kapcsolatos egyéb szavakra) átmegy az a negatív értékítélet (stigma) és kellemetlen asszociáció, amely a lopás fogalmához társul. Általában minden hangalak, azaz j e l ö l ő , átveszi annak a negatív (stigmatizált) j e l ö l t n e k , azaz cselekvésnek, helyzetnek vagy jeltárgynak (denotátumnak) a negatív asszociációit, amellyel rendszeresen összekapcsolódik. Tehát egy szó hangalakjával asszociálódik egy tartalom (negatív képzet), amihez annak semmi köze nincs. Olyan ez, mint egy pár gondosan párhuzamosított cipő a nyitott emeleti ablak előtt egy japán filmben: a cipőnek nincs köze az öngyilkosság aktusához, mégis a tragikumot hordozó tárgy lesz belőle. A szavak tehát kontaminálódnak, azaz telítődnek a denotátumhoz fűződő „tisztátalan” képzetekkel, illetve tabuszavakká válnak. A beszédhelyzet feletti uralom megtartására, a kellemetlen asszociációk gyengítésére a beszélők lényegében három módszert szoktak alkalmazni: az alábbiakban ezeket mutatom be.

Az első módszer megnevezésére a d e k o n t e x t u a l i z á c i ó terminus javasolható. Például a 'lop' ige angol megfelelői között a *misappropriate* szó alapértelmezett beszédhelyzetében az alany valamely rábízott pénzt vagy értéket (tipikusan közpénzt) tulajdonít el. Ha viszont a szó kiszakad a primér (tulajdonképpeni) kontextusából és a hétköznapi szférában használják (pl. amikor egy kutya ellopja a gazdája cipőjét, vagy amikor egy gyerek belenyúl a apja pénztárcájába stb.), akkor ezt a használatot a nyelv beszélői a tipikus, alapértelmezett kontextushoz (az úzushoz) viszonyítva értik majd meg, a kontextusváltást pedig eufemisztikusnak és esetleg humorosnak fogják ítélni. Más példa: a hétköznapi nyelv kontextusaiban 'megrészegült, megmámorosodott' értelemben előforduló *intoxicated* a formális regiszterben a *drunk* 'részeg' értelemben használatos. Mivel a beszélők általában nem ismerik a nyelvük történetét, ezért inkább kontextusváltásként érzékelik ezt a hivatalos, értékelő és emocionális attitűdtől mentes használatot, mint a jelentés etimologikus általánosulásaként — ALKOHOL > MÉREG (TOXIN). Kétségtelen persze, hogy a *The driver was intoxicated* ~ *The driver was under the influence* 'A vezetője ittas volt ~ [alkoholos, esetleg kábí-

tószeres] befolyásoltság alatt állt' általánosulásként is megérthető (az eufemizmus és az általánosítás kapcsolatára azonnal visszatérünk). Tehát a dekontextualizáció egyik típusában egy szót a primér kontextusából kiszakítva egy másik kontextusba ültetünk át. A nyelvekben azonban a legtöbb jelentésmezőben vannak ritka, konvencionális beágyazottsággal alig rendelkező lexikai változatok, amelyek — gyökértelen lévén — nem idéznek fel határozott és sajátos kontextusokat, illetve nem tartalmaznak értékelő és emocionális mozzanatot. Ilyen például a „színtelen és szagtalan” *perspiration*, vagyis az angol *sweat* 'izzadság' szónak az a formális regiszterváltozata, amelyhez nem rendelhető semmilyen határozott kontextus (amely például markánsan szembeállítaná a *sweat* szóval). Hasonló okból használatos a kicsit talán nyers *poor* 'szegény' melléknév helyett a *disadvantaged*, *underprivileged*, *deprived*, *destitute*, *impoverished* stb. Ha pedig valamely jelentésmezőben hiányzik a kontextuálisan semleges, asszociatív tartományában pedig többé-kevésbé üres regiszterváltozat, akkor még mindig fennáll a kölcsönzés lehetősége, mert az idegen szavak kontextuális beágyazottsága minden nyelvben minimális. Például az angol korpuszban a francia *fait accompli* 'befejezett tény' gyakorisága töredéke a vele teljesen azonos angol szerkezetnek (*accomplished fact*), és a francia *fait accompli* valamennyi előfordulási kontextusa eufemisztikus. Még egy példa: a *doorman* 'kapus, portás' szó helyébe már régen a jóval elegánsabb latin szó, a *janitor* avanszált (vö. *St. Peter, the janitor of heaven* 'Szent Péter a mennyek kapusa'). A *janitor* eredetileg nem foglalta magába a gondnok munkakörét, amelyet a brit angolban még a közelmúltban is főként a *caretaker* szóval fejeztek ki. Ma viszont már tiszteletlenül hangzik az, amit minden további nélkül használtunk az 1970-es években: a *caretaker* és a *janitor* 'gondnok és általában portás' helyébe egy újabb latin szó lépett a *custodian*, amely egykor főként olyan személyekre utalt, akik a nemzeti kincseket, a kulturális örökséget és az erkölcsi értékeket őrizték meg az utókor számára.

A kontextuális és asszociatív kapcsolataikban kevéssé kötött, olykor még alapvető jelentésük tekintetében is életlen (*vague*) idegen szavak azért funkcionálhatnak tökéletesen a nyelvben, mert a szavak és a kontextusok között *k e t - t ő s m o z g á s*, azaz kétirányú mozgás van: a szavak jelentéseket visznek be a kontextusba, ugyanakkor a kontextusok jelentéssel töltik fel még azokat a szavakat és kifejezéseket is, amelyeket korábban senki sem használt (vö. pl. az írói vagy fordítói újításokat, illetve kitalált szavakat). Ugyanennek mozgásnak a révén válnak működőképpé az eufemisztikus újítás megjelenési formái: az általánosítás, a metafora és a körülírás. Az *e u f e m i s z t i k u s á l t a l á n o s í t á s* ismert példája az angolban az *execute* 'kivitelez, végrehajt' igéből képzett *execution* 'kivégzés' és *executioner* 'ítéletvégrehajtó', amelyek a 15. század óta használatosak ilyen értelemben, bár természetesen ma is érthető szó a *hangman* (*headsman*) 'hóhér'. Ugyanígy a régi görögben a *démios* (~ *démósios*) 'ítélet-

végrehajtó' eufemizmus, amelynek tulajdonképpeni jelentése „néphez tartozó”: ez a szó a régi *andrankhos* 'hóhér' (tkp. „emberfojtogató”) helyébe lépett. Az eufemisztikus metafora és körülírás hagyományai is az antikvitásig vezethetők vissza.²⁷ Az angolban a szexuális játék eszközeit áruló üzletekre eufemisztikusan a *toystores for grown-ups (adults)* 'a felnőttek játék-boltjai' névvel szoktak utalni.²⁸ MCGLONE–BECK–PFIESTER (2006) vizsgálta a végcéhasználattal, a halállal és néhány egyéb köznapi témával kapcsolatos hagyományos metaforikus (körülíró) eufemizmusok érthetőségét, illetve az ezekkel szembeni társadalmi attitűdöket, pl. *powder one's nose* 'bepúderozni az orrát', *spend a penny* 'elkölteni egy pennyt', *heed nature's call* 'figyelni a természet hívó szavára', *use the bathroom* 'használni a fürdőszobát' stb. A tanulmányból megtudhatjuk többek közt azt, hogy a beszélők jórészt holt (konvencionális) metaforákat alkalmaznak, amelyek némelyike a 15. század óta létezik az angolban, de működnek (igaz, olykor zökkenőkkel) az innovatív, illetve a csak kevésbé konvencionális metaforák is.

Az eufemizmusok egy részében a beszédhelyzetben konvencionálisan elvárt kategória helyett a beszélő egy általánosabbat (pontatlanabbat) alkalmaz — ilyen módon gyengítve a hangalak és a denotátum közti asszociatív kapcsolatot. Az ilyen nyelvjátékban rejlő veszély nyilvánvaló: az asszociatív kapcsolat gyengítése nem mehet túl egy bizonyos határon, ugyanis a hallgatónak (olvasónak) képesnek kell maradnia a tulajdonképpeni jelentés helyreállítására a helyzeti kontextus alapján. A jelenség neve *á t h i d a l á s* (angol *bridging*). Az általánosabb kategóriával való helyettesítés nyelvjátéka nem csupán az eufemizmus esetében szokásos, pl. *I am going to walk the beast* / *Megsétáltatom a vadállatot* (a *dog* / *kutyát* helyett). Eufemisztikus jelentés-általánosulásként lépett például a kellemetlen asszociációkat keltő *coffin* 'koporsó' helyébe az amerikai angolban a *casket* 'ládika' szó. Az általánosító eufemizmusok esetében néha többféle értelmezés is lehetséges, pl. az *intercourse* 'érintkezés, kapcsolat', illetve 'nemi érintkezés, közösülés' értelemben kétértelmű (pl. *No intercourse occurred between them after this event* 'Az eset után nem volt közöttük érintkezés'). A hasonló kétértelműség példája még a *deaf* helyébe lépő *hearing impaired* 'siket' vagy esetleg 'halláskárosult'.²⁹ Ugyancsak hasonlóan finomkodó és homályos a *blind* szót helyettesítő *visually impaired* 'vak' vagy esetleg 'csökkentlátó'. Az

²⁷ A görögben pl. a rendbontó elemek gyarmatokra való deportálásának eufemisztikus megnevezése *apoikia*, azaz „gyarmatosítás” (Platón *Törvények* 736a). Cicero említi például, hogy „vendég”-nek (*hostis*) hívják azt, akit egykor rendszeren „ellenség”-nek (*perduellis*) neveztek, azaz enyhe kifejezéssel enyhítve a tény nyersességét, mivel — teszi hozzá — a *hostis* őseink számára azt jelentette, amit mi *peregrinus*-nak ['idegen'] hívunk. (De Officiis I.12.)

²⁸ Más nyelvekben is ugyanez a metafora fordul elő, így pl. a japánban is (*otona no omocha*).

²⁹ Az angol a *deaf* szemben a magyar *siket* szóval nem problematikus: a jelnyelvi kultúrába integrálódott siketire vonatkoztatva a szót olykor nagybetűvel írják (*Deaf*).

angolban a *gravedigger* 'sírásó' → *cemetery operative* 'temetői alkalmazott' esetében sem világos, hogy pusztán eufemisztikus általánosító helyettesítés történt-e, vagy valóban tágabb munkakörre utal a szó. Kétségtelen viszont, hogy a *gravedigger* más, mint az *undertaker* 'temetkezési vállalkozó'. Az utóbbi szó az *undertake* 'vállalkozni' ige alapján létrejött eufemizmus, amely már régen átadta a helyét a *funeral director* és a *mortician* (*mortuary technician*) szavaknak.³⁰ Hasonlóképpen a *garbage man* (*garbage collector*) 'szemetes' helyettesítése a *garbologist*, *sanitation worker* vagy *sanitation man* 'higiéniai munkás, hulladékgyűjtő' szóval eufemizmus, de olykor a *sanitation engineer* vagy *sanitary engineer* munkaköre más.³¹ A magyarban is előfordul, hogy egy konvencionális kifejezés (pl. az újságnyelvi *tragikus hirtelenséggel elhunyt* 'öngyilkos lett') általános értelemben is előfordul — 'váratlanul meghalt'.

A kontextuális értelmezés mindig felülírja a szó szerintit. Gondoljunk például arra, hogy nem okoz megértési problémát az eufemisztikus *anti-frázis* értelmezése, amely éppen az ellentéte a szó szerinti jelentésnek, pl. *every blessed day* 'minden áldott nap' (*blessed* → *damn* 'rohadt') vagy *Nice story, isn't it?* 'Szép kis történet, mi?' (*nice* → *terrible* 'rettenetes').

背中や腕などに入れ墨のある
方のご入館は固くお断わり致し
ます。

また、泥酔された方や他の
お客様の迷惑をかける方のご入
館もお断わり致します。

A betű szerinti és a konvencionális (eufemisztikus) értelmezés különbségének pompás példája az itt látható felirat. A japán uszodákban a bejáratnál egy tábla található, amely arra figyelmeztet, hogy „tetovált személyek” tartózkodjanak

³⁰ Ennek a szakmának némely képviselője újabban a *grief therapist* 'fájdalomterapeuta' elnevezést használja, mivel úgymond sürgősségi lelki tanácsadást is végez.

³¹ Az *engineer* szó nem a 'mérnök', hanem az 'irányító, szervező' jelentésben szerepel, akár csak az *officer* 'hivatalnok, biztos, intéző', vö. a 'patkány- és feregirtó' helyett, a *vermin control officer* 'feregellenőrző', *rodent officer* 'rágcsálóellenőrző' és az *extermination engineer* 'irtásszervező'.

az uszoda látogatásától — ezt jelenti a mellékelt ábrán látható tábla első mondata. Persze azt az uszodát is, amelynek bejáratánál a képen lévő tábla van, minden további nélkül látogathatják tetovált személyek (pl. a helyi tűzoltóság tagjai és a város könnyűvérű leányai), viszont az igazi „tetovált személyek” semmiképp sem kíváncsiak: a kifejezés jelentése idézőjeles értelemben ugyanis ’yakuza’ (tehát valamelyik japán maffia, azaz szervezett bűnözői szindikátus tagja).

A beszédhelyzet adott kellemetlen asszociációk gyengítésének eddigi példái a dekontextualizáció kategóriájába tartoztak: a beszélők azonban néha nem helyettesítik a tabu alá eső „kényes” kifejezést, de nem is mondják ki: burkolt formában utalnak rá. Ezt a megoldást *k ó d o l á s n a k* lehetne nevezni. A kód általában konvencionális és közismert, vö. pl. magyar *kurva* → *kuruc*. A kódolás tipikus eljárása a hangalak torzítása, pl. az angol a *damn* ’rohadt, átkozott’ szót a *darn* kódolja. Szintén közismert konvenció az, hogy a *fuck* ’baszik’ szó helyettesítésére főként a *freak* szolgál (bár pl. Norman Mailer 1948-as *Meztelenek és holtak* c. regényében az obskurus *fug* szót használta), vö. még *shit* ’szar’ → *shoot, bloody* ’,rohadt...’, átkozott’ → *blooming*, *God* ’Isten’ → *gosh, hell* ’pokol’ → *heck*, *Jesus* → *gee*. A káromkodások finomkodó variánsai (*minced oaths*) a magyarban és a franciában is jól ismertek.³² Az angol nyelv álkáromkodásait az Erzsébet-kor utáni puritán represszióval szokták összefüggésbe hozni, a színpad nyelvében pedig konkrétan a színészek káromkodásait megzabolázó törvénnyel (*Act to Restraint Abuses of Players*, 1606). Tény viszont az, hogy az ilyen formák már a 16. században megjelennek (pl. a ’*zounds* ← *God’s wounds* ’Isten sebe’) — nem is beszélve arról, hogy a tíz font törvényi büntetés csak Isten vagy Jézus nevének illetlen színpadi használatára vonatkozott, a kinyomtatott szindarabokra nem, a káromkodást és illetlen beszédet általában szankcionáló törvény pedig csak 1623-ban született Angliában (vö. GAZZARD 2010). Itt említendő meg az angol rímelő szleng (*rhyming slang*) nevű nyelvjáték, amelynek a kódja annyira konvencionális és közismert, hogy a beszélők a szleng csonka alakjaiban általában nem a rím��ót, hanem a kiegészítőt vagy rövidítését használják, pl. a *cunt* ’pina, seggfej’ kódolt teljes alakja *Berkeley hunt* ’Berkeley vadászat’ (ríműszó: *hunt*), de a csonka alak a *berk(eley)* ’pina, seggfej’. Kivételek vannak, pl. a *pier* ’homokos’ csonka alak a ríműszón alapul (< *Brighton pier*, a *pier* eredetileg ’móló’).

³² Pl. *Az istenit!* → *Az istállóját!*, *Az isten faszt!* → *Az istenfáját!*, *Bassza meg!* → *Basszus!*, vö. még pl. *Úgy otthagya, mint eb a Szaharát!*; *Mi a szösz akar ez már megint?* Francia: *Morbleu!* (*mort de Dieu* ’Isten halála’) ’Az árgyelusát!’ vagy *Scogneugneu!* (*sacré nom de Dieu* ’Isten szent neve’) ’Teringettét!’ stb.

KÓDOLANDÓ SZÓ	TELJES ALAK	CSONKA ALAK
<i>balls</i> 'heregolyók'	<i>cobbler's awls</i> <i>orchestra stalls</i>	<i>cobblers</i> 'heregolyók' (tkp. 'vargák') <i>orchestras</i> 'heregolyók' (tkp. 'zenekarok')
<i>cock</i> 'fasz'	<i>almond rock</i>	<i>almond</i> 'fasz' (tkp. 'mandula')
<i>cunt</i> 'pina, seggfej'	<i>Berkeley hunt</i> <i>grumble and grunt</i>	<i>berk(ley)</i> 'pina, seggfej' (–) <i>grumble</i> 'pina' (tkp. 'morog, mormol')
<i>fuck</i> 'baszik'	<i>cattle truck</i>	<i>cattle</i> 'baszik' (tkp. 'szarvasmarha')
<i>shit</i> 'szar'	<i>Tom tit</i>	<i>tom</i> 'szar' (tkp. a <i>Thomas</i> keresztnév rövid alakja)
<i>Jew</i> 'zsidó'	<i>five to two</i>	<i>five</i> 'zsidó' (tkp. 'öt')
<i>coon</i> 'néger'	<i>egg and spoon</i>	?

LEFKOWITZ (1989) egy némiképp hasonló francia nyelvjátékot (*verlan*) ír le, amelyből kiszakadva a közszlengbe került át néhány kódolt szó, pl. a *teube* (~ *-i*) < *bite* 'fasz'.

A kényes témák verbális kezelésének harmadik lehetséges módja az, hogy a helyzet feletti uralmat a beszélő éppen azzal tartja meg, hogy gúnyos, nyers és profán kifejezésekkel növeli a kontextusban adott feszültséget. Ennek az eljárásnak a neve *disphemism*. A dolog megértését segíti, ha felidézzük, hogy sok kultúrában létezik közösségileg szervezett obszcén szertartás, illetve rituális jelentősége van bizonyos vallási tabuk alkalmi megszegésének.³³ Az angolban ugyan a *dysphemism* szó már a 19. században előfordul, a fogalom története azonban ALBERT J. CARNOY (1878–1961) sokat idézett definíciójával kezdődik. A szerző pszichológus, nyelvész, vallástörténész és politikus is volt egy személyben, aki a diszfemizmust kíméletlen, brutális és gúnyos nyelvi formaként határozza meg, amely egyszerre reakció a pedantéria, a merevség és az önhiúság ellen, de egyben a nyelv nemessége és méltósága ellen is (CARNOY 1927: 351).³⁴

Például — amint erről már fentebb esett szó — a görögök a „néphez tartozó” jelentésű eufemizmussal nevezték meg a hóhért, a rómaiak viszont a *carnifex* terminust használták, amely épphogy nem „megszépítő” kifejezés. A latin szó a görög *kreoourgós* 'hentes' (tkp. „húsvagdaló”) tükörfordítása. Angolul *halál*, azaz a „végső epizód” (*terminal episode*) eufemizmusai külön tanulmányt igényelnének, vö. POUND (1936), ANDERS (1995) stb. Ilyenek például a *dying* 'halaldoklás' → *fading quickly* '[az életerő] gyors fakulás[a]', *die* 'meghal' → *pass away* vagy *expire* 'elmúlik', *depart* 'eltávozik'. Ugyanakkor a diszfemizmusok

³³ Itt említhetők meg még a világ rendjét a feje tetejére állító karneváli ünnepek, a római saturnalia és lupercalia, a középkori bolondok ünnepe (*festum stultorum*), amely a gúnyt üzött a kereszténységből, de az egyházi személyek eltűrték, sőt részt is vettek benne.

³⁴ *Le dysphémisme est (...) impitoyable, brutal, moqueur. Il est une réaction contre le pédantisme, la raideur et la prétention, mais aussi contre la noblesse et la dignité dans le langage.*

száma sem kevés, ide sorolhatók például a következők: *bite the dust*, *croak*, *kick the bucket*, *push up the daisies*, *go west* stb., vö. magyar *beadja a kulcsot*, *feldobja a talpát*, *elpatkol* stb. Meg kell azonban jegyezni, hogy a *diszfemizmus* terminus ilyen tág definíciója sok kutató számára nem elfogadható. A halottra is két aspektusból lehet utalni, egyrészt van *the deceased* 'az elhunyt', *the loved one* 'szeretett eltávozottunk', *the dearly departed* 'a drága megboldogult', másrészt viszont vannak profán helyettesítések, pl. *worm food* 'a kukacok eledele' vagy a *dead meat* 'döghús'.

6. Taposómalom, politikai korrektség és modorosság

A szavak kontaminálódnak, azaz telítődnek a denotátumhoz fűződő „tisztátalan” képzetekkel: stigmatizált, kerülendő szóvá, tabuszóvá válnak. A tabuszó helyébe újabb lép, de rövidesen ez is telítődik, ezért újabb helyettesítő kifejezésre van szükség, majd később egy még újabbra. Ennek a jelenségnek a hagyományos neve a történeti jelentéstanban *eufemisztikus adekváció*, amelynek lényegét (WUNDT, NYROP, STÖCKLEIN, SCHREUDER és mások alapján) kiválóan foglalta össze GUSTAF STERN (1936: 400–402). WILLARD VAN ORMAN QUINE filozófiai szótárában röviden tárgyalja a kérdést (QUINE 1987: 53–54), majd STEVEN PINKER publikációi 1994-től a tudomány iránt érdeklődő értelmiségi közönség számára is ismertté teszik a jelenséget, melynek PINKER az *eufemizmus taposómalma* (*euphemism treadmill*) nevet adja, vö. még PINKER (2002: 211). A nyelvi attitűdváltozás „taposómalmanak” működéséről egyébként már George Orwellnél is olvashatunk (Orwell 1933).³⁵

A jelenséget jól mutatja a testi és szellemi fogyatékoság megnevezéseinek a cserélődése. A *crippled* 'nyomorék' szót már régóta nem szokás az emberek testi fogyatékoságára vonatkoztatva használni (nem is beszélve a olyan szavakról, mint *lame* 'nyomorék, béna'). A szó helyébe előbb a *handicapped* 'fogyatékos' lépett: még az 1980-as években is ez volt a megfelelő szó. Amikor viszont a *handicapped* primér kifejezéssé vált, vagyis már a nem jelezte azt, hogy a beszélőnek a testi fogyatékosághoz való viszonya kellőképp tapintatos és tisztelettudó, a *handicapped* sokak számára már nyersen hangzott. Ekkor a *disabled* (kb. „képességvesztett”) lépett a helyébe, illetve egyes nyelvhasználók körében a sokak által modorosnak és affektáltnak tartott *differently-abled* 'megváltozott/másféle képességű' és a *physically challenged* kifejezés terjedt el. A *physically challenged* (kb. „fizikai/testi kihívásnak kitett”) mintájára számos modoros eufemizmust hoztak létre, pl. a *mentally challenged* 'gyengeelméjű' és a *visually*

³⁵ Az interneten: http://www.george-orwell.org/Down_and_Out_in_Paris_and_London/index.html.

challenged 'vak' kifejezést.³⁶ Ezek nyomán a gyakori (fél)hivatalos terminuscserék által kissé felingerelt anyanyelvi beszélők olyan eufemizmus-paródiákat alkottak meg, mint pl. *vertically challenged* 'alacsony', illetve *horizontally challenged* 'pocakos'. A testi fogyatékos emberre utaló angol melléknevek cserélődéséről elmondottakat a következő ábrával lehet szemléltetni:

lame → *crippled* → *handicapped* → *disabled* (→ *differently-abled*) [children]
→ [children] *with special needs*

A szellemi fogyatékoságra vonatkozó lexika változása hasonló képet mutat. Egykor a szellemi fogyatékosok általános megnevezése az *idiot* volt — ezt a szó maga is eufemizmus, hiszen a görögben és a latinban még 'laikus, amatőr, kontár; magának való ember' jelentésben használták. Az orvosi nyelvben az 1920-as évekig 'szellemileg visszamaradott, oligofrén' jelentésben élt a *retarded* szó, de 1927 után a *retarded* az 'enyhén szellemi fogyatékos' értelemre korlátozódott, a további fokozatok: *moron* (IQ 70-51, vö. *debility*, azaz német *Debilität* stb.), *imbecile* (IQ 50-26), *idiot* (IQ 25 alatt). A beszélt nyelvben viszont ezek és mások, pl. *feeble-minded* 'gyengeelméjű' és *cretin* 'kretén' szitokszóként is éltek. Miután a *moron* szitokszóként való használata mindmáig különösen elterjedt, ez visszahatott a terminológiára, azaz a *retarded* manapság általában utalhat enyhe (de különböző fokú!) szellemi fogyatékoságra IQ 50 felett. A beszélt nyelvben ezeket a *mentally handicapped* 'szellemi fogyatékos' és a *mentally impaired* 'szellemileg sérült' váltotta fel, majd az utóbbi időben az *intellectually disabled* és az *intellectually (mentally) challenged*. Ezt a változást jelzi, hogy az *American Association on Mental Retardation* neve 2006-ban megváltozott: *American Association on Intellectual and Developmental Disabilities*. A modoros és obszkur eufemizmusok gyártói itt sem tétlenkedtek: megjelent a mindennapi nyelvben is a *special child* és a *minimally exceptional child* kifejezés, illetve a *learning disabled* és *developmentally disabled* (amely szavak eleve mást jelentenek).

Az esetek nagy részében a kifogásolt kifejezések konnotációjának a megromlását, a nyelvi attitűd megváltozását nem magyarázza az etimológia stb. Például az *Oriental art* 'keleti művészet' nem problematikus kifejezés, viszont ha személyekről van szó, az *Oriental lady* részben elavult, részben pedig sokak számára kellemetlenül hangzik, ezért az *Asian woman* a szerencsés kifejezés. A *Latino* megnevezés nem inherensen jobb vagy (mint egyesek állítják) „pontosabb”, mint a *Hispanic*, mert az utóbbi „etimológiailag” megfelelő kifejezés lehetne a spanyol nyelvű amerikaiak jelölésére is. Pusztán a használók és a használati kontextusok alapján vélelmezett attitűdök átalakulása magyarázza azt is, hogy San

³⁶ A ...*challenged* talán a magyar „...kihívás(ok)nak kitett” kifejezésnek feleltethető meg.

Diego és Boston városi tanácsa néhány éve hivatalosan megengedhetetlennek minősítette az állítólag sértő (derogatory) *minority* 'kisebbség' szó használatát.

Az esetek másik részében viszont a hagyományos megnevezés eleve értelmelési problémát, pontatlanságot, illetve érzéketlenséget rejtett magában, legfeljebb ez a tény beszélőkben nem tudatosult azonnal. Például az angolban, a franciában, a magyarban vagy akár a japánban manapság már nem szokás „fejletlen országok”-ról beszélni (*undeveloped ~ underdeveloped countries, les pays sous-développés, mikaihatsukoku*), mivel a beszélők egy idő után érzékelték a kifejezés lekezelő jellegét, ezért egy tapintatosabb megnevezést választottak (*developing countries, les pays en voie de développement, fejlődő országok, hattentojō-koku vagy kaihatsutojōkoku*). Egyes esetekben előfordul az is, hogy a megnevezéssel jelölt, tehát az érintett személyek képviselői kifejezik azt a kívánságukat, hogy az addig használt megnevezés helyett egy másikkal utaljanak rájuk. Ilyesmi történt a *Saami* (*Sámi*) népnév esetében, de a *Romanian* megnevezés is így kezdett elterjedni a 19. század közepén. Bár a szakirodalomban vélelmeznek ilyesmit, az angolban *Gypsy* és az *Eskimo* népneveket nem lehet sértőnek és diszkriminatívnek bélyegezni. Az alternatív *Roma* név használatával kapcsolatban nincs belső konszenzus, az *Innuít* pedig nem átfogó megnevezés. Mivel a diszkriminatív jellegnek semmi köze az etimológiához, vagy ahhoz, hogy valamely elnevezés a csoport belső elnevezése-e, az *Eskimo* állítólagos, sértő algonkin etimológiájának ('nyershúsevő') nincs jelentősége (a szónak ez az eredeztetése egyébként tévesnek bizonyult).

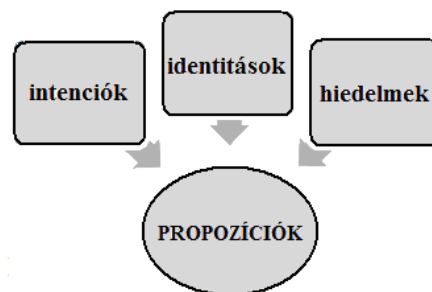
Belátható, hogy az egyetlen mérce az érintettek konszenzusa: például nem a helyes nyelvhasználat önjelölt bajnokainak a dolga eldönteni azt, hogy a nyelvben a sértő *nyomorék*, illetve az igen rossz hangzású *rokkant* szó helyett milyen terminusról használandó — *mozgássérült, mozgáskárosult, mozgáskorlátozott, testi fogyatékos, fogyatékkal élő* —, hanem sokkal inkább maguknak az érintetteknek. Az angolban az 1990-es évektől több kontaminált és sértő megnevezést visszavettek az érintett csoportok. A *v i s s z a v é t e l* (angolul *reappropriation*) olyan nyelvi és kulturális folyamat, amelynek során a stigmatizált nevét az érintett csoport felvállalja, használni kezdi és másoktól is elvárja a használatát. Ezek egyike a *queer*, amely hosszú ideig a homoszexuálisok gúnyos és sértő megnevezése volt, az utóbbi két évtized során viszont egyre inkább a nem heteroszexuális identitások gyűjtőfogalmává lett.

Magyarországon újabban értelmiségi divattá vált a *p o l i t i k a i h e l y e s s é g* (PC, pízsi) kényszeréről, „liberális cenzúra”-ról, „intézményesült nyelvi inkvizíció”-ról, illetve „a multikulturalizmus fenyegetése”-ről panaszkodni. Ezzel a fajta diskurzussal az életkori, nemi, etnikai, fogyatéki, foglalkozási stb. diszkriminációt magas szinten megvalósító magyar társadalom esetében nehéz mit kezdenünk, különösen akkor, ha ezt a verbális rutint például az amerikai állapotok ismeretében próbáljuk elemezni, ahol a politikai helyesség valóban

számít, meglehetősen társadalmi konszenzus áll mögötte, és az inkorrekt személyre valódi retorzió vár (pl. akár állásvesztés). A „szólásszabadság” jegyében a PC ellen kirohanásokat intéző honi zornalisztáink a nyugat-európai és a veresnyakú amerikai konzervatívok kliséit veszik át — általában anélkül, hogy megértenék, mit is jelent a gyakorlatban az esélyegyenlőségnek, az alternatív kulturális hagyományoknak, illetve a másik ember érzékenységének a figyelmen kívül hagyása. Ugyanakkor viszont a PC nyelvi cenzúrájáról való sirámok egy része jogos: a természetes emberi igazságérzetből eredő mozgalom áldozatul esett a purista dilettantizmusnak és a természetes emberi ostobaságnak.

7. Epilógus helyett: elegyes elméleti morfondírozások

A beszélő és a hallgató nyelvjátékainak része a megnyilatkozások *propozíciója* (jelesül igaz vagy hamis információtartalma) mellett az, hogy a beszélők maguknak és egymásnak bizonyos *kommunikatív szándékot*, *identitást*, illetve *hiedelem*-, *előfeltevés*- és *meggyőződés-rendszert* tulajdonítanak, amely három tényező paraméterei a diskurzus során dinamikusan változhatnak. Ezek az összetevői annak a kommunikációs sémának vagy „modell”-nek, amelyhez képest az összes attitudinális és stilisztikai kategória (tabu, obszcenitás, eufemizmus, regiszter stb.) értelmezhető.

Ez az ábra csupán azt a mindnyájunk által ismert, egyszerű tényt jeleníti meg, hogy az értelmezések és attitűdök nem közvetlenül a kijelentések propozíciós tartalmából vezethetők le, hanem ezek mindig és mindenütt a beszélői-hallgatói identitásokhoz, vélekedésekhez és kommunikatív szándékokhoz képest, illetve azokon keresztül nyerik el a jelentésüket: ki mondja kinek és milyen kontextusban azt, amit éppen mond. Ha egyszer ezt a hétköznapi nyelvhasználat gyakorlatában már evidenciának tartjuk, akkor a nyelvet kutató szakemberként is tudomásul kell vennünk, hogy az alapértelmezett jelentés sem kontextusfüggetlen.

Adott esetben — a vélhető attitűd alapján — még egy szitokszó (*slur*) értelme is az ellentétébe fordulhat (*Gyere csak ide, te gazember!*), vagy például egy polgári aktivista beszédében a *negro* szó aligha lehet pejoratív, amiként a magyar *meghág* ige esetleges obszcenitása is pusztán abból ered, hogy egy alapvetően tenyészállatokra használt kifejezés kontextusát módosítjuk, emberre vonatkoztatjuk. A kompetens beszélő (hiszen ez a definíciója!) ismeri az egyes kifejezésekben rejlő potenciális jelentéseket és az említett hármas feltételrendszert, amely révén ezek a jelentések aktualizálódnak, azaz ténylegesen megjelennek a diskurzusban — vagy sem.

Mindazonáltal a nyelvész hagyományosan kizárólag a propozicionális összefüggésre, az eleve adottnak vélt szótári alapjelentésre koncentrál, illetve az „információcsere” igen szűk fogalmával dolgozik, bár a saját, mindennapi nyelvhasználati tapasztalata ennek homlokegyenest ellentmond. Nem lehet például illő pontossággal definiálni, hogy mi is a propozicionális üzenete a *Pisti rendes, keresztény magyar ember* mondatnak — még annyit sem tudunk meg ebből a kijelentésből, hogy a beszélő szerint templomjáró ember-e egyáltalán a hivatkozott személy. A mondat azonban valójában nem is róla szól: a kimondásával a beszélő saját státusát jelzi, törzsökös konzervatív magyarként pozicionálva önmagát, egyben identitásviszonyt építve a hallgatóval, mert ez a kijelentés nyilvánvalóan csak akkor szerencsés, ha a hallgató maga is a törzsökös konzervatív magyar kategóriájába sorolható. A nyelvhasználat bármely területéről tetszőleges mennyiségű példát idézhetnénk arra, hogy a nyelvész a nyelvi elemzés során a diskurzusban áramló információnak csak egy apró szeletére figyel. Noha például feltétlenül dekódolja azt a bármely tudományos közleményben adott lényeges információt, amit a szerző a szövegbe ágyazott hivatkozásokkal jelez: miféle kutatói csoporthoz is tartozik, kit tart a saját jövője szempontjából fontos személynek (azaz kit idéz és kit ignorál), milyen szakmai és nyelvi kompetenciáját kívánja az olvasókkal elismertetni, például mit keres az ószláv hangtörténeti cikkében a megannyi latin és francia nyelvű idézet.

Ha valóban értelmezni akarjuk a stilisztikai és attitudinális alapfogalmainkat, illetve ha tényleg meg akarjuk érteni, hogy mit jelentenek a szótári stílusminősítések, akkor a *tabu*, *obszcenitás*, *eufemizmus*, *regiszter* stb. terminusokat még csak nem is kell nyelvhasználati (praxeológiai, pragmatikai) keretbe helyeznünk, mert azok eleve ott vannak. Az uralkodó nyelvészeti paradigma ugyan az, hogy a nyelv szerkezete a „kiszámíthatatlan”-nak vélelmezett nyelvhasználatától függetlenül vizsgálendő, privát nyelvhasználóként azonban még egy nyelvész is tudja, hogy melyek azok a nagyon is konkrét és kiszámítható pragmatikai szabályok, amelyek a saját nyelvi viselkedését kormányozzák. Szerintem nem kiszámíthatatlan például a beszélők számára az, hogy az életkorukra vonatkozó kérdésre nem adekvát válasz a *Mintegy 56-58*, illetve az *57 és fél leszek január 7-én*, illetve nem kiszámíthatatlan az sem, hogy az igazoltató rendőr esetleg el-

vesztené a társalgás fonalát annak a más kontextusban adekvát visszakérdezésnek a hallatán, hogy *Miért, mennyinek látszom?*

Úgy gondolom, hogy a stilisztikai és attitudinális alapfogalmak, illetve a szó-tári stílusminősítések új megközelítése, leíró kerete lényegében a *r e l e v a n - c i a e l m é l e t* lehet — amint ez az eddig elmondottakból is kézenfekvően adódik. Az elmélet kidolgozott formájának foglalata SPERBER és WILSON (1995), megalapozója viszont HERBERT PAUL GRICE (1913–1988) oxfordi filozófus volt, aki élete utolsó szakaszát a Berkeley egyetemen töltötte. GRICE volt az első, aki szaktudományi publikáció tárgyává merte tenni az anyanyelvi beszélőknek azt a társalgásszervező képességét, hogy az egyes beszédhelyzetekben pontosan ismerik és alkalmazzák a diskurzus menetében relevánsnak minősülő megnyilatkozás normáját (GRICE 1969, 1975, 1978, 1981; valamennyi együtt: GRICE 1989). Ez a kontextuális norma magában foglalja a konvencionálisan „értelmes”-nek minősülő mennyiségi és minőségi mutatókat, vö. pl. a *Magyarország lakossága 9,976,742 fő* vagy a *Nekem is van legalább három gyermek* kijelentések pragmatikai furcsaságát (viszont nem ilyen a *Nekem is van legalább három egészségügyi problémám* mondat). Magában foglalja továbbá az attitűd és viszonyulás (*attitude and stance*) normáit, vö. például a *Péter beteg, de én ezt nem hiszem* (Moore-paradoxon), vagy a *Ki az, aki szerinted rettentően fog örülni talán?* mondatok anomáliáját. Harmadrészt magában foglalja a szűkebb értelemben vett relevanciát, tehát definiálja azt, ami a beszédhelyzeti kontextusban adott (vagy mert alapértelmezett, vagy mert már megjelent a diskurzus menetében), illetve azt, ami nem tartozik a tárgyhoz, vö. pl. *Évfolyamelőadást nem bíz-nék rá, pedig nagyon szép a kézírása* anomáliáját (amely kijelentés éppen ezért tréfának minősülhet).

A bevezetőben említett *Jewish lawyer* ’zsidó ügyvéd’ példa pejoratív használata nyilván nem abból következik, hogy bármelyik szó eleve („lexikálisan”) pejoratív lenne, bár valóban vannak olyan (szitok)szavak, amelyek esetében nehezen képzelhető el olyan kontextus, amelyben a pejoratív alapértelmezésük módosulna. Például az *Our case was mishandled by a Jewish lawyer*, illetve ennek magyar megfelelője, vagyis az *Egy zsidó ügyvéd rosszul kezelte az ügyünket* mondat pejoratív értelmezése a kontextustól függ, például a beszélő és esetleg a hallgató személyétől és a vélhető beszédszándéktól, a szándékosság esetleges előfeltevésétől stb. Mindez pedig egyenesen vezet el minket ahhoz a konklúzióhoz, hogy a lexikográfia feladatköre itt rendkívül korlátozott. A stílusminősítések rendszerét mindazonáltal alaposan át kellene értékelni, illetve általában a hagyományos stilisztikának össze kellene kapcsolódnia egy a XXI. század nyelvészetéhez méltó pragmatikai elmélettel, mindenekelőtt talán a relevanciaelmélettel — azaz a beszédhelyzet, a beszélői szándékok és identitások, az előfeltevések modern tudományává kell válnia.

Irodalom

- ANDERS, HEIDI (1995): *Never say die: englische Idiome um den Tod und das Sterben* [Sose mondd, hogy „meghalni”: a halál és meghalás angol idiomatikája]. Frankfurt am Main–New York : P. Lang.
- ASH, JOHN (1775): *The new and complete dictionary of the English language. I–II.* [Az angol nyelv új és teljes szótára]. London : Edward and Charles Dilly, R. Baldwin.
- BAILEY, NATHANIEL (1721): *An universal etymological English dictionary: comprehending the derivations of the generality of words in the English tongue...* [Univerzális etimologikus angolszótár]. London : E. Bell, J. Darby, etc.
- BAILEY, NATHANIEL (1730): *Dictionarium Britannicum: or, a more compleat universal etymological English dictionary than any extant* [Dictionarium Britannicum, avagy egy minden meglévőnél teljesebb univerzális etimologikus angolszótár]. London : T. Cox.
- BENVENISTE, ÉMILE (1949): Euphémismes anciens et modernes [Régi és modern eufemizmusok]. *Die Sprache* 1: 116–122. (Reprint: BENVENISTE, ÉMILE (1966): *Problèmes de linguistique générale*. Paris : Gallimard. 308–315.)
- BLOUNT, THOMAS (1656): *Glossographia* [Glosszográfia (Szóleírás)]. London. (Reprint: Menston, UK : Scolar Press, 1969. ISBN 0854170359; Hildesheim : Georg Olms, 1972. ISBN 3487043327.)
- CARNOY, ALBERT JOSEPH (1927): *La science du mot: traite de sémantique* [A szó tudománya: jelentéstani értekezés]. Louvain : Éditions Universitatis.
- DUNBAR, WILLIAM (1893): *The Poems of William Dunbar. I–II.* [William Dunbar költeményei]. Edinburgh : Blackwood. URL: <http://www.archive.org/stream/poems-williamdun07dunbgoog#page/n8/mode/2up>
- EKWALL, EILERT (1954): *Street-names of the city of London* [London városának utcanevei]. Oxford : Clarendon.
- FLORIO, JOHN (1598): *A Worlde of Wordes* [A szavak világa]. London : A. Hatfield for E. Blount. (Reprint: Hildesheim & New York : G. Olms, 1972.)
- GAZZARD, GAZZARD (2010): An Act to Restrain Abuses of Players [Törvény a színészek káromkodásainak megzabolázására]. *Review of English Studies* 61 (251): 495–528.
- GRICE, HERBERT PAUL (1969): Utterer’s meaning and intentions [Beszélői jelentés és szándék]. *Philosophical Review* 78: 147–177. (Reprint: GRICE 1989: 86–116.)
- GRICE, HERBERT PAUL (1975): Logic and conversation [Logika és társalgás]. In: COLE P.–MORGAN J. szerk.: *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York : Academic Press. 41–58. (Reprint: GRICE 1989: 22–40.)
- GRICE, HERBERT PAUL (1978): Further notes on logic and conversation [További jegyzetek a logikáról és a társalgásról]. In: COLE P. szerk.: *Syntax and Semantics 9: Pragmatics*. New York : Academic Press. 113–128. (Reprint: GRICE 1989: 41–57.)
- GRICE, HERBERT PAUL (1981): Presupposition and conversational implicature [Előfeltevés és társalgási implikátúra]. In: COLE P. szerk.: *Radical Pragmatics*. New York : Academic Press, 183–198. (Reprint: GRICE 1989: 269–282.)

- GRICE, HERBERT PAUL (1989): *Studies in the Way of Words* [Tanulmányok a szavak tekintetében]. Cambridge, MA : Harvard University Press.
- GUIRAUD, PIERRE (1978): *Dictionnaire érotique: précédé d'une introduction sur les structures étymologiques du vocabulaire érotique* [Erotika-szótár, amelyet egy az erotikus szókincs etimológiai szerkezetébe való bevezetés előz meg]. Paris : Payot.
- HENKE, JAMES T. (1979): *Courtesans and Cuckolds. (A Glossary of Renaissance Dramatic Bawdy)* [Kurtizánok és felszarvazottak. (A reneszánsz színpad trágárságainak glosszáriuma)]. New York : Garland. [Korábbi kiadása: *Renaissance dramatic bawdy*. Salzburg, 1974].
- HENKE, JAMES T. (1988) *Gutter Life and Language in the Early Street Literature of England* [A nyomorultak élete és nyelve a korai angol ponyvairadalomban]. West Cornwall, CT: Locust Hill Press.
- JOHNSON, SAMUEL (1755): *A dictionary of the English language: in which the words are deduced from their originals, and illustrated in their different significations by examples from the best writers. To which are prefixed, a history of the language, and an English grammar. I–II.* [Az angol nyelv szótára, amelyben a szavak eredetükből vezetnek le és különböző jelentéseik a legjobb szerzőkből vett példákkal világítatnak meg. Előzékként hozzáfűzve egy nyelvtörténet és egy angol nyelvtan]. London : Knapton. (Reprint: Hildesheim–New York : Olms, 1968. Tokyo : Kenkyusha, 1985. Harlow : Longman, 1990 (+ JOHNSON 1747-es szótártervezetének reprintje és két modern tanulmány, ISBN 0582073804). London : Folio Society, 2006.
- JOHNSON, SAMUEL (1996): *A dictionary of the English Language on CD-ROM* [Az angol nyelv szótára CD-n]. Az 1. és a 4. kiadás CD-n (ISBN 0521557658) + könyvmelléklet (ISBN 0521565944). Cambridge–New York : Cambridge University Press.
- KRAPP, GEORGE PHILIP (1925): *The English language in America. I–II.* [Az angol nyelv Amerikában]. New York : The Century Co. (Reprint: Tokyo: Senjo Pub. és New York: Ungar, 1961.)
- LAFRANK ([1396]/1894): *Lafrank's Science of chirurgie* [Lafrank 'A seborvoslás tudománya']. ROBERT VON FLEISCHHACKER szerk.: Early English Text Society 102. (Reprint: Millwood, NY : Kraus Reprint, 1975).
- LEFKOWITZ, NATALIE J. (1989): Verlan: Talking Backwards in French [Verlan: hátrafelé beszélés a franciában]. *The French Review* 63: 312–322.
- LYNDESAY, SIR DAVID (1865–1869): *Sir David Lyndesay's Works. I–IV.* [Sir David Lyndesay művei]. (Reprint: New York : Greenwood Press, 1969.)
- MCGLONE, MATTHEW S.–BECK, GARY–PIESTER, ABIGAIL (2006): Contamination and camouflage in euphemisms [Kontamináció és álcázás az eufémizmusokban]. *Communication Monographs* 73: 261–282.
- MARTIALIS, M. V. (1942): *Supplementum ad M. Valerium Martialem* [Függelék Marcus Valerius Martialis műveihez]. CSENGERY JÁNOS szerk. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- MENCKEN, HENRY LOUIS (1936): *The American language* [Az amerikai nyelv]. 4. kiadás. New York : Knopf.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ (1962): A címszavak kiválasztása. In: ORSZÁGH LÁSZLÓ szerk.: *A szótárírás elmélete és gyakorlata A magyar nyelv értelmező szótárában.* (Nyelvtudományi Értekezések 36. sz.) Budapest : Akadémiai Kiadó. 15–29.

- PALSGRAVE, JOHN (1530): *Lesclaircissement de la langue francoyse* [A francia nyelv megvilágosítása]. Paris. (Modern kiadás: F. GÉNIN szerk.: *L'éclaircissement de la langue française*. Paris, 1852.)
- PARTRIDGE, ERIC (1968): *Shakespeare's Bawdy: a literary & psychological essay and a comprehensive glossary* [Shakespeare trágárságai: irodalmi-pszichológiai esszé és átfogó glosszárrium]. 3. bővített és átdolgozott kiadás. London : Routledge & K. Paul. [Első kiadás: 1947].
- PINKER, STEVEN (1994): The Game of the Name [Névjáték]. *The New York Times*, 1994. április 5.
- PINKER, STEVEN 2003. *The blank slate: the modern denial of human nature* [Tiszta lap: az emberi természet modern tagadása]. New York : Viking és London: Penguin.
- POUND, LOUISE (1936): American Euphemisms for Dying, Death, and Burial. (An Anthology) [A haldoklás, halál és temetés amerikai eufémizmusai (Antológia)]. *American Speech* 11/3: 195–202.
- QUINE, WILLARD VAN ORMAN (1987): *Quiddities. (An intermittently philosophical dictionary)* [Okoskodások. (Töredezett filozófiai szótár)]. Cambridge, MA : Belknap.
- SPERBER, DAN–WILSON, DEIRDRE (1995): *Relevance. Communication and Cognition* [Relevancia. Kommunikáció és megismerés]. 2. kiadás, Oxford–Cambridge : Blackwell.
- STERN, GUSTAF (1936): *Meaning and Change of Meaning* [Jelentés és jelentésváltozás]. Bloomington : Indiana University Press. [A mű első kiadása: Göteborg, 1931.]
- WARFEL, HARRY R. szerk. (1953): *Letters of Noah Webster* [Noah Webster levelei]. New York : Library Publishers.
- WILLIAMS, GORDON (1994): *A Dictionary of Sexual Language and Imagery in Shakespearean and Stuart Literature* [A shakespeare-i és Stuart-kori irodalom szexuális nyelvének és képalkotásának szótára]. I–III. London & Atlantic Highlands, NJ : Athlone.
- WILLIAMS, GORDON (1997): *A Glossary of Shakespeare's Sexual Language* [Shakespeare szexuális nyelvének glosszárriuma]. London & Atlantic Highlands, NJ : Athlone.
- WEBSTER, NOAH (1828): *An American dictionary of the English language. I–II.* [Az angol nyelv amerikai szótára]. New York: S. Converse, (Reprint: *Noah Webster's first edition of an American dictionary of the English language*. ROSALIE J. SLATER bevezetőjével. San Francisco, CA : Foundation for American Christian Education. 1967, 1995 [27 + 907 + 924 oldal, ISBN 091249803X].)
- WEBSTER, NOAH (1833): *The Holy Bible, containing the Old and New Testaments* [Szent Biblia, mely az Ó- és Újtestamentumot foglalja magába]. New Haven, CT : Durrie–Peck. (Reprint: *The Webster Bible*. Grand Rapids, MI : Baker Book House, 1987 [ISBN 0801096847].)
- Webster's new international dictionary of the English language.* 2. kiadás. Szerk. WILLIAM ALLAN NEILSON. Springfield, MA : G. & C. Merriam Co., 1934.
- Webster's third new international dictionary of the English language.* 3. kiadás. Szerk. PHILIP BABCOCK GOVE. Springfield, MA : G. & C. Merriam, 1961.

Taboo Words in English Culture and Lexicography

The present paper investigates the history of a few common English “taboo words”, including obscene and discriminatory terms. Such words are precisely those lexical items which should be defined and explained in great detail in dictionaries, and most dictionaries have, in fact, included taboo words since the late 1960s. There are quite a few commonly held fallacies about such words. One of these is the belief that in Antiquity or in the Renaissance Age the concept of obscenity “did not even exist”. Another myth is that a good dictionary can take care of the problem of “dirty” words and slurs by simply marking them as such. However, taboos change through time, and, far more importantly, most words that offend speakers in one way or another, are embedded in particular situational patterns. Without understanding the pragmatic contexts of various types of linguistic interaction, one cannot start listing and labeling the presumably problematic words of English or of any other language. The latter half of the paper deals with the problem of euphemism and PC usage.

Jonathon Green

A szlengről komolyan Egy szlengszótáríró gondolatai

*On croit que l'on maîtrise les mots,
mais ce sont les mots qui nous maîtrisent.**

Alain Rey

Lexikográfus vagyok: szótáríró. Pontosabban szlengszótáríró. Franciául *lexicographe*, ami úgy hangzik, mintha egy gép neve lenne. Ezt az elképzelést teljes mértékben elfogadhatónak tartom.

Ez az, amivel foglalkozom. Amivel már 30 éve foglalkozom, és ha közönségem és egészségem megengedi, egészen addig szándékomban is áll foglalkozni, míg egy napon rá nem zuhanok a billentyűzetre — vagy a technológiai fejlődés újabb vívmányára. A *nyugdíjba vonulás* kifejezés nem található meg egyik szótáramban sem.

Valójában mit is csinálok? Nem teszek mást, csak egyedül ülök egy szobában egy számítógép-képernyő előtt, valószínűleg a bal oldalamon egy könyvvel, melyet egy kiselejtezett láncdarab súlya tart nyitva, jobbomon a fal, tele sok-sok egyéb könyvvel, melyek nemcsak könyvek, hanem munkaeszközök is — és egyben kiterjesztései és védőbástyái is létemnek. Némelyiket ráadásul én magam írtam. Ezzel a képernyővel, a könyvekkel és könyv formájú eszközökkel szavakra vadászom. És azáltal, hogy ezeket a szavakat betűrendbe teszem, megnevezem és meghatározom, létüknek szavakkal háttért biztosítok, majd még több szóval illusztrálom a használatukat, egy újabb olyan könyvet készítek, melynek célja, hogy minden másféle könyvnél inkább eszköz legyen. Referenciamű, amelynek alapját a kemény munka és a tudományosság adja, és amelyhez hozzájárul egy bizonyos érzék, amelynek köszönhetően megtalálhatjuk az értékeket ott is, ahol mások nem számítanának rá. Információval szolgál, jó esetben megbízható és hiteles információval.

Ez a szándék. Bízom benne, hogy ilyen a végtermék is. Még akkor is, ha a közeli jövőben valószínűleg nem találkozunk már efféle keményfedeles munkákkal, nem fognak megjelenni nyomtatásban, és papíron sem lesznek elérhetőek.

* Francia: „Azt hisszük, hogy mi uraljuk a szavakat, valójában azonban a szavak uralnak minket” (<http://www.delaservitudemoderne.org/szoveg.html>).

Kutatásaimat is egyre inkább a digitális világ határozza majd meg, de a jelenlegi munka, ami jóval azelőtt kezdődött, hogy ez az új világ széles körben elérhető lett volna, elsősorban még ezeknek a könyv alakú eszközöknek a terméke marad. Szóval, ha ránézek a polcaimra, melyeken Londontól Párizsig 5000 kötetes könyvtáram legjobb darabjai állnak, mi is az, amit láthatok?

Mintegy ezernyi alkotás: ahogy fentebb is említettem, számomra ezek munkaeszközök, a „szakmám eszközei”. Szótárak. A 16. századi tolvajnyelvi szójegyzékek hajszálpontos másolataitól a nagy szeretettel összegyűjtött 18. századi első kiadásokig, és tovább, saját legújabb próbálkozásaimig. Van néhány mű, melyet barátaim alkottak, akik hozzám hasonlóan, „szakmabeliek”. És ne feledkezzünk meg arról a több tucat könyvről sem, melyek — számomra legalábbis — csak a British Library xeroxgépein keresztül vagy a New York-i Közkönyvtár másológépei által léteznek (42. utca, az oroszlanok mögött).

És mi található még a polcokon a szótárak mellett? Könyvek szavakról, könyvek szavakkal, könyvek kifejezetten a szlengről, könyvek, melyekből a szleng származik, könyvek a városokról, ahol a szleng tenyészik, könyvek börtönökről és bűnözésről — azokról a közegekről, melyekben a szlenget a legendászeresebben használják. Polcok tele referenciakönyvekkel még egy Wikipedia és specializálódottabb online társai előtti világból. Tizenkét kötet és azoknak a kiegészítései az 1933-as *OED*-ből¹, illetve a négy későbbi kiadás, melyek 1972 után jelentek meg, valamint a három kötetnyi kommentár, amely ezeket követte. A számítógépem korábban a CD-s verziót használta, most már az online kiadásra álltam rá. Ehhez magam is hozzájárulok. Sem az OUP², a szótárak kiadója, sem én nem fogom többé a nyomtatott verziót látni.

Ezek a szótárak nincsenek tökéletes állapotban. Az első kiadásokat valóban nagy becsben tartom, és próbálok rájuk vigyázni, de mindenekeelőtt használom őket. És néhányuk, különösen az újabb darabok, melyeket szükség esetén akár pótolni is lehet, olyan ütött-kopottak és sebzettek, mint egy mesterember szerzőszámai. És legalább annyira értékesek is használójuk számára.

És aztán, mivel ostobaság lenne elfeledkezni a legfontosabb modern eszközről: ott a számítógépem. A legelső gép 1983 vége felé jelent meg az asztalomon. A legkorábbi IBM PC. 4,77 megahertzen futott, 14 colos monokróm monitorral büszkélkedhetett, és fényét a félelmetesen drága bónusz tartozék, a 20 megabájtos külső merevlemez emelte. Meghajtójába 5,25-ös flopicket lehetett tenni, melyek — épp mire hozzászoktunk volna ahhoz, hogy furcsa nevüket dicső lezsérséggel kiejtsük —, szinte pillanat alatt eltűntek. Felváltotta őket a 3,5 colos keménylemez, majd a CD-ROM, melyen a legtöbb mai szoftvert tárolják —

¹ *OED* = *Oxford English Dictionary* [Oxford angol szótár]. (A szerk.)

² OUP = Oxford University Press. (A szerk.)

legalábbis azokat (és ma már szinte minden esetben így van), melyeket nem a netről töltenek le. És a tárhely már a terabájtokat is eléri.

A számítógép összesen 7000 fontba került. Öt évembe telt, míg visszafizettem édesapámnak a kölcsönt, amely javarésztét fedezte. Hét rugó: manapság alig tudnék olyan gépet találni, melyre akár egyet is elkölthetnék.

És az irodámon túl? Nem vagyok nagy könyvtárhasználó, legalábbis ami munkám helyszínét illeti. A párom számtalan napot töltött a British Library dokumentumaiban elmélyedve, de én vágyom a magányra, s meg is őrzőm azt. A nyilvános helyeken ki nem állhatom a nyugalom hiányát, még akkor is, ha ott-hon a polcok kínálta összes lehetőséget kimerítve a források hiányán kesergek. Most a web, különösen a Google Book Search megoldja ezt a problémát. Csak a London Library tekinthet hűséges látogatójának. Sok dolgot kínál, nem utolsósorban a szó szerint vastag porral borított polcok sorainak szörnyűséges *memento mori*-ját, ahol háromkötetes regények sorai székelnek érintetlenül, mindegyik egy-egy egykori bestsellert képviselve, noha íróik — azt nézve, hogy ma mennyit tudunk róluk —, mintha nem is léteztek volna. M. E. BRADDON, HENRY KINGSLEY, GEORGE WHYTE-MELVILLE... mind eltávoztak, és őszintén szólva el is felejtették őket. Kivéve engem, aki oly értékesnek találtam forrásként történeteiket.

A könyvek, mint ahogy azt ANTHONY POWELL is megjegyezte, tényleg berendeznek egy szobát.³ Az összes rendelkezésre álló falfelületet padlótól mennyezetig polcokkal borítva különben sincs hely alternatív dekoráció számára. Csak négy kép szolgál díszítésként — ezekből két akvarellt (egy almákat és egy körtéket ábrázol) a párom festett, aki velem ellentétben multitálemum. A további kettő (az egyik egy folyóirat-illusztráció, a másik egy fénykép) a *fuck* ['baszik'] szót ábrázolja. Az én viccem: „Almák és Körték”⁴ és „Baszás”: rimelő szleng és csúnya szavak — ez a szleng érzékelhető teljessége.

* * *

Bár a lexikográfia a legtagabb értelmezés szerint („bármely tevékenység, melynek segítségével egy személy rendszeresen jövedelemhez jut”) manapság *foglalkozás* (*profession*), azonban nem jelenti ugyanezt a terminus egykori értelmezése szerint: hajdan csak a törvénykezés vagy az egyház nyújthatott ilyennek minősíthető pályát, és e pályák körébe esetleg még a hadsereget is be lehetett vonni. Tevékenységem — és úgy vélem, így volt ez elődeim esetében is — nem minősíthető olyan foglalkozásnak, ami hosszadalmas képzést és formális

³ „A könyvek tényleg berendeznek egy szobát” ANTHONY POWELL könyvének címe (*Books Do Furnish a Room*, 1971). (A szerk.)

⁴ Az *apples and pears* [almák és körték] az angol rimelő szleng egyik közismert kifejezése, a *stairs* 'lépcsők' szóra rimel, és ezt is jelenti. (A szerk.)

képesítést követelne meg. Vannak ugyan egyetemi lexikográfiai kurzusok, de nem tudom, hogy az ott végzett hallgatók közül hány is dolgozik most szótárkészítőként. Az eredeti *OED*-csapat JAMES MURRAY⁵ alatt abból indult ki, hogy az újoncoknak mindent elkerülhetetlenül az elejétől kezdve kell megtanítani, bár ahol lehetett, hasznosították a kezdők különféle tapasztalatait, így például MURRAY a saját filológiai jártasságát. A legfőbb minősítés tehát — úgy tűnik — nem más, mint a gyakorlat. Lehet, hogy nem tesz tökéletessé — a tökéletesség egyébként sem érhető el egy szótár esetében —, de az ember idővel csak-csak fejlődik. Időnként azt mondom magamnak, hogy 23, vagy legalább is 33 évesen is meg tudtam volna azt tenni, amit most csinálók a 63 évemmel, de a tapasztalat mást mutat. A késő harmincas éveim próbálkozása (első írásom egy szlengszótárról) erősen kezdetleges kísérlet volt csupán. Mondhatnám ugyan, hogy egyszerűen nem dolgoztam elég keményen, de méltányosan szólva: nem hinném, hogy sok fogalmam lett volna arról, hogy mit is csinálók.

Az imént a „szakmám” eszközei kifejezést használtam a referenciakönyvek és az egyéb általam használt források esetében, s ugyanígy idesoroltam a számítógépet is, amely az adatbázisomat tartalmazza, azonban a lexikográfiát mégsem tekintem szakmának (*trade*). (Még akkor sem, ha annakidején „a szakma” kifejezés jelenthette egyszerűen a kiadók és könyvtárosok világát is.) Miképpen a *foglalkozás* megnevezés, a *szakma* is tág értelmezéseket kínál, melyeknek alapja a megélhetés biztosítása, és ebbe akár beletartozhatna a lexikográfia is, ellenben a szakma, legalább is angolul a *trade* kifejezés, valamiféle kereskedést is magában foglal, vásárlást és eladást; s a lexikográfus ezek egyikét sem teszi. Ha a „Murray és társai”-t néha lenézték is az akkori Oxford magas rangú képviselői, ez nem tevékenységük állítólagos alsóbbrendűsége miatt volt, hanem mert az aféle emberek, mint az arrogáns JOWETT, a Balliol igazgatója⁶, szilárdan hitték, hogy ők mindezt jobban csinálnák, azt nem is említve, hogy gyorsabban. Természetesen a szótárkészítők soraiban egyértelmű hierarchia létezett. Az oxfordi lexikológiaprofesszor, CHARLOTTE BREWER leírta, hogy a kiadó nagyjai, ha talán nem is maguk a szótárkészítők, hogyan tekintettek a „kis emberekre”, alkalmazottaik alsóbb rétegeire: felülről nagyon is lefelé. Ez a hozzáállás azonban tágabb értelemben is igaz volt. A Kiadó és a Szótár közötti, mindig viszályoktól terhes viszonyban elszomorító leereszkedés látszik az előbbi részéről az utóbbi felé, jóllehet a megjelenés napján a kiadó nagyjai lelkesen sütkéreznek egy olyan eredmény dicsőségében, melyet mint kiadók, kiket nem a tudomány, hanem a költségek érdekelnek, oly sok tekintetben hátráltattak.

⁵ Sir James Augustus Henry Murray (1837–1915), skót lexikográfus és filológus, az *Oxford English Dictionary* első szerkesztője. (Forrás: Wikipedia.) (A szerk.)

⁶ Benjamin Jowett (1817–1893), az Oxfordi Egyetem befolyásos tanára és adminisztratív reformok végrehajtója; teológus, hírneves Platón-fordító. Az oxfordi Balliol College igazgatója volt. (Forrás: Wikipedia.) (A szerk.)

S így mi is marad a *foglalkozás* és a *szakma* elvetése után? Választásunk a *mesterember*-re (*craftsman*) esett. Vagy a *mesternő*-re (*craftswoman*). De semmiképpen sem a „*mesterszemély*”-re (*craftsperson*), ami ellen nem azért tiltakozom, mert valami udvariatlan fráter lennék, hanem mert ez a szó, mely annyira jellemző azokra az esetekre, melyekben az ideológia felülkerekedik a stíluson, egyszerűen csúnya.⁷

Mesterember: készítő, újító, feltaláló, ezermester. „Elavult szó” — jelenti ki a *craftsman* kapcsán 1989-es, változatlan kiadásában az *OED*, pedig biztosan nem erről van szó. Mert szótáríróként pontosan ezt tesszük. A lexikográfus, szó szerinti fordításban, megírja a szótárt. De a lexikográfus nem csak ír, hanem alkot is. A *mesterember* kifejezés szinonimája a *művész* szónak is, amennyiben a művész általános értelemben utal a hozzáértésre. Kétségkívül emiatt adta ERIC PARTRIDGE 1963-as munkájának a *The Gentle Art of Lexicography* [A lexikográfia nemes művészete] címet. Fizikai képességekkel nem rendelkező ember vagyok, pont olyan, akire annak idején kitalálhatták a kétbalkezes kifejezést. Tudok főzni, némi amatőr szintű hozzáértéssel és határozott lelkesedéssel, de ahol közügyességre van szükség, abszolúte semmi esélyem. Soha nem vezettem autót, nem sportolok, és ha valamilyen testmozgást kellene végeznem, akkor az a futás lenne — méghozzá olyan gyorsan, amennyire csak bírok — annak a legapróbb felvetése elől is, hogy bármi olyan tevékenységbe keveredjek, ami a „csináld magad” kategóriába sorolható. Én a szavak embere vagyok, nem a cselekedeteké. Azonban —még ha ez talán túl romantikusan is hangzik — ahogy a szótáron dolgozom, kezem kiterjesztéseként láthatatlan eszközök vesznek körül, és nem csupán könyvek. Egy sebészkes a nem odatartozó anyag kivágásához, harapófogó, hogy egy rosszul elhelyezett idézetet megfelelő helyre húzzak, reszelő és gyalu a definíciók csiszolásához, dörzspapír a végső simításokhoz. A tökéletes szócikk — egy címszó mindazzal, ami hozzátartozik — ugyanolyan eleganciát kell, hogy mutasson, mint egy tökéletes bútordarab. Nem merném azt sugallni, hogy minden próbálkozásom ilyen sikeres, de olykor — különösen egy-egy „nagy” szó esetén, amely definíciók, aldefiníciók, derivátumok, összetételek és szószerkezetek sokféleségét tartalmazza — az ember úgy érzi, mintha alkotott volna valamit, és nem csak valami szavakból állót, hanem egy valamilyen módon fizikai, megérinthető és mindenekfelett használható tárgyat.

* * *

Bárhogyan próbáljuk is definiálni, ha objektíven nézzük (valójában, ha szubjektívan nézzük, akkor is, például hajnali három órakor, melynek torzító tükre

⁷ Célzás arra a feminista törekvésre, hogy az angol foglalkozásnevek végén álló *-man* 'ember, férfi' tagot (*policeman* 'rendőr', *fireman* 'tűzoltó' stb.) a nemre való utalás nélküli *-person* 'személy' váltsa föl. (A szerk.)

minden álmunkat éber rémálommá változtatja), amit teszek... mondjuk csak kedvesen azt, hogy furcsa. Talán nem is furcsa munka ez, de nem is valódi abban az értelemben, ahogyan az emberek az ilyen elfoglaltságokról gondolkoznak. Legjobban ismert definíciója a robotoláson alapszik, vagy még inkább a robotolón, magára a személyre utalva. És hogy tovább súlyosbítsuk a helyzetet: miközben napjaink világában a „bármit elérhetsz” és az „élj teljes életet” elvek uralkodnak, a szóban forgó robot teljesen ártalmatlan. A férfi, aki a „robotol” (*drudge*) kifejezést lejegyezte (ha azon munkája alapján jellemezzük, amelynek köszönhetően elsősorban emlékeznek rá), egyszerűen csak ilyesféle rabszolga volt — de kevesen voltak bármikor is kevésbé rabszolgák, mint ő, illetve gondolták kevésbé azt, hogy rabszolgaságban élnek. És ha azt nézem, hogy mi volt az, amit ő végzett, és mi az, amit én teszek — szótárak készítése (és esetemben egészen pontosan szlengszótárak készítése) —, akkor nem érzek több rabszolgaságot (legyen az ártalmatlan vagy sem), mint SAMUEL JOHNSON, amikor 1755-ben ezt a definíciót befoglalta hétéves munkájának kiadásra szánt gyümölcésébe, a *Dictionary of the English Language*-be [Az angol nyelv szótára]. Ezzel nem kívánom magamat JOHNSONhoz hasonlítani, de nyomdokaiba akarok lépni, elfoglalni helyemet örökösei között. És erre szégyenérzet nélkül büszke vagyok.

Nem JOHNSON volt az első szótáríró (másfél évszázad angol szótárai léteztek már műve előtt, sőt, jóval több, mielőtt ROBERT CAWDEY úttörő műve, a *Table Alphabetical* [Alfabetikus táblázat] 1604-ben megjelent volna, még ha ezek leginkább csak segédanyagok voltak is a latinból való fordításhoz) —, de JOHNSON volt az első szótáríró, aki igen nagy hatást tett a közgondolkodásra. Könyve maradt „a” megbízható szótár, egészen addig, amíg a *New English Dictionary* [Új angol szótár] (melyet aztán átneveztek *Oxford English Dictionary*-re [Oxford angol szótár]) 1888-ban meg nem jelent. JOHNSONT szótára névadóvá tette, rajta kívül csak ketten értek el ilyen nagyságot: Amerika WEBSTERje, és PARTRIDGE, a 20. századi brit szlengszótárral. De a szótárírók — még a modern időkkel megelőzően is, amikor nem a csapatok, hanem az egyének számítottak — általában névtelenek voltak. És különösen így volt ez azoknál, akik erőfeszítéseiket a szlengre koncentrálták. Marginális szókészlet, marginális személyektől. És így ők — kivéve számunkra, szakmabeliek számára — ismeretlenek. Néhányan a szó szoros értelmében azok: B. E., Gent., kinek az 1698 környékén megjelent *New Dictionary Ancient and Modern of the Canting Crew* [kb. Régi és modern tolvajnyelvi szótár] c. műve semmi mást nem hagyott hátra, csak szerzője monogramját és a középosztály felső rétegéhez való tartozásának kinyilatkoztatását; a hasonló című 1725-ös szlengszótár pedig egyáltalán nem tüntetett fel semmilyen szerzőt. Egészen a 19. század végi JOHN FARMERig, aki már a fotográfia korszakában született, szinte mindannyian egyformán arctalanok. JOHNSON ugyan olajfestményt rendelt magáról barátjától, JOSHUA REYNOLDStól, nem is említve az öt versben megörökítő színészt, DAVID GARRICKot, de a JOHN CAM-

DEN HOTTEN- és PIERCE EGAN-féle szerzőkre ez nem volt jellemző. Kivétel volt ez alól JOHNSON kortársa, FRANCIS GROSE, akinek a portréja címlapképként látható munkájának 1823-as kiadásában. Egy lenézett szókincs gyűjtői és rögzítői ők, életrajzuk legjobb esetben is vékonyka, és csak a szavaiknak köszönhetően, pontosabban mások szavainak köszönhetően léteznek.

A lexikográfia nem szolgál dinasztiákkal, még akkor sem, ha az *OED* szerkesztője, JAMES MURRAY saját gyerekeit is beállította segítőknek. Nincsenek szótárkészítő famíliák, ahogy azt orvosok, ügyvédek és sportolók esetében megfigyelhetjük. Ez a különös munka nem olyan, amire az utódok önként vállalkoznának. A szlengszótárírókat mások csinálják az emberből, vagy még inkább az ember azzá válik, de nem ennek születik, hacsak úgy nem érzi valaki, hogy a munka, amelynek (ahogy arra egy szép napon rádöbben) életét szentelte, nem is lehet más, mint amire született.

Ha elődeimet veszem számba, nem látok semmi olyat, szótáraikat kivéve, ami összekötné őket. Mindennek ellenére, arra az egy-két tucatnyi szlenggyűjtőre, kiknek nevét a legkisebb biztatásra fel tudom sorolni, úgy tekintek, mint a második családomra; ez az egyetlen familia, melyhez önként csatlakozom.

Az első szlenggyűjtő 1530 körül egy nyomdász volt, aki állítólag CAXTON-nak, Britannia első nyomdászának volt a tanonca; a második harminc évvel később semmilyen életrajzi adatot sem hagyott maga után; a harmadik bíró volt, őt néhány színműíró követte. B. E., mint azt említettük, csupán monogram maradt. Egy századdal később találkozunk FRANCIS GROSE antikváriussal és milíciakapitánnyal: nagydarab ember, kinek vaskos fizikuma illetet vezetéknevéhez (az angol *gross* otrombát jelent), és akiről az járta, hogy a hentesek könyörögtek neki, hadd hirdessék róla, hogy boltjukat pártfogolja, így kívánván rávenni az embereket annak a húsnak a vásárlására, amely hozzájárult GROSE kiemelkedő derék-bőségéhez. JOHNSON ismerőse, ROBERT BURNS barátja tényleg olyan kövér volt, hogy egy estényi, a londoni kocsmákban folytatott szlenggyűjtés után szolgájának egy nagyobb bőrszíjjal kellett ágyához rögzítenie, különben attól lehetett volna tartani, hogy forgolódásában a Kapitány hasa túlrad az ágybetéten, és egész teste követi a földre. GROSE utóda PIERCE EGAN sportújságíró volt, a *Life in London* [Londoni élet] című bestseller szerzője, kinek kor- és vetélytársa az a JOHN BADCOCK (avagy „JON B.”) volt, aki életét EGAN plagizálásának szentelte, beleértve saját szlengszótárának ugyanabban az évben való megírását, mint amikor EGANé megjelent. A 19. század közepén JOHN CAMDEN HOTTEN (néha a költő SWINBURN társaként) pornográfiát is írt, melyet „virágoskertjének” nevezett, és a címek között olyanokkal találkozhattuk, mint a „Romance of the Rod” [A virgács románca]. JOHN FARMER örökös szegénységtől szenvedve az elismert spiritiszta szerepébe menekült, ALBERT BARRÈRE franciát tanított a még fiatal és tapasztalatlan SANDHURSTnek és ERIC PARTRIDGE-nak, aki miután elhagyta Új-Zélandot, hogy Flandriában harcoljon, saját maga akart kiadót alapítani, hogy ne

kelljen egyiket sem szolgálnia. Végül megemlíteném még Kaliforniában dolgozó kortársamat, TOM DALZELLt, aki tapasztalt munkajogi ügyvéd. Én bizonyos értelemben kivétel vagyok: nem igazán tudom megmondani, hogy mik voltak a céljaim 1969-ben egyetemi tanulmányaim befejezése után. De határozottan szavakkal akartam foglalkozni. Természetesen vannak még mások is, de nem sokan: nem vagyunk éppenséggel népes társaság.

És mi is ez a furcsa munka, amely mellett mindegyikünk elkötelezte magát? Találunk egy szót vagy kifejezést, melyet természetéből adódóan jóval gyakrabban használnak szóban, minthogy papíron rögzítenék, betűrendbe illesztjük, meghatározzuk, felvázoljuk etimológiai hátterét (a szó eredetét vagy történetét), különböző helyesírási változatokat adunk meg, és ha történeti elv alapján dolgozunk (mint én, mert egyébként társaságunknak csak kis csoportja közelít így a szlenghez), akkor felfedezéseinket példákkal, idézetekkel szemléltetjük, melyek képességeik és képességeink szerint legjobban megmutatják, milyen módon is működik az adott szlengszó. Ezzel a módszerrel készítjük, majd megjelentetjük szótárainkat. Nem különbözik ez igazán más szótárak készítésétől, talán csak annyiban, hogy ha a sztenderd angol az intézményesség nyelve, akkor a szleng ennek antitézise, amit én *ellennyelv*-nek nevezek, és ami saját játékszabályai szerint működik. Nekünk, a szleng gyűjtőinek és elemzőinek ezt mindig figyelembe kell vennünk.

Mégis, ha a lexikográfus tényleg rabszolga volna is (annak alapján, ahogyan a szelektálást, definiálást, etimologizálást és az idézetek gyűjtését végezzük, ki is tagadná, hogy a szótármunka egyes állomásai nagyon is fáradtságosak), amint a munka megjelenik, és elkezdik használni, a slampos báb pillangóvá változik. A szótár („Benne van a szótárban?” „Megnézem a szótárban” „Nincs benne a szótárban”) mint egyfajta nyelvi intézmény, meglehetősen biztos alapokon nyugszik. Ez így van a szlengszótárak estében is. A befejezett munka felülemelkedik készítésének folyamatán és használóin, s azzal, hogy használói bizalmukba fogadják, egyfajta hivatalos tekintélyt ruháznak a szerzőre; ez a lexikográfust kisebbfajta, bár ismeretlen istenséggé teszi. Nagyon kis istenség ugyan, de mint minden hit vezéralakját, az ilyen istenséget is a megcáfolhatatlanság mítosza övezi. Egy olyan mindenhatóság, melyet lehet ugyan tisztelni, de közben meglehetősen hamis. A szótárakat emberek készítik. És mindannyian tudjuk, hogy ez mit jelent.

* * *

Kapcsolatom a szlenggel 30 éve kezdődött. A szótár, melyet akkor készítettem, 11 500 címszót tartalmazott, s az egész — még egy kis szabad helyet is hagyva maga mellett — beleférne az S betűnek jutó részbe legújabb munkám-

ban, a három kötetes, 6200 oldalas GREEN-féle szlengszótárban (2010).⁸ 1981-ben, miközben első bizonytalan lépéseimet tettem meg egy olyan területen, mely alkalmasnak tűnt a birtokba vételre, felfedezéseimet még cédulákra jegyeztem fel. Jelenlegi kutatásaim már egy szerveren gyűlnek egy másik szobában és az idő felében — mivel London és Párizs között élek — egy másik országban, jó-kora távolságra attól a helytől, ahol lejegyzem őket. Kétlem, hogy a mostani könyv elkészítése lehetséges lett volna számítógép nélkül: 11 500 cédula még kezelhető mennyiség, új munkám azonban 110 000 szlengszót és -kifejezést tartalmaz, 415 000 idézettel, melyeket egy összesen 575 000 szót és kifejezést tartalmazó adatbázisból válogattunk ki. És ehhez a könyv kiadása óta újabb 5000-et adtam hozzá. Talán lehetséges lett volna a szótár elkészítése — láttam az oxfordi szobát tele az *OED* első kiadásának céduláival, pedig az sokkal nagyobb vállalkozás volt —, de semmiképpen sem lett volna könnyű.

1993-ban — kis kihagyás után, mikor is egy fogalomkörü szlengszótárt, azaz tezauruszt írtam, továbbá egy tanulmányt a szleng szókincsének tematikus alapjairól, valamint három könyvet az orális történelemről (a hippik fémjelezte 60-as évekről, az Egyesült Királyságba való bevándorlásról és az úgynevezett szexuális forradalomról) — egy új, egykötetes szlengszótár írásával bíztak meg. Ez, csakúgy mint elődei, körülbelül félezer év történelmét öleli fel, és az összes olyan országból gyűjt szlengszavakat, ahol az angol nyelv fontos szerepet játszik (Egyesült Királyság, USA, Ausztrália és Új-Zéland, Írország, Dél-Afrika, a Karib-tenger anglofón szigetei). Az egyre szélesebb körű kutatásaim alapján átdolgozott, javított és kibővített könyvet 2005-ben és 2008-ben újra kiadták. A többkötetes szótár elkészítését 1998-ban rendelték meg. A modern könyvkiadás szélsőjei úgy hozták, hogy az egymást követő három kiadó közül kettőt bezártak a tizenhét évi munka alatt, és a harmadik — amelynek ráadásul nem is volt semmilyen tapasztalata e téren — kapta meg a feladatot a tulajdonos multinacionális cégtől. De végül, valamifajta csoda folytán, megjelent a szótár, egy olyan világban, melyet egyre inkább — és a referenciamunkák esetében helyeselhetően — a nyomtatott helyett az internetes publikációk uralnak.

Mint említettem, a referenciamunkák jövője az online megjelenés. Projektem számára még nem találtam támogatót — talán SAMUEL JOHNSONhoz hasonlóan szükségem volna egy 18. századi pártfogó modern megfelelőjére. Szándékom az adatbázis fejlesztésének folytatása, habár egy újabb nyomtatott változat megjelenését nem látom biztosítottnak. De a lehetőségek hatalmasak: a szleng, mint mindig, folytatja fejlődését, míg az újonnan digitalizált forrásanyagok — legyen ez modern anyag vagy például egy egész sor régi újság vagy folyóirat — folytonos gyarapodása a kutató munkáját még inkább kifizetődővé teszi, de ugyanakkor még megterhelőbbé is. Az embernek nagyon igyekeznie kell ahhoz,

⁸ JONATHON GREEN (2010): *Green's Dictionary of Slang I–III*. Chambers. (A szerk.)

hogy a felhalmozódó anyagot legalább szemmel tudja követni, ha már a lépést nem is igazán lehet tartani. Elődeim számára a nagy kérdés az volt, hogy hol találják meg a segédanyagokat; számomra pedig az, hogy melyik ponton szabad megállnom. Nem, teljesen leállni, az nem áll szándékomban, de megengedni önmagamnak, hogy feladjam legalább egy kis időre a rapszövegek átvizsgálását, és továbbhaladjak a bluesra, vagy hogy a tévés forgatókönyveket filmesekre cseréljem. És amellet, amit az internet elérhetővé tesz, ott van az is, amit az internet létrehoz: blogok, tweetek és így tovább. A feladat soha nem volt ilyen hatalmas.

* * *

Azt mondanám, hogy ez olyan feladat, amit még összetettebbé és emberpróbálóbbá tesz a megfigyelt nyelv természete. A szleng — és nincs érvényes ellen-érv ez ellen, még akkor sem, ha már sokkal próbálkoztak — legalább annyira része a nyelvnek, mint annak bármelyik más részhalmaz, így például a dialektusok vagy a szaknyelvek. Az angol szleng esetében ezt világosan mutatja JAMES MURRAY-nek az az *OED* bevezetésében elhelyezett ábrája, melyen a középpontban „Az angol nyelv” áll, körülötte pedig a dialektusok, a szaknyelvek és a többi. MURRAY nem állított fel semmiféle hierarchiát, nem írt elő semmilyen sorrendet, nem mondta meg, mi a „jó” és a „rossz” vagy a „jobb” és a „rosszabb”. De afelől nincs kétség, hogy az angol nyelv „családfáját” tekintve egyértelműen a szleng a feketebárány.

A szleng az a nyelv, amely nemet mond. Az utcán születik és ellenáll a tiszteltettség finnyáskodásának. Szemtelen, gúnyos, szkeptikus a szabályokkal, előírásokkal és ideológiákkal szemben. A nyelv olyan változata, melyet legkorábbi megjelenése óta a legalsó szintekhez, a bűnözőkhöz, a nemkívánatos személyekhez, a társadalom peremén élőkhez vagy a társadalom üldözöttjeihez társítanak. Az idők folyamán cenzúrázták, figyelmen kívül hagyták, félresöpörték és a csatornába dobták, ahonnan az elterjedt nézet szerint ötleteit meríti, és ahol a szleng és használói feltételezhetően otthonra találnak. Mindig valamiféle különálló jelenség maradt, és sokak számára pontosan ilyennek is kell maradnia.

Mégis, ha igazak is ezek a negatívumok, akkor is kívülről erőltették a szlengre őket. Az előítéletesek, a gyávák, a tudatlanok, a rosszindulatúak. A szleng valójában élénk, kreatív, szellemes és nyitott a látszólag végtelen számú újtásra. Kukkoló, amorális, szabadsághívó és szabadelvű. Elvetemült. Kegyetlen. Önmagát kényeztető. Mókás, és kitűnően lehet vele szórakozni. Szótárai a marginalitás és a lázadás, a megfosztottság és a frusztráltság orális történelmét írják meg. Felsorolják azokat a szavakat, amelyek éppen azért jöttek létre, hogy megvilágítsák és megváltoztassák az említett módon jellemezhető élethelyzeteket. A szleng mindenekelőtt emberi. Peremhelyzetéből adódóan önmegegyezésünk eszköze-

ként is tekinthetünk rá: kibeszélem / meggyalázom / obszcén vagyok, tehát vagyok. Sötét szavakat üvöltök a sötétségbe.

Semmivel sem azonosul, csak önmagával — nincsenek hiedelemrendszerek, nincsenek igazhitűek, nincs hit, vallás, politika, politikai párt. Ez a nyelvi megfelelője FREUD Ösztön-énjének, amelyet 1933-ban úgy definiált, mint „személyiségünk sötét, elérhetetlen része (...) Teli olyan energiával, mely az ösztönöktől ér el hozzánk, de nincs szervezettsége, nem teremt kollektív akaratot, csupán arra törekszik, hogy elérje az élvezeti elv alá rendelt ösztöni igények kielégítését.”⁹

Szinte természetesnek tűnik, hogy a szleng, miután kialakította magáról a „nyelv kívülállója”-képet, nehézségeket állít azok útjába, akiknek a hivatása a szleng felfedezése lenne. Mielőtt az ember elkezdené a szókészlet összegyűjtését, szembesülnie kell a szóval magával. *Szleng (slang)*. A francia *argot*-hoz hasonlóan nincs egyszerű, biztos, konkrét etimológiája.

Habár a szó az 1740-es évek körül több jelentésváltozatban bukkant fel¹⁰, kimondottan nyelvészeti értelemben először csak 1756-ban jegyezték fel, etimológiai magyarázatokkal pedig egészen a 19. század közepéig, JOHN CAMDEN HOTTEN *A Dictionary of Modern Slang, Cant, and Vulgar Words* [A modern szleng, a tolvajnyelv és a vulgáris szavak szótára] című műve (1859) előtt nem is próbálkoztak. A *slang* kifejezést csak két lexikográfus, WEBSTER és OGILVIE említi meg. JOHNSON, WALKER és a régebbi szótárkészítők csak a *sling*, azaz ’elhajít’ ige múlt idejű alakjaként utalnak a *slang*-re, de egy szót sem ejtenek a szlengről ’alantas, vulgáris vagy el nem ismert nyelv’ jelentésben. A szó eredetének kérdését gyakran vetették fel irodalmi folyóiratokban és könyvekben, de egészen mostanáig csak JONATHAN BEE, bocsátkozott etimológiai elemzésbe. BEE már-már a tudatlanságra jellemző vakmerőséggel jelentette ki, hogy „a szleng a rabok által viselt béklyók, avagy »slang«-ek nevéből ered, s ezt a nevet ezek viselésének módozatából szerezte, merthogy egy szíjra (*sling*) van szükség ahhoz, hogy a béklyókat a föld felett tartsák”¹¹ („BEE”, azaz JOHN BADCOCK sportújságíró volt, a *The Turf, the Ring, the Chase, the Pit, the Bon-Ton etc.* [A

⁹ FREUD, SIGMUND (1933): *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* [Sigmund Freud összegyűjtött pszichológiai írásai]. London. XXII, 73.

¹⁰ Ott van még a *A Plan for a Hospital for Decayed Thief-Takers* [Megviselt poroszlók kórházának terve] ígéretes bizonyítéka, egy dokumentum, melyet a poroszló-szélhámos JONATHAN WILDnak tulajdonítanak, s mely a következő sort tartalmazza: „The master who teaches them should be a man well versed in the cant language, commonly called the Slang Patter, in which they should by all means excel” [A mester, ki tanítja őket, jártas kell hogy legyen a tolvajnyelvben, melyet *Slang Patter*-nek [szlenghalandzsza, fecsegés] neveznek a köznyelvben, s melynek használatában mindenképpen ki kell tűnniük]. WILDot 1725-ben felakasztották; a pamflet 1758-as keltezésű. És bár állítólag egy JOHN WILDnak tulajdonított kéziratból nyomtatták (melyet newgate-i halálraítéltként írt), az aláírás, „Henry Humbug”, szinte minden kétséget kizáróan egy későbbi satirikus íróra utal.

¹¹ HOTTEN, JOHN CAMDEN (1859): *A Dictionary of Modern Slang, Cant, and Vulgar Words*. London. xlix.

lóverseny, a gyűrű, a vadászat, a küzdőtér, az elegáns stílus stb.] című szótára 1821-ben jelent meg). HOTTEN saját meggyőződése az volt, hogy a „Szleng nem angol szó; hanem cigány kifejezés, mely „titkos nyelvet” jelent, és a szinonimája a halandzsza (*gibberish*), egy másik olyan szó, melyről azt hitték, hogy nincs meghatározható eredete”.¹²

Sem BARRÈRE és LELAND (1889–1890)¹³, de FARMER és HENLEY (1890–1904)¹⁴ sem firtatták tovább a dolgot szlengszótáraikban. A választ a szakemberekre hagyták a készülőben lévő *OED*-nél. Sir WILLIAM CRAIGIE, aki az első kiadásban a szlenggel foglalkozott, a szótárra jellemző óvatos megközelítést alkalmazta ebben a kérdésben. Így fogalmazott: „tolvajnyelvi eredetű szó, melynek eredeti forrása nem nyilvánvaló”; további találgatásokba azóta sem bocsátkoztak (habár az *OED* online változata átdolgozás alatt van, s még nem érték el a *slang*-hez). CRAIGIE a lehetséges eredetek elutasítását egy további jegyzettel toldotta meg: „a dátum és a szó korai társításai valószínűtlenné teszik, hogy a szlengnek bármiféle kapcsolata lenne bizonyos norvég alakokkal, melyek értelmükben némi hasonlóságot mutatnak”. Ez az egyértelmű kijelentés határozottan szembenáll egy másik oxfordi filológus, WALTER SKEAT nézeteivel, kinek műve, az *Etymological Dictionary of the English Language* [Az angol nyelv etimológiai szótára] 1879–1882 között jelent meg. SKEAT a szlenget egyértelműen a skandináv nyelvekhez társította. Olyan kifejezéseket sorolt fel, mint a norvég *sleng*: „parittyázás, találmány, eszköz, furfang... kis bővítés vagy refrén vers vagy ballada végén”; *ettersleng* (szószerint: utószleng) „bővítés vagy refrén vers vagy ballada végén”; *slengjenamn*: becenév; *slengjeord*: sértő szó vagy célzás; izlandi *slyng*r és *slunginn*: jártas, fortélyos, és a svéd *slanger*: pletykálni. SKEAT a kétség legkisebb jelét sem mutatta: „az, hogy az összes fent említett norvég és izlandi szó a *sling* leszármazottja, teljesen egyértelmű... Nem látok kifogást ez ellen a magyarázat ellen.” Más etimológusok általában SKEATet követték. HENRY BRADLEY, aki Sir JAMES MURRAY utóda lett az *OED* szerkesztőjeként 1915-ben, elfogadta a norvég kapcsolatot. Így tett ERNEST WEKLEY és H. C. WYLD professzor is későbbi tanulmányaiban. Később ERIC PARTRIDGE (aki sosem engedte, hogy az óvatosság korlátozza saját deduktív készségét) módosította a norvég tézist etimológiai szótárában (*Origins* [Eredetek], 4. kiadás, 1968). Számára a *slang* a *sling* ige múlt idejű melléknévi igenevének nyelvjárási alakja, amely az ó- és középgangolban gyökerezik, és az óskandinávval kapcsolódik össze, így adva a *slung*, azaz az „eldobott” nyelv koncepcióját. Ez kellőképpen magába fog-

¹² HOTTEN, JOHN CAMDEN (1874): *The Slang Dictionary Etymological, Historical, and Anecdotal* [Etimológiai, történeti és anekdotikus szlengszótár]. London. 41.

¹³ BARRÈRE, ALBERT MARIE VICTOR–LELAND, CHARLES G. (1889–1890): *A Dictionary of Slang, Jargon, and Cant* [A szleng, a zsargon és a tolvajnyelv szótára]. Edinburgh. (A szerk.)

¹⁴ FARMER, JOHN STEPHEN–HENLEY, WILLIAM E. (1890–1904): *Slang and its Analogues. (Past and Present)* [A szleng és analógiái tegnap és ma]. London–Edinburgh. (A szerk.)

lalja a szleng becsmérő oldalát is (példának okáért *sling off at*, azaz leparittyázni valamit), és ezt annak rendje s módja szerint alátámasztja (SKEAT is idézi) a norvég *slenga keften*, ami szó szerint azt jelenti: 'állkapoccsal parittyázni', azaz a szó szoros értelmében használni a szlenget, miként SKEAT *slengjeord*-ja is ezt mutatja. De a jelenlegi, online *OED* továbbra sincs meggyőződve minderről.

* * *

Ha nem ismerjük konkrét etimológiai eredetét, akkor hogyan is állunk a definíciójával? Mi is a szleng?

„A szleng a szegény ember költészete”¹⁵ vetette fel JOHN MOORE a *Your English Words*-ben [A ti angol szavaitok] (1962). Olyan nézet ez, mely alátámasztja MICHAEL ADAM tanulmányának címét: *Slang; the People's Poetry* [Szleng; a nép költészete] (2009). És ugyanúgy, mint a szegény emberek, akiknek érdemei vitathatatlanok e szókincs létrehozása vagy legalábbis jó részének elterjesztése tekintetében – a szleng is mindig velünk van. A szleng — ahogy azt egy kutatója felveti — a nyelv melősa, aki elvégzi a szókinccsel kapcsolatos „piszkos munkát”, vagy — mint MOORE és ADAMS sejtetik — reprezentálja a jogfosztottak lírai kreativitását, esetleg, mint sok kritikus hirdeti még mindig, nem tesz mást, mint a legártalmasabb hatásokat fejt ki a „helyes beszédre”. Akárhogyan is, a szleng öntörvényű marad.

A szleng mint nyelvi jelenség mindenképpen Krisztus előtti. JOHN CAMDEN HOTTEN, aki legalább olyan buzgón próbált előzményeket találni a klasszikus és az azt megelőző korokban, mint bármelyik más viktoriánus tudós, szlengszótára (*Slang Dictionary*, 1859) olvasóinak vonzó, ugyanakkor szárnyaló fantáziáról tanúskodó képet fest erről az „univerzális és ősi” nyelvfajtáról. „Ha fenntartás nélkül el kell fogadnunk a *bölcs ember* mondását, hogy »nincs új a nap alatt«, az eltemetett Ninive »bőjtölő« férfiai csomózott és ajtószőnyeg kinézetű szakállakkal akár szlengviccekkel is szórakoztathatták egymást Szennahérib¹⁶ palotájának lépcsőjén; és az ókori Egyiptom kövei és az ősi téglák, melyeket a dicső Babilon építéséhez használtak fel, akár a modern régészek előtt ismeretlen szlenghieroglifákkal is lehetnek borítva...”¹⁷ És a föníciaiak, a görögök, valamint a rómaiak mind rendelkeztek feltételezésünk szerint (sőt a két utóbbi nép esetében ez bizonyos) saját szlenges beszéddel.

A *slang* mint önálló szó azonban a (nyomtatott) nyelvben csak a 18. század közepe táján bukkan fel. Az *OED* (1933), mely csak azokat a szlengkifejezése-

¹⁵ MOORE, JOHN (1962): *Your English Words* London. 42.

¹⁶ Szennahérib vagy Szín-ahhé-eriba az Újasszír Birodalom egyik jelentős uralkodója volt i. e. 704–681 között. (A szerk.)

¹⁷ HOTTEN (1859): *Modern Slang, Cant...* xlix.

ket vette fel, amelyek a kanonizált irodalomban megjelentek, a 16. és 17. századi szójegyzékiíróktól származó szavakat úgy definiálta, mint „sajátos szókészlet, melyet bármilyen alacsony állású vagy rosszhírű ember használhat; alantas, vulgáris nyelv”, amihez hozzáteszi, hogy „Erőteljesen bizalmas jellegű nyelv, amely a színvonalas, művelt nyelv szintje alatt helyezkedik el, és amely vagy új szavakból, vagy meglévő, de valamilyen sajátos jelentésben használt szavakból áll”. Szigorúan nyelvészeti értelemben a szót először 1756-ban jegyezték le, amikor WILLIAM TOLDERVY *The History of the Two Orphans* [A két árva története] című darabjának első felvonásában azzal találkozunk, hogy „Thomas Throw jól kiismerte magát a városban, jól ismerte a szlenget, (...) és megértette a gazemberek beszédének minden szavát”. És rögtön szembetaláljuk magunkat egy lehetséges kérdéssel. Throw szlengje a beszédére utal, vagy kétszínű és valószínűleg bűnözői életvitelére? Az utolsó kifejezést figyelembe véve azt feltételezhetjük, hogy az utalás valóban a szókincsére vonatkozik, s ebben az esetben a kérdéses *szleng* szó nem több, mint a tolvajnyelv és a bűnözői zsargon szinonimája, és nem foglalja magában a napjainkra kialakult tágabb jelentést. (TOLDERVY maga is ismerte „a szlenget” — színdarabjában száznál is több alkalommal bukkannak fel szlengkifejezések, így például a cipők *dewbeaters* [tkp. harmatverők], egy impotens férfi *fribble* [tkp. komolytalan, pizsmogó] és a vagina *corner-cupboard* [tkp. sarok-faliszekrény].) A századfordulóra azonban a szleng értelmezése jelentősen kibővült.

Amellett, hogy a *szleng* a *tolvajnyelv* szinonimája lett, olyan szellemi nagyságok mint CHARLES KINGSLEY (1857-es levelében) elkezdtek a *zsargon* vagy a „hivatásbeli, szakmai nyelv” alternatívájaként használni. GEORGE ELIOT (a *Middlemarch*-ban, 1872) nemcsak a boltosok szlengjére utalt (leszólva a „felsőbbrendű beszédet” mint a finomkodók sajátját), de hozzátette, hogy „minden általunk választott szó szleng (...), a pallérozott angolság a történelemíró és eszéíró széplelkek szlengje”.¹⁸ És a legerősebb szleng az összes közül a költők szlengje”.¹⁹ DICKENS *Household Words* c. folyóiratába írt esszéjében 1856 szeptemberében a szlenget támadja, de úgy tűnik, inkább a sztenderd beszéd affektáltsága és egyéb sajátosságai bosszantják, mint a vulgáris szinonimák listája (a „részeg” stb. szinonimái), hiszen ezek részletes felsorolását, önmagával ellentmondásba keveredve, úgy tűnik, élvezzi. Még inkább említést érdemel az, hogy ha a szókincs nem is, maga a *slang* szó a század közepére elfogadottá vált a sztenderd angolban, így több más tiszteletre méltó emberhez hasonlóan JOHN KEBLE is használta (1818-ban), valamint THACKERAY is (*Hiúság vására*, 1848). 1858-ban TROLLOPE a *Dr. Thorne*-ban azt írta, hogy „gyors szlengemberek, akik gyorsak voltak és szlengesek, és semmi több”. Ez az idézet utal nyelvükre és

¹⁸ A mondat második fele BARTOS TIBOR fordításából (Budapest : Európa, 1976). (A szerk.)

¹⁹ ELIOT, GEORGE (1872): *Middlemarch*. London. XI. fejezet.

korhely, macsó stílusukra is. A La Manche csatorna túloldalán BALZAC a *Kurtizánok tiündöklése és nyomorúsága*-ban úgy nyilatkozott az argóról, hogy „nincs még egy olyan energikus vagy színes nyelv mint ezen földalatti világ nyelve”²⁰, még akkor is, ha HUGO „elátkozott embere” irtózott tőle, mert ez egy „gyűlöletes szólásmód az általános nyelvbe oltva, akár egy ocsmány kinövés”.²¹ De HUGO ennek ellenére egy egész fejezetet szentelt az argónak a *Nyomorultak*-ban.²² ZOLA *A Patkányfogó*-ban (1877) jellemző módon az irodalmi realizmus sarokpillérévé tette.

FRANCIS GROSE 1785-ös szótárában „tolvajnyelvként” definiálja a szlenget, de magát a szót nem tünteti fel címszóként. Az első szótári definíciót NOAH WEBSTER írta 1828-ban: „alantas, vulgáris, jelentés nélküli nyelv.” WEBSTER utódai számos különféle megközelítéssel álltak elő. Az 1864-es *Webster–Mahn* például így módosította a definíciót: „alantas, vulgáris, jogtalan nyelv: köznyelvi kifejezésmód, különösképp olyan, ami divatban van a társadalom néhány osztályában.” WEBSTER riválisa, JOSEPH WORCESTER a *Dictionary of the English Language*-ben [Az angol nyelv szótára] (1860) így jellemezte a szlenget: „viszszatasztó, alantas vagy vulgáris nyelv; szélhámosok vagy közönséges személyek tolvajnyelve, halandzsa”. „A szleng okait”²³ tárgyalva az *Overland Monthly* 1870-ben a következő meghatározást alkalmazta: „a gondolati erő spontán kitörése, hangok formájában való megtestesülése” és megjegyezte, hogy ennek a szókincsnek nincs célja „a nyomatékositáson és illusztráláson kívül”. BRANDER MATTHEWS a *Parts of Speech*-ben [Szófajok] (1901) „A szleng funkciójá”-ról²⁴ írva úgy definiálta azt, mint „Egy szó vagy kifejezés, melynek jelentését nem ismerik fel az udvarias levelekben; vagy azért, mert csak most találták ki, vagy mert már eltűnt az emlékezetből... Kivétel nélkül a törvénytelen csúf bélyegét magukon viselő, különféle forrásokból származó társalgási kifejezések gyűjteménye.”

A *Century Dictionary* [Az évszázad szótára] (1889–1891) a következőt tartalmazza: „Szleng... köznyelvi szavak és kifejezések, melyek a tolvajnyelvből, a csavargók durva nyelvéből vagy más jelöletlen osztályoktól erednek; vagy, noha formailag a sztenderd nyelvhez tartoznak, bizalmas, szeszélyes vagy extravagánsan metaforikus jelentéssel bírnak, s vulgárisnak, nem elegánsnak tartjuk őket.” A *Standard Dictionary* [Sztenderd szótár] (1895) tartózkodott az értékítélettől,

²⁰ BALZAC, HONORÉ DE (1849): *Splendeurs et Misères des Courtisanes*. (Angol fordítása: *A Harlot High and Low*. 1970. 441.)

²¹ HUGO, VICTOR (1866): *Le Dernier Jour d'un Condamné* [Egy halálraítélt utolsó napja]. Paris. 21/1.

²² Ld. pl.: HUGO, VICTOR (1966): Az argó. In: HUGO, VICTOR: *A nyomorultak. II. kötet*. Budapest : Európa Könyvkiadó. Negyedik rész. Hetedik könyv. 380–400. (A szerk.)

²³ The Rationale of Slang. *Overland Monthly* IV (California, February, 1870) 187.

²⁴ MATTHEWS (1901): *Parts of Speech*. New York. 188.

de mégis alaposan elmondta a véleményét: „1. Nem elegáns és nem elfogadott, népszerű nyelv, amely alacsony vagy nem írásbeli eredetű és használatú szavakból áll, vagy olyan legitim kifejezésekből, amelyeket groteszk, szabálytalan vagy metaforikus értelemben használnak, és amelyek a bevett használatban és a jóízlés által nincsenek elfogadva... 2. Tolvajnyelv vagy zsargon, amely tolvajokra és csavargókra jellemző.”

1913-ban, a *New Standard Dictionary* [Új sztenderd szótár] a szlenget úgy magyarázta, mint „egy adott szektának, szakmának vagy emberek csoportjának a beszéde vagy dialektusa” és hozzátette, hogy a *szleng* szót használják olyan „kifejezésekre, melyek vagy közönségesek és durvák önmagukban, vagy különösen használatosak a társadalom közönségesebb és durvább részeiben.” Ugyanabban az évben a *New International Dictionary* [Új nemzetközi szótár] a következőt írta: „Eredetileg a tolvajok, cigányok, kéregetők stb. tolvajnyelve; ma olyan nyelv vagy szókészlet, mely vagy olyan új szavakból, kifejezésekből áll, melyek gyakran a csavargó vagy írástudatlan osztályokból származnak, vagy olyan tetszőleges jelentésű szokványos szavakból és kifejezésekből, melyek szokványos, de vulgáris vagy nem elegáns használatúak; szintúgy egy konkrét hivatás vagy társadalmi osztály zsargonja, népszerű tolvajnyelv.” Az *OED* egy ugyanekkor íródott szócikkben a fentebb már bemutatott definíciót adta meg. A *New Encyclopedia Britannica* [Új Encyclopedia Britannica] (1982) a tolvajnyelvgyűjtő DAVID MAURER által írt szócikkben a következőket állítja a szlengről: „nem konvencionális szavak vagy kifejezések, melyek vagy valami újat fejeznek ki, vagy valami régit új módon. Pimasz, fesztelen, illetlen; lehet erkölcstelen vagy obszcén. Színes metaforái általában a tisztességet veszik célba, és jellemző rá a velős, néha szellemes, gyakran arcátlan társadalomkritika is, melynek a szleng sajátos zamatát köszönheti. A szleng így aztán nemcsak egyszerű szavakat foglal magába, hanem olyan kifejezéseket is, melyeket különleges módon használnak bizonyos társas kontextusban.”

Hogy újabb definíciók felé forduljunk, az *OED*-hez tartozó JOHN SIMPSON azt gondolja, hogy „általános szabályként azt mondhatjuk, hogy a szlengszavakat, melyeket a beszédközösség egy alcsoportja használ meglehetősen gyakorisággal, a formálisabb nyelvi réteghez tartozó szavak alternatívájaként tartjuk számon, míg a bizalmas kifejezésekre úgy tekintünk, mint a beszélőközösség által széles körben használt informális kifejezésekre.”²⁵ A jelenlegi online *Merriam-Webster* a következőt írja: „informális, nemsztenderd szókincs, melynek szókészletét főként szóalkotással keletkezett szavak, illetve önkényesen megváltoztatott kifejezések és extravagáns, erőltetett vagy pikáns szófordulatok alkotják”.²⁶ A *Gale Cengage Learning* e-kutatóintézet a következőket mondja: „Az

²⁵ Személyes közlés.

²⁶ URL: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/slang>.

informális, verbális kommunikáció egy típusa, mely általában nem elfogadható a formális írásbeli nyelvhasználatban. A szlengszavak és -kifejezések gyakran színes túlzások, melyeket arra használnak, hogy a beszélő mondanivalóját hangsúlyozzák; sok esetben egy gyakran használt szó vagy kifejezés rövidített változatáról van szó.”²⁷ A Wikipedia kijelenti, hogy „a szleng olyan informális szavak és kifejezések használata, melyek nem tekinthetők sztenderdnek a beszélő nyelvében vagy dialektusában. A szleng gyakran a szókincs azon részeire vonatkozik, melyek tabunak tartott dolgokra utalnak (lásd eufemizmus). Gyakran használják arra, hogy az ember azonosítsa magát társaival, és — habár fiatalok között a leggyakoribb — minden életkorban és társadalmi csoportban használatos.” Az *Urban Dictionary*, a lexikográfiai relativitás jegyében, harminchárom különböző definíciót sorol fel, melyek közül az önfényező definíció a legnépszerűbb: „az egyetlen indok, amiért az urbandictionary.com létezik”. Úgy tűnik, hogy a néhány átgondoltabb alternatíva a felhasználók tetszését sokkal kevésbé nyerte el.

Maga a szleng sokak nemtetszését váltotta ki. JOHNSON természetesen rengeteget fáradozott azon, hogy szótárát megszabadítsa a közönségességtől, és eredeti megbízatása is az volt, hogy szabatos angol szókincset hozzon létre. A szleng igen ritkán került be a hagyományos szótárakba, habár ELISHA COLES bevett néhány tolvajnyelvi kifejezést 1676-ban kiadott művébe, engedékenységet a következőképpen indokolva: „Nem becstelenség a tolvajnyelvi kifejezések megértése: esélyt adhat, hogy megmentsük magunkat attól, hogy elvágják torkunkat, vagy legalább attól, hogy zsebünket meglopják”. NATHAN BAILEY pedig egy egész tolvajnyelvi függelékkel illesztett 1730-ban megjelent művébe. Azonban a kritikusok az Atlanti-óceán mindkét oldalán kimutatták ellenszenvüket. Jellemző JOHN F. GENUNG megközelítése, aki 1893-ban kijelentette, hogy a „szleng nem jelent mást az emberi nyelv tekintetében, mint amit a járványos betegség testünk számára; pont olyan könnyen elkapható, és pont olyan elkerülhetetlen (...) A betegséghez hasonlóan ott a legsúlyosabb, ahol a tisztálkodási körülményekre a legkevésbé ügyelnek.”²⁸ Az az elképzelés, miszerint a szleng nem egyszerűen csak a nyelvre, hanem a társadalom egészére veszélyes mint „betegség” vagy mint „perverzio”, kivétel nélkül átjárja az ilyen megjegyzéseket. Azonban kevesen kelhetnek versenyre JAMES C. FERNALDDel, aki így kezdte esszéjét (*The Impoverishment of the Language: Cant, Slang, Etc.* [A nyelv elszegényedése: tolvajnyelv, szleng stb.]) a *Progressive English*-ben [Progresszív angol] (1918): „A romlás minden földi dolgot elér egyszer. Fagy, eső és szél zúdul le a hegyekből, és a folyók a sziklaport belemossák a tengerekbe... A piramisok megfosztatnak az őket egykor takaró faragott kövek védőborításától, s most már nem többek durva, bár hatalmas tornyoknál a néptelen sivatagban. A Parthenón (...)

²⁷ URL: http://www.gale.cengage.com/free_resources/glossary/glossary_s.htm.

²⁸ GENUNG J. F. (1893): *Outlines of Rhetoric* [Retorikai áttekintés]. Boston. 32.

hosszú ideje elhagyatott... A Birodalmi Róma fenséges műemlékeit lerombolták, és alapzatukat por fedi. A nyelv ugyanezen hajlamot mutatja a romlás tekintetében.” Nevethetünk, de úgy tűnik, Fernald úr sírt.

És folytatta: „A szleng javarészt a közösség durvább és műveletlenebb csoportjaiban használatos. Kevés könyvet olvasnak ezekben a körökben, s azok sem bírnak irodalmi értékkel, így aztán semmi sem mutatja meg nekik, milyen a magasabb színvonalú beszéd (...) Még egykoron kitűnő szavak és kifejezések is odáig jutnak, hogy a kocsma vagy a csöcselék gondolatait fejezik ki. Ha ezek a kifejezések erőteljesek, hamar divatossá válnak, mert az erélytelen, letargikus és ötletelen elmék szívesen veszik, ha az eredetibb és erősebb egyéniségek — akik azonban nem sokkal állnak felettük! — felkapják, és magukkal viszik őket. Így aztán néhány szó és kifejezés utcáról utcára süllyed egyre lejjebb, egész városrészekben keresztül. Az alantas színterek felkapják, a kocsmákban továbbadják őket a pult felett, a sárga újságok kinyomtatják, azok az üzletemberek, akik ilyen közegben üzletelnek, átveszik, a gyermekek játszótársaiktól tanulják meg...”

„A szleng... megkímél minket a gondolkodás nehézségétől — és dicsőségétől is egyben. Ugyanazon közönséges szavunkat vagy kifejezésünket számos gondolatunk kifejezésére használhatjuk (...) A szleng a mentális szegénység reklámozása... Szinte kizárólag a társadalom közönséges és durva csoportjaiból származik, vagy esetleg az ösztöni gondolatátársításokból és vágyakból.” És mivel „Az alvilág kavargása állandóan felszínre hozza a sarat és iszapot, az antik metszeteket nemtelen és közönséges használatra zülleszt le”, azoknak, akik rendelkeznek a megfelelő kulturális ismeretekkel és műveltséggel, muszáj „szilárdan ragaszkodniuk ahhoz, amiről tudják, hogy jó és szép az elfogadott értékrend alapján”.²⁹

Negyven évvel később MILTON MILLHAUSER, amikor az *English Journal* számára a „Case Against Slang” [Tanulmány a szleng ellen] című munkáját írta, jóval kevésbé volt apokaliptikus, sőt, némiképp védelmező álláspontot vett fel, elismerve, hogy „Ezen [kritikát] valószínűleg azon tanulók cseppet sem veszik jó néven, akik (...) úgy tűnik, az oktatást olyan folyamatnak tekintik, mely anélkül fejleszti őket, hogy akár kis mértékben is megváltoznának ettől. (Ami azt illeti, van valami földi bölcsesség stílusának könnyedségében; nem árt ügyünknek, ha jó indulattal kezeljük, s elfogadjuk, hogy a dolgokat nem mindig kell logikai szélsőségként értelmezni.) De legalább őszintévé, specifikussá és közvetlenné tehetjük elemzésünket. »A szleng az a fajta beszéd, amely leki-csinyli azt, amit közvetít. Azért hozták létre, hogy bizonyos, széles körben elterjedt véleményeket fejezzen ki, és ezért hiányzik belőle a precíz és a változatoság. Kerülnünk kell, mert nem alkalmas a kritikus gondolkozásra, és mert ci-

²⁹ FERNALD J. C. (1918): The Impoverishment of the Language. In: *Cant, Slang, Etc. Progressive English*. 238, 247-248, 253.

nikus és sekélyes hangnemet erőltet komoly gondolatainkra.«³⁰ Ilyen világosan és precízen fogalmazhatunk. És érezhetjük, hogy a periferiális ellenvetések helyett a központit felhozva máris elmozdultunk a sznobságtól és tudományos előítéletektől, s ügyünket a tényleges kommunikációhoz kapcsoltuk.” Újabban a francia író, DANIEL PENNAC³¹ utasította el a szlenget mint a hatalmukat veszítettek másodrendű szókinsét: „A szleng nem nyelv, csupán szókins (...) a gyengébb fél szókinsé, olyan szegényes, hogy e szavak legtöbbjét gyorsan elröpi a történelem szele: gallyak, pusztán gallyak, túl kevés bennük a gondolat ahhoz, hogy súlyt kapjanak tőle.” Hozzátette, hogy „szinte egy sem kerül közülük szótárba”, habár hogy pontosan mit is ért „szótár” alatt, azt nem tette hozzá.

Akár tetszik, akár nem, a valóság az marad, amit JONATHAN LIGHTER és BETHANY K. DUMAS 1978-as esszéjében³² (Is Slang a Word for Linguists? [Nyelvészeknek való-e a szleng szó?]) lefektetett: „Bosszankodás és csalódás vár azokra, akik a szakirodalomban a vizsgálódás próbáját kiálló szlengdefiníciót vagy -felfogást keresnek. Ehelyett impresszionizmusra fognak bukkanni, sokszor egészen megdöbbentő módon.”³³ Az összes elérhető definíció között megkülönböztetett helyet foglal el LIGHTER saját szintézise (*Cambridge History of the English Language*, 2001, vol. VI: N. America): „Így a szótárakban található különféle definíciókat figyelembe véve az olyan szerzők mint Henry Bradley, Stuart Flexner (...) H. L. Mencken és Eric Partridge részletesebben tárgyalt leírásai mellett, a következő definícióra jutottunk (...): A szleng informális, nemsztenderd, nem szakmai szókészletre utal, amely főképp szokatlanul hangzó szinonimákból (és kváziszinonimákból) áll, és a sztenderd szavak és kifejezések helyettesítésére szolgál; gyakran a fiatalos, züllött, méltóság nélküli emberekkel és csoportokkal hozzák kapcsolatba; és gyakran sokkoló, szemtelen és tisztességtelen mellékjelentést közvetít, különösen az uralkodó kultúrában elfogadott magatartással és értékekkel szemben.”

* * *

Etimológiát és definíciót félretéve, felmerül az a kérdés is, hogy mi is tulajdonképpen a szavak szintjén a szleng. És mi nem az. A szótári és egyéb definíciók nem próbálkoztak ennek megválaszolásával, egészen addig, amíg 1933-ban ERIC PARTRIDGE úttörő szintézisében, a *Slang To-day and Yesterday*-ben [A

³⁰ MILHOUSER M. (1952): Case Against Slang. *The English Journal* 41/6 (June 1952): 306–309.

³¹ PENNAC D. (2009): *Chagrin d'École* [Iskolai bánat]. (Angol fordítása: *School Blues* 2010). 175.

³² DUMAS, BETHANY K.–JONATHAN LIGHTER (1978): Is Slang a Word for Linguists? *American Speech* 53: 5–17. Magyarul: DUMAS, BETHANY K.–LIGHTER, JONATHAN (2002): Nyelvészeknek való-e a szleng szó? In: VÁRNAI JUDIT SZILVIA–KIS TAMÁS szerk.: *A szlengkutatás 111 éve*. (Szlengkutatás 4. sz.) Debrecen : Kossuth Egyetemi Kiadó. 277–291.

³³ LIGHTER–DUMAS: i. h. 5. Magyarul: i. h. 277.

szleng ma és tegnap] nem kínált 17 ismervet, melyek alapján az ember egy szót szlengnek ítélné. JULIE COLEMAN lexikológus idén megjelent történeti művében (*The Life of Slang* [A szleng élete], 2012) a kritériumok számát 11-re csökkentette. 1978-ban LIGHTER és DUMAS csupán 4-et tartott meg közülük. Minden esetben úgy tűnt, hogy ezek a számítások a szókincs visszafejtésének termékei. Azonban saját kérdése megválaszolása közben LIGHTER és DUMAS nyilvánvalóvá tette, hogy a szleng végső soron nem a nyelvészeknek való szó, s nem lehet beletuszkolni 21 olyan kategóriába — 4-ről nem is beszélve —, amely minden esetére alkalmazható lenne.

Ez itt egy lexikográfus írása, nem egy nyelvészé. A lexikográfus célja nyilvánvalóan a szókészlet gyűjtése, és inkább a szókészlet háttérének megismerése, mintsem a regiszter nyelvi állapotának feltérképezése. Hiába az összes ismerv, ha mindegyik következtelen, azonban végső soron mégis minden definíció hasonló; végül csak egy marad, hasonlóan a bíró esetéhez, aki ösztönösen felismeri a pornográfiát, de mégsem tudja megmondani, pontosan mi is az. Így ismerjük fel a szlenget is, ha találkozunk vele. MICHAEL ADAMS, az a nyelvész, akinek a szleng iránti érdeklődése a *Buffy, a vámpírok réme* című tévésorozatban használatos nyelv tanulmányozásával kezdődött (*Slayer Slang* [Vámpíroló szleng], 2003), egyetért ezzel: „A szleng az, ami. Tudni fogod, ha hallod.”³⁴ Számára sok minden a kontextustól függ, és attól a szükséglettől, hogy társas kapcsolatot építsünk ki azzal, akivel beszélünk. A szótárak meghatározásainak összevetése, az összetett definíciók elemzéséről nem is beszélve, nem segít. Ahogyan CONNIE EBLE szlengkutató nyelvész-kolléga fogalmaz: „A szlenget nem lehet feladataitól és használatától függetlenül definiálni”.³⁵ És mindketten JAMES B. MCMILLANT idézik 1978-ból: „a szlenglexikológia alapvető problémája — a kategória meghatározása — még nem oldódott meg (...) Amíg a szlenget nem lehet objektívan azonosítani és elkülöníteni (hogy a szótárak ne különbözzenek bizonyos lexémák és idiómák osztályozása terén), vagy amíg precízebb alkategóriák nem helyettesítik az általános SZLENG címkét, addig keveset lehet tenni e szókincs nyelvészeti elemzése érdekében.”³⁶

* * *

Kevés nyelv van a világon, amely ellen tudna állni a szlengnek. Talán azokban a ritka országokban beszélnek ilyen nyelveket, amelyek nem rendelkeznek városokkal, a szleng szükséges olvasztótégelyeivel. A nyelvek természetesen külön-

³⁴ ADAMS M. (2009): *Slang the People's Poetry*. New York. 49.

³⁵ EBLE C. (1996): *Slang and Sociability* [Szleng és társas hajlam]. Chapel Hill, NC. 12.

³⁶ MCMILLAN J. B. (1978): American Lexicology 1942–1973 [Amerikai lexikológia 1942–1973]. *American Speech* 53: 146.

bözőek, néhány mérhetetlenül, néhány csak kissé, de mindegyik különböző. De a szlengnek esetében — és igaz ez azokra emberekre is, akik beszélik ezeket a változatokat — *plus ça change*.³⁷ A részletek különböznek, de a teljes kép nagyon is hasonló. A szleng egyetlen történettel rendelkezik, és ez a történet univerzális témákkal bír.

És mit mondanak nekünk ezek a témák? Az alapok következetesen azonosak maradnak a szlengben mindazzal, ami emberi: szex, pénz, ittasság, (másoktól való) félelem, (ön)dicsőítés. Ahogyan az várható, a hangsúly a létezés azon területein van, melyet a szleng maga úgy definiálna, mint „alantas és mocskos”. Ez itt csupán nagyon felületes becslés, de azon szókincs tekintetében, amit saját adatbázisomba vittem be, ezt a tematikus hierarchiát találom:

Bűnözés és bűnözők 5012 címszó / Ital, ivászat és részegesek 4589 / Drogok és droghasználók 3976 / Pénz 3342 / Nő (sokfajta leírással, melyek közül szinte egyik sem hízelgő) 2480 / Ostobák és ostobaság 2403 / Férfi (sokfajta megközelítés, nem minden esetben, de gyakran öntömjénező) 2183 / Nemi aktus 1740 / Pénisz 1351 / Homoszexuálisok/Homoszexualitás 1238 / Prostituáltak és prostitúció 1185 / Vagina 1180 / Rendőr és rendőri tevékenység 1034 / Maszturbál és maszturbáció 945 / Meghal, halál, halott 831 / Üt vagy ver 728 / Dühös 776 / Ánusz vagy fenék 634 / Rasszista vagy nacionalista sértő kifejezések 570 (+ származékaik kb. 1000, a sort a feketék és zsidók vezetik) / Ürit és ürítés, illetve Víz és vizezés 540 / Öl vagy gyilkosság 521 / Csúnya 279 / Dühös 255 / Kövér 247 / Hányás és hány 219 / Eskük 158.

Ezek a számok az angolul beszélők szókincsén alapulnak, de nem hinném, hogy bármely szleng nagyobb mértékben eltérne ettől. A szleng valódi eszperantónak is tekinthetnénk: ez az igazi nemzetközi nyelv. Természetesen nem szoros értelemben vett eszperantó — hiszen olyan sok különböző nyelvben található meg —, csak képletes; a szleng minden változatán átívelő képekkel, a kommunikációban betöltött azonos szereppel, az önkinyilatkoztatás ugyanolyan eszközeként.

Mindez számomra azt bizonyítja, hogy még ha a szókincset alkotó egyéni kifejezéseket múltónak bélyegezzük is (bár ez korántsem megalapozott megközelítés), a témák állandósága biztosítja, hogy a szleng tartósan megmaradjon. A képek nem tűnnek el, nem múltékonyak. Tükrözik azt, ahogyan bizonyos témákról gondolkozunk. Hívhatnánk ezt sztereotipizálásnak is, hiszen a szleng gyakran sztereotípiákban gondolkozik, de lehet, hogy a pszichológiai gyorsírás szerencsebb szinonima lenne?

Van-e tehát valamiféle egyesítő tényező, valami, ami összeköti a szleng kiterjedt szókincsét? A javasolt szempontok annyira szerteágazóak, hogy én inkább

³⁷ Francia: *Plus ça change plus c'est la même chose*, vagyis: minél inkább változik, annál inkább ugyanaz marad. (A ford.)

valami absztraktabbat részesítnék előnyben. Mondjuk valami féle lendületet. Számomra ez az a kapcsolat, ami ahelyett, hogy a nyelvészet merev elvárásainak akarna megfelelni, inkább impresszionisztikus, és 30 év elmélyült munkájával összeszedett 600 000 példán alapul. A szleng a szíve mélyén, a legobszcénabb és legmocskosabb mélységeiben is felforgató. Nagyon sok kifejezése túlmegy a megszokott használat egyszerű kiforgatásán. Kisajátítja, újraértelmezi és kigúnyolja a szavak elvesztett tisztességét. Ha kategóriáimra pillantunk, sok negatív van köztük, de hol vannak a gratuláció, a kedvesség, a törődés, a megosztás vagy részvét kifejezései? Nincs egy sem. Vagy hogy a szleng saját udvariatlan kifejezésével éljünk, *sweet fuck all*.³⁸

* * *

30 éve gyűjtöm és szótárazom a szlenget. Remélem, sokat tanultam ezalatt; az ember egyre többet tanul minden egyes új címszóval, minden új hozzáadott jelentéssel, újabb források felfedezésével, melyek korábbi, eltérő használatot tárnak fel. És hadd legyek kicsit eretnek:

A „szleng” hivatalos meghatározása végső soron csupán időpocsékolás, intellektuális széljegyzet egy egyáltalán nem intellektuális (de nem is antiintellektuális) kódhoz. Számít valamit is valójában a *slang* szó etimológiája? Merthogy mindmáig ismeretlen. A szleng a marginális, lázadó és ellenkező egyén önkinyilatkoztatásának eszköze. Megismétlem: a kifejezés etimológiája szükségtelen cukormáz a tortán. Arra szolgál csupán, megmaradva kulináris hasonlatoknál, hogy túl sok tojást adjunk a képzeletbeli édességhez; de végsősoron arra jutunk, hogy a többi nagyon emberi dologhoz hasonlóan, melyek a szókinsét adják, a szleng is egyszerűen csak *van*. Talán túlzottan is sokra tartom ezt a nyelvet. Azonban hogy is ne csodálhatnám azt, ami képes volt ilyen mélyen befurakodni moralizáló bőrünk alá.

1998-ban kitaláltam, vagy talán a tudatalattimból ástem elő a szleng leírására az *ellennyelv* kifejezést (maga a szakszó korábban is létezett, de más kontextusokban). A kifejezést, igen tudatosan, az 1960-as évek ifjúsági mozgalmainak leírására gyakran használt *ellenkultúra* terminus mintájára alkottam meg. (Ugyanabban az évben adtam ki arról a korszakról egy könyvet is.) De azóta gondolkozóba estem: valódi nyelv lenne a szleng? Vagy nem több csupán szavak gyűjteményénél? Szókins. Ha a nyelv bizonyos szabályok meglétét követeli meg (kiejtés, szórend, nyelvtan), akkor nem, a szleng nem nyelv. (Ezt a különbséget emlegetik fel az *ebonics*-nak, az afroamerikaiak vernakuláris angol nyelvének támogatói, hogy túlharsogják azokat, akik a beszéd ezen formáját „csak egy rákás szleng”-nek tekintik, s lenézik. Sok szleng van az afroamerikai angolban, de

³⁸ Kb. 'Egy nagy bűdös lófasz'. (A szerk.)

ez nem a nyelv egésze, és a beszéd stílusából sem hiányoznak a leírható szabályok). Az afroamerikai angol marginális, a marginalitás által létrehozott és beszélt nyelv, ami egyúttal marginalitást fejez ki. Azok, akik használják, nyelvként tekinthetnek rá, bár lehet, hogy nincs igazuk. A szleng egyik rögzült etimológiája az, amely a *slang*-ben az *s*-t a *secret*, azaz a titkos szóval magyarázza, és a *lang*-et pedig a *language*-dzel, azaz a nyelvvel; mindez azt mutatja, hogy erős a hiedelem, miszerint a szleng nyelv. Azonban a felvetett etimológia hibás. Titkos lehet vagy még inkább titkos lehetett a szleng, de ez nem számít: továbbra is elbukik azokon a teszteken, melyek önálló nyelvvé tennék. Talán nem más, mint szinonimákhoz kötődő szókészlet. Témái vannak: bizonyos tárgyakat foglal magába; használatának filozófiája „ellenfilozófia”; de még akkor is, ha szótárak szükségesei hozzá, nem tekinthető nyelvnek.

Mindazonáltal az az ábra, mellyel Sir JAMES MURRAY, a szótár első szerkesztője bevezeti az *OED* (1928) első kiadását, a szlenget a zsargon, a szakkifejezések, a dialektusok és egyéb nyelvváltozatok mellé helyezi el, és ezeket a központi „angol nyelv” egyenértékű alcsoportjaiként mutatja be.

A jelenlegi *OED-online* a következőképpen fogalmazza meg a *nyelv* definícióját:

1a. A beszélt vagy írott kommunikáció bizonyos országok, emberek, közösségek stb. egy csoportja által használt rendszere, mely tipikusan rendszerjellegű nyelvtani és szintaktikai struktúrában használt szavakból áll.

Ebben az esetben a szleng nem tekinthető nyelvnek. VICTOR HUGO *A párizsi Notre-Dame*-ban felidézi az *Argot* királyságát és annak összes feltételezett lakóját, de ez csupán fikció. Figyelmükbe ajánlanám ezt a leírást, gyönyörű elképzelés, de itt nem használhatom bizonyítékként. A fent említett definíció alapján tehát a szleng nem rendszer. De keressünk csak tovább:

2a. Annak a formája, ahogy szavakkal valamit kommunikálnak; a kifejezés stílusa vagy módja.

Ebben az esetben igen, a szleng határozottan nyelv. És itt az *OED* még utal is a *slangism*-re („szlengizmus”, szlengkifejezés) és a *slanguage*-re (szlengbeszéd).

* * *

Egy újabb eretnekség. A szleng használatának története. A jó történelemírás legalább egy kevés biztos anyagot igényel. Ugyanígy a szleng vizsgálója is. Azonban mi, szlengszótárírók hatalmas, komplex és súlyos struktúrát építünk fel, és nincs más választásunk, minthogy az alapokat homokra helyezzük — legjobb esetben is valami stabilabbféle homokra, legrosszabb esetben pedig futóhomokra.

A korai szlenghasználatra vonatkozó feljegyzéseink legalább annyira frusztrálóak, mint amennyire kevés információt hordoznak. A szleng nem tartozott a kiáltások csevegéséhez, így nagyrészt feljegyzetlen maradt. A legkorábbi

anyag, amelyhez visszanyúlhatunk, minimális és nagyon is töredékes. Néhány 13. századi, szenvedélyektől fűtött szindarab Franciaországban, néhány kifejezés CHAUCER vagy PIER PLOUGHMAN műveiben, a *Coquillards* (Kagylósok) 1455-ös dijoni pere, VILLON szinte megfoghatatlan költészete, MATEO ALEMÁN *Guzmán de Alfaraché*-ja (1599–1604), a 16. századi Európa úgy nevezett „kolduskönyvei”. Nem túl megbízható források. Ráadásul ezek minden esetben az alvilági zsargon példái, bűnözői kódok az általános szleng helyett. Azonban az a tény, hogy a feljegyzések viszonylag ritkák, semmiképpen sem bizonyítja azt, hogy a tolvajnyelv teljes fegyverzetben bukkant volna fel a semmiből, vegyük akár például az Egyesült Királyságban Robert Copland 1531 körüli glosszáriumát, vagy Németországban a tolvajnyelv 1479-es első megjelenését, majd utána 1510-ben a *Liber Vagatorum*-ot. Ami a valódi szlenget illeti, így Franciaországban a *bas langage*-t (szó szerint ’alja nyelv’) — a szleng, ahogyan azt a hentes, a pék és városlakó társaik használták —, a kifejezés nem létezik, legalábbis 1756-ig nem, amíg Angliában először le nem jegyzik. De ez engem nem érdekel. Az, hogy nincsenek feljegyzések, semmiképpen sem bizonyítja a nyelv nemlétét. Nem tudom bizonyítani, hogy igazam van, de fenntartás nélkül hiszek ebben. Hiszek a természetes, belénk égetett emberi vágyban, ami arra kényszerít, hogy eltérjünk az elfogadottól. Mind a nyelvben, mind a létezés más területein.

A szótár, melynek szerzőjének legjobb képességei szerint megtámadhatatlan tényekkel kell szolgálnia, nem engedheti meg magának a „hit” luxusát — így én sem, ha szótárt készítek. De ha gyakorlatban nem is, elméletben megengedhetem, és meg is engedem.

* * *

A szlengszótár (különösen az, amely idézeteket is tartalmaz) a marginalitás, a lázadás, a megfosztottság és a frusztráltság orális történelmét rögzíti. Kis kappanok a futóhomok-szemétdombon. Nem szükséges a szleng teljes szókincsét összeszámolni, témái végtelenül ismétlődnek. Továbbra is benne lesz a szex és a drogok, a szajha és a rendőr, a tolvaj és a részeg, a visszataszító, az örült és az összes többi: a szleng továbbra is szinonimákat teremt, hogy általuk újra leírja témáit. Mint a pénz felhalmozódása a nagyon gazdagok számára, akiknek már nincs szükségük rá, a szótárbeli felhalmozás sem több a pillanatnyi állás rögzítésénél. Vagy ha az ember egy alternatív képet keres, a szlenglexikográfia — talán mint a lexikográfia általában — olyan terület feltérképezésére tett kísérlet, mely képlékeny, változó és végső soron feltérképezhetetlen. Az adatok teljességének illetve az elérhető adatoknak a hiánya miatt — még az interneten fellelhető anyagok majdnem naponkénti bővülésével is —, kénytelenek vagyunk fehér foltokat hagyni a térképen. „Itt sárkányokat fogunk találni” vagy kannibálokat — vagy legalábbis reméljük. De a „játék” folytatódni fog akkor is, ha tartjuk a lé-

pést, akkor is, ha nem; a terület létezik, feltérképezve vagy feltérképezetlenül. S az érdeklődő világ igényt tart idegenvezetőire.

És a szótár, ez a rövid életű, befejezetlen eredményjelző, a térkép, amely soha nem tud minden területet lefedni, szinte minden tekintetben inadekvát. Mint hivatalos forrás létezik, magát konkrétan mutatva, de alapjában véve más anyagból gyúrták. Végülis emberek készítették. Egy szótár mindig befejezetlen — milyen is lehetne, amikor a szleng folyamatosan változik? —, kezdőpontjának egy tetszőleges dátumot tesz meg, olyan körülmények alapján, amelyek túlnyúlnak a lexikográfia hatókörén. Meghatározásai lehetnek helyesek, de időrendi adatai szinte kivétel nélkül helytelenek, vagy legalábbis komoly erre az esély — hiszen nem vezeti, és nem is vezetheti más az időpontok becslését, mint a kutatást vezérlő pusztá megérzés. Etimológiai a helytállóságot célozzák meg, de gyakran csupán a sötétben tett tapogatózó lépések, akármennyire is ihletettek, ráadásul szükségszerű, hogy időnként (akár csak hallgatólagosan is) a megérzéseinkre hallgassunk. Helyesírása legalább ennyire vitatható, hiszen az összes nyelv közül a szleng az, amit leginkább a szóbeliség jellemez. Ennek ellenére kiejtésének pontos feltüntetésével még senki sem próbálkozott. Az, amit a lexikográfus tud, és amit megpróbál az olvasónak továbbadni, mindvégig saját tudatlansága árnyékában marad.

Azonban e tények egyike sem kérdőjelezheti meg a szótárak szükségességét. Vagy a szótárkészítő munkáját. De az ember soha nem feledheti, hogy a szókincs nagy folyója a szótárkészítő szelídítési kísérleteitől teljesen függetlenül folyhat, és folyik is tovább.

* * *

S legvégül: maga a szótárkészítő, a lexikográfus. A háborús fotóriporter előrenyomakodik, hogy megörökítse a sérültek gyötrelmeit vagy a menekültek fájdalmait, ám egyiknek sem ajánl fel segítséget, ezért mint hidegszívű szemlélőt, elítélik. Ugyanígy elítélik a szlengszótárírókat is. Vagy legalábbis elítélnék, ha lenne valaki, aki észrevenné: az emberi nyelv leírása valamivel kevesebb figyelmet kap, mint az emberek kegyetlenségei. A szlenggyűjtő azonban talán még inkább passzív szemlélő (és általában férfi, akkor is, ha a szleng lexikográfiájának vezető szakértője egy nő), hiszen nem kell kockázatot vállalnia. A terepmunka nem ideális környezet az idézetek számára. Az utca túlságosan zavaros, túl zajos ahhoz, hogy hitelesen ragadjuk meg azt, amit létrehoz; a könyvtár, az online források, így például a Google Book Search vagy a Gutenberg-projekt sokkal biztonságosabb példákat nyújtanak. A 2011-es londoni forrongások filmfelvételeit nézve, és a lázongók tweetjeit és hencegő, önigazoló hozzászólásait olvasva az újságokban és az interneten, olyan mértékben megdöbbentem a köztem és „köztük” lévő szakadék nagyságán, mint azelőtt soha.

A szlengszótáríró számára — aki férfi, középkorú, középosztálybeli — a szleng maga a nagy menekülés. Szex, drogok és rock 'n' roll — és még az asztalodat sem kell soha elhagynod. Az internet segítségével még inkább így van ez. Mély bugyrok anatómusai, Dr. Frankensteinek vagyunk szótár-monstrumainkkal. Szabadon engedjük őket, hogy kószáljanak, be nem teljesedett, védett életünk nevében. Más emberek drámáinak passzív figyelői vagyunk, *flâneur*-ök³⁹ a szleng jól-rosszul megvilágított utcáin. A szókincs kétség kívül a kitartottság és a prostitúció felé hajlik, bűn és bebörtönzés, erőszak és kegyetlenség, bedrogozott és részeg kicsapongók a témái, de a lexikográfus nem szajha, nem tolvaj, nem gengszter, se nem rab, se nem függő vagy alkoholista. Legalábbis nem a szakmája miatt az. A szlengszótáríró nyelvi riporter: feladata a tudás összegyűjtése, kifejtése és a felfedezett információ terjesztése. Megfigyelő, ideális esetben jól informált megfigyelő. És mi nem csupán a szenzációk passzív szemlélői vagyunk. Szívtelenek vagyunk: minket nem az ember érdekel. Vagy nem az emberek történetei. Csak a szavak, a szavak, a szavak. A kéregetőt megkorbácsolják, a szajhának háttértörténete van, a drogos meghal. Minket ez nem érdekel. Csak ha — frusztráló módon és meglehetősen pofátlanul — némák maradnak.

* * *

A szlenglexikográfiát egy nagy kirakós játékként lehetne ábrázolni. A darabkákat állandóan forgatni kell, amíg az egyik nem illeszkedik a másikhoz, és apránként, nagyon-nagyon lassan kirajzolódik a kép. A lexikográfus feladata, hogy ezeket a darabokat elérhetővé tegye, még akkor is, ha a dobozon lévő kép elmosódó, képlékeny, ellentmondásos marad. Csak a színek — csupa elsődleges szín — látszanak jól. Mint a piaci árus, az ember kiteríti áruját. Egy vásárló sincs arra kényszerítve, hogy vásároljon, de ami ott van, az ott van, és a járókelő megnézheti, felmérheti, és akár vásárolhat is. Semmi sem „jó” vagy „rossz”, „jobb” vagy „rosszabb”. És semmi sem tilos. Minden szexizmusa, rasszizmusa és mindent átható cinizmusa ellenére a szleng egyenlő esélyeket kínál mindenki számára.

Több mint harminc év alatt eljutottam odáig, hogy nagyon komolyan veszem azt, amit csinálok. Ez nem valami olyasmi, amit egy angoltól elvárnának, hogy beismerjen — a fesztelen amatőr a választott nemzeti póz —, de angol csak földrajzi értelemben vagyok, és amennyire én tudom, nincs más mód arra, hogy ilyen munkát hatékonyan, és főleg jól csináljon az ember. Lehetséges, hogy túl komolyan veszem a dolgomat, de figyelembe véve azt, ahogy — néhány tiszteletre méltó kollégám kivételével — a szlenghez szokás viszonyulni, rá kellett jönnöm, hogy szinte kötelességem így cselekedni. Az eltorzított kép ellenére, melyet a média közvetít, a szleng — a maga felforgató, ellenzéki szívével — a nyelv

³⁹ Francia: kb. '(lustán) lődörgünk' (*A szerk.*)

roppant fontos része: bármely nyelvé, amely ezzel a regiszterrel rendelkezik. A szleng a legemberibb nyelv, és tanulmányozása saját emberségünkhöz visz minket közelebb, még akkor is, ha ezáltal rákényszerít, hogy a legrosszabb tulajdonságainkra fókuszáljunk. De éppen ez a szleng kiindulópontja, éppen emiatt fontos. „Elmozdult — ahogyan Thackeray fogalmazta meg a *The Eustace Diamonds*-ban, — a szokványos nyelvtől a durva, őszinte beszéd felé.”⁴⁰ Így tesz a szleng is. És a szleng lexikográfusának nincs más választása, mint követni ezen az úton.

(Fordította Kis Bálint)

Taking Slang Seriously Thoughts of a Slang Lexicographer

I am a lexicographer: a writer of dictionaries. In my case dictionaries of slang. What follows is a brief assessment of what I do, the means and system whereby I do it and some thoughts on the status — profession, trade or craft — of the job itself. The lexicographer is only Johnson’s ‘drudge’ when he or she is assembling the dictionary’s materials. That achieved and the book published, the drudge becomes a minor deity: the dictionary’s users want authority and offer their faith. The lexicographer must do all within their power to render this a useful reality.

Slang’s essence is subversion, a cynical, mocking take on the world, an evocation of humanity that while it focuses on its less appetising characteristics, is perhaps more honest in its assessments than more idealised conceptions.

Slang is accordingly difficult to assess and to tame. The word’s etymology remains unproven, subject to a succession of suggestions, both lexicographical and imagistic. Even more confusing, the nature of ‘what is slang’ remains unresolved. The eternal question remains: is slang a word that linguists can usefully consider and which fits easily into the wider patterns of language? and the answer seems to be: no, it is not. Is it, indeed, even a language or simply a lexis of synonymy based on a selection of themes that have been consistent ever since slang collection began.

⁴⁰ TROLLOPE, ANTHONY (1872): *The Eustace Diamonds* [A Eustace gyémántok]. London. L. fejezet.

To conclude: some heresies. Do these long-debated questions, whether etymological, linguistic or any other, really matter. Slang simply is, reflecting a hard-wired need to counter authority that is seen across life, and in this case in the context of language. There is a standard, there must be a slang. The slang dictionary itself is innately flawed; too much is fluid, too much lacks the concrete foundations that would be needed to offer the authority its makers claim. Yet it is also necessary, vitally so, and will continue to exist, even if it moves from the printed page to the digitised screen.

And I, as long as is possible, will continue to keep it company.

A kötet szerzői

Coleman, Julie (1966), nyelvész, a University of Leicester angol nyelvi intézetének (School of English) professzora. Érdeklődésének középpontjában az angol nyelv története áll, elsősorban a szókészlet, valamint a szleng- és tolvajnyelvi szótárak történetével foglalkozik. Fontosabb munkái: *Love, Sex and Marriage: A Historical Thesaurus* [Szerelem, szex és házasság: Történeti teaurusz] (Rodopi, 1999), *A History of Cant and Slang Dictionaries* [A tolvajnyelvi és szlengszótárak története] I–IV (OUP, 2004–2010), *The Life of Slang* [A szleng élete] (OUP, 2012).

E-mail: jmc21@leicester.ac.uk

Web: <http://www2.le.ac.uk/departments/english/people/juliecoleman>

Cseresnyési László (1954), nyelvész. Az ELTE angol–általános és alkalmazott nyelvészet szakán végzett 1979-ben. Előbb Szegeden a József Attila Tudományegyetem Angol Tanszékén tanított (1980–1986), majd az MTA Nyelv-tudományi Intézetében volt tudományos főmunkatárs (1987–1990). 1986 óta a nyelvtudomány kandidátusa. 1988 óta Japánban él, 1990–1993 között Tokióban elvégezte a Kokusai Kirisutokyo Daigaku nyelvészeti PhD kurzusát. 1993-tól a Shikoku Gakuin (Kagawa megye) professzora. Érdeklődési területe a szocio-lingvisztika, a szemantika és a pragmatika.

E-mail: laszlo.cseresnyesi@gmail.com

Web: <http://home.hiroshima-u.ac.jp/monika/Cseresnyesi/Cseresnyesi/02C3AF9F-8AE3-44AF-9042-C53F6A648227.html>

Green, Jonathon (1948), lexikográfus, tanulmányait az Oxfordi Egyetemen végezte. Számos nyelvi vonatkozású könyv szerzője, tudományos és ismeretterjesztő írásaival, előadásaival jelen van a tudományban és a nagy nyilvánosság előtt egyaránt. Az angolszász szleng elismerten vezető lexikográfusa. Legújabb munkája, a többkötetes, történeti szemléletű *Green's Dictionary of Slang* 2010-ben jelent meg.

E-mail: jgslang@gmail.com

Web: <http://jonathongreen.co.uk>

Kis Tamás (1962), nyelvész, a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének docense. 1988-ban szerzett magyar–finnugor szakos diplomát a Kossuth Lajos Tudományegyetemen, Érdeklődése elsősorban a szlengre és a nem-privát nyelvkoncepciójú társas-kognitív nyelvészetre irányul. Publikációi

javarészt a szleng témaköréből jelentek meg, de publikált névtani, hangtörténeti és alaktani témájú műveket is. Nevéhez fűződik *A magyar katonai szleng szótárának* (1991 és 2008) és *A magyar szlengkutatás bibliográfiájának* (1996 és 2011) összeállítása. A *Szlengkutatás* könyvsorozat elindítója és szerkesztője, a Társas-Kognitív Nyelvészeti Kutatócsoport egyik alapítója.

E-mail: tkis62@gmail.com

Web: <http://mnytud.arts.klte.hu/kistamas.php>

Pátrovics Péter (1969) egyetemi adjunktus, nyelvész. 1994-ben szerzett filológusi diplomát az ELTE-n. Ezt követően ugyanott a Balti és Szláv Filológiai Intézet keretében működő Lengyel Filológiai Tanszéken először tanársegéd, majd a lengyel igeaspektus német és magyar funkcionális megfelelőiről írott PhD disszertációjának sikeres megvédése után, 2001-től adjunktus. 2012-ben habilitált. Érdeklődése legfőképp az általános nyelvészeti kontextusba helyezett igeaspektusra, az ezzel összefüggő nyelvi idő kategóriájára, (esetenként a szlavisztikával összefüggő) germanisztikai kérdésekre, illetve a nyelv és a kultúra kapcsolatára és a glottodidaktikára irányul. Több könyv — köztük egy német kulturális és országismereti kislexikon, valamint egy német–magyar szlengszótár — szerzője, rendszeresen jelennek meg tanulmányai és recenziói különböző külföldi és hazai tudományos folyóiratokban.

E-mail: p.patrovics@freemail.hu

Web: <http://szlavintezet.elte.hu/lengyel/munkatarsak/patrovics/patrovics.shtml>

Szabó Dávid (1965) nyelvész, lexikográfus, fordító. Az ELTE Francia Tanszékének docense, az Egyetemközi Francia Központ igazgatója, a *Revue d'Études Françaises* lapigazgatója. Fő kutatási területe a francia és a magyar szleng. A Sorbonne-on megvédett, szótármellékletet is tartalmazó PhD-disszertációja a magyar diákszlengről könyv alakban 2004-ben jelent meg Párizsban (*L'argot des étudiants budapestois*). Habilitációs értekezésében (ELTE, 2012) a szlenglexikográfia kérdéseit vizsgálta. Hazai és nemzetközi szlengkonferenciák szervezője, illetve társszervezője (vö. *L'argot: un universel du langage?*, *Revue d'Études Françaises* 11), több francia–magyar/magyar–francia szótár társszerzője.

E-mail: szabo.david@btk.elte.hu

Web: <http://frantan.elte.hu/szabo/index.html>

TARTALOM

Előszó	5
<i>Kis Tamás</i> : A magyar szlengszótárakról	7
<i>Szabó Dávid</i> : Három fontos szótár (Napjaink francia argószótárai)	55
<i>Pátrovics Péter</i> : A német szleng és lexikográfiája	77
<i>Coleman, Julie</i> : Angol szleng- és tolvajnyelvi szótárak	111
<i>Cseresnyési László</i> : Tabuszavak az angol kultúrában és a lexikográfiában	149
<i>Green, Jonathon</i> : A szlengről komolyan (Egy szlengszótáríró gondolatai)	179
A kötet szerzői	207

Internet: http://mnytud.arts.unideb.hu/szleng/szl_kut/08szllex/

<http://www.dupress.hu/>

Kiadta a Debreceni Egyetemi Kiadó,
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta főigazgató
Technikai szerkesztő: Kis Tamás
Készült a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzemében 2012-ben
Terjedelem: 18,77 A/5 ív